

eg. A 402.

300447

9/

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 76.

1949.

76. KÖTET

1—2. SZÁM

BUDAPEST, 1949

BUDAPEST NYOMDA NEMZETI VÁLLALAT

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten negyedévenként

76. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve : 1869

Előfizetési díj 1 évre a Társulat tagjai számára : 120 Ft

» » » Intézményeknek, közületeknek : 240 Ft

Példányonkénti eladási ára : 60 Ft

Felelős szerkesztő :

SZILÁGYI JÁNOS

Szerkesztőbizottság :

B. BÓNIS ÉVA, DOBROVITS ALADÁR, FÜLEP FERENC

Rovatvezetők :

B. BÓNIS ÉVA, BARKÓCZY LÁSZLÓ, DOBROVITS ALADÁR, LÁSZLÓ GYULA,
NAGY TIBOR, PÁRDU CZ MIHÁLY, RADNÓTI ALADÁR

Felelős kiadó :

a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója

Szerkesztőség :

Budapest, III., Szentendrei-út 193. (Aquincumi Múzeum), távbeszélő : 162-901

Sürgőny cím : Budapest, Aquincumi Múzeum

Kiadóhivatal :

Budapest, V., Szalay-utca 4., Tudományos Folyóiratkiadó N. V. Távbeszélő : 112-681,
312—545, 122—299.

Magyar Nemzeti Bank egyszámla száma : 936.515.

TARTALOM :

	Oldal
Bader, O. N. : Új neolitikus településtípus az Uralban (Ford.: Harmatta János)	3— 8
Banner János—Körök József : Negyedik és ötödik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon	9— 25
Mozsolics Amália : Két dunántúli bronzlelet a Hallstatt-korból	26— 29
Harmatta János : A magyarországi szarmaták eredetének és bevándorlásának kérdéséhez	30— 36
R. Alföldi Mária : Római veret a Magyar Történeti Múzeum új szerzeményei között	37— 39
Fülep Ferenc : Római kori kocsitemetkezés Vajtán	40— 54
Járdányi-Paulovics István : Palimpsestus-feliratú és festett mérföldkövek Intercisa-ból	55— 58
Schauschk János : Adatok az ipari technikához Aquincumban	59— 62
— Óbuda 18. századi beépítettsége és a legiótábor helye	63— 66
Szilágyi János : Kutatások Aquincumból. I. Úti órállomás a Csúcshegy tövében. II. A Rákospatak-menti erődítmény és fahíd	67— 79
Nagy Tibor : Ókeresztény gyűrű Magyarereggyről	80— 84
Párducz Mihály : Népvándorláskori ház Mohácson	85— 90
Nemeskéri János : Csepel község határában feltárt koraárpadkori leletek embertani vizsgálata	91— 97
Huszár Lajos : Újtípusú középkori magyar aranyforint	98—101
Kádár Zoltán : A legkorábbi egri kályhacsempék	102—107

KÖZLEMÉNYEK :

A Sz. Sz. K. U. Tudományos Akadémia Történeti Intézete Ókori Történeti Osztálya tudományos kutató- munkája öt éves terve (ford.: Harmatta János)	108—109
Ásatási jelentések	110—116
Könyvismertetések	117—119
Múzeumi hírek	120

Üdvözljük SZTÁLIN elvtársat,
a haladó emberiség bölcs tanítómesterét,
70 éves születésnapja alkalmából.

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 76.

1949.

76. KÖTET

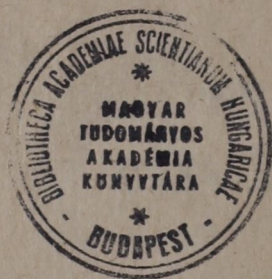
1—2. SZÁM

BUDAPEST, 1949

BUDAPEST NYOMDA NEMZETI VÁLLALAT

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

300447

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV. vezérigazgatója.

Budapest nyomda NV., Közp. Városháza — 129870 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc igazgató.

O. N. BADER: ÚJ NEOLITIKUS TELEPÜLÉSTÍPUS AZ URALBAN.

(Sovetskaja Etnografija 1949, 2. sz., 144—150.)

Az a sajátos régi településtípus, amelyről a továbbiakban szó lesz, a sverdlovski terület Nižne-Tagilj városától 12 km-re nyugatra került elő a szerző legutóbbi ásatásai során, amelyeket a nižne-tagilji tájrajzi múzeum megbízásából az 1944. és 1945. években végzett.

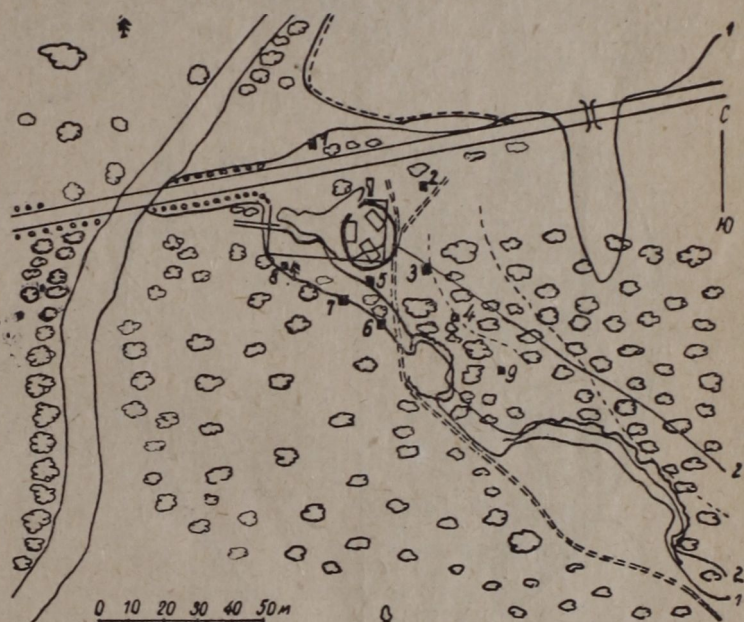
A telep egy terjedelmes, lakatlan, erdős, részben elmocsarasodott hegyi völgynek a talaján feküdt, éppen a végén egy keskeny, meredek és lapos, kavicsos homokkal borított földszávnak, azon a helyen, ahol ez a földszáv a kis Poludjonka folyóhoz leereszkedik. A Poludjonka az Ob vízgyűjtő területéhez tartozik, míg a szomszédos hegyeken, az Elevaján és a Stolbavaján túl — ahol a Poludjonka ered — már a Volga vízgyűjtő medencéjébe, a Čusovajába ömlenek a patakok és a folyók. A homok, amely a telep kultúrrétegeit borítja, aranytartalmú, aminek következtében a lelőhelyet és közvetlen környékét régtől fogva kincskeresők ásták fel.

A lelőhelyen, amely a »csud-halmok« néven ismert területen fekszik, már az 1837. évben ástott ki I. M. Rjabov tanító, 1845-ben pedig D. P. Šorin, a Demidov gyárosok jobbágya, belül fagerenda-szerkezetet és vastárgyakat tartalmazó, temetkezési kurgánt. Az ásatásokat 1924-ben a tagilji tájkatatók megismételték, és ezek során korai kerámia és kőeszközök kerültek napvilágra. Ezek szolgáltattak a szerzőnek 1944-ben alapot arra, hogy a lelőhelyet véletlenül későbbi kurgánokkal keveredő neolitikus telepnek határozza meg és hogy a telep speciális ásatásait megszervezze.

Amint az ásatásokkal, a hitelesítő kutatással és a lelőhelyet részben megrongáló útfejtéseknél a vizsgálatával sikerült felderíteni, a telep kultúrrétegének kiterjedési területe 4000 m²-re tehető (I. 1. kép). Ez a terület elég nagy, azonban mégsem éri el a középoroszországi neolitikus települések rendes méreteit. Két év alatt a lelőhelyen összesen kb. csak 250 m²-t sikerült feltárni, azonban a feltárás eredményei rendkívül jelentősek voltak. A kultúrrétegek stratigráfiája egyszerű: az említett kavicsos homok (durvaszemcsés homok törmelékkel) felett fekszik egy csaknem fekete, agyagos-homokos, nagymennyiségű kővel kevert kultúrréteg. Ez feljebb ugyanolyan szerkezetű, de nem fekete, hanem barnaszínű kultúrrétegbe megy át, amelyet vékony pázsitos réteg borít. A kultúrrétegek összes vastagsága a lelőhely alaprészén átlagban 0,5 m. Ebből 20—25 cm esik a felső barna horizontra, a többi a feketére.

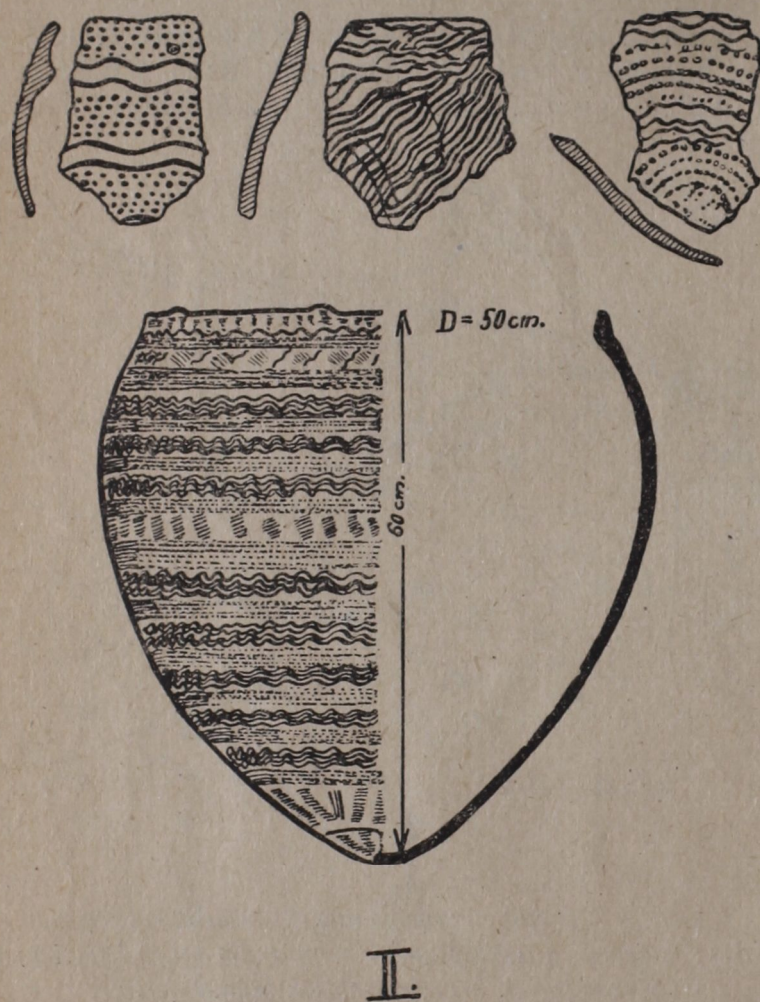
Azonban már a helyszínen világos volt, hogy a barna rétegből származó anyag nem válik el a feketéből való anyagtól, és a laboratóriumi analízis eredményei tökéletesen megerősítették ezt a következtetést. Hasonló jelenséget többször megfigyeltünk az Oka és a Felső-Volgavidék régi telepein. Arra kell gondolnunk, hogy a mindezeknek a telepeknek a vastagabb kultúrrétegei színezetében mutatkozó különbség csak talajformáló folyamatokkal magyarázható, amelyek sok évszázad folyamán hatottak a kultúrrétegek felső horizontjára, azután, hogy a telep lakói elhagyták és a vegetáció elborította. Az ásatásokban megfigyelt tények egész sora szolgáltat alapot erre a következtetésre.¹⁾

¹⁾ Bader, Neolitičeskaja stojanka na r. Poludjonke bliz Tagila, uslovija ee raspoloženija, stratigrafija i nekotorye voprosy paleogeografii Urala. Rukopisj. (Neolitikus telep a Poludjonka folyónál Tagilj közelében, fekvésének feltételei, stratigráfiája és az Ural paleogeográfiájának néhány kérdése. Kézirat.)

I. 1. kép. — A Poludjonka folyó melletti neolitikus telep alaprajza; közepén a lakóépítmény-komplexum rekonstrukciója. A számjegyek a próbaásatások számát jelzik.

A poludjonkai telep anyagi kultúrája, alapformáinak jellegéből ítélve, tipikusan neolitikus. Jellemző rá a nagy, féltojásformájú agyagedény, amely sajátos, hullámos-fésűs benyomott dísszel van borítva. (II. kép). Ez a díszítés választja el ezt a kerámiát a Kámavidék fésűs kerámiájától s Közép- és Észak-Oroszország mélyítékes-fésűs kerámiájától. A töredékek egyikén domború állatfej-ábrázolás, fülekkel, szemekkel és orrlyukakkal. Tűzkőből, tejfehér kvarcból, kvarcitból, hegyi kristályból, zöld nefritből és más kőfajtákból számos kőeszköz került elő, míg fémnek nyoma egyáltalán nem mutatkozott. Különböző formájú nyílhegyek (köztük csiszoltak) jellemzik a vadászat fejlődését. Az állatvilág maradványai között erősen képviselve vannak a jávorszarvas csontjai. Nagy számban voltak nagy, csiszolt ütőeszközök: balták, ékek, fejszék és görbe vésők — az erdős terület neolitikumának tipikus elemei. Van csiszolt rövid kés és csiszolt tör is. Nagy számban és különböző formában kerültek elő kaparók, árak és kések. A tűzhelyes, szenes középrétegben került napvilágra egy darab díszített nyírfahéj.

II. kép — A poludjonkai telep kerámiája.

e részének, valamint az Orosz Sikságnak régi lakóépítményeiről ismeretesek, formájuk váratlannak bizonyult: ezek a lakóépítmények ugyanis nem kereknek, hanem négyszögletesnek mutatkoztak.

Az első lakóépítmény — a földfelszín bizonyosfokú lejtésétől függően — a jelenlegi felszíntől 1,05—1,20 m-re s az alaptalajba 48—70 cm-re volt bemélyítve. Talaja tökéletesen síma, falai aránylag meredek, jól kivehetők (2. kép). Alakja négyszögletes, világosan kirajzolódó sarkokkal (5. kép). A fennmaradt ép falnak a legnagyobb hosszúsága az alaptalaj felszínének szintjén 5 m, a lakás talaján 4,60 m. A hozzácsatlakozó falnak — amelyeket a fejtés szétrombolt — a legnagyobb hosszúsága 4 m. A fejtés által történt rombolás következtében a formát és a méreteket nem lehetett pontosan meghatározni; a lakóépítmény négyszögletes lehetett, 4,6—5 m-es oldalakkal, azonban lehetett valamivel hosszúkásabb is.

²⁾ Eding, Reznaja skulptura Urala. (Az Ural faragásos szkulpturája.)

³⁾ Dmitriev, Ochota i rybolovstvo v vostochnouralskom rodovom obščestve. (Vadászat és halászat a keleturáli nemzetségi társadalomban.) Izv. GAIMK 106 r. 1934.

⁴⁾ Bader, Novye raskopki bliz Tagila v 1944 g. (Új ásatások Tagilj közelében az 1944. évben.) »Kratkie soobščeniya IIMK«, XVI., 1947.

⁵⁾ U. o.

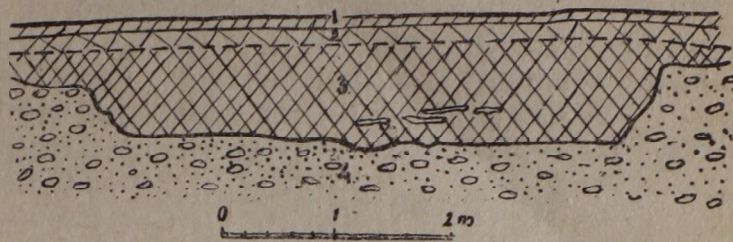
A poludjonkai telep kultúráját kiemelkedővé teszi megismert sajátossága, amely egy sajátos, fosszilis, népi kultúra jelentőségét kölcsönzi neki. Közös vonásai vannak a szomszédos gorbunovi partiteleppel, amelyet D. N. Eding vizsgált meg.²⁾ Ezt P. A. Dmitriev a šigirini kultúrával hozta kapcsolatba,³⁾ amelynek kora nagyjában az i. e. II. évezred közepétől az i. e. VIII. századig tart. A poludjonkai telep egész csomó jelből⁴⁾ ítélve régibb: azt a neolitikus szubsztrátumot jellemzi, amelyen a šigirini kultúra fejlődött ezeken a területeken. Alapkomplexumának korát az i. e. III. évezred második felére tehetjük, tehát egyike az Uralban ismert legrégebbi neolitikus lelőhelyeknek.

A település parti részében azonban kis mennyiségben későbbi jellegű kerámia került elő, amelynek közös vonásai vannak a sejmeni és andronovoi bronzkori kultúrákkal.⁵⁾ Ez a körülmény lehetővé teszi, hogy a poludjonkai település korát a szélső részére vonatkozóan levigyük a II. évezred közepéig. Azonban a legkésőbbi kerámia nem terjed ki a település alaprézsére és valószínűleg csak jelentéktelen késői epizódot jelent a lelőhely történetében.

A poludjonkai település korának és kulturális jellegének meghatározása után most áttérünk a rajta felfedezett építmények jellemzésére.

A település északi alaprézsén, amely közel van a folyóhoz és kitűnik igen erős kultúrréteggel, két félig földbe mélyített kunyhó-lakás jól kivehető maradványait kutattuk fel. Azoknak a tényeknek a világánál, amelyek számunkra az Ural

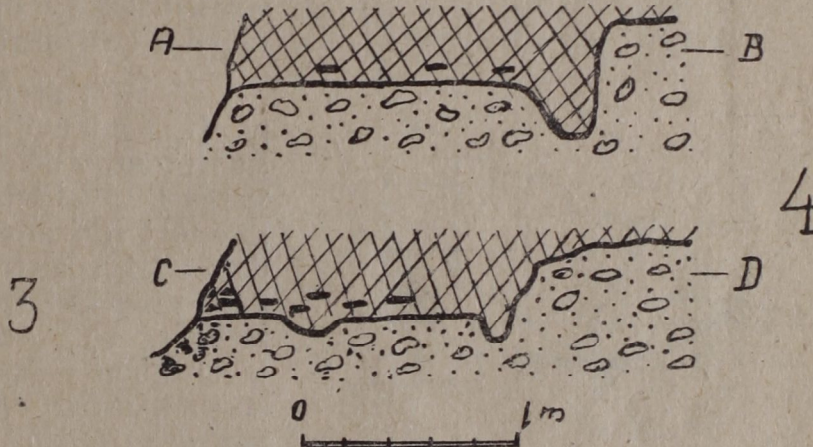
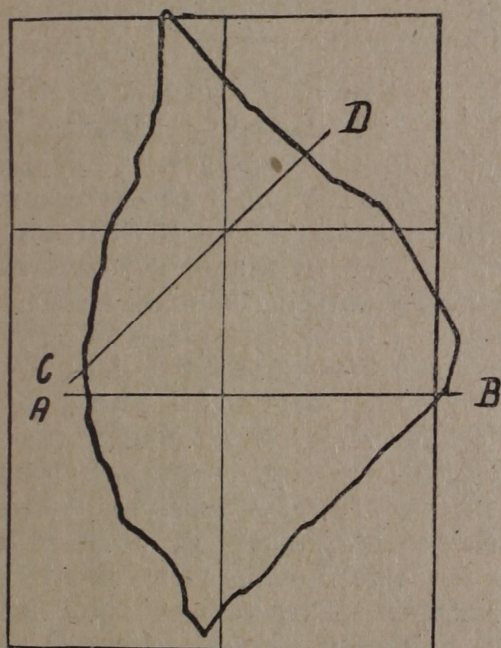
A második lakóépítménynek csak keleti szöglete maradt fenn. Ennek oldalai kétségtelenül szintén négyszögletes alakra mutatnak (4. kép). A lakóépítmény talajának mélysége a földfelszíntől 0-90, az alap-talaj felszínétől pedig 0-30 m. Talaja sima, vízszintes, mint az első lakóépítményé is. A falak függőlegesek. Érdekes konstrukciós sajátosságot jelentenek ennél a lakóépítménynél azok a hosszú árkok, amelyek 10—20 cm-re, sőt még többre vannak bemélyítve a ház talajának szintje alá és 12—25 cm szélesek. Ezek a meredek falakkal rendelkező árkok megszakítás nélkül húzódnak a lakóépítmény falainak hosszában és erősen színezett kultúrréteggel vannak kitöltve. Nyilvánvaló, hogy ezeket függőleges fafalak nyomainak kell tartanunk, amelyek ebben a lakóépítményben bizonyos mértékben a talajba mélyedtek.

2. kép. — Az 1. lakóépítmény keresztmetszete.

Térjünk vissza az első lakóépülethez.

A félig földbemélyített kunyhó üregét kitöltő fekete kultúrrétegnek a telep többi részén szokásos jellege van, különösen felső részében. Kismennyiségű kultúrális maradványt kell csak megemlítenünk, különösen a durva és egységes kerámiát; nyílhegyek és vakarók is kerültek itt elő, elsősorban a fekete és barna réteg érintkezésénél, amint egyébként ezen év ásatásainak sok más részén is.

3—4. kép. — A 2. lakóépítmény fennmaradt részének alaprajza és keresztmetszete.

Helyenként azonban, különösen a földkunyhó keleti szögletében, annak középső horizontjában és a talaján hatalmas és rendkívül erős tüzeléses réteg feküdt. Ez 70 cm-re a felszíntől kezdődött és csaknem a talajig, vagy éppen a talajig nyúlt le. Helyenként elérte a 40 cm-es vastagságot is.

Ez a tüzeléses réteg sárga, narancsszínű, barna és karminvörösszínű, átégett földből állott, amely helyenként csaknem fehér volt a belekeveredett hamutól, helyenként pedig fekete a belevegyült széntől és telítve volt vörös, átizzott törmelékkel, apróra szét darabolt és átégett csontokkal, amelyek között csak elvétve akadtak morfológiailag meghatározható töredékek. Utóbbiak között sikerült meghatározni a jávorszarvast. Kis állatok szinte egyáltalán nem voltak képviselve.

A tüzeléses rétegek rendetlen halmazoknak látszanak, nem pedig olyasmiknek, amelyek valóban tűzhelyet alkottak. Lehetséges, hogy egyszerűen idehánták a tűzhelyről a hamut, vagy hogy a tűzhelynek nem is volt rendes alakja, hanem egyszerű máglya volt. A földkunyhóban csak két nagy kő került elő, távol egymástól.

A földkunyhó talaján, közvetlenül az anyatalaj folyami törmelékén, csaknem mindenütt szilárd, fekete, elszenesedett réteg feküdt, 2—4 cm vastagságban. Ez a szilárd massa szénből, félig elégett kis csontdarabokból, elégett fadarabkákból, faháncsból, levelekből (nyírfa?) áll.

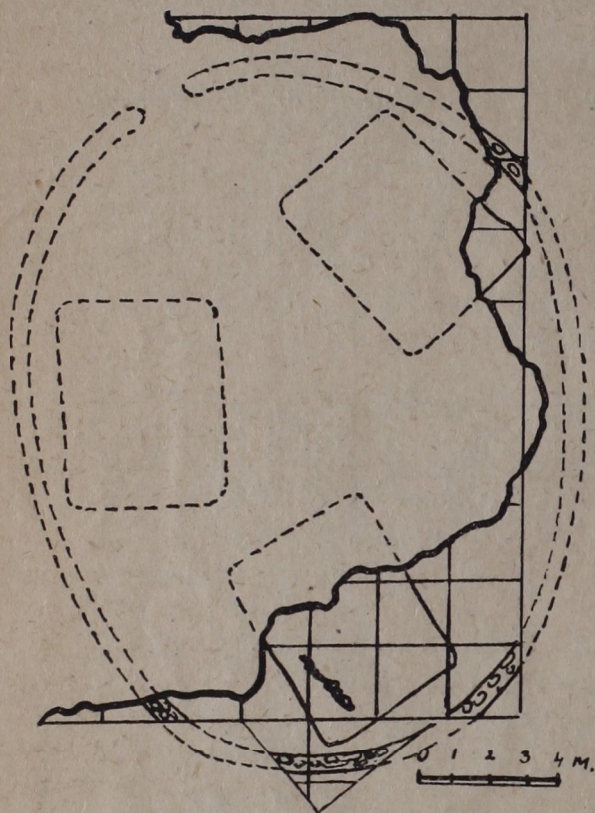
Az elszenesedett nyírfahéj-leletek különösen érdekesek. Előfordulásuk a felszíntől számított 60 cm mélységben kezdődik és legnagyobb részük 80 cm mélységben van. Míg rendszerint különböző,

részint nagy darabokban kerültek elő, az egyik helyen, a st/6 ásatási parcellákon 30 cm mélységben az alaptalaj szintje alatt és 40 cm magasságban a lakóépítmény talaja fölött, csaknem megszakítatlan, kb. 2·25 m hosszúságú nyírfahéjsáv feküdt, a lakóépítmény délnyugati falaival párhuzamosan, kb. 80 cm távolságban helyezkedve el attól (5. kép). Ez az elhelyezkedése és terjedelme lehetővé teszi, hogy a lakóépítmény beomlott és elégett nyírfahéj-tetőzete maradványának tartsuk. A nyírfahéj a hőségtől erősen elgörbült, részben elszenesedett. Helyenként három-négyszeres, szorosan egymáson fekvő rétegben feküdt, amelyben minden szomszédos rétegpár háncsszáalai egymásra keresztben helyezkedtek el.

A leírt nyírfahéj-rétegek fekvésének szintje egybeesik az erős tüzeléses réteg felszínével: középen kb. 70 cm a föld felszíne alatt és 40 cm a lakóépítmény talaja felett. Ez a körülmény lehetővé teszi azt a feltevést, hogy az említett horizont a lakóépítmény pusztulása mozzanatának felel meg, a kultúrrétegnek fölötté fekvő 70 cm-nyi vastagságát pedig — amely hasonló színeződésű, de tüzeléses közbenső rétegek nélküli — a már elhagyott lakóépítmény ürege későbbi feltöltődésének tarthatjuk. Lehetséges, hogy a közelben ebben az időben más lakóépítmények még fennállottak.

A második lakóépület megmaradt részéből, az elszenesedett épületből, gyér leletek kerültek elő: elégett nyírfahéj töredéke néhány átmenő lyukkal és faragott szélekkel, amelyek kis fogacskákkal voltak díszítve. Ez a töredék a maga idejében valószínűleg egy nyírfahéj-felvarrásnak, azaz valami nagyobb tárgyon levő díszítménynek volt a része.

Most áttérünk a poludjonkai ásatások által megállapított, rendkívül érdekes sajátosságnak a leírására. Az első lakóépítmény déli sarkától 35 cm távolságra, az anyatalaj felszínének a letisztításánál, egy 50 cm széles, kultúrréteggel kitöltött régi árok került napvilágra. Ez enyhén elkanyarodott a lakóépülettől és eltűnve az ásatás délkeleti határán, újból megjelent az f/6 ásatási parcella délkeleti részén, azután pedig az f/13, 14 ásatási parcellákon csaknem egy m-nyi távolságban a második lakóépítmény falától. Jelenlétét megállapítottuk az 1945. évi ásatás délnyugati részén is, a pr/6 ásatási parcellában, a fejtés szélén. A megállapított részletek elhelyezkedése és iránya lehetővé teszi, hogy az általuk alkotott alaknak kisebb, hiányzó részét — amelyet a fejtés szétrombolt — kiegészítsük és a részleteket egy 20 m-es nagy és 16 m-es kis átmérővel rendelkező ovális formájában egységes egészebe zárjuk össze. Ebben az esetben a lakóépítmények maradványai szorosan beírhatók lesznek ebbe az oválisba (5. kép).

5.

5. kép. — A poludjonkai telep középpontjában fekvő lakóépítmények és erődítmény tanulmányozott részeinek és rekonstrukciójának alaprajza.

Az összes fentebb ismertetett tények arra a következtetésre vezetnek, hogy itt egy erős, fából készült erődítménnyel van dolgunk, amely a település közepén az állandó, téli lakóépítményeket vette körül. A sakktáblaszerűen elrendezett, földbeásott oszlopok közé valószínűleg szorosan egymáshoz támaszkodó, vékony cölöpök voltak beszorítva, azonban hogy a függőleges oszlopok szét ne nyíljanak, fűzfá- vagy fenyőfavesszőből álló fonattal voltak összeerősítve, különösen felső végükön.

Az egész épületkomplexum alaprajza meglehetősen biztonsággal rekonstruálható. Mindenekelőtt a következőt kell mondanunk az erődítmény alaprajzáról (5. kép). Belsejében csak két lakóépítmény maradványai maradtak fenn, azonban aligha lehet kételkedni abban, hogy több volt. Ha a lakóépítmények a legkisebb méretűek voltak, azaz négyzet alakú formájuk volt 4·6—5 m hosszú falakkal, 4 lakóépítménynek az erődítmény belsejében a legvégső, valószínűtlen szorosság nélkül sincs helye. Ezért javasolt rekonstrukciónkban mindössze 3 lakóépítményt helyeztünk el, nem négyzet alakú, hanem kissé elnyúlt, 4·6×6 m-es formában, ami csaknem semmit sem változtat a dolgon (5. kép). Az erődítménybe vezető bejáratot a folyó felőli oldalra kell tennünk.

A lakóépítményeknek a földbe való csekély bemélyedésével és a II. lakóépítményben a falak mentén húzódó mélyedés jelenlétével kapcsolatban azt kell feltennünk, hogy a lakóépítményeknek alacsony, függőleges, valószínűleg gerendafalai voltak. Tetőzetük nyírfahéjból készült, amely több rétegben volt rájuk borítva, két vagy négy tetőrészben. Lehetséges, hogy az erődítmény belsejében voltak raktárul szolgáló gödrök is, a fejtés által tönkretett területen.

Az egyes lakóépítmények lakóinak a számát a fejlődésnek erre a stádiumára vonatkozó etnográfiai példákból kiindulva — amelyek nagy szorosságról beszélnek — 12—16 személyben határozhatjuk meg. Következésképpen a leírt lakáskomplexum három külön lakóépítményében 40, legfeljebb 50 személy lakott. Azt, hogy a telepen még egy második, egykorú, hasonló komplexum is létezett, nincs alapunk feltenni, ha e fejlődési szakasz nemzeti településeinek jellegéből indulunk ki. Az erődítmény határain túl, a folyó felé eső területen, egy kis gödör került napvilágra, amely könnyű nyári lakóépítménnyel állhatott kapcsolatban.

Mindenesetre jogosulatlan lenne az erődítményen belüli lakosság számát a kultúrréteg elterjedésének egész 4000 m²-es területével kapcsolatba hozni. A helyzet e tekintetben az, hogy az erődítményen belüli lakóépületek pusztulása után a telep még tovább fennállott, csak lakócentruma áthelyeződött, és a kultúrréteg ezzel kapcsolatban részben áttevődött az új, korábban nem lakott területre.

De bárhogyan is volt, a Poludjonkánál egy olyan neolitikus telepnek a képe áll előttünk, amelynek a középpontja három szorosan egymás mellett fekvő, négyszögletes, gerendából épített, félig földbe-süllyesztett kunyhó, amelyeket erős, fából épített erődítmény vett körül. Ezek az épületek állandó téli lakásul szolgáltak, és térfogatuk a kis település lakosságának a számát nagyjából hozzávetőleg félszáz személyben határozza meg. Az erődítmény körül, különösen a folyó felőli területen, nyári időben könnyű, nyírfakéreg-kunyhószerű építmények voltak. Ennek következtében a ránk maradt kultúrréteg nagy területre terjeszkedett ki.

A lakóépítményeket körülvevő, fából épített védőfalnak az előbukkanása a poludjonkai településen az első eset az európai Oroszország és Szibéria neolitikumában, ami e felfedezést nagy tudományos jelentőségűvé teszi. Tudjuk azonban, hogy a kultúrának ebben a stádiumában — a barbárság legalsó fokán — a települések megerősítésének gyakorlata, az etnográfiai adatok alapján ítélve, már eléggé elterjedt. Ilyenek pl. számos északamerikai indián törzsnek a települései, amelyeket az európaiak nem egyszer valóságos ostrommal voltak kénytelenek elfoglalni.

Nagyon valószínű, hogy a poludjonkai település körüli erődítményt nem kell annyira egyedülálló ténynek tekintenünk, mint ahogy első pillantásra látszik. Hasonló erődítmények lehetnek sok olyan neolitikus telepünkön, amelyeken ásattak ugyan, de mégsem kutatták teljesen át az ásásokkal. A lakóépítmények őrzésére, megvédésére irányuló törekvés gyakran megfigyelhető a Volga—Oka-vidék neolitikus lakosságánál is. Így már V. A. Gorodcov egészen helyesen figyelte meg, hogy »ha ... a part kanyarodik, vagy hegyes szögben beömlő mellékfolyótól van átvágva, akkor a telepek a kanyarulatoknak és a szögleteknek a végén helyezkednek el, természetes védőfalat kapva ilyen módon több oldalról«. Az Okánál és a Volga—Oka-terület tavain gyakoriak a szigeti neolitikus telepek, amelyek a mellett gyakran nagyon kis átmérőjű szigeteken fekszenek. A kultúrréteg az ilyen telepeken rendszerint vastagon van felítve maradványokkal. A lakosság áttelepedése az ilyen kis szigetekre nehezen magyarázható bármiféle, a halászat szempontjából adódó különös előnnyel a parti telepekkel szemben. Ugyanakkor ennek számos szembetűnő és lényeges hátránya volt, s így a településeknek az egyedülálló kis szigeteken való berendezése igazi okai felől nem lehet kétség.

Az ilyen szigeti településnek egyik legismertebb példája a Dubrovičskaja stojanka (telep) az Okánál. A mesterségesen megerősített partú szigetke sík felülete nagyon kicsi, összesen 35·55×42·66 m volt, s a lakóépítmények nagyon zsúfoltan feküdtek rajta. A parton való lakásnak minden előnyét, közöttük a napról-napra úzó vadászatnak az előnyeit, a Dubrovičskaja stojanka lakói szemmel láthatólag feláldozták lakóházaiknak a kis szigeten való, elszigetelt elhelyezése kedvéért, ami biztosította őket a hirtelen támadástól és megkönnyítette a védekezést.

Az indiánoknál a település hasonló elhelyezésében a védekezés szükségessége volt az első indíték. Így például Ohio területén a szigeteket és a fokokat építették be a legszívesebben.⁶⁾ Kétségtelen, hogy a neolitikus települések megerősítését, különösen az olyan kicsikét, mint Poludjonka, határozottan szintén az a törekvés diktálta, hogy a lakóhelyet biztosítsák az állatoktól.

A poludjonkai lakóépítmények derékszögű alakja ezen a területen váratlan. A Közép-Ural telepein már többször kerültek elő lakóépítmények. Az Urálon-túli telepek lakóépítményeinek volt szentelve P. A. Dmitriev postumus munkája.⁷⁾ A Közép-Ural hegyi-tavi területét illetően — amely a šigirini kultúrához tartozik — megbízhatóan egyelőre csak 3 félig földbe-süllyesztett kunyhót tanulmányoztak a Sverdlovsk melletti »Kalmackij Brod«-telepen, amely az i. e. 1300-tól 700-ig terjedő időbe tartozik.⁸⁾ Mindhárom lakóépítmény kerek, 6·5—7·5 m átmérőjű. A gorbunovoi parti telepen — amely szintén a šigirini kultúrához

⁶⁾ Ratcelj, Narodovedenie. (=Ratzel, Völkerkunde).

⁷⁾ Dmitriev, Zemljanki zauralskich stojanok. (Az urálon-túli telepek földkunyhói.) (»Materialy i issledovanija po archeologii SSSR«, II., 1945.

⁸⁾ Dmitriev, Raskopki stojanki »Kalmackij Brod« na r. Iseti. (A »Kalmackij Brod« telepi ásások az Iset folyónál).

tartozik⁹⁾ — annak ellenére, hogy sokkal nagyobb területet kutattak át, lakóépítmény nem került elő.¹⁰⁾ Azt várhattuk volna tehát, hogy a szomszédos poludjonkai telepen, amely kultúrája tekintetében közelálló és valamivel régiebb, a lakóépítmények köralakúak kell, hogy legyenek, mint ahogy ez a helyzet hazánk középső övezete nagy területeinek neolitikumában — azonban négyszögleteseknek bizonyultak.

Ha analógiákat próbálunk keresni, meg kell említenünk a lipčini és a 2. andreevoi telepek négyszögletes, félig földbe mélyített kunyhóit, amelyeket szintén P. A. Dmitriev vizsgált meg. Azonban mind a két település a Tura és az Iset folyók közének egy más, erdős sztyeppei sík területén fekszik, más kultúrához és abba a későbbi időbe tartozik, amelyben itt már a szomszédos, sztyeppei Andronovo-kultúra hatásáról beszélhetünk.

A Poludjonkától nem messze, azonban az Ural hegység másik oldalán, nem is olyan régen fedezett fel N. A. Prokošev az astrachancevoi telepen, Molotovo város közelében, négyszögletes lakóépítményeket.¹¹⁾ Azonban a tojásalakú, fogazásos, sejmeni-turbinoi díszítményes kerámiából ítélve, ezek is későbbi korból származnak, s ennek következtében valószínű, hogy a lakóépítmények négyszögletes formájának itt nincs mély helyi gyökere, hanem újabban vették át délről.

Igy egyet kell értenünk P. A. Dmitrievvel abban, hogy »nem áll rendelkezésünkre elegendő anyag ahhoz, hogy a lakóépítmény fejlődésének meghatározott szakaszairól beszélhessünk a Keleti Uralban és a Tura és az Iset folyók között.«¹²⁾

Azonban a derékszögű lakóépítményeknek a jelenléte a Közép-Ural legrégebbi neolitikus településén — ennek tarthatjuk Poludjonkát — lehetővé teszi felvetnünk azt a kérdést, vajjon ez a sajátosság nem jellemző vonása-e a hatalmas északi területnek. Ebben az összefüggésben különös figyelmet érdemelnek azok a nagy, négyszögletes földkunyhók, amelyeket V. N. Černecov és S. G. Boč vizsgált meg az Északi Uralban, az Obvidék taiga-övében, a Ljapin folyónak, az Északi Sosva mellékfolyójának felső folyásánál. Ez az igen érdekes település egyike e terület számunkra ismeretes legrégebbi lelőhelyeinek és a késő neolitikumba tartozik.¹³⁾ Egy, ma már betelt tónak homokos fokán feküdt és »derékszögű földkunyhókból állott, amelyekből kb. 12 gödör maradt fenn. Ezek közül a gödrök közül néhány kiválik méreteivel a többi közül. Így egynek a területe 625 m²-t foglalt magában (hosszúsága is, szélessége is 25 m volt). Egy másik, hasonló területének a hossza 28, a szélessége pedig 22 m volt. Három másik valamivel kisebbnek 20 m volt minden oldala. A többi földkunyhó területe nem haladta meg a 100 m²-t. A legnagyobb földkunyhóknak a mélysége 3 m-t ért el.« Az említett kutatók 1935-ben átkutattak egyet a kis földkunyhók közül. »Napvilágra kerültek benne kemény palából csiszolt vésők, fejszék, nyílhegyek és kések, tűzkőből és kvarcból készített vakarók és hasítók. Az agyagedényeknek tojásalakú fenekük volt, ragasztásos technikával készültek és peremüktől az aljukig sűrűn fésűs díszítménnyel voltak borítva.

A kultúrrétegben napvilágra került szerves maradványokból ítélve, a földkunyhók lakóinak foglalkozása a vadászat és a halászat volt, s a vadászat legfontosabb célpontja a jávorszarvas lehetett. Ha ezeket a tényeket összehasonlítjuk azokkal, amelyek a kultúrában közelálló Poludjonkán kerültek napvilágra, lehetővé válik számunkra az, hogy egy, az Erdős Urálon-túli vidék széles területein elterjedt, sajátos neolitikus kultúrának a létezéséről beszélhessünk. Ezt a legteljesebben az itt leírt emlékek képviselik.

Az Ural különböző típusú lakóépítményei eredete kérdésének az elmélyítéséhez mindenképp új (lelet-) tényanyag szükséges.

Fordította: Harmatta János

⁹⁾ Dmitriev, Raskopki stojanki »Kalmackij Brod« na r. Iseti.

¹⁰⁾ Eding, id. m.

¹¹⁾ Prokošev, Žilišča epochi bronzy v Permskom Prikamje. (A bronzkor lakóépítményei a permi Kámavidéken.) »Kratkie soobščenija IIMK«, II., 1939.

¹²⁾ Dmitriev, Zemljanki na zauraljskich stojankach. (Földkunyhók az urálon-túli telepeken.)

¹³⁾ Černecov, Očerki etnogeneza obširnih jugrov. (Az obiugorok etnogenezisének vázlata.) »Kratkie soobščenija IIMK« IX., 1941.

A történettudomány főfeladata a termelés törvényeinek, a termelőerők és termelési viszonyok fejlődési törvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődése törvényeinek a tanulmányozása és felderítése. (Sztálin, A leninizmus kérdései, 653. old.)

NEGYPEDIK ÉS ÖTÖDIK ÁSATÁS A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KÖKÉNYDOMBON.

(1942. aug. 3—28. és 1944. aug. 2—szept. 8.)

Míg az 1941. évi ásatás az 1940. és 1929. években folytatott ásatás területe közé eső részen folyt, addig 1942-ben azokat a területrészeket vizsgáltuk át (1. kép), amelyek az 1929. évi feltárt területekkel érintkeztek s annakidején hozzáférhetetlenek voltak.

Különösen érdekelt bennünket az a rész, amely a Kovács-tanya mögött terült el s annakidején azokat a zsugorított temetkezéseket foglalta magában, amelyek melléklet nélkül kerültek a föld alá, de a sírok földjében talált edénykéik és töredékek tanúsága szerint korabronzkoriak voltak. Ehhez a területhez annakidején azért nem férhettünk hozzá, mert a ház mögötti akácok már akkor is öreg fái akadályozták a munkát. Ez az akác azóta eltűnt, s így semmi akadálya nem volt a munkának.

Az itt húzott árkok azonban nem hozták meg a kívánt eredményt. A tiszai-kultúra cserepei elég sűrűn jelentkeztek ugyan, de embercsontok vagy összefüggő jelenségek (házalap, tűzhely stb.) egyáltalán nem mutatkoztak. Úgy látszik, hogy a bronzkori temető legszélső sírjai voltak azok, amelyek 1929-ben előkerültek, s a temető nagyobb része, ha egyáltalán van, a tanyaépület alatt fekszik. A tiszai-kultúra esetleg megvolt összefüggő jelenségeit az akácok kiirtásával járó földmunka tette teljesen tönkre. Az sem lehetetlen, hogy a dombnak az erre mindjobban laposodó részén már nem is volt komoly települési jelenség, ami valóban nem lehet meglepő már csak azért sem, mert a településre alkalmasabb rész sokkal magasabban fekszik.

A munka a közvetlen környéken már nem volt eredménytelen. Az a terület, amelyet a ház mögött, egész a dűlőútig s a tanya déli végénél, azon a területen, amely a gyümölcsösben hozzáférhető volt, feltártunk, több figyelemreméltó jelenséget eredményezett. Itt és a hozzá keletfelé csatlakozó Bezdán-féle földön házak és gödrök sorakoztak egymás közelében, amelyek nemcsak a település újabb jelenségei megfigyelését tették lehetővé, de a kerámiából is újabb formákat hoztak felszínre.

Öt ház, hat gödör és két tűzhely volt ezen a területen.

Az első ház É—D irányban helyezkedett el. Alakja hosszúkas négyszög. Hossza 5, szélessége 4-10 m volt. A mai talaj szintje alatt 80 cm mélyen feküdt. Fölötte 30 cm vastag égett sártapasz réteg volt. Ennek eloszlása nem volt arányos. A ház nyugati oldala felé sokkal sűrűbben feküdt. Lebontása után bukkantunk azokra az edénytöredék-csomókra, vagy nagyjából még összeálló edénydarabokra, amelyeknek gondos feltárása és térképezése lehetővé tette, hogy a ház alapjait mutató vázlatra (2. kép) a rekonstrukció után nyert edényforma képét is berajzolhattuk úgy, hogy az első ház alaprajzán az edények eredeti elhelyezésüknek megfelelően vannak feltüntetve.

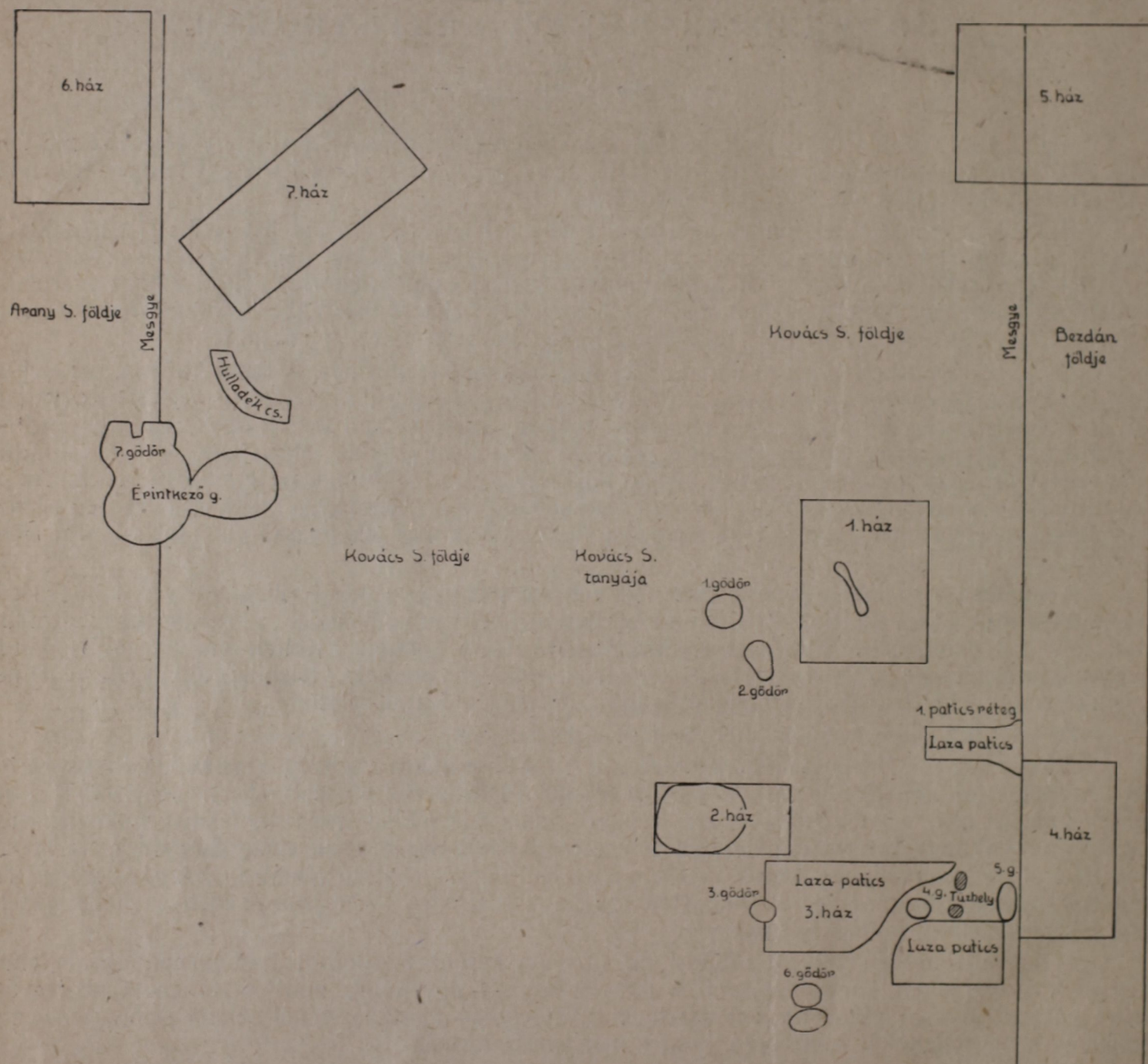
A ház putriszerűen mélyedt a földbe, mint azt egy később kibontott hasonló épületnél is minden kétséget kizáróan sikerült megállapítani. A tetőszerkezet — éppenúgy, mint a Kökénydomb régebben ismert házainál, — gunyhószerű, nyeregtető volt, amelynek faszervezetéből semmi sem maradt meg. Éppenúgy a földre lehetett támasztva, mint a már ismert formák.

Technikailag nem lehet a házat kétszétvételnek tekinteni, de az edények elrendeződése mégis megengedi, hogy gyakorlatilag kétszétvételnek tekintsük. A ház északi végében mindössze három kisebb-méretű edény feküdt azon a részen, ahol a padozat is símára volt tapasztva. Ez a tapasztott rész a háznak kb. kétharmadát foglalta magában. Nagyobb, összefüggő darabban is jelentkezett. Ott azonban, ahol a nagyobb méretű edények, mondhatnánk raktárszerű elhelyezkedése kezdődött, a padozat gondos lesímítása megszűnt. Hogy ezt a két különálló részt valami építmény elválasztotta-e egymástól, nem tudtuk megállapítani. De nem lehetetlen, hogy azok a lapos, nagyméretű cserépdarabok, amelyek egész deszkaszerűen hatnak s amelyeket már ismételtelen annyiszor megtaláltunk a különböző kunyhókban, ezt a célt szolgálták.

A lesímított, tapasztott felület összefüggő darabban az északi fal felénél és a keleti fal hosszában egész a nagyobb méretű edények helyéig megvolt. Itt egyenes, lesímított vonalban végződött, ami már

magában is azt mutatja, hogy tovább nem folytatódott. Ha még hozzávesszük, hogy az edények alatt háborítatlanul megmaradhatott volna, akkor mindenképpen igazolva látjuk a kettéosztás megfigyelésének helyességét.

Valóban két részből állott tehát a ház. Az elsőben lehetett a lakás, a hátsóban az eltett eleség elhelyezésére szolgáló kamara. Nincs nyoma az első részben a tűzhelynek, amely nélkül pedig bajos volna elképzelni a lakást. Arra nem is gondolhattunk, hogy nem volt. A letapasztott felület erre is megadja a feleletet.

1. kép. — A kökénydombi 1942. évi ásatás térképe.

A lesímitott rész csak a raktár felől volt gondosan eldolgozva, a befelé eső rész széle szaggatva volt, ami mutatja, hogy későbben pusztult el, valószínűleg fakitermelés alkalmával. Kétségtelennek látszik tehát, hogy a tűzhely ezen a megbolygatott részen volt. Hogy egyszerű volt-e, vagy peremes, azt eldönteni nem tudjuk. Az utóbbi látszik valószínűnek. Ilyen gondosan lesímitott padlójú házban szinte természetesnek látszik, hogy a tűzhely kidolgozására is nagyobb gondot fordítottak.

Ezzel a házzal tehát az elvileg kettéosztású ház jelenik meg a Kökénydombon, s éppen ebben van ennek a háznak a fontossága.

Az edények a kamarában három sorban helyezkedtek el, nem közvetlenül egymás mellett, hanem úgy, hogy mindegyiket meglehetősen közelíteni. Egyébként két letapasztott, helyben épített, négyszögletes

edény kivételével, valamennyi mozgatható volt. Az első sorban foglalt helyet az egyik szegletes edény (I. 5) és egy bütykös edény, a második sorban a feltűnően nagyméretű gabonatarató edény (XI. 7), a fel nem szedhető másik szegletes edény és egy közepes nagyságú edény (I. 9), a harmadik sorban, hosszában, a fal mellett egy nagyméretű (I. 7), egy letörtnyakú (VII. 7), egy kisebb gabonatarató (I. 6) edény és egy csonkakúpos tál. A letapasztott szegletes edényben volt egy kisméretű tál (I. 8). A szegletes és a nagyméretű edény helyzetét a X. 7. kép szemlélteti.

A ház padozatának felbontásakor még egy jelenséget figyelhattunk meg. Az elpusztult, lesímitott padozatrész közepe táján egy kétoldalán köralakúan végződő, hosszúkás gödör (X. 2) volt. Ez azonban egyik végével a letapasztott edény alá nyúlt, és így kétségtelen, hogy a padozat elpusztításában nincs része s régebbi, mint maga a ház. A belőle kikerülő tiszai-kultúra cserepek tanúsága szerint a kultúra első települőinek emlékeként maradt meg és a ház későbbben épült föléje.

A házból kikerült edények a következők:

1. Kisméretű tál (I. 3). Anyaga durván iszapolt és pelyvával kevert. Feneke durva íveléssel illeszkedik a megközelítően hengeres oldalakhoz. Színe vörös. M. 6, Sz. 13, F. 7-5 cm.

2. Poháralakú edény (I. 4). Szívókája letörött. Kidolgozása közepes. A szívókák alatti díszített szalagtól eltekintve meander vonalak díszítik. Színe vörös. M. 10-4, Sz. 10, F. 7-5 cm.

3. Alól fordított csonkakúpos, felül ívelt, poháralakú edény (I. 1—2). Két oldalán három lyukkal átfúrt bütyök van. Feneke szűrőszerűen ki van lyukasztva. A szűrőedény nem tartozik a ritkaságok közé ebben a kultúrában, de ennek az alakja eddig egyedül áll. Színe szürke. M. 11-6, Sz. 11-7, F. 7-9 cm.

Ez a három edény feküdt a ház északi fala közelében.

4. Feltűnően nagyméretű gabonatarató edény (X. 7, XI. 7). Az eddig előkerült hasonló rendeltetésű edények közt a legnagyobb. Alsó része nagyjából csonkakúpos, de oldalai enyhén ívelnek. Legnagyobb öblösödése a váll magasságában van. Nyaka összeszűkül. Feneke lapított. Az egész forma többé-kevésbé szabálytalan. Anyaga rendkívül durva, pelyvával kevert agyag. Színe téglavörös. A nagysághoz mérten rendkívül vastag az edény fala is: 5 cm. Ez a vastagság megmagyarázza azokat az eddig talált hasonló méretű töredékeket is, amelyekből sohasem sikerült az egész alakot rekonstruálni. A kunyhó feldúlása alkalmával feldöntötték, s ebben a helyzetben találtak meg azt a félrészt (X. 7), amelyből az egész edényt rekonstruálni lehetett. M. 118, Sz. 43, F. 52 cm.

5. Szegletes, ládaalakú gabonatarató edény (X. 1, I. 5). Oldalai gúlaszerűen összeszűkülnek. A sarkok le vannak kerekítve. Az oldalfalak a méretekhez viszonyítva elég vékonyak (2 cm), de alól erősen kiszélesednek. A fenék külső részén megmaradt nádlenyomatok mutatják, hogy le volt tapasztva a földre és helyéből mozdítani nem lehetett. M. 36-5, Sz. 73×49-5, F. 84×56 cm.

6. Az előbbi edény egyik sarkában lapított fenekű, nagyjából fordított csonkakúpalakú tálacska (I. 8) feküdt. Oldala szabálytalanul kiugrik. Kidolgozása durva. Színe vörös. M. 4-5, Sz. 8, F. 4 cm.

A szegletes edény háta mögött egy másik, azonos formájú edény volt beépítve (2. kép, 6/a), de ez annyira szétmállott, hogy összeállítani nem lehetett. Szétmállva megmaradt feneke 70×50 cm volt. A másik arányait ismerve, ennek a nagyságára is következtetni lehet.

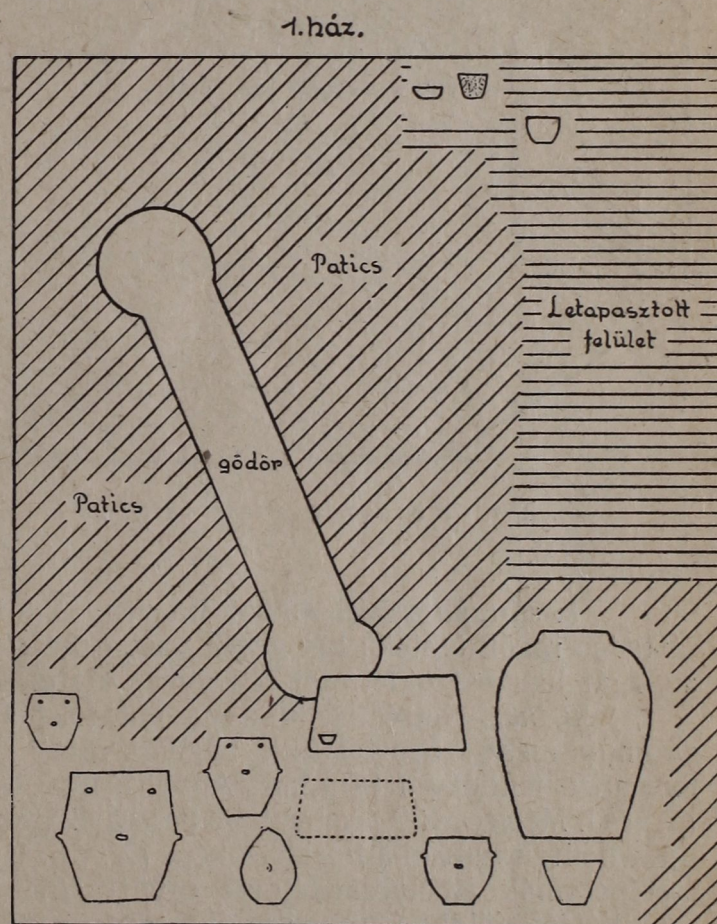
7. A 4. pont alatt leírt edény mögött fordított csonkakúpalakú mély edény feküdt. Pereme alatt négy bütyökfül volt, amelyeket hat részre tagoltak. Kidolgozása közepes. M. 27, Sz. 32-5, F. 16 cm. (Alakja a 2. képen szemléltethető, fényképe a háború alatt elveszett).

8. Az elmállott szegletes edény háta mögött nagyobb eleségtartó edény (I. 6) volt. Alsó része fordított csonkakúpos, felső része hengeres. Feneke szokatlanul erősen profilált s némileg a Körös-kultúra edényeinek stabil fenékképzésére emlékeztet. Kétoldalt egy-egy bütyök van rajta. Kidolgozása durva. Színe vörös. M. 38, Sz. 32, F. 15 cm.

9. Nyakas eleségtartó edény (VII. 7). Alsó része fordított, felső csonkakúpos. A kettő összeilleszkedésénél erősen ível. Közvetlenül e fölött helyezkedtek el a kissé szegletes fülek. (Valószínűleg négy volt, de csak egy maradt meg.) Kidolgozása közepes. Színe vörös. Felső része csak töredékesen maradt meg, de látszik, hogy nyaka volt, amely valószínűleg egyenes lehetett, kihajló szájszárperem nélkül. A töredék magassága 36 cm.

10. Eleségtartó edény az összeomlott edény vonalában (I. 9). Lapított feneke, fordított csonkakúpos alsó része, csonkakúpos felső része és egyenes pereme van. A perem alatt és a legnagyobb öblösödés fölött egy-egy sor bütyökfül helyezkedik el, úgy, hogy mindig két-két felső vagy két-két alsó bütyök közé esik: egy-egy lent, illetőleg fent. A felső sorban levők kettős, az alsóban levők hármas tagolásúak. Kidolgozása durva. Színe vörös. M. 41, Sz. 30, F. 17-5 cm.

11. Nagyméretű eleségtartó edény (I. 7) a ház déli sarkából. Az eddigiek közt a leggondosabb kidolgozású, jó égetésű. Fordított csonkakúpos alsó és csonkakúpos felső része van, amely enyhén ível az egyenes szájszárperem fölé. A bütyökfülek a 10. pont alatt leírt edény mintájára helyezkednek el a szájszárperem alatt és a legnagyobb öblösödés fölött. Valamennyi négyes tagolású. M. 72, Sz. 55, F. 45 cm.

2. kép. — Az 1. ház alaprajza.

12. Kisebbsméretű eleségtartó edény. Formája az előbbire emlékeztet (2. kép, tényleg elveszett). A bütykök elhelyezése is azonos, de a felsők egyes, az alsók hármastagolásúak. Kidolgozása közepes. Színe vörös. M. 27, Sz. 32-5, F. 16 cm.

13. Nagyméretű díszített edény töredéke. Az emberi arc ábrázolása jól kivehető rajta (IX. 70). Nemcsak a száj és a szemek bevágása különböztethető meg, hanem az arcot határoló, szegletesen tartott vonal is. Az orr kiemelkedő. Az edény méreteiről fogalmat adhat a töredék 16 cm-es magassága.

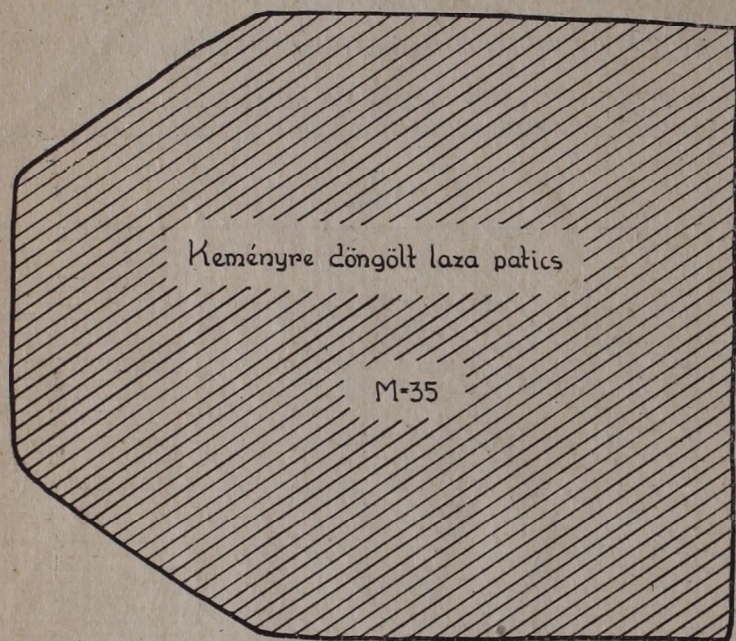
14. Ívelt oldalú, hosszúkás formájú hálónéhezék (IX. 73). Hosszában át van lyukasztva. Oldalát svasztika díszíti.

A ház közelében két gödör és egy nagyobb, összefüggő, égetett sártapaszréteg volt.

1. gödör. Kör alakú. Átmérője 110, mélysége 170 cm. Sok hamu és kevés cserép volt benne.

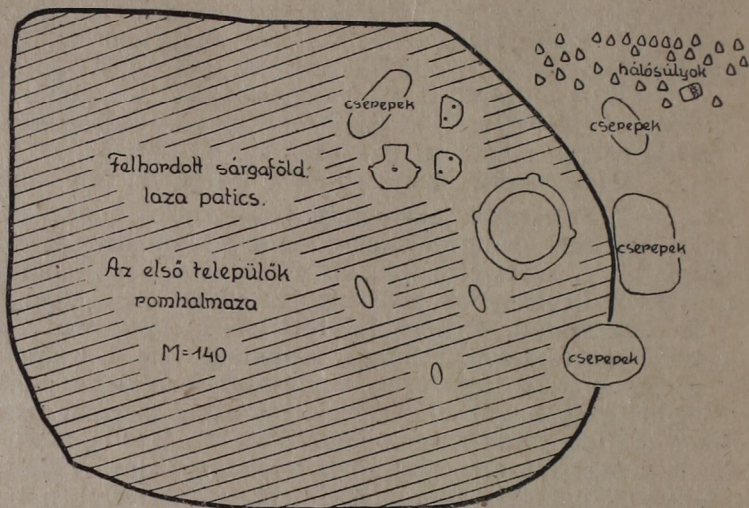
2. gödör. Ovális alakú. Egyik vége egyenesen kinyúlt. Hosszabbik átmérője 110, mélysége 170 cm. Nagyon kevés cserép volt benne. Alján egy kör alakú gödör körvonalai bontakoztak ki, amelynek átmérője 100, mélysége 52 (225) cm volt. Kevés cserép és egy hengeres hálónéhezék fele került ki belőle.

2. ház a patics lebontása előtt.

3. kép. — A 2. ház sártapasz rétege.

2. ház rajza a patics lefejtése után.

4. kép. — A 2. ház alaprajza.

1. sártapaszréteg. 45 cm mélyen, 2 m hosszú és 1 m széles területen feküdt. Lazábban összeálló sártapaszrögök fedték; két végén vastagabb réteg borította. Talán az első településből maradt hulladék anyagát halmozták fel ezen a helyen. Alatta semmi sem volt.

2. ház. Kétségtelenül a második települési réteghez tartozik. Bizonyítja ezt az, hogy alig egy ásonyomnyi mélységben találtuk. Legfelső részét az eke is súrolta. Elég szabályos vonalak mentén, ötszög formában feküdt a felső része. Annyira le volt taposva, hogy helyenként egészen keményre összeállott (3. kép). Mélysége 30, legnagyobb hossza 425, szélessége 375 cm volt. Az alig 10 cm vastag réteg lebontása után bontakozott ki a település képe (X. 3—4). Alaprajzát a 4. kép mutatja, a benne talált edények és cserépcsomók elhelyezkedésével együtt. Alakja szabálytalan négyszög lehetett. Szerkezete egyszerű kunyhótető, földbe nem mélyedő faszervezettel.

Területéről az alábbi edények és töredékek kerültek ki:

15. Nyakas edény (II. 2). Palackra emlékeztető formája eddigi leleteink közt nem fordult elő. Lapított feneke, gömbszerű alsó része és nagyobbára hengeres nyaka van. Legnagyobb öblösödésén négy, szimmetrikusan elhelyezett bütyök ül. Kidolgozása kevésbé gondos. Színe vörös. M. 18-8, Sz. 10, F. 11 cm.

16. Félgömbös formájú edény, lapított fenékkal, egyenes peremmel (II. 3). Pereme alatt és valamivel lejjebb négy-négy bütyök foglal helyet, az ismert egymás közé helyezés módján. Kidolgozása közepes. Színe szürke. M. 11, Sz. 13.3, F. 5.8 cm.

17. Az előbbihez hasonló edény (II. 4), de hengeresen elnyúló peremrésszel. A két sor bütyök ezen is megvan, de egymástól nagyobb távolságra. Színe szürke. Kidolgozása közepes. M. 13.2, Sz. 12.5, F. 6.2 cm.

18. Lapos tál (II. 5), négy bütyökkel. M. 6.5, F. 59 cm.

19. Hálónéhezék (IX. 74—75). Harminc példányban feküdt a ház alapon kívül. Alakjuk körteforma.

20. Hálónéhezék (IX. 72). Középen átfúrt hengeres forma. Benyomott lyuk és kettős zeg-zugvonal díszíti az egyik végét.

A ház alatt ovális gödör volt, 275×350 cm méretekkel. 140 cm mélyre nyúlt le. Sárgaföld, porózussá vált sártapasz és kevés cserép volt benne, az első települők emlékeként. De volt benne egy edény is:

21. Élelemtartó edény (II. 1). Fordított csónakakúp alakú. Közepesen iszapolt és égetett. Pereme alatt négy, szimmetrikusan elhelyezett, hatosztású bütyökfül van. M. 41, Sz. 56, F. 27 cm.

3. ház. Az előbbi közvetlen közelében volt. Maradványai két, ma már össze nem függő helyen kerültek felszínre 43 cm mélységben. A nagyobbik rész 6 m hosszú és 2·80 m széles, a kisebbik 4 m hosszú, 2 m széles. Ez a két rész kétségtelenül összefüggő ház alapja volt. A később települők gödrei és tűzhelyei, meg a nemrégiben történt fakitermelés összefüggését megzavarták. Az egész házalap hossza 7, szélessége 3·8 m lehetett, ami nem feltűnő az 1941-ben talált házalapok után.

A kisebbik részen talált edénycsomóból egy edényt sikerült rekonstruálni, éspedig:

22. Élelemtartó edény töredéke (VII. 4). Pereme alatt négy nagyméretű, hármastagolású bütyökfüle van, szimmetrikusan elhelyezve. Iszapolása és égetése közepes. Felső része hiányzik, de hányzott már használat közben is. A hiányzó, megsérült részt, — úgy látszik — letörték, s a peremet ütögetéssel dolgozták ki újra, hogy a tört edény is használható legyen, M. 41, Sz. 40, F. 15 cm.

A két égetett sártapasz-réteg által határolt területen egyébként az alábbi jelenségeket észleltük:

3. gödör. Ovális alakja van. Mélysége 190 cm. Egyik átmérője 120, a másik 90 cm. Teljesen üres volt.

4. gödör. Köralakú, 80 cm-es átmérővel. Mélysége 190 cm. Teljesen üres volt.

5. gödör. Ovális alakú, 180×110 cm-es méretekkel. Mélysége 140 cm. Egyik oldalában sok hamu volt. Cseréptöredékek az egész gödörből kerültek elő, de igen gyéren.

A két utolsó gödör között két tűzpad feküdt, megközelítően a házalappal egyszinten, 46 cm mélységben. Az egyik 66×50, a másik 68×64 cm méretű volt. Minthogy a kettő közt csak 80 cm távolság volt, valószínűnek látszik, hogy egyazon tűzhely két darabjával van dolgunk. Mind a két darab egyszerűen le volt tapasztva.

A házalapokon kívül esett a 6. gödör, amely alsó részében összeolvadt egy másikkal. A gödör felső része téglalapalakú volt, 250×200 cm-es méretekkel. Ez az alak 120 cm-ig megmaradt. Itt kezdődik a sárgaföld. Innen kezdve két gödör bontakozott ki belőle. Az egyik megközelítően köralakú 80×90 cm-es méretekkel. Még 160 cm mélyre ment le. Teljes mélysége tehát 280 cm. volt.

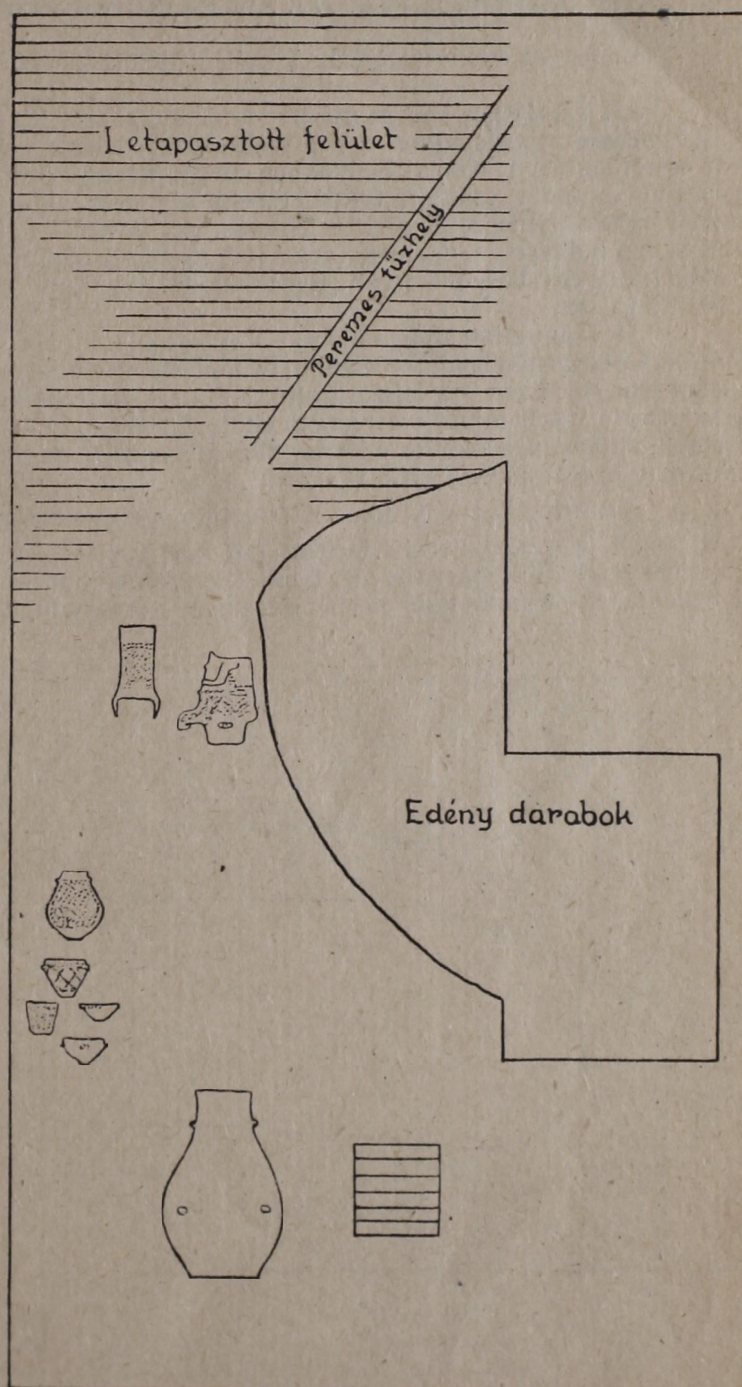
A másik gödör ovális forma, 80×100 cm-es méretekkel. Még 140 cm-re nyúlt le, tehát teljes mélysége 260 cm volt. Mindkettőből alig egypár cseréptöredék került elő.

A Kovács-tanyai utolsó kutatóárkok azt mutatták, hogy a település a szomszédos Bezdán-tanyába is átnyúlik. Ezen a területen csak ott ásathattunk, ahol a jelenségek már a Kovács-tanyában is mutatkoztak. Ezen a részen két házat sikerült feltárni.

A 4. ház (5. kép). 60 cm mélyen bontakozott ki. Hossza 560, szélessége 300 cm volt. Az egész területet összefüggő sártapasz-réteg borította. Három edénycsomó bontakozott ki a felszínén.

Az első a ház baloldali részén egy nem eredeti helyén levő tűzhely maradványai körül csoportosult (X. 6).

23. Nagyméretű, nagyjából palackformára emlékeztető, nyakas edény alsó része (III. 9). Egyenes nyaka és pereme lehetett. Nyakán két bütyök van. Felületét négy, zeg-zugvonalakkal díszített függőleges szalag közötti mezőkben, meander-vonalak díszítik. Jól iszapolt, jól égett, vörösszínű. M. 26 (a perem nélkül), Sz. 9, F. 6 cm.

5. kép. — A 4. ház alaprajza.

24. Virágcserepalakú edény (III. 5). Két szívókája van. Felületét alulról és felülről induló háromszögek által határolt négyszögek díszítik. Jól iszapolt és jól égett. Vörösszínű. M. 13·5, Sz. 12·5, F. 6·3 cm.

25. Poháralakú edény (III. 7). Felfelé álló és lefelé csüngő függőleges vonalak által határolt szalagjait bemélyedő vonások díszítik. A függőlegesek végén egy-egy pont körül elhelyezett körök egészítik ki a mintát. Eredetileg ennek is voltak szívókái. Gondosan iszapolt, jól égett példány. Színe vörös. M. 14, Sz. 13, F. 7·5 cm.

26. Tál (III. 10). Csonkakúpos alsó része, hengeres felső része van. Szája kissé behajlik. Legnagyobb öblösödésén négy bütyökfül díszíti. Jól iszapolt, jól égett példány. M. 7·8, Sz. 14·6, F. 5 cm.

27. Tál (III. 11). Fordított csonkakúpalakú. Peremén, illetőleg az alatt, három hármastagolású bütyök van. Színe vöröses szürke. M. 5·8, Sz. 14·5, F. 5 cm.

28. Kaptafaformájú balta töredéke (IX. 60).

29—30. Trapézalakú balta (IX. 61—62).

A második edénycsomó nagyjából a ház közepén feküdt. A sok össze nem állítható töredékből figyelmet érdemel:

31. Talpas edény töredéke (III. 6). Csak a felső rész néhány darabja van meg, amelynek összeállításából lehet a formára következtetni. Egyenes peremű, rövidnyakú, nagyjából gömbös formájú, talpas edény lehetett, amelyet szalagok által mezőre tagoltan meander-vonalak díszítettek. Kidolgozása gondos. Vöröses színű.

32. Öltártöredék (IX. 71). Abba a csoportba tartozik, amelynek hengeres talpa, szegletes felsőrésze van, két oldalt kivágással.

Ennek az edénycsomónak a szélén feküdt két emberalakú edény.¹⁾ Az egyik eredeti helyzetét a X. 7—8. kép mutatja.

33. Támlátlan széken ülő nőt ábrázoló edény (III. 1—2). Feje nincs. A szájerem elől hegyben fut össze. Kis mellei és az erősen hangsúlyozott nemi háromszög tanúsága szerint nőt ábrázol. Kétségtelenül a termékenység szolgálatával állott összefüggésben. Karjai könyökben meghajlítva, a hason pihennek, a mintákon is áttörő köldök alatt. Felső karjain egy-egy domborodás, csuklója fölött egy-egy bevágott vonal jelképezi a karperecet. Lábai hiányoznak. Köldökétől lefelé a »tiszai kultúra« jellegzetes díszítőelemeivel van borítva. Felsőteste, lábszárai és fara díszítetlen maradt. A szájerem két oldalt át van lyukasztva, de, hogy ezek a lyukak nem szolgálhattak felfüggesztésre, azt az edény szerkezete és súlya bizonyítja. Az ülőkén egy-egy bütyökfül van. Egész felületét egyszínű vörös festés borította. Kidolgozása finom és gondos. M. 23, Sz. 9×10, F. 13 cm.

34. Támlátlan széken ülő nőt ábrázoló edény (III. 3—4). Szerkezete és alakja az előbbihez hasonló, de méreteiben eltér tőle. Fenntartása sokkal rosszabb, de annyira mégis épen maradt, hogy az előbbihez való hasonlatosságát és rendeltetését fel lehet ismerni. Ezen is a »tiszai kultúra« ismert motívumai a díszítő elemek. A peremen levő átlukasztás alatt azonban egy sajátos, fésűs minta van, amely eddigi leleteink közt nem fordult elő. Kidolgozása ennek is rendkívül gondos. Lábai letörtek, és hiányzik a mell és a karok ábrázolása is. A megmaradt nyomok azonban mutatják, hogy eredetileg megvoltak. Festetlen volt. M. 33, Sz. 19·2, F. 12 cm.

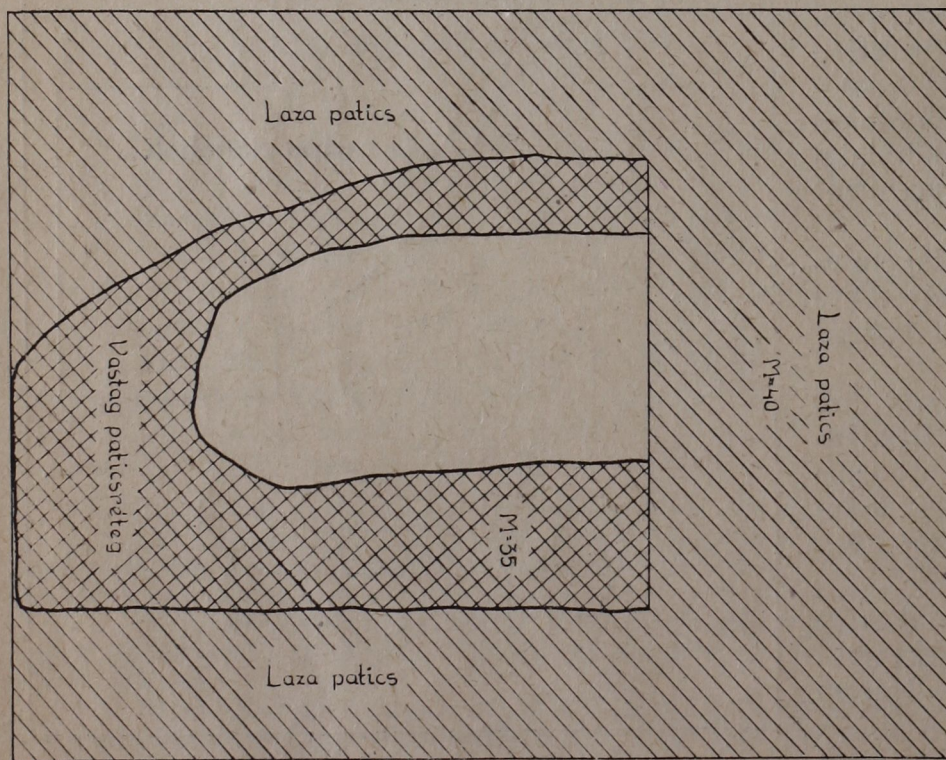
A harmadik edénycsomó a ház déli részén volt. Csak egy edényt sikerült belőle összeállítani:

35. Nagobbmértékű élelmentartó edény (III. 8). Fordított csonkakúpos alsó, csonkakúpos felső része van. Nyaka hengeres. Öblösödése ívelő. Ezen négy kerek bütyök van elhelyezve, míg nyakán négy hármastagolású bütyök helyezkedik el. Fínom iszapolású, jóégetésű, vörösszínű darab. M. 66, Sz. 29, F. 30 cm.

A ház északi részében peremes tűzhely maradványa volt. (X. 5). A megmaradt darab hosszúsága 140, peremvastagsága 8 cm. Nem volt eredeti helyén, de alatta mintegy négy m² területen a felület tapasztva volt, éppen úgy, mint az első házban. A tapasztás, úgy látszik, az egész házra kiterjedt, mert a távolabbi részben is találtunk még egy kisebb letapasztott felületet. Semmi nyoma sincs annak, hogy a házat két részre tagolva használták volna. Tetőszerkezete az ismert nyerges kunyhóforma lehetett.

A Kovács-tanyában kezdődött, de nagyobb részével a Bezdán-tanyába is átnyúlt az

5. ház. Alapja téglalapalakú, 5×6·25 m-es méretekkel. Fehlette vastag égetett sártapaszt-réteg feküdt, amely 35 cm mélyen U-alakban, vastagabban, 40 cm mélyen vékonyabban helyezkedett el (6. kép).

6. kép. — Az 5. ház sártapaszt rétege.

¹⁾ Az edények rendeltetésével és analógiáival külön foglalkoztunk. Legyen elég itt a már megjelent közleményekre hivatkozni. Lásd: Délvidéki Szemle, 1942, 458—463; a Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, 1942, II/3, 3—8. — A kökénydombi díszített kerámiával, köztük ezekkel az edényekkel is, külön kívánunk részletesen foglalkozni.

Faszerkezetnek nyoma sem volt benne. Bizonyára ennek is csak letámasztott fákon nyugvó, kunyhószerű nyeregteteje volt.

A patics-réteg eltávolítása után a kunyhó padozatán hat edénycsomót találtunk (7. kép).

Az első edénycsomóból edényt nem sikerült összeállítani. A szépszámú töredék közepes és kisebb-méretű edényekről tanúskodik. A felbontáskor kitűnt, hogy itt volt a kunyhó tűzhelye is, amelyből azonban csak össze nem függő darabok maradtak meg, s így még alakjára sem lehet következtetni. Ittlétét a hamu és a kormos cserepek kétségtelenül bizonyítják. Néhány apró kovaszilánkon kívül kőbalták is kerültek innen elő.

36—37. Trapézalakú kőbalt (IX. 63—64). Az egyik hosszában kettéhasadt, ami szintén a mellett tanúskodik, hogy tűz közelében volt.

A második edénycsomóból egy edényt sikerült összeállítani.

38. Nagyméretű eleségtartó edény (II. 6, X. 10). Alsó része fordított, felső része csonkakúpos. Nyaka is csonkakúpos. Két hengeres fül van rajta. Anyaga gondosan kidolgozott, pelyvamentes agyag, jól égetve és iszapoltva. Színe vörös. M. 77, Sz. 29, F. 34 cm.

A harmadik edénycsomóból (X. 9, 11) nagyobb méretű, de össze nem állítható eleségtartó edény darabjai és egy nagyobb méretű, meanderekkel díszített edény töredékei kerültek elő.

A negyedik csomóban három edény volt.

39. Talpas tál (II. 7—8). Csonkakúpos talpa homorodva illeszkedik a fordított csonkakúpos, tagolatlan testű felső részhez. Peremén, többé-kevésbé szimmetrikus elosztásban, négy helyen két-két kiugró bütyök foglal helyet. Gondosan kidolgozott darab. Színe vöröses szürke. M. 18, Sz. 18, F. 7·5, talpmagassága 3·1 cm.

40. Félgömbös alsórészű edény, lapított fenékkal, csonkakúpos felső résszel (II. 9). Fala vékony, kidolgozása gondos, sötétszürke színű. M. 12·4, Sz. 9·5, F. 5 cm.

41. Az előbbihez hasonló alsórészű, de kevésbé kúpos formájú edény. Oldalán W-alakú rátett díszítés van, amely a képen (II. 10) nem látszik. Vékonyfalú, de kidolgozása kevésbé finom. Színe vörös. M. 11. 5, Sz. 10·5, F. 5 cm.

Az ötödik csomóban kisebb méretű, de össze nem állítható edények töredékei feküdtek.

A hatodik csomóban össze nem tartozó néhány töredék volt csupán.

Az edénycsomók alsó része 60—65 cm mélyen feküdt. Ez volt tehát a ház alapjának eredeti fel-színe. A padozaton kidolgozásnak, gondos lesímtásnak nyoma sincs, de a föld el volt egyengetve.

A további ásatás részint Arany Sándor földjén, részint a Kovács-tanyában folyt. Ez a terület az 1929. évi ásatás területének akkor megközelíthetetlen részén fekszik, amelyet egy kisebb természetes bemélyedés választ el attól.

Ezen a területen két házat és egy nagyobb gödröt tártunk fel.

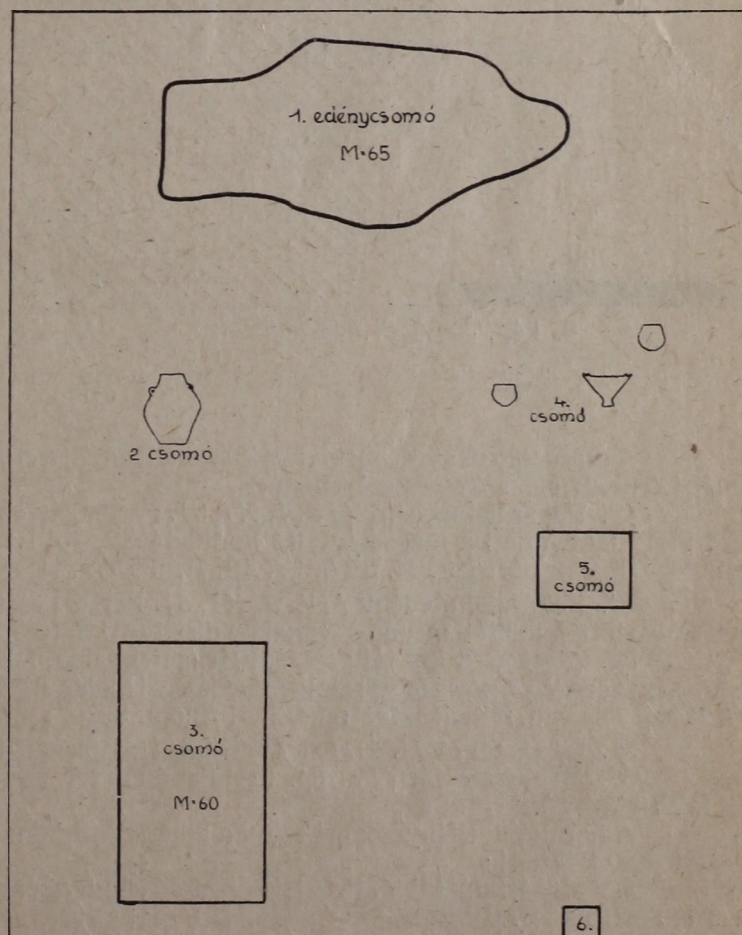
6. ház (8. kép). Alapja téglalap alakú, 6×4·25 m-es méretekkel. Ennél lehetett a legjobban megállapítani, hogy 60 cm magas falait az egyenesre leásott föld alkotta. Tipikus putriszerű építmény volt, nyerges tetővel. Meg lehetett ezt állapítani annak ellenére, hogy a földbevéjt falak csak itt-ott maradtak meg. A hosszabbik fal oldalánál 70 cm hosszúságban maradt meg egy 40 (XI. 1) a rövidebb falnál 190 cm hosszban egy 30 cm magas darab. Mind a kettő — eredeti gondos lesímtással — tanúskodott a földbesüllyesztett putritípus ismeretéről.

A ház területét átlagosan 20 cm vastagságban égett sártapas-réteg fedte (XI. 2), amely az átlók irányában goromba, vastag rögökből állott.

Az omladékok eltávolítása után a leleteket öt csoportban találtuk meg.

Az első edénycsoport a ház északi fala mentén volt.

42. Nagyméretű eleségtartó edény alsó része (VII. 1). Felső része hiányzik. Mai peremén látszik, hogy egy nyakas edény használhatóvá tett darabjával van dolgunk, a perem ugyanis le van csiszolva. Érdekesen világít ez be a telepen élt ember gazdasági életébe. Ez már a második eset, amikor ilyen edénnyel találkozunk (I. VII. 4). Eltört kőbaltáknak újradol-

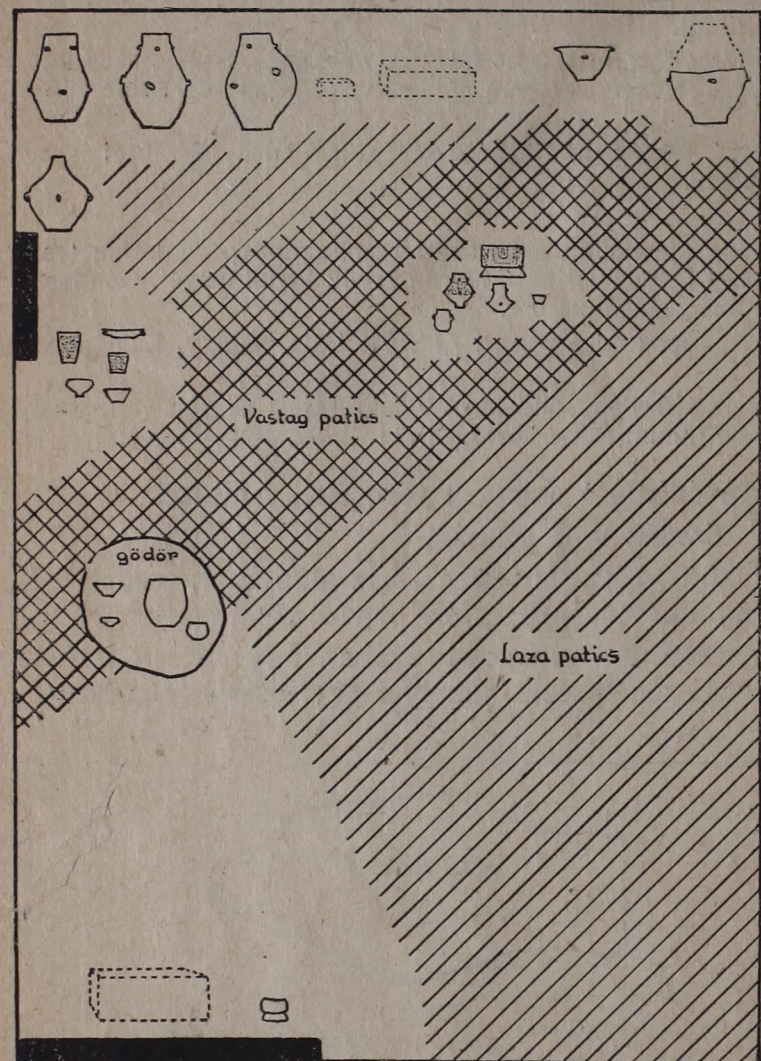

7. kép. — Az 5. ház alaprajza.

gozásával már ismételtén találkoztunk a telepen. Ez könnyen érthető, hiszen a hozzávaló nyersanyaghoz hozzájutni nem volt éppen a legkönnyebb dolog. Itt azonban olyan tárgyról van szó, amelynek nyersanyagát ingyen adta a föld, csak a munka került időbe, amivel pedig bőségesen rendelkezhetett az újabb-kőkori ember.

Eredetileg nyakas edény lehetett. Mai pereme alatt, tehát az eredeti edény legnagyobb öblösödésén, három négyes tagolású bütyök van. Anyaga közepesen iszapolt, elég jól égett. Vörös színű. M. 30, Sz. 46, F. 24 cm.

43. Nagybbréretű eleségtartó edény (IV. 77). Alakja fordított csonkakúp. Egyenes pereme alatt négy, kettős tagolású hegyes bütyök van. Közepesen kidolgozott, vörösszínű. M. 17·7, Sz. 25·5, F. 13 cm.

8. kép. — A 6. ház alaprajza.

E mellett az edény mellett két össze nem állítható szegletes edény (XI. 4) töredékei feküdtek (8. kép, 43a, b). A nagyobbik megmaradt részeiből következtetve 50×35 cm nagyságú lehetett. A hozzátartozó töredékek is mutatják, hogy meander-vonalakkal gazdagon volt díszítve (IX. 55—59). Feltűnik, hogy a láda (mert nyilván ilyenforma volt) oldalai nem egyformán voltak díszítve. A töredékeken meander-vonalas részek és négyszöges formák egyaránt vannak. A kisebbik láda darabjai (IX. 52—54) csak meander-vonalas díszítést mutatnak. Érdekesekek ezek a darabok azért, mert eddig csak hengeresalakú, nagyméretű díszített edényt ismertünk.

44. Ezek mellett újra nagyméretű élelemtartó edény állott (V. 7). Összeállított alakja mutatja, hogy a ház leégésekor darabjai elferdültek, pedig egyike volt a legszebb ívelésű daraboknak. Fordított csonkakúpos alsó része és csonkakúpos felső része, mondhatnók, művészi vonalvezetéssel illeszkedik össze, s ezt a vonalvezetést akkor is megtartja, amikor a csonkakúpos nyakat képezi ki. Anyaga gondosan kidolgozott. Színe vörös. A művészi kidolgozást a három sorban elhelyezett bütykök is elősegítik. A perem alatt, kb. a nyak közepén, négy kerek bütyök van. A felső rész közepe táján két rovátkoltszélű, szívókaformájú bütyök helyezkedik el, míg a legnagyobb öblösödés táján, két ellentét oldalon, egy-egy hármass osztású bütyök díszíti az edény oldalát. M. 58, Sz. 17, F. 22 cm.

45. Az előbbi közelében állott egy hasonló, de talán valamivel karcsúbb forma (V. 6). Az edény kidolgozása és a bütyök elhelyezése is egyezik az előbbivel. Méretei is megfelelőek.

46. Az előbbi közelében volt egy hasonló, de kevésbé szépen ívelő forma (V. 5). Gondosan kidolgozott, jól égetett példány. Színe vörös. A nyakon és a legnagyobb öblösödésén egymás közé eső, négy-négy, hármass osztású, átfurt bütyök foglal helyet. Magassága az előbbiekével egyezik, de szája és fenéke kb. megegyeszer olyan széles.

47. Az előbbi mellett, de már a hosszú fal mentén helyezkedett el egy nagyméretű edény (V. 2). Alsó része szabályos kidolgozású csonkakúpos forma. Felső része is az. A két rész szépen ívelve csatlakozik, s a legnagyobb öblösödésén négy, függőleges irányú, hengeres fül van. Nyaka hengeres. Pereme egyenesen levágott. A felület kidolgozása rendkívül gondos, simított. Színe vörös. M. 41, Sz. 9, F. 13 cm.

A második edénycsoport a hosszú falnak annál a részénél volt, ahol a leásott fal eredeti letapasztásával megmaradt. Innen kerültek elő a következő edények.

48. Poháralakú edény (IV. 7, XI. 6). Formája szokatlanul magas. Nem szívókák, hanem horizontális fülek vannak rajta mind fent, mind a magasság alsó harmadában. Jól iszapolt, jól égett, téglavörös színű. Két mezőre osztott felületét meander-vonalak borítják. M. 18·5, Sz. 13, F. 9·5 cm.

49. Poháralakú edény (IV. 3, XI. 5). Pereme alatt két szívóka van. Jó iszapolású és égetésű. Színe vörös. Négy mezőre osztott felületét meander-vonalak díszítik. M. 15·5, Sz. 13·8, F. 11 cm.

50. Alacsony talpú tál (IV. 5). Hengeres talpa, fordított csonkakúpos alsó része és kissé kúposodó felső része van. Pereme egyenes. Az alsó és felső rész illeszkedésénél kialakult élen, szimmetrikus elosztásban két-két, egymáshoz közel elhelyezkedett bütyök van. Kidolgozása rendkívül finom. Színe szürkésvörös. M. 12, Sz. 17, F. 5·5 cm.

51. Lapos tál (VII. 5). Szimmetrikus elosztásban négy hármass osztású bütyök van rajta. M. 5, Sz. 29, F. 22 cm.

52. Magasfalú tál (IV. 6). Csonkakúpos formája van. Kidolgozása közepes, forma szempontjából hanyag. M. 8·5, Sz. 19·5, F. 6·5 cm.

A harmadik edénycsoport szintén a hosszanti fal mellett volt, alig 10 cm mélységű gödörben. Négy edényt sikerült közülük összeállítani:

53. Magasfalú tál (IV. 9). Fordított csonkakúpalakú. Jól iszapolt és égett. Színe vörös. Teljesen tagolatlan. M. 9·1, Sz. 16·2, F. 6 cm.

54. Tálacska (V. 3). Alsó része csonkakúpos, felső része hengeres. Pereme egyenes. Öblösödésén szimmetrikus elhelyezésben négy egyenesen kiugró bütyök van. M. 5·4, Sz. 9·2, F. 3·3 cm.

55. Félgömbformájú edény (IV. 10), csonkakúpos felső résszel, egyenes peremmel. Kidolgozása finom. Fala vékony. Szürke színű. M. 13, Sz. 19, F. 8 cm.

56. Alól fordított csonkakúpos, felül elnyúlt, csonkakúpos alakú edény (IV. 12). A két rész összeillesztése gondosan ívelt. Pereme egyenes. Feltűnik az edény nagyságához mérten nagyon vékony fal. Kidolgozása finom. Színe vöröses szürke. M. 24,8, Sz. 19, F. 8 cm.

57. Nyéllyukas baltatöredék (IX. 68). Gondosan kidolgozott élű, szegletes forma.

58. Baltakészítéshez megmunkált kődarab (IX. 69). Félkészítmény. A balta alakja már ki van nagyolva, de csiszolva még nincs. Nagy figyelmet érdemel ez a darab nemcsak azért, mert a baltakészítés egy bizonyos fázisát mutatja, hanem azért is, mert arra enged következtetni, hogy a nyersanyag valószínűleg ilyen félig kész formában került a telepre, s végleges formáját itt kapta meg. Azért tartjuk ezt valószínűnek, mert az eddig feltárt területeken sehol sem találtunk olyan közettöredékeket, amelyek a kinagyolás emlékeiként maradtak volna reánk. Ahogy megmaradtak a legkisebb méretű kovaszilánkok is, meg kellett volna maradniuk ezeknek az apró kőzetdaraboknak is, ha a telepen történt volna a forma kinagyolása. De valószínűsíti ezt az is, hogy ebben a formában könnyebb volt a szállítás, mint nagyobb kövek formájában. Ezen esetben sok olyan részt is szállítani kellett volna, amelyeknek semmiféle hasznát sem lehetett venni. Hogy *kőmunkával* foglalkozott a telep lakosságának egy bizonyos rétege, azt az eltört és újrafűrt példányok már eddig is bizonyították.

A negyedik csoport a ház falától távolabb, a középvonal táján feküdt. A csoportban öt edény volt.

59. Oltár (IV. 4). Csonkakúpos alsó része talpszerű. Olyan, mint az 1929. évi ásatás alkalmával előkerült darabé, vagy mint a Kiss-tanyai hasonló példányé. Felső része nagyjából négyszögű, de a sarkai le vannak kerekítve. A felső részt két oldalán elhelyezett s az egész edényfal magasságában bevágott rés kétfelé osztja. Az előlap és az egyik oldallap első fele díszítve van, a többi díszítetlen. Oldalt hevenyészett meander-vonalak díszítik, elől párhuzamos vonalak közé helyezett rövid vonalkák. Kidolgozása gondos. Színe vörös. M. 14, Sz. 14, F. 18 cm.

60. Talpas edény (IV. 2). Talpa nagyjában hengeres, de oldalai kissé homorodva ívelnek. Alsó része félgömb-szerű, a felső csonkakúpos. Nyaka is kúposan megy át az egyenes peremű szájba. Alsó része díszítetlen. A felsőt négy rövid lefutó szalag négy mezőre tagolja. A szalagok zeg-zugvonalakkal, a mezők meanderekkel vannak díszítve. Két-két oldalon, egymással szemben, fent és lent, egy-egy bütyök, illetőleg vízszintesen elhelyezett fül van. Kidolgozása gondos. Színe vöröses. M. 19,5, Sz. 8,5, F. 7,5 cm.

61. Gömbösalakú nyakas edény (IV. 7). Alsó része hosszúkás gömbalak, de lapított feneke van. Nyaka hengeres. Az egész alak szabálytalannak mondható. Fala feltűnően vastag. Két oldalán szegletes füle van. Színe vörös. M. 14,8, Sz. 7, F. 5,5 cm.

62. Korsószerű edény (IV. 8, XI. 3). Alsó része lapított csonkakúp forma, profilált fenékkal. Felső része csonkakúpos, amelyből hosszan nyúlik ki a hengeres nyak. A forma rendkívül tetszetős. Öblösödése szokatlanul éles. Rajta négy, többé-kevésbé szimmetrikusan elhelyezett bütyök van. A hengeres nyak közepe táján két vízszintes irányú fülecske foglal helyet. Kidolgozása finom. Színe vörös. M. 18, Sz. 13, F. 9,5 cm.

63. Kisméretű csonkakúpos edény (V. 4). Poháralakú, minden díszítés és bütyök nélkül. Vöröses szürke színű, elég jól iszapolt és égett. M. 5,5, Sz. 7, F. 4,6 cm.

Az ötödik edénycsoport a déli fal mellett volt. Újabbkori gödörösással tönkretették. A pelyvás agyagból készült edények töredékei annyira átnedvesedtek, hogy egészen szétmállottak. Sikerült azonban megállapítani, hogy (egyebek közt) egy díszített négyszögletű, ládaszerű és egy nagyobb méretű talpas edény is volt a csoportban. Az előbbinek mérete 62 x 40 cm lehetett. (8. kép. 63 a-b).

Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a ház teljes felszerelésével együtt maradt meg. Feltűnő az élelmiszer tartalékolására szolgáló nagyméretű edényeknek két külön csoportban való elhelyezése és a mindennapi használatra szolgáló (harmadik csoport) edényeknek elkülönülése a határozottan kultuszcélokat szolgáló oltár- és díszített edények csoportjától. A ház egy jelentékeny részén, kb. 7 m² területen, edénynek nyoma sem volt. A tűzhely valószínűleg a kisméretű gödör közelében lehetett, de nyomait nem sikerült megtalálni.

7. ház. A 6. közelében feküdt, de nem ugyanabban az irányban helyezkedett el, mint az eddigiek. Ez annál is inkább feltűnő, mert a négy ásatás alkalmával feltárt házak kivétel nélkül ugyanazt az irányt követték, ha bejáratuk s így hossz tengelyük nem is esett mindig ugyanabba az irányba. Az eltérés kb. 45 fokot jelent.

A felületét vastagon borító, 50 cm mélységben jelentkező égett sártapasz-réteg nem mutatott határozott négyszög-formát, mert az északi falon túl háromszögesen kiugrott. Legnagyobb hossza 9,5, szélessége 3,75 m volt. Az égett sártapasz-réteg különösen a ház középső részét fedte igen vastagon, a többi részen lazább rétegben, vékonyabban feküdt. Az omladék lebontása után egy épített tűzhely és négy edénycsomó bontakozott ki (9. kép, XI. 8).

A tűzhely (XI. 9) köralakú s elő részén kiugrás van. Hossza 140, szélessége 130 cm. Szélei peremszerűen felhajlottak. Közepe kissé homorú. 70 cm mélyen feküdt a ház padozatán. Rajta két, környékén három edény feküdt. Ez volt az első edénycsomó.

64. Eleségtartó edény (VI. 10). Csonkakúpos alsó része van. Feneke durván lapított. Felső része csonkakúpos, kissé hengeresen kiugró szájperemmel. Kidolgozása durva. Színe feketés szürke. Öblösödésén négy nagyobb, nyakán négy kisebb bütyök helyezkedik el. M. 31,4, Sz. 15,5, F. 14 cm.

65. Félgömbformájú edény (VI. 1) hengeres felső résszel. Kidolgozása finom. Színe szürkésvörös. M. 9,4, Sz. 9,5, F. 3,2 cm.

66. Félgömbformájú edény (VI. 2), nyakszerű kiugrással, egyenes szájrperemmel. Kidolgozása finom, színe szürke. M. 9-8, Sz. 9, F. 5 cm.

67. Élelemtartó edény (VI. 13). Fordított csonkakúpos alsó része, lapított feneke és csonkakúpos felső része van, amely egyenes peremmel végződik. Öblösödésén és pereme alatt négy-négy, szimmetrikusan elhelyezett, szívóka alakú bütyök van, egymás közé eső elhelyezéssel. Kidolgozása közepes. Színe sárgászörös. M. 30, Sz. 10-2, F. 5 cm.

68. Félgömbformájú edény (VI. 8) lapított fenékkal, csonkakúpos felső résszel. Kidolgozása finom. Színe szürke. M. 10, Sz. 10-2, F. 5 cm.

A második edénycsoport a hosszanti fal közelében volt. Két darabot sikerült belőle rekonstruálni.

69. Élelemtartó edény (VI. 17). Csonkakúpos alsó része van, lapított fenékkal. Felső része is csonkakúpos, de szájrpereme csaknem hengeresen áll. Öblösödésén négy, hármastagolású bütyökhely van. Pereme alatt, az előbbi bütyökhelyek közé eső elhelyezésben, négy kerek bütyök foglal helyet. Kidolgozása gondos. Színe vörös. M. 39, Sz. 42, F. 16 cm.

70. Lapos tál (VI. 3). Két szemben fekvő oldalán egy-egy feltűnően hosszú bütyökhely van. M. 3-5, Sz. 29-4, F. 23-4 cm.

A harmadik csoport ugyanennek a falnak a sarokhoz közel eső részén volt. Több edény darabjai feküdtek itt, de csak egyet sikerült belőlük rekonstruálni.

71. Talpas tál (VII. 6). Csonkakúpos alsó része és fordított csonkakúpos felső része van. Sem bütyök, sem díszítés nem tagolja. Kidolgozása közepes. Színe vöröses. M. 12, Sz. 17-3, F. 9 cm.

A negyedik edénycsoport a ház északi vége közelében, feltűnően nagy területen szétszórva feküdt. Egy nagyméretű edény töredékei is voltak ezen a helyen, de annyira rossz fenntartásban, hogy összeállítani nem lehetett. Nyolc kisebb edényt sikerült rekonstruálni.

72. Kisebbszámú élelemtartó edény (VI. 4). Csonkakúpos alsó és felső része van. Öblösödésén és pereme alatt négy-négy bütyök helyezkedik el, egymás közé eső elosztásban. Az alsó és a felső bütyökhelyeket ferde irányban haladó szalag köti össze, amelynek két határoló vonala közt kettős párhuzamos vonalak vannak, nagyon kezdetleges kivitelben. Kidolgozása közepes. M. 17-1, Sz. 13-9, F. 10 cm.

73. Tál (VII. 2). Alsó része fordított csonkakúpos, felső része hengeres. Öblösödésén szimmetrikus elhelyezésben négy, kissé ferdén haladó bütyök van. Kidolgozása gondos. Színe vörös. M. 10-9, Sz. 16-2, F. 6 cm.

74. Hordóformájú edény (VI. 5). Gondos kidolgozású, vékonyfalú. Színe szürkészörös. Oldalán a képen nem látszó, lapos, kerek bütyök van. M. 14-3, Sz. 10, F. 6-2 cm.

75. Félgömbformájú edény, lapított fenékkal (VI. 9). Gondos kidolgozású. Színe szürkészörös. M. 6, Sz. 11, F. 4-1 cm.

76. Élelemtartó edény (VI. 7). Félgömbös alsó része és lapított feneke van. Felső része összehajló, pereme egyenes. Pereme alatt négy kettős tagolású, hasán négy kettős és hármastagolású bütyök van, váltakozó és egymás közé eső elhelyezésben. Kidolgozása közepes. Színe vörösszürke. M. 23, Sz. 20-9, F. 15 cm.

77. Talpas tál (VII. 3). Hengeres talpa, fordított csonkakúpos alsó része és csonkakúpos rövid felső része van. A két rész összeilleszkedése mindkét helyen ívelő. A felső részen szimmetrikus elosztásban négy bütyök van. M. 8-8, Sz. 14-6, F. 6-8 cm.

78. Díszített poháralakú edény, két átfúrt szívókaival. M. 6, Sz. 5-5, F. 2 cm. (Képe elveszett).

79. Poháralakú kis edény (VI. 12). Díszítetlen. M. 4-5, Sz. 6-8, F. 5 cm.

80. Oltártöredék (VII. 10). Szegletes forma. Csak a felső részének a negyede van meg. Alakja az 59. sz. alatt leírt darabhoz hasonló lehetett.

81. Trapézalakú balta (IX. 65).

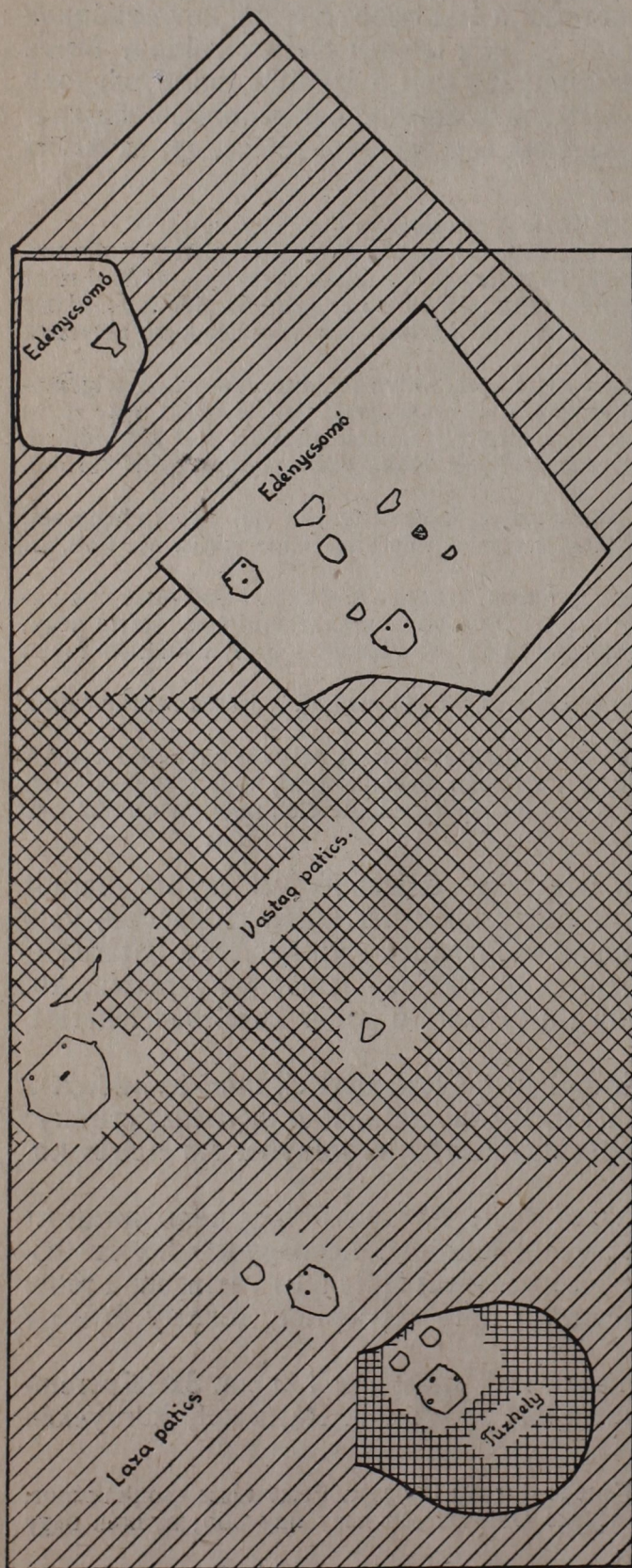
82. Baltatöredék (IX. 67). Kaptafa alakú lehetett.

83. Kaptafa alakú balta (IX. 66).

A vastag patics-rétegből bontakozott ki egy egyedülálló darab:

84. Lapos agyagkúp (VII. 9). Szabályos alak. Közepében 2-5 cm-es lyuk van, amely nem húzódik végig az egész alak magasságában. M. 20, alapja 18 cm. Talán valami világító eszköz tartására szolgált.

Az ismertetett jelenségek 8 m hosszú, 3-75 m. széles, téglalapalakú területen határolódnak el, ami a mai térszín akatt 70 cm-re fekvő ház körvonalait jelenti. Teteje ennek is a már ismertetett forma lehetett.

9. kép. — A 7. számú ház alaprajza.

A ház közelében egy félkörívesen elhelyezkedő hulladékcsomó feküdt, 30 cm mélyen. Bár sok cserép került belőle elő, számottevő darabot nem lehetett belőle rekonstruálni.

A két utolsó ház közelében egyetlen gödör bontakozott ki. Ez a 7. gödör, amely azonban négy egymással érintkező gödörből tevődött össze. Az első 110×70 , a második 125×100 , a harmadik 270×266 , a negyedik 270×190 cm méretű volt, 165, 140, 290, ill. 235 cm mélységgel.

Igen gazdag leletanyagából a következő darabok érdemelnek figyelmet.

85. Háromszögletű oltár (VIII. 8—9., X. 12). Több darabra törve feküdt a két kisebb gödör közt, két ásonyomnyira a felszíntől. Sajnos, nem eredeti helyén találtuk.

Csúcsai két helyen le vannak kerekítve, a harmadikon le van vágva. Minden oldala 48 cm hosszú. A többi mérete is meglepően arányos. A díszített felsőrész 19 cm magas oldallapokon nyugszik. A két oldallap díszített, a harmadik síma. Feltűnő a két lekerekített sarokkal szemben a harmadik levágott rész, amely mintegy negyedik oldalát adná a darabnak. Ez az oldal szabálytalan négyszögalakú. Ennek alapja 17, magassága 19, felső része 7 cm. Kissé befelé ível. Így a legfelső része kiugrani látszik.

A két díszített oldalon, egy-egy hosszénégyszögalakú keretben, hol a keret aljából, hol a felső-részből indul ki az a három párhuzamos vonalból álló díszítő elem, amely a szabadon álló végnél, a kiindulási vonallal párhuzamosan haladó rövid egyenessel van lezárva. A két díszítés nem tökéletesen egyforma, eltekintve attól, hogy még hibát is lehet megállapítani a vonalvezetésben. A harmadik oldal és a behajló csúcs alatti rész díszítetlen.

A felső lap annál tetszetősebben van díszítve. A díszítés szabálytalan hatszögű lapon helyezkedik el, amelyet bemélyedő vonal határol. A lemetszett felső résznél, ezen a vonalon kívül, még egy külső párhuzamos vonal is van.

A díszített felület négy részre oszlik. A felső rész trapézalakú s egész felületét egyirányú, meander-szerű vonalak töltik ki. Magassága 18,5, alapja 30 cm. Ennek alsó részéhez illeszkedik egy 5 cm széles szalag, amelyben két-két, bemélyedő vonalak között háromszoros lépcsőminta helyezkedik el, szorosan egymáshoz simulva. A szalag alsó részéhez simuló szabálytalan hatszög, három részre oszlik. Az alsó rész közepét háromszög foglalja el. Ettől jobbra az egész teret ugyanaz a minta tölti ki, amely a trapéz egész felületét borította. A balra eső részt, az előbbihez hasonló, de ellenkező irányban elhelyezett mintákból összerakott díszítés borítja. Ezeknek a mintáknak illetően elhelyezése még jobban kiemeli a háromszög központi jellegét és a figyelmet hangsúlyozottan erre tereli.

Kétségtelen, hogy az egész lapnak a háromszög a legfontosabb része. Alaplapját az egész lap mintáját bezáró bemélyedő keret alkotja, a másik két oldal kettős párhuzamos vonalból tevődik össze. A 20 cm alapú és 10,5 cm magasságú háromszög felülete síma. Közepén pár odavetett vonallal megrajzolt. Vázlatos emberi arc legjellegzetesebb részét lehet felismerni. A kiugró bütyökkel ábrázolt orr, a két bevágással jelzett szem és a haj, vagy talán szokatlan irányú ráncokkal jelzett homlok, vehető ki az ábrázolásból. Nem kétséges, hogy a háromszög hangsúlyozása ennek az ábrázolásnak a kiemelése végett történt.

Hogy itt, éppen úgy, mint a fennebb ismertetett emberábrázolásos edényeknél, határozottan kultuszcélokat szolgáló tárggyal van dolgunk, nem lehet kétséges. De ugyanilyenek látszanak az összes díszített edények is, mint arra már más helyen volt alkalmunk részletesebben is rámutatni.²⁾

86. Oltártöredék (VII. 8). Csak az egyik sarka maradt meg. A rajta jól kivehető meanderdíszítés elárulja, hogy a fentebb ismertetett oltár darabjával van dolgunk.

87. Poháralakú edény (VIII. 1). Két szívókáján alul lefelé futó szalag indul, amely az egész felületet két mezőre osztja. Mind a kettőt álló és lelógó háromszögek tagolják, amelyeknek a közei kettős körökkel vannak díszítve. Jól iszapolt és égett példány. Színe vörös. M. 17,1, Sz. 15,8, F. 11,9 cm.

88. Poháralakú edény (VIII. 2). A szívókáktól és a kettő közti távolság felezési pontjából indulva, négy szalag osztja az edény felületét négy mezőre. Minden mezőben lelógó és álló kettős háromszögek osztják négyszögekre a felületet, vagy ferdén haladó párhuzamosok közt elhelyezett kettős vonalak tagolják. Ezek a minták hol a felső hol, az alsó részen jelennek meg. Jól iszapolt és égett. Szürkés vörös színe van. M. 13,6, Sz. 14,5, F. 12,6 cm.

89. Fületlen edény (VIII. 3). Alsó része félgömbös, lapított fenékkal. Felső része csónkakúpos. A kettő illeszkedése hangsúlyozott ében fut össze. Ez a forma sajátos összeházasítása a jellegzetes »tiszai« és a »bánati« kultúra edényképzésének. Telepünkön idegen. Tiszta »bánati« formái a csókai telepen éppen úgy megvannak, mint a forma eredeti tisztségét megőrző őszentiváni VIII. lelőhelyen. Színe szürkésvörös. M. 11, Sz. 10,5, F. 5 cm.

90. Agyagpohár (VIII. 4). Fordított csónkakúpos forma. Gondos kidolgozású. Díszítetlen. Vörös színű. M. 7, Sz. 9,5, F. 5 cm.

91. Lapos tál (VIII. 5). Az ismert formához hasonlít, de falai kissé ívelnek, és a bütyök nem az oldalán, hanem a peremén van és felfelé áll. Színe vörös. M. 5, Sz. 25, F. 20 cm.

92. Fületlen bögre (VIII. 6). Fordított csónkakúpos alsó, csónkakúpos felső része van. Szája tölcészerűen széthajlik. A nyakán, ellentett helyzetben, egy-egy kisméretű bütyök van. Közepes kidolgozású. Vöröses szürke színű. M. 10, Sz. 5,5, F. 4,4 cm.

93. Poháralakú csésze (VIII. 7). Fordított csónkakúpalakú, de felső része kissé össze megy. Ezen a részen négy-szimmetrikusan elhelyezett szegletes bütyök foglal helyet, amelyek erősen kiugranak és aránytalanul nagyok az edény

²⁾ Lásd az 1. j-ben hivatkozott közleményt.

méreteihez viszonyítva. Minden két bütyök közé, a perem alatt, egy-egy kerek bütyök esik. Kidolgozása közepes. Színe szürkésvörös. M. 7·9, Sz. 9, F. 4·5 cm.

94. Tál (VIII. 10). Csonkakúpos alsó és hengeres felső része van, amelyek szépen ívelve illeszkednek össze. Pereme kissé befelé tart. A perem alatt, szimmetrikus elosztásban, négy kisméretű, kettős bütyök van. Kidolgozása gondos. Szürke színű. M. 7·5, Sz. 16·5, F. 5·6 cm.

95. Félgömbös edény, lapított fenékkal (VIII. 11). Pereme kissé összehúzott. Kidolgozása közepes. Színe szürke. M. 6, Sz. 7·5, F. 4 cm.

96. Félgömbös edény (VIII. 12). Az előbbihez hasonló forma, de gondosabb kidolgozású. Szürke színű. M. 6, Sz. 8·1, F. 3·5 cm.

97. Talpas tál (VIII. 13). Talpa hengeres, alsórésze fordított csonkakúpos, felső része csonkakúpos. Oldalán négy, szimmetrikusan elhelyezett, függőleges bütyök van. Kidolgozása finom. Színe szürke. M. 6·1, Sz. 9, F. 4·2 cm.

98. Tál (VIII. 14). Alakja fordított csonkakúp. Színe vörös. Kidolgozása közepes. M. 5, Sz. 14, F. 9 cm.

99. Félgömbös tál (VIII. 15), lapított fenékkal, ívelő oldalakkal. Fala feltűnően vastag. Kidolgozása durva. Szürke színű. M. 8, Sz. 18·5, F. 10 cm.

100. Félgömbös tál (VIII. 16). Lapított feneke van. Kidolgozása durva. Pereme alatt négy bütyök van, többé-kevésbé szimmetrikus elhelyezésben. M. 6, Sz. 19·5, F. 10 cm.

101. Csésze (VIII. 17). Nagyjából félgömbös forma, lapított, vastag fenékkal. Oldalán egy bütyökfül van. Durva kidolgozású, szürke színű. M. 11, Sz. 15·5, F. 9·3 cm.

102—111. Trapézalakú balták (IX. 1, 3—9, 11, 12).

112—115. Kaptafaalakú balták (IX. 2, 10, 15—16).

116—118. Nyéllyukas baltatöredékek (IX. 13, 14, 21).

119—120. Kova nukleuszok (IX. 17—18).

121—122. Kovadarabok (IX. 19, 20).

123—125. Orsónehezékek. Kettős csonkakúp alakjuk van. (IX. 22—23, 28).

126—128. Töredék cserépből készült orsónehezékek. (IX. 24—26).

129—130. Hálónehezékek. Körte alakjuk van (IX. 27, 29).

131. Hengeralakú hálónehezék (IX. 30).

132. Ismeretlen rendeltetésű díszített csont (IX. 39), felső vége át van fúrva. Hengeres oldalán a »tiszai kultúra« cserepeiről ismert díszítőelemek vannak.

133. Agancsból készült szigony (IX. 40) töredéke.

134—144. Csontárak és töredékek (IX. 41—51). Az ép példányokon a csont bütykei is megvannak.

145. Gömbölyű edénytöredék (IX. 31). Formája elárulja, hogy ez is női alakot ábrázoló edény tompott ábrázoló darabja lehetett. A jellemző díszítések minden valószínűség szerint a faron voltak. Csak azért feltűnő, mert az ismert ép példányokon a far nem volt díszítve. Az edénytöredék formája azonban más magyarázatot nem enged meg.

146—147. Talpas csésze össze nem állítható két darabja (IX. 32, 34). Szívókája volt. Felső részén jellemző díszítések vannak.

148—149. Edényfül-töredékek (IX. 35, 36). A fül alól rovátkolt domború dísz indul, rojtszerűen.

150—151. Edénylábak (IX. 33, 37). Az egyiken jól kivehető, hogy emberi lábat akart utánózni.

152. Laposra csiszolt kerek kő (IX. 38), domború részén fogantyúszerű kiugrással.

A legnagyobb gödörben 205 cm mélységben, bolygatott, de megállapíthatóan zsugorított gyermek-csontvázat találtunk. A nagyon töredékesen megmaradt koponya- és lábszárcsontokon vörös okker festék nyomait lehetett megállapítani. A koponya, illetőleg a testrészek festésével már az első ásatás alkalmával feltárt felnőtt emberek sírjaiban is találkoztunk.

Az eddig ismerttetett leletek a jól megfigyelt telep hiteles helyeiről kerültek elő. Kiegészítésül közlünk még néhány szórványos leletet abból a nagy tömegből, amely a telep minden részén a felszínen mutatkozott. Ezek a leletek részben ismétlik, részben kiegészítik a kerámiai formák és díszítések készletét.

153. Nagyobbméretű szegletes edény töredéke (IX. 76). Anyaga pelyvával erősen kevert agyag. felületét meander-vonalak díszítik.

154. Nagyméretű élelemtartó edény középső része (IX. 77). Fogantyúja három nagyméretű bütyökből van összeállítva. Meander és vonalkázott négyszögletes díszítései jól ismertek a hasonló edényformákról.

155. Kisméretű edénytöredék (IX. 78). Alakja eredetileg kettős csonkakúp volt, kissé kihajló peremmel. Közepén pontokkal tagolt szalag fut körbe. Négy, horizontális irányú bütyök szakítja meg a szalagot. A bütyökökből három párhuzamos egyenes fut le, bizonyára a fenékig. Felfelé egy-egy, bevágásokkal díszített háromszög nyúlik. Bizonyára ez is négyszer ismétlődött. Ezek közé hasonló díszítésű négyszögek illeszkednek, amelyek a perem alól csüngenek lefelé.

155—156. Két ismert »tiszai« motívumokkal díszített edénytöredék. Jelentőségük abban van, hogy mind a kettőt egyszínű okkerfestés borítja, vörös színnel. Ugyanaz a szín, amellyel az első emberábrázolásos edény egész felületét és a halottakat díszítették (IX. 80—81).

157. Lencseszerű, díszes, kistalpú edényke alsó része. Talpa elég gyakori, de díszítése szokatlan (XII. 1). Az edénynek gömbös formája lehetett, valószínűleg felfelé álló nyakkal, egyenes szájsperemmel.

158. Nagyobbméretű edénytöredék, emberi lábat utánozó bütyökfüllel (XII. 2).

159. Edénytalp töredéke (XII. 3). Alsó része nem síma, hanem erősen homorú s a közepében szabályos kiemelkedés ugrik ki, amely azonban nem terjed túl a korongszerű szélek felszínénél.

160—162. Tömör edénytalp. A »bánati kultúra« festett talpaira emlékeztet (XII. 4, 6, 12). Kétségtelenül innen kapta a hatásokat.

163. Nagyobbméretű, durva kidolgozású edény töredéke (XII. 5). Fenekén a gyékényfonás lenyomata pontosan meglátszik.

164—166. Lyukacsos töredékek (XII. 7, 9, 10). A formákból nem lehet megállapítani, hogy lángborító, vagy szűrőedény tartozéka-e? A kultúrában mind a kettő egyaránt előfordul.

167. Tál-töredék. Az ismert, de nagyon különböző méretű tálak fenékrésze. Belsejében meander-minta van. Ismerjük ezeket svasztika díszítéssel is (XII. 8).

168. Díszített töredék (XII. 11) kettős, ovális dísz bekarcolásával.

169. Edénytöredék (XII. 13), kunyhó ábrázolásokra emlékeztető vonalkázott háromszögekkel, kampós végződéssel. Itt már elveszítette eredeti jelentését az ábrázolás, amit az is mutat, hogy nemcsak egyenesen álló, de lelógó háromszögek is vannak a minták közt.

170. Nagyméretű élelemtartó edény bütyökfüle. Nagyjából szabályos köralakú, három koncentrikus körrel díszítve. A bemélyedéseket fehér festékanyag tölti ki (XIII. 14).

171. Félgömbös tál, lapított fenékkal. Négy lapos bütyökfüle van, arányos elosztásban (VI. 6).

Az utolsó ásatást 1944. aug. 2—szept. 2 között végeztük. Ez alatt az idő alatt megállapítottuk a telep déli határát, amely pontosan Arany Sándor földjének a mezsgyéjével esik egybe s csak kevéssel terjed túl az 1942. évi ásatás területénél.

Ennek az ásatásnak 7. gödrétől keletre találtuk meg a 8. gödröt. Kiterjedése minden eddigit felülmúl, pedig jelentékeny részét nem is tudtuk feltárni. A feltárt rész legnagyobb szélessége az 5 m-t is meghaladta. Közepénél még szélesebb lehetett. Mintegy 10 m² területet bontottunk ki. Az egyenlőtlen fenék felszíne helyenként a 250, de legtöbb helyen a 300 cm-et is meghaladta. (Méreteiről, feljegyzéseink elveszvéen, csak emlékezetből adhatunk hozzávetőleges, de inkább kibővített adatokat).

Összefüggő jelenségeket (házalap, tűzhely stb.) természetesen nem észlelhettünk. Annál érdekesebb volt azonban a rendkívül gazdag — agyag-, kő- és csont — anyag. Hogy a ládászámra kiásott cserépanyag milyen új alakokkal gazdagította volna a kultúra immáron elég változatos formakészletét, nem tudjuk, mert a beszállított leletanyag legnagyobb része megsemmisült. Szerencsénkre megmaradt a helyszínen azonnal kiválasztott, díszített vagy egyébként feltűnő anyag, amelyből az alábbi tárgyakat mutatjuk be.

1. Edényszerem-töredék (XIII. 1), kétosztású bütyökfüllel. A peremen — úgy látszik — körbefutó, sűrű bütyök-dísz, nem gyakori a kultúrában.

2. Kettős csontaképos edény bütykös töredéke (XIII. 2). Csak a felső részen elhelyezett egyik bütyök maradt meg, amelyből párhuzamosokkal tagolt szalag futott az alsó sorhoz. Ez a forma már régen ismert a telepről, de szokatlanul teszi az, hogy a bütyöktől nemcsak lefelé két irányba, hanem a függőlegesen is szalad egy szalagdarab.

3. Poháralakú edény ismert töredéke (XIII. 3). Szívóka helyett kétosztású bütyökfül van rajta. Ez emeli ki a többi, hasonló töredékek közül.

4. Kettősképos, durvább kivitelű edény felső részének a töredéke (XIII. 4). Bütyök helyett szívóka van rajta. Ebből indul ki a lefelé futó dísz, amely a »péceli kultúra« benyomott díszre emlékeztet.

5. Poháralakú edényke töredéke (XIII. 5). Szokatlan és feltűnő a peremtől, illetőleg a fenéktől kb. egyforma távolságra futó kiemelkedő bütyöksor, amelynek minden egyes tagja be van mélyítve. Hasonló tagokból álló, de ritkább sor futhatott a hordószerűen kiemelkedő középen is.

6. Poháralakú edény töredéke (XIII. 6). Felülete zónákra van osztva. A zónákban két-három vonalka váltakozik szabadon maradó felületekkel.

7. Edénytöredék (XIII. 7). Lefelé futó egyenesekkel van díszítve, ami nem éppen gyakori a kultúrában.

8. Lapos tál töredéke (XIII. 8), peremén felfelé emelkedő bütyökkel. Ez a szokatlan alak, a már ismertetett hasonló töredékek együtt, valószínűleg a »bánati kultúrából« került ide.

9. Edénytöredék, benyomott pontdíszítésekkel (XIII. 9).

10. Az előbbihez tartozó bütykös töredék, hasonló díszítésekkel (XIII. 10).

11. Edényszerem töredéke, péceli technikára emlékeztető díszítésekkel. Eddig csak vonaldíszekkel kombináltan ismertük (XIII. 11).

12. Kúp alakú edény töredéke (XIII. 12).

13. Kisméretű talpas edény felső része három bütyökkel (XIII. 13). Ezek fül helyett szolgáltak. A rajta előforduló sűrű pontdíszítés eddig ismeretlen.

14. Szűk edényszáj, szegletes fültöredékekkel (XIII. 14). Bár a teljes alakot rekonstruálni nem tudjuk, megállapítható, hogy eddigi formáink közt még a töredék is ismeretlen.

15. A 13. sz. alatt bemutatott edény egy részlete, bütyökkel (XIII. 15).

16—20. Agancsból készült szigony és szigonytöredékek (XIV. 1—5). Az ép, de szokatlanul kis példányon jól kivehető, hogy az egyik szakáll egyoldalú, de a többi párosával van elhelyezve.

21. Kúpos (körtealakú) hálonehezék felülnézetben (XIV. 6).

22—23. Lapos csontból készült, két helyen is bütyökkel tagolt, letört végű, átfúrt tárgy. Sem rekonstruálni, sem rendeltetését megállapítani nem lehetett (XIV. 7—8).

24—25. Félíg átfúrt, cserépből készült nehezék (XIV. 9—10). Az egyik még lekerekítve sincs, a másik is csak nagyjából.

26. Hegyesedő lapos csontszerszám. Tompa végén át van fúrva. Szabályosan vezetett párhuzamos vonalak a felületet három négyszögre bontják (XIV. 11). Egyben a felfüggesztésre szolgáló lyukasztás, a másikon három, a harmadikban két bemélyedő pontdísz van. A kultúra jellegzetes díszítésével tarkított csonttárgy csak a két utolsó ásatás alkalmával fordult elő, bizonyítva, hogy a motívumoknak nemcsak az edények felülete, de a csont (sőt minden bizonnyal a fa és talán a textília) is helyet adott.

27. Cserépből készült nehezék (XIV. 13).

28. Bütykös edényfogantyú (XIV. 14).

29. Megközelítően gömbalakú agyagnehezék (XIV. 15).

30. Csontlyukasztó (XIV. 12). Tompa, szegletes vége és egyik oldala mérceszerűen tagolt. A rovátkák egyik oldalán kisebb, a másikon amazok kétszeres távolságában szabályosan ismétlődnek.

31. Agancsból készült baltafoglatat féltöredéke (XIV. 16). Egyik vége és a nyél befogadására alkalmas rész volt kifúrva.

32. Agyaggolyó (XIV. 17). Valószínűleg gyermekjáték volt.

33. Lapos, de hengeres nehezék, bemetszett élekkel (XIV. 18).

34. Tridachna-kagylóból készült karperec-töredék (XIV. 19).

35. Állatfejet utánzó töredék (XV. 1 a—b). A hosszú nyak és a szem jól kivehető. A szájrész hiányzik. A nyak alsó részén jól látható az a törés, amely mutatja, hogy további folytatása volt. A forma az első ásatás alkalmával talált állatfejű csörgő többszörösen nagyobb változata. (Dolgozatok, VI. k. XXXIII. t.).

36. Idol-töredék (XV. 2). Jelentőségét nemcsak a forma adja meg, hanem az a körülmény is, hogy a telepről — tudtommal a »tiszai kultúra« hiteles anyagából is — ez az első példány. Hozzá hasonló formát ismerünk a szakálhíti telepről, amely egyebek közt a »tiszai kultúrába« tartozó leleteket is szolgáltatott (Dolgozatok . . . , XI. k. 83. 4. kép). Ez a darab azonban nem teljesen azonos ezzel a mi formánkkal, amelynek egyik jellegzetes sajátja az erős vonalkázással díszített, háromszögű fejtető (talán a haj ábrázolására). Déli eredete nem lehet kétséges.

37. Kisméretű, hosszú szívókás edény (XV. 3 a—b). Hasonmása a csókai telep anyagában is előfordul. A Ság-hegyről ismert bronzkori szoptatóedények analógiája meghatározza rendeltetését. (Orvosi hetilap, 1937., 22—23).

38. Edénytöredék, szegletes ábrázolással (XV. 4). Az arc legjellegzetesebb részének — orrnak, szemnek — kidolgozása sokkal tökéletesebb, mint az ebből a kultúrából ismert legjobb daraboké (v. ö. IX. 70). A töredék annyira kicsi, hogy az edény formáját megállapítani nem lehet. Lehet, hogy anthropomorph-forma volt — mint a kenézlői arc, láb edény, (Tompai, Die Bandkeramik in Ungarn. Arch. Hung. V—VI. I. XLI. 1. a. 1. b.) ami annál feltűnőbb volna, mert a telepen talált emberalakú edényeknek az arca egyáltalán nincs kidolgozva (III. 1—2, 3—4).

39. Emberábrázolásos edény töredéke (XV. 5). A forma és a kéztartás — kisebb eltérésektől eltekintve — a fennebb bemutatott példányra emlékeztet (III. 1). Ennél hiányzik a köldökábrázolás és a díszítések is mások és más irányba haladnak. A már ismert példányokkal összevetve meg lehet állapítani, hogy még az ilyen jelentősebb darabok készítése sem volt egyszerű utánzás, hanem mindig egyéni alkotás.

40. Emberi felső és alsó lábszárat utánzó darab (XV. 6 a—b). Díszítése elárulja, hogy vagy egy kisebb méretű edény vagy egy idol tartozéka lehetett. Mindkét esetben ülő alakot ábrázolt. A lábfej kidolgozása felületesebb, de a bokacsont feltűnően kiugrik. Ez a töredék lehetővé tette a fentebb hivatkozott példányok kiegészítését, de magyarázattal szolgál a telepen (s a csókai telepen is) gyakran talált s eddig meg nem magyarázható emberi lábak rendeltetéséhez is.

41. Állati idól (XV. 7). Nagyon töredékesen maradt meg, de egyes részei jól felismerhetők. Feje hiányzik. Lábszárain egyszerű vonaldísz fut, de a hátát szaggatott vonalakkal tarkított szalagdísz borítja.

42—43. A fentebb ismertetett, ülő emberábrázolásos edények ülőkéjéhez hasonló töredékek (XV. 8—9). Az egyetlen gödörből előkerült aránylag sok példány is igazolja, hogy ez a kultusz-célokot szolgáló edény eléggé el volt terjedve.

44—49. Edénylábak (XV. 10, 12—16), köztük emberi lábat utánzó forma is.

50. A IX. 31. képen bemutatott tompotöredék negyed nagyságú ábrája. Rendeltetéséről már fentebb volt szó. (XV. 11.)

51. A már említett díszített csontokon kívül még egy — sajnos — félbenmaradt csontmunka került elő, törött állapotban. Eredetileg meg volt munkálva az egyik vége. A levágás és koptatás jól kivehető rajta. A másik vége letörött, s az üreges csont kétfelé hasadt (XVI. 2 a—b). Az a része maradt meg, amelyen a kezdetleges díszítés nyomai megvannak. Felületesebb rátekintésre rágásra lehetne gondolni, de jobban megvizsgálva, erős bekarcolás, szándékos munka nyomait lehet megállapítani. Néhány vonal kezdetleges állatábrázolást mutat. Alkotója a tömegesnek szánt kép ábrázolását nem fejezte be. A kép eredeti nagyságban mutatja. Fontos ez a darab, mert ez volna az első jelenetábrázolásunk a »tiszai kultúrából«.

52. Ötosztású csontgyűrű (XVI. 1 a—b). Üreges csontból készült, igen gondos kidolgozással. Belső és külső oldala egyaránt finoman fényesre csiszolódott. Hogy ez a használat vagy már a készítés következménye-e, nehéz eldönteni, de az utóbbi sem látszik lehetetlennek. Mind a két vége szabályosan le van kerekítve, s az egyes részek egymástól bemélyedéssel vannak elválasztva.

Két szempontból érdemel figyelmet a darab. Feltűnő az ötös tagolás. Eddig egy négyesnek látszó töredéktől eltekintve, legfeljebb három- és kétosztású gyűrűk fordultak elő. (Közülök egyet, telepünkről származó szörványos leletként a (XVI. 3 a—b) képen mutatunk be.) Ezek közül néhány Csókán és telepünkön sírban a csontvázak ujjain volt. Használmódjuk tehát még akkor sem kétséges, ha gyakorlati rendeltetésüket — merevségük és alkalmatlanságuk miatt — mai napig sem tudjuk megállapítani. (Dolgozatok . . . I., 22., 1. kép). Helyben készülésükről a gyártási hulladékok mind a két helyen tanuskodnak.

Még nagyobb rejtélyt jelent az ötosztású gyűrű, amelyeket semmi szín alatt nem lehet ujjon viselni úgy, hogy a kéz használható legyen.

Növeli a bizonytalanságot a középső rész díszítése (?). A külső oldalon, a karika egymással szemben levő részén, alól, középen egy hosszabb és két rövidebb bevágás van. Ennek megfelelően a másik oldalon is van egy erőteljesebb és két-két vékonyabb bevágás. Hogy ezek a bevágások a beosztást segítő jelölések voltak, az nem látszik valószínűnek.

A középső bevágás a belső oldalon is megvan, de itt már nem szimmetrikusan helyezkednek el a vonalak, hanem nagyobb részt az egyik oldalon vágódnak be. Még inkább mutatják ezek, hogy nem a beosztás kedvéért, annak megkönnyítése céljából készültek.

Ez az eddig előkerült legszebb gyűrű csak növelte azokat a problémákat, amelyek ezek rendeltetése és jelentése tekintetében már eddig is felvetődtek. Gyakorlati céljuk a könnyen törő anyag miatt sem lehetett.

Az a magyarázat, amelyet háromosztású, de egyik végén szétágazó nyúlványban végződő, nagyjából hasonló darabról Menghin ad a Somrong-Sen kultúrából, (Weltgeschichte der Steinzeit, T. XXXIV. 14), a mi esetünkben nem lehet kielégítő. A kérdés megoldásával tehát várunk kell addig, amíg néprajzi analógiát nem találunk.

Az 1942. és 1944. évi ásatások eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze.

1. Újabb adatokat szolgáltatott a »tiszai kultúra« ház-típusainak ismeretéhez. Az első ásatásban megismert egyszerű nyeregtetős kunyhó és a harmadik ásatásban kibontakozott sárfalú ház mellé a veremszerűen leemélyedő, nyeregszerű tetővel védett putri képe jutott előtérbe. Megállapítható volt, hogyha szerkezet szerint nincs is kétosztású ház, de a későbbi forma csirája, a használat alapján két részre bontott lakásmód, már ebben a korban megvan. Ezeket a házformákat a mindenütt homogén emléktárgy kétségtelenül hitelesítette.

2. Igen sok új formával gazdagította a kerámiai készletet, megmutatva a Körös-, Bánati és Tiszapolgár-Vata tanyai kultúrák felé való kapcsolatokat. Az aeneolitikum egyes formái itt nőnek ki a »tiszai kultúra« anyagából, attól soha el nem választható együttesben.

3. Itt mutatkozott meg ez alkalommal az is, hogy a különböző baltaformák, a kaptafaformától a nyéllyukas baltaig, egyöntetűen, sokszor egyazon gödörben jelentkeznek, ezekre kronológiai megállapításoknál támaszkodni nem lehet.

4. Egyes leletek arról tanuskodnak, hogy a kőbalták nyersanyaga félkészítményként került a telepre s bizonyára minden hasonlókorú telepre.

5. Megdőlt az az elgondolás, hogy a »tiszai kultúrában« a többszínű festés megelőzte az egyszínű, nem bekarcolt szalagok között alkalmazott húsvörös festést, amely már csak a »Bánati« és »Körös«-kultúrák kapcsolatai miatt is idősebbnek látszik. A két festési mód ugyanazon a telepen, egyidejűleg dívott.

6. Előtérbe helyezte a csontgyűrűk megoldásra váró problémáját, amelyhez immár nem új ásatásokra, de jó összehasonlító ethnológiai anyagra van szükségünk.

Belátható időn belül a Kökénydombon nem lesz ásatás. Ezért ragadjuk meg az alkalmat, hogy az eddig végzett munka eredményeit röviden, inkább statisztikászerűen összefoglaljuk.

A telep kereken 30.000 m² területen fekszik, amelyből fel van tárva 3000 m². A településre legalkalmasabb, tehát legsűrűbb települési részt nagyjában ismerjük, nagy részén tanyák vannak és az így hozzáférhetetlen.

Az öt alkalommal, kereken fél évig végzett munka alatt feltártunk 23 épületmaradványt, 8 csapdát, 63 gödröt, 39 tűzhelyet és 19 sírt. Minden jelenség a »tiszai kultúráról« beszél, kivéve a sírok egy részét. Ezeken a sírokon túl ugyanis 10 bronzkori, 1 aeneolitikus, 1 gepida, 2 szarmata és 5 ismeretlen sír került feltárára.

Jelentőségét csak növeli az a körülmény, hogy mai napig is ez az egyetlen jelentős részében feltárt telepünk, amely 210 edénnyel járult hozzá a kultúra formakészletének ismeretéhez. A hódmezővásárhelyi múzeum régiségtára több ezer tárgyat őriz erről a telepről.

Ezzel a közleménnyel valamennyi ásatás anyaga a tudományos nyilvánosság elé kerül.¹⁾

Banner János és Korek József

¹⁾ Nem akarunk a részletekre kiterjeszkedni s ezért csak azt az irodalmat említjük, amely összefoglaló jelentést adott az ásatásokról.

Az 1929. évi ásatásokról lásd *Banner*, A kökénydombi neolithkori telep. Dolgozatok . . . , VI., 1930., 49—106. (Német nyelven is).

Az 1940. évi ásatás anyagát *Banner*, Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon (Fol. Arch. V., 8—17) c. dolgozata ismertette. Ennek 2. jegyzetében megtalálható az első ásatás egyes részleteivel foglalkozó itthon és külföldön megjelent munkák hiánytalan jegyzéke. A közlemény német nyelven is megjelent.

Az 1941. évi ásatásról *Banner*, Harmadik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon c. tanulmánya ad teljes képet. Második korrekturában már megvan a Fol. Arch. VI. kötetének előkészítésében, angol nyelven is.

A most közölt anyagból eddig megjelent feldolgozások címeit a megfelelő jegyzetben találhatja az érdeklődő.

**LES CAMPAGNES IV ET V DES FOUILLES PRATIQUÉES AU KÖKÉNYDOMB DE HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (3—8
AOÛT 1942 ; 2 AOÛT — 2 SEPTEMBRE 1944).**

C'est depuis les fouilles de 1929 qui nous connaissons l'établissement et le cimetière du Kökénydomb (Colline aux prunelles) de Hódmezővásárhely ; ils occupent 30.000 m² et appartiennent à la culture de la Tisza.

Depuis ce temps-là l'Institut d'Archéologie de l'Université de Szeged y a fait pratiquer des fouilles à quatre reprises ; dans tous les cas ces travaux ont été exécutés au profit de la Section Archéologique du Musée Municipal de Szeged.

Les résultats des trois premières périodes des fouilles ont déjà été publiés. Cette fois nous avons l'intention de publier ceux des deux dernières : nos conclusions pourraient bien fournir des analogies aux futurs chercheurs qui, par leurs contributions, prépareront la monographie qu'on devra consacrer un jour à la culture de la Tisza. Les fouilles en question nous ont fourni non seulement un grand nombre de trouvailles, mais aussi des renseignements abondants sur la vie de ces établissements. Au surplus, même des types de maison récemment découverts ont contribué à enrichir nos connaissances.

Au cours de la première période des fouilles nous n'avons retrouvé que de simples chaumières au toit en forme de selle.¹⁾

Au cours de la deuxième période on est parvenu à distinguer deux couches ayant une culture commune²⁾ ; enfin, grâce à notre troisième campagne nous avons réussi à reconstruire des murs d'argile et à mettre au jour des foyers munis d'une bordure. Pendant la quatrième période nous avons retrouvé des maisons creusées dans le sol, aux murs faits de terre ; ces habitations témoignaient déjà de la connaissance des maisons à deux locaux. C'est précisément ce fait qui constitue la plus importante de nos conclusions ; néanmoins, on ne devrait point négliger les trouvailles (vases, haches de pierre, outils en os et en rameau de cerf, meules, bijoux) découvertes dans les habitations, dans des fosses, autour des foyers et dans les tombes éparses.

Pendant les cinq périodes de nos fouilles, nous avons mis à découvert, sur la dixième partie de la superficie totale de l'établissement, c'est-à-dire sur une surface de 3000 m², 23 édifices (ou leurs restes), 8 pièges, 83 fosses à déchets, 39 foyers, 19 tombes néolithiques, 10 tombes datant de l'époque du bronze, 1 tombe énéolithiques, 1 tombe gépide, 2 tombes sarmates et 5 tombes remontant à une période incertaine. Le reste du territoire n'a pas encore été examiné. Les cinq édifices d'une ferme et leurs dépendances en rendent inaccessible une partie qui, d'ailleurs, a déjà été remuée à bien des endroits.

Pendant les deux dernières périodes des fouilles, nous avons retrouvé les restes de 7 maisons, de 8 fosses, de 2 foyers et d'une tombe. Pour se faire une idée de leur site, on n'a qu'à consulter la fig. 1.

Dans la première maison (fig. 2) il y avait 13 vases, rangés en deux groupes (I. 1—9, VII. 7, XI. 7), un poids de filet (IX. 73) et un fragment du cou d'un grand vase représentant un visage humaine (IX. 70). Le site original de ces objets et la fosse retrouvée au-dessous de la maison sont présentés par les fig. X. 1—2. La partie habitée de cette maison se distinguait du local servant de magasin par ce que le sol de la première était aplatie, tandis que le sol du second ne témoignait d'aucune intervention humaine.

Dans les fosses 1 et 2 il y avait des débris de vases peu nombreux : sous la première couche de l'enduit de boue nous n'avons rien trouvé.

La deuxième maison (fig. 3 et X. 3—4) était recouverte d'une couche d'enduit bien épaisse. Après le déblayage du terrain, nous avons découvert les fondements de la maison (fig. 4). A l'intérieur il y avait des vases (II. 2—5) et des plombs de filet (IX. 72, 74—5). Au-dessous, dans une fosse ovale il n'y avait, entre autres débris, qu'un seul vase (II. 1).

Les contours de la troisième maison se dessinaient d'une manière peu précise (VII. 4). A proximité de cet édifice les fosses 3 et 4 étaient vides ; dans la 5e fosse nous avons découvert du cendre et des décombres. Cette constatation vaut aussi pour la fosse 6, dont la partie inférieure de divisée en deux.

La quatrième maison (fig. 5), quoique remuée depuis des temps immémoriaux (X. 6) nous a fourni (X. 6) les plus belles trouvailles : deux vases représentant des femmes assises (III. 1—2, 3—4). La position originale du premier vase est présentée par la fig. X. 7—8. Outre le caractère même de cette figure humaine — renvoyant sans doute à l'idée de la fécondité — l'importance de ces trouvailles consiste en ce que le corps entier des figures est enduit d'un ocre rouge, rappelant la couleur de la chair. Un peu plus bas je reviendrai aussi bien à ces vases qu'à un autel décrit ci-dessous et aux vases ornés qu'on doit y rattacher.

Dans cette maison on a retrouvé plusieurs vases (III. 5—11), trois haches de différents types (IX. 60—63) et le fragment d'un autel (IX. 71). La maison avait possédé aussi un foyer pourvu d'une bordure (X. 5), mais celui-ci avait déjà été détruit.

La cinquième maison était recouverte, elle-aussi, d'une couche épaisse d'enduit de boue. Sous celle-ci nous avons trouvé 6 groupes de vases (fig. 7).

Dans le premier groupe il y avait deux haches de pierres (IX. 63—64), dans le deuxième un grand vase (II. 6, X. 10), dans le troisième des débris dont on ne pouvait refaire aucune pièce entière (X. 9, 11), dans le quatrième trois vases (II. 7—10), dans le cinquième et le sixième des débris de vases.

Certaines parties de la sixième maison (fig. 8) montraient bien les côtés creux de l'édifice (XI. 1), recouverts

¹⁾ Banner : Die neolitische Ansiedlung von Kökénydomb. Dolgozatok... VI., 1930, 107—158.

²⁾ Banner, Neuere Ausgrabung im Kökénydomb, bei Hódmezővásárhely, Fol. Arch. V. 1945, 28—34. — Outre les journaux des fouilles, il y a des travaux concernant certaines questions de détail ; on en trouve l'énumération dans la note 2.

³⁾ Banner, The third excavation in the Kökénydomb at Hódmezővásárhely, Fol. Arch. VI. Sous presse.

⁴⁾ Banner : Der steinzeitliche Altar von Kökénydomb. Veröffentlichungen des Szegeder Museums. II/3. 1942. 1—8.

d'une couche épaisse de boue (XI. 2). Les vases se partageaient entre cinq groupes. Dans le premier groupe il y avait cinq vases (IV. 11, V. 1, 2, 5, 6, VII. 1) et les débris de plusieurs autres (XI. 4, IX. 52—59), dans le deuxième cinq vases (IV. 1, 3, 5, 6, VII. 5, XI. 6), dans le troisième quatre vases (IV. 9, 10, 12, V. 3), le fragment d'une hache perforée à l'endroit de la manche (IX. 68) et un objet à moitié ouvré (IX. 69), dans le quatrième un autel (IV. 4) et quatre vases (IV. 2, 7, 8, V. 4, XI. 3); enfin, dans le cinquième des débris.

Dans la septième maison (fig. 9 et XI. 8), sur le foyer (XI. 9) et près de lui il y avait cinq vases (VI. 1, 2, 8, 10, 13). Des débris retrouvés dans le deuxième tas on a pu reconstruire deux vases (VI. 11, 3), des débris appartenant au troisième tas, un seul vase (VII. 6) et des débris du quatrième tas, huit vases (VI. 4, 5, 7, 9, 12, VII. 2—3). Dans le dernier tas il y avait le fragment d'un autel (VII. 10) des haches et des débris (IX. 65—67). Sous la couche épaisse de boue on a découvert un cône d'argile (VII. 9, était-ce un guéridon de torche?).

Parmi les nombreuses trouvailles de la fosse 7 qui se compose de quatre parties, c'est un autel triangulaire (VIII. 8—9) qui mérite une attention particulière. Il gisait en plusieurs pièces à la hauteur de l'ouverture de la fosse (X. 12). On a trouvé à côté un petit fragment d'un autre autel (VII. 8). La fosse contenait quinze vases (VIII. 1—7, 16—17), des haches (IX. 1—16, 21), des morceaux de silex (IX. 17—20), des plombs de filet massifs (IX. 22—23, 28), des poids faits d'argile (IX. 24—26), des poids de filet, parfois ornés de svastikas (IX. 27, 29—30), un outil d'os sculpté et décoré (IX. 39), un harpon en bois de cerf (IX. 40), des alènes d'os (IX. 41—51) et des débris de vases (IX. 31—38).

Dans la fosse il y avait un squelette d'enfant, dont les os ont été déplacés et enduits d'ocre; c'était la seule tombe dans cette région.

Quelques trouvailles isolées (IX. 76—81, XII. 1—14), découvertes au cours des fouilles, sont présentées sans commentaire. Parmi celles-ci il suffit de signaler un vase (VI. 6).

Pendant la cinquième campagne des fouilles on n'a mis à découvert qu'une partie de la fosse 8. Les trouvailles (pl. XIII—XVI.) qu'on y a découvertes fournissent maintes contributions à la connaissance de l'ornementation propre à cette civilisation.

Pour le moment, nous nous bornons à signaler les harpons faits de bois de cerf (XIV. 1—5), un outil d'os sculpté (XIV. 11), un morceau d'os divisé en petites tranches comme un appareil à mesurer (XIV. 12), un soutien de hache en bois de cerf (XIV. 16, la première pièce de ce genre dans la culture de la Tisza), le fragment d'un bracelet en coquille «tridachna» (XIV. 19), quelques fragments bien reconnaissables de vases anthropomorphes et de leurs accessoires (XV. 4—6, 8, 9, 14), la partie supérieure d'une sonnette munie d'une tête d'animal (XV. 1/a—b), dont la forme est confirmée par une pièce retrouvée pendant la

première période des fouilles⁵), un petit biberon (XV. 1/a—b) et un fragment d'idôle (XV. 2; la première pièce de ce genre dans cette culture).

On doit attacher une grande attention à une figure animale gravée sur os; la gravure est restée inachevée, mais on y reconnaît une des pattes antérieures et la tête de l'animal (XVI. 2/a—b).

Un anneau double (XVI. 3/a—b) ne nous apprend rien de nouveau, puisque des pièces similaires ont déjà été découvertes aussi dans des tombes, mais on se demande, quelle était la destination d'un anneau divisé en cinq parties qui est d'ailleurs d'une exécution semblable à celle de l'anneau double. Sous ce rapport on doit espérer trouver des analogies dans le domaine de l'ethnographie.

Les résultats des deux dernières périodes des fouilles peuvent être résumés dans les termes suivants:

1. Ces fouilles ont fourni de nouvelles contributions à la connaissance des types d'habitation propres à la culture de la Tisza. À côté de la cabane pourvue d'un toit en forme de selle que nous avons connue au cours des premières fouilles et de la maison aux murs enduits de boue, découverte pendant la troisième période des fouilles, on doit signaler aussi une espèce d'hutte creusée dans le sol et recouverte d'un toit en forme de selle. On a réussi à établir que la maison à deux locaux n'avait pas encore existé au point de la construction, mais qu'on peut pourtant démontrer dans la pratique, c'est-à-dire à la base de l'usage, la division de l'habitation.

2. Les dernières fouilles ont enrichi de beaucoup de formes nouvelles la variété des objets de céramique, révélant les rapports qu'il y a entre cet établissement, d'une part, et les cultures des fermes de la région de la Körös, du Banat et Tiszapolgár — Vata, d'autre part. C'est pendant cette période que certaines formes de l'énéolithique surgissent du fonds de la culture de la Tisza, mais elles ne constituent pas des ensembles indépendants.

3. Il s'est avéré, une fois de plus, que les différentes espèces de hache, y compris la hache pareille à une forme de cordonnier et la hache ayant un trou pour la manche, se trouvent souvent au même endroit, voire dans une fosse commune; par conséquent, on ne peut en tirer aucune conclusion chronologique.

4. Selon le témoignage de certaines trouvailles, les matériaux des haches de pierre parvenaient dans cette colonie — de même qu'aux autres colonies de l'époque — sous la forme de demi-produits. C'est ici qu'on en fabriquait des produits finis.

5. On doit abandonner la thèse, suivant laquelle la peinture polychrome aurait précédé la peinture monochrome. Les deux manières de la peinture fleurissaient simultanément; si l'on essaie d'accorder la priorité à l'une des deux, à cause des cultures du Banat et de la région de la Körös on doit considérer la peinture monochrome comme une technique plus ancienne.

6. Les dernières fouilles ont mis au premier plan le problème des anneaux d'os: sous ce rapport on n'a pas besoin de nouvelles fouilles, mais de matériaux ethnographiques.

Jean Banner et Joseph Korek

⁵) Banner: Die steinzeitlichen Klappern von Gleinitz und Kopáncs Kökénydomb. Altshlesien, 153—6.

KÉT DUNÁNTÚLI BRONZLELET A HALLSTATTKORBÓL

Az utóbbi évek folyamán több bronzlelet került felszínre, amelyeknek közzététele annál inkább ajánlatos, mert Hampel óta voltaképpen senki sem foglalkozott velük.

A volt Fleissig-gyűjteményben levő, Pécs-Makárhegyről származó lelet a háború folyamán elveszett. Közzététele által a további kutatás számára akarjuk megmenteni. A Badacsony-köbölküti bronzlelet (a Balaton Múzeumban) érdekességét a sok törött, újbóli beolvasztásra szánt holmi alkotja.

I. Bronzlelet Pécs-Makárhegyről

A lelet Fleissig József gyűjteményében volt. Még a háború folyamán (a 40-es évek elején) fényképeztettem le a Magyar Nemzeti Múzeumban. A leletkörülményeket, sajnos, csak emlékezetből idézhetem. Fleissig József pécsi tartózkodása idején egy mesterember műhelyében fordult meg, ahol régiségek iránt érdeklődött. Ott mutatták neki a bronzleletet, amelyet meg is vásárolt. Ha emlékezetem nem csal, »szülő alá forgatáskor került felszínre«.

XVII. tábla. 1. Törött köpüs balta. Mélyen a perem alatt vízszintes borda, amelyhez két háromszöget képező borda kapcsolódik. Éle ívelt. 2. Hasonló, éle csorba. 3. Hasonló, erősen kopott, az élen használat nyomaival. 4. Ugyanaz, éle csorba. 5. Levélalakú köpüs lándzsacsúcs. A lándzsán a köpű folytatását bordás kiugrás jelzi. Köpűje töredezett. 6. Köpüs lándzsacsúcs, hegye letörött, szárnyai csorbák. 7. Vastag poncoló, fokán látszanak az ütögetés nyomai. 8. Kerek átmetszetű huzaltöredék, talán nyitottvégű karperec töredéke. 9. Erősen kopott fűrészlap töredéke. 10. Fűrészlap töredék.

XVIII. tábla. 1. Szélespengéjű sarló három bordával a markolatrészen, alja ívelt, babukája téglalapalakú.¹⁾ 2. Hasonló, élen a használat és kalapálással történő élesítés nyomaival. 3. Élesített pengéjű sarló, orma²⁾ alatt is keskeny borda. A markolatrész két szélső bordája rovátkos díszítésű, középső bordája síma. Alja fecskefarokszerűen kiképzett. 4. Élesített sarló, amelynek hegye felfelé ívelt. Díszítése az előbbihez hasonlít, csupán a markolatrész középső bordája és az alján levő borda is díszített. Babukája háromszögalakú. 5. Sarló, pengéjén két borda az orma alatt. A markolatrészen a két szélső borda díszített, és a szélső borda díszítése az ormán is folytatódik. A markolatrész két szélső bordája között ívelt borda-dísz. Alja egyenes. Babukája téglalapalakú. 6. A sarló markolatrészenek a belső bordájához az orma alatt egy keskeny borda csatlakozik. A markolatrész két szélső bordája díszített. Alja ívelt. Babukája nagyjából téglalapalakú. Éle kalapált és kopott. 7. A csorba élű sarló markolatrészen két borda, a belsőhöz egy alig látható borda csatlakozik az orma alatt. Alja fecskefarokszerűen kiképzett. Babukája dudoralakú.

XIX. tábla. 1. Ívelt pengéjű sarló. A markolatrész belső és középső bordája az orma alatti bordában egyesül. Alján is bordás. A markolatrész bordái rovátkoltak. Babukája háromszögalakú. Éle kalapált. 2. Sarló, markolatrészenek külső bordája a háromszögalakú babuka vonalát követi és továbbhalad az ormán. A markolatrész belső bordája pedig az orma alatt a sarló hegyéig fut. A középső borda lassan elvész. A sarló kevés kopási nyomot mutat. 3. Kettétört pengéjű sarló. A markolatrész belső és középső bordája az ormáig fut. Babukája dudoralakú. 4. Hasonló, kalapálás által élesített. Babukája négyszögletes. 5. Hasonló, hegye letörött. Markolatrészenek két külső bordája díszített. Babukája háromszögalakú. 6. A sarló élen csorbulások vannak. A markolatrész középső bordája folytatódik az orma alatt és ehhez csatlakozik a belső borda. Alja enyhén ívelt. 7. Csorba élű sarló. Markolatrészenek belső bordája kissé folytatódik az orma alatt. A bordákon a díszítést kalapálással érték el. A babuka háromszögalakú. 8. A sarló hegye letörött. Kalapálás által élesített és kopott. A markolatrész belső bordája az orma alatt folytatódik, középső ívalakú bordája felett vízszintes bordák helyezkednek el. Babukája félgömbalakú. 9. Kalapálás által élesített sarló, hegye letörött. A markolatrész két szélső bordája rovátkolt. A belső borda felső vonalához az orma alatt két borda csatlakozik. A négyszögletes-babuka magasságában a markolatrészen vízszintes borda-dísz látható, ezek alatt villaszerűen szétágazó borda. Alja ívalakú. 10. Hasonló díszítésű sarló, az orma alatt azonban csak egy borda van. Babukája nagyjából háromszögalakú, ennek magasságában a markolatrészen egy vízszintes borda van.

XX. tábla. A sarló markolatrészen négy borda van, ezek közül a két külső harántosan rovátkolt. Az orma alatt levő két bordának oldalán bevölgyülés látható. Éle kalapált. Markolatrészenek alja fecskefarokszerűen kiképzett. 2. Hasonló. Orma alatt kettő, markolatrészen közepén három bordával. Babukája háromszögalakú. Éle kopott. 3. Hasonló, azonban a nyélnyújtvány bordái nem szaladnak fel az ormáig, babukája nagyjából négyszögletes. Éle csorba. 4. A sarló hegye letörött. A markolatrész belső bordája az ormáig ér. Ehhez csatlakozik az orma alatt két borda. Babukája félköralakú. A markolat-

¹⁾ A szőlőmetsző késnek kiálló tuskéjét az országban szerte babukának hívják. Innen vettem át az elnevezést, mert a mai sarlókon ilyen nyúlvány nincsen.

²⁾ Ormó vagy orma a neve a kasza gerincének vagy fokának szinte országszerte. Ezt az elnevezést vettem át, mert a mai sarlóknak nincsen már ilyen kiképzésük.

rész közepén három, felfelé elvesző borda. Alja félköralakúan kivágott. 5. Kalapált élű sarló. Az orma alatt két borda. Markolatrészenek alja félköralakúan kivágott, közepén három borda. Babukája letörött. 6. Egyenes hegyű sarló. Az orma alatt futó két borda a hegye fölött az ormába beleszalad. Markolatrészen négy borda, a két középső a félköralakúan kivágott aljából ívben indul ki. 7. Kopott élű sarló, az orma alatt majdnem a sarló hegyéig szalad végig. A két középső borda felfelé elvékonyodik. Babukája háromszögalakú. 8. A 6. sz. sarlóhoz hasonló, éle erősen kopott. 9. Hasonló, töredék, babukája négyszögletes. 10. Sarló töredéke, éle csorba. 11. Sarló pengetőredéke.

XXI. tábla. 1. Erősen kopott élű sarló, annyira, hogy az orma alatt futó bordák alig látszanak már. Markolatrészenek érdekessége, hogy a két szélső és az egyik középső borda harántosan rovátkolt, a másik középső azonban nem. Babukája nagyjából háromszögalakú. 2. Kopott, kalapált élű sarló. A markolatrészt belső rovátkos díszű bordája az orma alatt a sarló hegyéig folytatódik. A két belső borda díszítés nélküli. Alja enyhén ívelt. Babukája háromszögalakú. 3. A sarló hegye letörött. Az orma alatt két vékony borda. Díszítése a XX. t. 6. sz. sarlóéval egyezik. 4. Kalapált élű sarló. Markolatrészen négy rovátkos díszítésű borda. A belső bordához csatlakozik az orma alatt egy vékony borda, amely egészen a sarló hegyéig ér. Kopott. 5. Sarló töredéke. Éle kopott. A markolatrészen és az ormán, továbbá az alatta levő bordák harántos rovátkolással díszítettek. 6. Kopott, kalapálással élesített sarló. A markolatrészenek alja félköralakúan kivágott. Orma alatt kettő, markolatrészen négy borda képezi a díszítést. Babukája háromszögalakú. 7. Ívelt végű sarló. A markolatrészt bordái tovább folytatódnak a pengereszen. Babukája téglalapalakú. Éle kalapált. 8. Kopott élű sarló töredéke. A markolatrészt két külső bordáján rovátkolás látható. A középső a fecskefarokszerűen kiképzett aljánál villaszerűen szétágazik. A belső bordához csatlakozik az orma alatt két vékony borda. Kis babukája háromszögalakú. 9. Erősen kopott élű sarló. Markolatrésze a pengereszhez tompaszögben csatlakozik. A markolatrészt bordái harántosan rovátkoltak. Az ormán még látszik az öntőcsap maradványa. Babukája háromszögalakú. 10. Kopott és kalapált élű sarló. A markolatrészt belső bordája kis töréssel az orma alatt folytatódik. Babukája nagyjából háromszögalakú. 11. Hasonló sarló töredéke mint a 7. sz. Éle kopott és csorba.

Ez a bronzlelet, amely 29 egész és 10 sarló töredékét, továbbá négy baltát tartalmaz, elsősorban olyan tárgyakkal rendelkezik, amelyeket a mezőgazdaságban lehet használni. Ide lehet sorolni még a két fűrészpenge töredékét is. Kivételt képez az egyik lándzsacsúcs és egynek töredéke, továbbá a vastag poncoló és huzaltöredék. A lelet elsősorban egy mezőgazdasági szerszámkészletnek mondható, és a sarlók mennyiségét tekintve, egy olyan gazdaságé, amely elég nagyszámú munkaerővel dolgozott.

Felmerülhet az a lehetőség is, hogy egy főleg sarlók készítésével foglalkozó vándor kézműves hagyatékát képviseli a lelet. Ennek ellene látszik mondani az, hogy a sarlók nem egységesek, sok a használt és kopott szerszám. A szerszámok nem újak, amelyek vevőre várnak, de nem is olyan állapotúak, hogy újbóli beolvasztásuk indokolt lenne.

II. Badacsony-köbölküti bronzlelet

A lelet a Badacsony-hegy északi oldalán, a köbölküti Korkován-hegyen került elő. Müller Károly korkováni tanító közvetítésével Németh Sándor földműves a Balaton Múzeumnak ajándékozta. (Lelt. száma: 11/1943, 1—99).

XXII. tábla. 1. Sujtásos fibula. A tüje letörött, amely a fibula középső tagjával egy részt képezett. A rugó fölött ez a rész két hurkot képez, egyenesen fut a fibula közepén a két összetartó lapos kapocs között, és miután a fibula nagy spirálisa elkezdődne, kettősen hajlított a vastag huzal tűtartóvá. Jobboldalt és baloldalt a nagy spirális alatt és a letörött rugó fölött két-két kisebb spirális van. A jobboldaliak és a baloldaliak egy-egy huzalból vannak alkotva. Érdekes, hogy ezen fibulánál a középső rész csupa huzalból áll, mégpedig úgy, hogy a középhuzal mellett jobbról-balról egy hurkolt huzal van beillesztve (egyik töredékes), és a szélén ugyancsak két ilyen hurkolt huzal képezte a fibula középső részének a keretét (az alsó kapocsban az egyik maradványa még látható). Így a két laposra kalapált kapocs 7—7 huzalt tartott össze. Közeli rokona ezen fibulának a marosfelfalui és stomfai avval a különbséggel, hogy a középrész emezeknél egy ovális lemezből van képezve, viszont a lemezt ugyanolyan hurkolt huzal keretezi, mint amilyen eredetileg a fibula középső részét. 2. U. n. illir fibula töredéke. A hosszúkás, ovális lemez két végén függőleges vonalakból áll a díszítés. A közepén két-két vonalból álló, egymást majdnem érintő ív van, amelyeket mindkét oldalon pontsor szegélyez. A fibula szélét a függőleges vonalak között ugyancsak pontsorok díszítik. A fibula középlemezének egyik végén a tű huzalának tordírozott része hiányos. 3. *Arco di violino* típusú egytagú fibula egyhurkú rugóval. Tüje és tűtartója részben hiányzik. A fibula háta tordírozott. Bár egy huzalból készült a fibula, a háta és tűtartórésze négyszögletű átmetszetű drót, a tűrész huzalja pedig kerek átmetszetű. 4. U. n. paszomány, töredék. Egy kerek átmetszetű, vastagabb bronzhuzalra vékonyabb huzal van tekercselve úgy, hogy a letörött résznél a két vastag huzalt összetartsa. Rendeltetése ismeretlen. Hasonló, ugyancsak töredékes darab van a bodrogszadányi aranyeletben. Miután e darabból is elég sok hiányzik, felhasználását ezideig nem tudtam megállapítani. 5. Visszahajlított fejú tű töredéke. A tű feje három lapos korongból van megalkotva, alatta a tű nyaka körben rovátkolt. E részt egy kisebb korongos rész zárja le. 6. Korongos fejú tű töredéke. A fejen beponcolt körök. 7. Négyszögletű átmetszetű bronzhuzal, ismeretlen tárgy töredéke. 8. Lapos bronzhuzal, ismeretlen tárgyról. 9. Kétélű borotva, közepe fordított szívalakúan áttörve. Nyele hiányzik. E darab utólag tűzben volt, azért egyenetlen a felülete. Feltehető, hogy beolvasztásával avatatlan kezek kísérleteztek.

XXIII. tábla. 1. Köpűs balta töredéke. A két oldalt látható szárny a típus közeli rokonságát mutatja még a szárnyas baltákkal. Itt a szárny már csak mint díszítés szerepel, szóval az eredeti funkcionális jelentőségből díszítő elem lett. A perem alatt két meglehetősen kopott borda a fül alsó részének magasságában. 2. Ugyanaz, zömökebb alakú. 3. Ugyanaz. A perem alatt közepén egy lyuk a fül magasságában. Későbbi köpűs baltákon gyakran találkozunk e helyen vagy a köpű két oldalán egy-egy lyukkal, amely a jobb felerősítés célját szolgálta. Egész késői köpűs baltákon gyakran már a fül teljesen hiányzik, és csak kétoldalt van egy-egy lyuk, mint pl. a magyarkeresztesi (Vas vm.) bronzlelet baltáján. E baltán, úgy látszik, a fül letörött és a csontokat lecsiszolták. Vagy talán már csak két kis tüskét öntöttek eredetileg, hogy ezek között és ezektől felfelé menjen a felerősítés zsinagye. A mi baltánk díszítése közepén egy bordaék, a következőnek lefelé szaladó bordája is van és ezt keresztezi jobbról-balról egy törtvonalú borda. 4. Ugyanaz, díszítése két ékalakú borda. 5. Köpűs balta töredéke, a perem alatt két körbenfutó bordával és ez alatt hasonló díszítéssel, mint a 3. sz. 6. Köpűs balta töredéke füllel. 7. Köpűs

balta peremtöredéke. 8. Köpűs balta oldaltöredéke. 9. Ugyanaz éltöredéke. 10. Ugyanaz, éle enyhén ívelt. 11. Ugyanaz, éle csorba. 12. Ugyanaz, kisebb darab töredéke. 13. Lándzsacsúcs töredéke hosszú és széles köpűvel, egyforma széles élrésszel, amely keretszerűen követi a köpű alakját. 14. Köpűs lándzsacsúcs töredéke. Széles zömök forma. 15—17. Bronzhuzalok, alsó felük lapos, tetejük félköríves. Valószínűleg nyitottvégű karperecek töredékei. 18. Nagyon finom fogazású bronz fűrészlemez töredéke. 19. Durvább fogazású fűrészlemez töredéke. 20. Bronz fűrészlemez töredéke. Egyik végén kissé begömböltve. Ezen a részen (baloldalt) hiányzik a fogazás. Ezt a részt erősítették a fanyélbe. 21. Nagyon finom fogazású fűrészlemez. 22. Kisebb összehajlított bronzlemez és fűrészlemez összehajlítva. Ez is, mint az egész tábla és a lelet anyaga, beolvasztásra szánt használatatlan áru.

XXIV. tábla. 1. Bronz sarló töredéke. Babukája négyszögletes. 2. Ugyanaz. Markolatrészenek bordáin és az ormán rovátkolás. Hegyes, háromszögletes babukája van. 3. Ugyanaz. Markolatrészen három rovátkolt borda. 4. Ugyanaz. Markolatrészenek középső bordája a pengét is díszíti. A sarló markolatrészenek bordáin a négyszögletű babuka alatti részen kis rovátkok. 5. Sarló pengetőredéke. Az orma rovátkolt. Alatta még egy borda, amely azonban nem fut a sarló hegyéig. 6—13. Sarló pengetőredékek. 14—16. Sarló pengetőredékek az orma alatt bordával. 17. Széles pengéjű sarló töredéke. 18. Sarló penge-töredéke az orma alatt két bordával. 19—20. Öntőcsapok.

XXV. tábla. 1. Törött sarló. A pengén lyuk volt, e helyen eltörve. A markolatrészt síma, csupán két borda szegélyezi. A fecskefarokszerűen kivágott alja fölött kis lyuk. A sarló a régibb típushoz tartozik. Az orma közepén az öntés helye rosszul van lecsiszolva. 2. Hasonló sarló markolatrésztöredéke, babukája háromszög alakú. 3. Gombos sarló, hegye letörött. 4. Sarló markolatrésztöredéke, alja fecskefarokszerűen kiképezve. Babukája háromszög alakú. 5. Hasonló, pengérsze széles, az ormán az öntés helye rosszul van lecsiszolva. 6. Sarló markolatrésztöredék, közepén bordával, babukája lecsiszolva. 7. Hasonló, a bordákon rovátkos minta. Babukája háromszög alakú. 8. Régibb típusú sarló markolatrésztöredéke, a perembordákon díszítés, közepén átlukasztva, babukája háromszög alakú. 9. Sarló markolatrésztöredéke közép bordával. 10. Ugyanaz, a perembordákon rovátkos mintával. 11. Sarló töredéke, a markolatrészt két bordáján harántos rovátkolással. Babukája kerek. Alja ívelt. 12. Sarló markolatrésztöredéke alsó része közép bordával. 13. Sarló töredéke. A markolatrészt alja fecskefarokszerűen kivágott. A két szélső és középső bordán díszítés. Babukája háromszög alakú. 14. Hasonló töredék mint a 12. sz., közepén a borda szétágazik és harántos rovátkolással díszített. 15. Sarló töredéke. A markolatrészen egy elég széles közép borda van. Az orma alatt szintén két alig látható borda van.

XXVI. tábla. 1. Nagyon kopott kés egy nitoló szeggel a nyél penge utáni részén. 2. Hasonló kés markolatrésztöredéke. A fanyél két szeggel volt a nyélhez erősítve. 3. Nagyon kopott kés összehajlított pengéje. 4. Késnyél töredéke. Vége fecskefarok-alakú. A két oldalon a szerves anyagból levő nyél részére megerősítés. A penge felé eső részen egy nitoló szeg kitörött lyuka látható. 5. Hasonló töredék, a nitoló szeg lyukai nagyon ki vannak kopva. 6. Kés nyéltöredéke három lyukkal, vége fecskefarokszerűen kiképezve, nagyon kopott. 7. Kés nyéltöredéke, végén egybeöntött karikával. A nitoló szeg lyuka erősen kopott. 8. Hengeralakú görbített bronzlemez. Minden valószínűség szerint keskeny lemez összetartó rájául szolgált. Lehetséges, hogy falemezre szerelt bronzlemezt tartott össze, esetleg bőrtársoly szegélye volt. Bronzleletekben többször találunk ily csőszzerűen görbített lemezeket, rendeltetésükre vonatkozó adataink nincsenek. 9. Nyitottvégű karperec (?) töredéke. 10. Kard pengetőredéke, közepén széles bordával. 11—13. Kardok pengetőredékei. 14. Bevágott szélű bronzlemez. Széle kissé befelé hajlik. Valószínűleg hulladékdarab. 15. Vastagabb bronzlemez töredéke. 16. Bronzár, mindkét végén kopási nyomokkal. 17. Vége felé keskenyülő kerek átmetszetű bronzrúd töredéke. Valószínűleg árszerű szerszám volt. 18. Négyszögletes átmetszetű bronzrúd töredéke. 19—20. Átlukasztott bronzlemeztöredékek. 21. Háromszög alakú bronzlemez töredéke. Míg a két előbbi lemezen határozottan kopási nyomok láthatók, ez inkább hulladékdarabnak minősíthető. 22. Hosszú, téglalap-alakú bronzlemez töredéke. Valószínűleg szintén hulladékdarab. 23. Hajlított bronzlemez töredéke. A kopási nyomok arra utalnak, hogy egy nagyobb darabnak töredéke, amelyet nem használhattak már másra. 24. Vastagabb keskeny bronzlemez töredéke. Esetleg nyitottvégű karperec töredéke lehet. 25. Tölcséralakú összehajlított bronzlemez, kopott, töredékes. 26. Tordírozott vastagabb bronzhuzal töredéke. A vége síma és spirálisan behajlított. Nyakperec töredéke lehet. Edényfogantyúnak nem lehet minősíteni, mert a végébe nem lehet beleakasztani az edényt. 27. Összehajlított és összeakasztott két négyszögletű átmetszetű bronzhuzal. Rendeltetése ismeretlen. 28. Lapos spirálisan végződő bronzhuzal töredéke. Kétségen kívül ékszer volt. Miután azonban töredékes, nehéz pontosabb rendeltetését meghatározni. 29. Sarló felfelé ívelt pengetőredéke. Erősen kopott.

A lelet egyetlen ép tárgyat sem tartalmaz. Az eszközök (balták, sarlók, kések, fűrészlemez), az ékszerek és pipereszerszámok (fibulák, tűk, borotva) mind törtek, egyeseken azonfelül látható, hogy sokáig voltak használatban és a leletbe használhatatlan állapotuk miatt kerültek. Felvetődik a kérdés, miért volt szükség a leletnek földbe való rejtésére, hiszen használható értéket egyáltalán nem tartalmaz.

Magyarázatul felhozhatjuk, hogy a katonai demokrácia korában a mozgalmas események sok embert állandó lakóhelyének elhagyására kényszerítettek. A kor zürzavaros történelmi eseményeiben látjuk a lelet földbekerülésének hátterét.

A leletegyüttesből kiviláglik, hogy az egész — beolvasztásra szánt holmi. A lelet egy kézműves anyagraktára lehetett, aki a törött holmiban meglátta, hogy a beolvasztás után milyen új tárgyak kerülhetnek ki belőle. Ennek kivitelezésében akadályozták meg a kor mozgalmas eseményei.

A két bronzlelet, bár teljesen más tárgyak szerepelnek egyikben és a másikban, voltaképpen egykorúak. Javarást olyan holmit tartalmaznak, amelyek a *hallstatt B* periódusban gyakoriak, egyes darabok azonban már tovább mutatnak és még a *C* periódusban is fellelhetők. Így a Badacsony-köbölküti lelet néhány késnyél töredéke inkább a *C* periódusra jellemző. Ugyanez vonatkozik a makárhegyi leletre, amelyek sarlói között egyes darabok nagyon díszítettek, és a markolat ilyen zsúfolt díszítése a *hallstatt B* periódusban még nem nagyon érvényesül. A köpűs-baltákon a fül elhagyása is fiatalabb jelenség. Előfordul ugyan előbb is, amikor pl. a fül letörött, hogy szeglyukkal helyettesítették, de rendszeressé válása csak a fiatalabb *hallstatt* korban kezdődik.

Mozsolics Amália

DEUX TROUVAILLES DE BRONZE HALLSTATTIENNES, RETROUVÉES EN TRANSDANUBIE.

Au cours des dernières années on a découvert en Transdanubie deux trouvailles intéressantes qui méritent d'être décrites. Elles remontent à peu près à la même époque, mais elles se distinguent par leur composition. Toutes les deux contiennent beaucoup d'objets provenant de l'époque B de Hallstatt, mais on y rencontre aussi des objets datant des périodes postérieures : certaines faucilles de Pécs—Makár-hegy (Mont Macaire) et les couteaux appartenant à la trouvaille de Badacsony—Köbölkút semblent être plus récentes que l'époque B de Hallstatt.

I. La trouvaille de bronze découverte au Mont Macaire, près de Pécs (pl. XVII.—XXI.)

Cette trouvaille, découverte dans des circonstances qui nous échappent, a fait partie de la collection de Joseph Fleissig. Elle contient 29 faucilles entières et les fragments de 10 autres, ainsi que 4 haches. Les outils agricoles prédominent ; on peut ranger dans cette catégorie même les débris des lames de deux scies. Néanmoins, il faut faire exception pour une pointe de lance et le fragment d'une autre pointe de lance, ainsi que pour une grosse poinçonneuse et le fragment d'un fil. Vu qu'il s'agit d'un dépôt d'outils agricoles, aiguisés, dans la plupart des cas, à coups de marteau, tous ces instruments doivent avoir appartenu à une ferme ayant un assez grand nombre de travailleurs. D'autre part, on peut se demander, si les faucilles ne constituent pas le legs d'un artisan ambulant qui fabriquait surtout des faucilles. Cette hypothèse est contredite par le fait que les faucilles ne représentent pas un seul modèle, mais des types différents ;

beaucoup d'elles sont déjà usées. Par conséquent, il ne s'agit certainement pas de marchandises à vendre, ni d'objets trop usés qui demanderaient à être refondus.

II. La trouvaille de bronze de Badacsony—Köbölkút (pl. XXII.—XXVI.)

Cette trouvaille fut découverte au nord du mont Badacsony, au mont Korkova de Köbölkút. La personne qui l'a retrouvée en a fait don au Musée du Lac Balaton.

La particularité de cette trouvaille consiste en ce qu'on n'y trouve aucun objet entier. Les outils (haches, faucilles, couteaux, lames de scie), les bijoux et les objets de toilette (fibules, aiguilles, rasoirs) ne sont que des débris ; dans bien des cas il est évident qu'ils furent déposés à cet endroit après un long usage. Dans ces conditions on peut se demander, pourquoi il fallait enfouir ces objets d'une valeur insignifiante ? Pour expliquer ce phénomène, il convient de tenir compte du fait que pendant la période hallstattienne et surtout à ses époques anciennes les événements obligeaient beaucoup de personnes à quitter leur domicile permanent ; autrement dit, c'est dans la vie particulièrement mouvementée de cette époque qu'on doit chercher la raison de l'enfouissement de ces objets destinés à la refonte. Selon toute probabilité nous avons affaire au dépôt d'un artisan qui, après la refonte, voulait fabriquer de ces matériaux d'autres objets. A ce qu'il paraît, les événements de l'époque l'empêchèrent d'exécuter son projet.

A. Mozsolics

A MAGYARORSZÁGI SZARMATÁK EREDETÉNEK ÉS BEVÁNDORLÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

Az i. e. utolsó századokban¹⁾ az eurázsiai steppeövből lejáró népvándorlás során Dél-országra a szkíták után újabb iráni néphullám, a szarmaták tűntek fel. Eredetüknek és történetüknek kutatásában a tudományos irodalomban általánosan elfogadott felfogás szerint az i. e. V. századig mehetünk vissza.²⁾ Ugyanis ebben a korban említi Herodotos (IV 21), hogy a szkítáktól keletre a Tanais (= Don) túl egy *sauromata* nevű nép lakik, s ezeket a kutatók többsége azonosnak tartja a későbbi szarmatákkal.³⁾ A szkíták és a szarmaták régészeti hagyatékának egyik legkitűnőbb ismerője, Rostovcev azonban azt a feltevést kockáztatta meg, hogy a név hasonlóságán kívül a két népnek semmi köze nincs egymáshoz. Herodotos leírása (IV 110—117) szerint ugyanis a sauromatáknál igen erős matriarchális vagy gynaiokratikus nyomokat találunk, s ez Rostovcev szerint arra mutat, hogy ez az iráni törzs igen erősen keveredett helyi népelemekkel. Ezzel szemben — érvelése szerint — a szarmatáknál nyomát sem találjuk ennek a matriarchális társadalmi szervezetnek.⁴⁾ Rostovcevnak ezt az érvelését a sauromaták és szarmaták különválasztását illetően a kutatók úgyszólván egyöntetűen elutasították,⁵⁾ sőt legutóbbi összefoglalásában bizonyos mértékben maga is módosította ezt a gondolatát.⁶⁾

Valóban igen valószínűnek látszik, hogy a *sauromata-szarmata* kérdés nem oldható meg a Rostovcev által ajánlott módon, kétségtelen viszont az is, hogy a két nép vagy népnév egyszerű azonosítása sem tekinthető a felvetett probléma megnyugtató megoldásának. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk, hogy a sauromata és szarmata népnév fogalmi körét eddig még senki sem próbálta vagy tudta pontosan meghatározni, pedig e nélkül nem képzelhető el a kérdés végleges megoldása. Ha ezt a hiányt pótolni akarjuk, azonnal kiderül, hogy a kérdés valójában sokkal bonyolultabb, mint azt Rostovcev vagy ellentáboráé elképzelte. A sauromata népnév Herodotosnál (IV 21, 110—117) még szemmel láthatólag egy, a szkítáktól keletre lakó iráni törzsnek a megjelölése, amelynek területe nála kartografikus szakkifejezésekkel a lehetőséghez képest pontosan meg van határozva. Alig egy évszázaddal Herodotos tudósítása után

- ¹⁾ Rövidítések : AH = Archaeologia Hungarica.
AMI = Archaeologische Mitteilungen aus Iran.
Ant. Hung. = Antiquitas Hungarica.
Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő.
CAH = Cambridge Ancient History.
EPhK = Egyetemes Philológiai Közlöny.
ESA = Eurasia Septentrionalis Antiqua.
FA = Folia Archaeologica.
IIAK = Izvestija Imperatorskoj Archeologičeskoj Komissij.
KCsA = Kőrösi Csoma-Archivum.
MNY = Magyar Nyelv.
Num. Közl. = Numizmatikai Közlöny.
PW-RE = Pauly—Wissowa—Kroll, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
RHC = Revue d'Histoire Comparée.
RLV = Reallexikon der Vorgeschichte.
SWAW = Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften.
VDI = Vestnik Drevnej Istorii.
WaG = Die Welt als Geschichte.

Ez a cikk angol nyelven a *Folia Ethnographica*-ban fog megjelenni.

²⁾ Dél-országra ókori lakosságára vonatkozólag ld. *Žebelev*, VDI 1938, 1., 149 skk.; *Ebert*, Südrussland im Altertum, 339 skk.; RLV XIII 61; *Kretschmer*, PW—RE II/1., 2545 skk.; *Vasmer*, Die Iranier in Südrussland, 23 skk.; RLV XII 237.

³⁾ Ld. az előbbi j.-ben idézettekén kívül még: *Marquart*, *Ērānsahr.*, 155; *Herzfeld*, AMI 1, 1929—30, 102. l. jegyzet; *Schaeder*, *Iranica*, 50.

⁴⁾ *Rostovtzeff*, *Iranians and Greeks in South Russia*, 32 sk.; *Skythien und der Bosphorus* I., 101; *The animal style in South Russia and China*, 44 sk.

⁵⁾ Ld. pl. *Altheim—Szabó*, WaG 2, 1936, 318, 24. j.; *Junge*, *Saka-Studien*, 9, 2. j., 73 skk.

⁶⁾ CAH XI., 91 skk.

azonban Ephoros a saromata-népnév fogalmi körét kiszélesíti,⁷⁾ követői pedig egész csomó más, valóságos és mitikus népet foglalnak alája.⁸⁾ Ephorost a szarmata-népnév első valóságos megjelenésétől még mindig több, mint másfélszázad választja el, s az ekkor először felbukkanó szarmata-népnév etnikai tartalma még csak nem is határozható meg pontosan.⁹⁾ Csak jóval később, Strabonnak valószínűleg egy Artemidorosra visszamenő tudósításából (VII 3, 18) kapunk képet a szarmata-név etnikai hátteréről. Strabon szarmatának nevez több olyan törzset vagy népet, amelyek ekkor bukkannak fel először az antik irodalomban. A szarmata népnév tehát már Strabonnál általános jelentésű, újonnan felbukkant iráni törzsek egész sorát jelölő elnevezés. Később, a i. sz. utáni századokban jelentése még általánosabb lesz, s most már a régebbi földrajzi irodalomból ismert, régen letűnt népekkel kapcsolatban is használatossá válik.¹⁰⁾

Világosan kitűnik ebből a rövid áttekintésből is, hogy a sauromata és a szarmata népnév etnikai tartalma nem azonosítható minden további nélkül egymással, még abban az esetben sem, ha a két név nyelvileg azonosnak is bizonyulna.¹¹⁾ Ebben az esetben ugyanis nehezen lehetne kielégítően megmagyarázni azt a jelenséget, hogy az i. e. IV. században már általános jelentésű sauromata-név szarmata alakjában Strabonnál egy csomó újonnan feltűnt iráni törzs megjelölésére korlátozódik. Ez az utóbbi tény kétségtelenül arra mutat, hogy a »szarmata« név alatt egy új, iráni néphullám árasztotta el Déloroszországot. Ezt a feltevést a régészeti leletek is támogatják. Éppen Rostovcev foglalkozott az i. e. II—I. századi déloroszországi leletek egy csoportjával, amelynek legfőbb jellegzetességét aranyozott ezüst phalerák képezik, és kimutatta, hogy ezeknek a phaleráknak a stílusa a legszorosabb kapcsolatban áll a greko-ind művészettel.¹²⁾ Ez a kapcsolat, a leletek nagy számát tekintve, szerinte csak azzal magyarázható, hogy a phalerák hordozói olyan törzsek voltak, amelyek régebben messze keleten, valahol az indoszkíták szomszédságában éltek, s ezt a stílust onnan hozták magukkal Déloroszországba.

Mindez igen valószínűvé teszi, hogy az i. e. III—I. századokban Déloroszországban új, keletről jött iráni törzsek megjelenésével számolhatunk. Ebből pedig az következik, hogy a sauromata és a szarmata népnév etnikai tartalma, még ha a két név nyelvileg azonos is, nem azonosítható egymással, vagy hogy a sauromata-szarmata név etnikai tartalma idők folyamán változáson ment át.

A sauromata-szarmata azonosság kérdésének vizsgálatából nyert eredményeink alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a szarmaták eredetét nem Herodotos sauromatáinál, hanem valószínűleg jóval keletebbre kell keresnünk. A szarmata név nem egy törzsnek a neve volt, hanem hatalmas területet benépesítő törzsek egész sorát jelölte, s így azzal kell számolnunk, hogy etnikai jelentése térben és időben igen különböző volt.

2.

Déloroszország ókori történetének epigráfiai forrásanyagában kiemelkedő fontosságú az ú. n. Protogenes-felirat.¹³⁾ Az i. e. II. század elején¹⁴⁾ állította ezt a követ Olbia városa egy kiváló polgárának, Protogenesnek a tiszteletére, aki válságos pillanatokban mindig a város közösségének segítségére sietett. Olbiának ebbe a válságos helyzetébe nyújt megrázó bepillantást a felirat. A város virágzó és békés életének, amelyről Herodotos Skythia-leírása tanúskodik, régen vége már. Azok a gazdasági és baráti kapcsolatok, amelyek Olbia és a szkíta uralkodók között fennállottak, egyszersmindenkorra megszűntek. Új népek egész tömege fenyegeti sarcolással és elpusztítással a várost (Protogenes-felirat, 102 s köv. sorok). A felirat ezeket az új népeket saiok, galaták, skirek, thisamaták és saudaratak néven emlegeti. Ezek közül a galatákat és a skireket jól ismerjük. A galaták a déloroszországi kelták, akiknek ma már régészeti nyomait is világosan meg tudjuk fogni.¹⁵⁾ A skirek germán törzs, amely még a húnkorban is fontos történeti szerepet játszik.¹⁶⁾ A saiok, thisamaták, saudaratak azonban sem korábban, sem későbbben más forrásban nem szerepelnek.

⁷⁾ Harmatta, Quellenstudien zu den Skythika des Herodot, 18 skk.

⁸⁾ Mint pl. Mela (I 116) a budinokat, thyssagetákat, jyrkákat. Ld. ehhez: Harmatta, id. m. 8 skk. 11 skk., 19.

⁹⁾ A szarmaták első kétségtelen említése Polybiosnál található, aki (XXV 2) a i. e. 179. évi békeszerződéssel kapcsolatban (mint szerződő felet) Gatalos szarmata királyt is említi.

¹⁰⁾ Ld. Plinius, Nat. hist. VI 19; Harmatta, id. m. 11.

¹¹⁾ A két népnév nyelvileg azonos: Marquart, Untersuchungen zur Geschichte von Eran II., 78, Ērānšahr. 155; Vasmer, id. m. 51; Herzfeld, AMI 1, 1929—30, 102, 1. j.; Schaefer, Iranica, 50 szerint. Velük szemben különböző eredetűnek tartja a két nevet: Nyberg, Die Religionen des alten Iran, 250.

¹²⁾ Rostovcev, Sarmatskija i indoskifskija drevnosti, Recueil-Kondakov, 239 skk.; Fettich, Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn. AH XXI., 142 skk.

¹³⁾ Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum³⁾, 495.

¹⁴⁾ Legutóbb: Altheim—Szabó, WaG 2 (1936), 319.

¹⁵⁾ Rostowzew, Skythien und der Bosporus I., 465 skk.

¹⁶⁾ Ld. rájuk vonatkozólag: Schmidt, Die Ostgermanen, 97 skk.

Ezeknek az ismeretlen népneveknek a közelebbi meghatározására azonban bizonyos támpontunk mégis adódik. A saiok királyának ugyanis nevét is említi a felirat, s ez a név: *Saitapharnes* világosan iráni név.¹⁷⁾ Ugyanebben az irányban kereshetjük tehát a *sai* népnév eredetét is.¹⁸⁾ Valóban a *sai* népnév mint iráni név, kielégítően megmagyarázható. Jelentése annyi, mint »tarka«¹⁹⁾, s ez az elnevezés, amelyhez nomád népeknél egész csomó párhuzamot találunk — pl. igen sok *Bulaq* »Tarka« nevű török törzset ismerünk.²⁰⁾ — a lovasnomádoknál általában a törzs lovainak színére vonatkozott.²¹⁾ Szempontunkból ez azért fontos, mert bizonyos mértékben útmutatással szolgálhat a saiok eredetére vonatkozóan. Ez a tarka lófajta ugyanis, amelyet még kínai források is emlegetnek,²²⁾ jellegzetesen ázsiai.²³⁾ Domesztikálatlan egyedeit még Przewalsky is látta.²⁴⁾ Ha tehát a saioknak feltehetőleg jellegzetes ázsiai loállományuk volt, akkor ez azt jelenti, hogy ők maguk is keletről, valahonnan a nyugatázsiai steppevidékről jöttek Dél-országra.

Ez az összefüggés nagyjelentőségű, mert így a saiokban sikerül megfogni az első keletről jövő, új, iráni néphullámot. S ez az új iráni hullám jelentősnek látszik. Legalábbis a *sai* név mögött, úgy látszik, nem egy törzs, hanem egy törzsszövetség rejtőzik, mert a Protogenes-felirat törzsfőikről beszél (43. s. köv. sor). Hatalmuk keleti irányú kiterjedéséről és későbbi továbbélésükről tanúskodik valószínűleg az egyik pantikapaioni feliraton szereplő *Saios*²⁵⁾ név.

A másik két népnév: a *thisamata* és *saudarata* valószínűleg szintén iráni eredetű²⁶⁾, tehát a saiokhoz hasonlóan ezt a két népet is irániaknak tekinthetjük. Azt is biztosra vehetjük, hogy bennük nem szkítákkal van dolgunk, mert a felirat a szkítákat külön említi (107. sor). A *saudarata*okban és a *thisamata*okban tehát a saiokhoz hasonlóan, szintén új, keleti iráni törzseket láthatunk. Fontos, hogy a Protogenes-felirat ezekkel az új iráni törzsekkel kapcsolatban a szarmata nevet nem használja. Pedig ennek ebben az időben már ismertnek kellett lenni, mert Polybios az i. e. 179. évi békeszerződéssel kapcsolatban említi. Ennek a feltűnő jelenségnek csak az lehet a magyarázata, hogy a szarmata-név nem törzsnév, hanem szélesebbkörű fogalom volt, amelynek általános használata az irodalom útján terjedt el, s így a hozzáfűződő kérdések megoldását is elsősorban az irodalom síkján kell keresnünk.

Már említettük, hogy a szarmatákra vonatkozó antik forrásanyagban Strabon tudósítása rendkívül fontos, mert nála nyer először a szarmata-név pontosabb etnikai tartalmat. Strabon leírása szerint (VII 3,18) a Duna és a Dnyeper között laknak a jazigok, az urgok és a királyi szarmaták, a Dnyeper és a Don között pedig a roxolánok. Ebből a felsorolásból azonnal szembetűnik egy meglepő dolog. A Strabon által említett szarmata törzsek közül egy sem szerepel a Protogenes-feliratban. Ez azt jelenti, hogy az alatt az évszázad alatt, amely a Protogenes-feliratot Strabon valószínű forrásától, Artemidorostól elválasztja, a Duna és a Don közti területen fontos történeti események játszódtak le. A saiok, *saudarata*ok, *thisamata*ok nyomában egy új iráni néphullám érkezett, amely ezeket a törzseket teljesen magába olvasztotta, úgyhogy a történeti forrásokban nevük sem maradt fenn. Honnan jöttek ezek az új törzsek? A Strabon által említett szarmata törzsek történeti fellépésével és területi kiterjedésével teljesen egybeesik a déloroszországi régészeti leleteknek előbb említett csoportja, amelynek legfőbb jellegzetességét — mint láttuk — aranyozott ezüst phalerák képezik.²⁷⁾ Ezek a phalerák Rostovcev szerint arra mutatnak, hogy hordozóik keletről, az indoszkíták szomszédságából jöttek Dél-országra. Ha tehát a phalerás leletek egy részét helyesen hozzuk kapcsolatba a Strabon által említett szarmata törzsekkel, akkor ezáltal ezeknek eredetére is támpontot nyerünk.

¹⁷⁾ Ld. Vasmer, id. m. 50. — Már Tomaschek helyesen ismerte fel, hogy a név első része az av. *šaēta*- »Geld' Vermögen«, a második része pedig az av. *x^vare nah*-, óperzsa *farnah*- »Ruhm, Ruhmesglanz, Glanz, Herrlichkeit, Hoheit, Majestät« szóval vethető össze. A név mögött tehát valószínűleg egy iráni *saitafarn* alak rejtőzik. Ez a *bahuvrhi* összetétel-típus egyik fajtájának fogható fel, s jelentése »der durch Vermögen Herrlichkeit besitzt« lehet.

¹⁸⁾ Tomaschek (Die alten Thraker I., 99) az av. *xšaya*- »Herrscher, Fürst, König« szóval vetette össze. Vasmer (id. m. 50) ezt az összevetést kétségesnek tartja, mert a görög átírás s- vagy š- szókezdetre mutat. Ezzel szemben lehet ugyan hivatkozni arra, hogy az újiráni nyelvek egy részében tényleg végbement a xš-> š hangfejlődés. Így pl. az av. *xšaya*- szó megfelelői ma a wakhiban és a šuyniban a következőképpen hangzanak: wakhī *šāi* »fat, rich«, šuynī *šāyēn* pl. »khans«. Bár az óiráni *xšaya*- szónak ezek az újabb fejleményei hangalak szempontjából teljesen egyeznek a *sai* népnévvel, kapcsolatuk azzal mégis valószínűtlen, mert a déloroszországi iráni nyelvjárások nyelvi anyagából a xš-> š hangváltozás nem mutatható ki. — A *sai* nevet a vele hangalak szempontjából pontosan egyező thrák *sai* törzsnévvel vetette össze Jokl (RLV XIII., 281). E felfogásnak a valószínűtlenségére azonban már Dittenberger, Syl³. I. 739, 12. j. régen rámutatott.

¹⁹⁾ V. ö. av. *sāy*- »ungleichmässig gefärbt, scheckig«, *sāyuzdrī*- »Eigennamen eines Gläubigen« tkp. jelentése »des weibliche Zugtiere scheckig sind« Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch, 1569, 1572.

²⁰⁾ Ld. Harmatta, MNy 42, 1946, 31.

²¹⁾ Ld. Németh, KCsA 1, Erg. Bd. 1938, 345 skk.; Harmatta, MNy 42, 1938, 27 skk.

²²⁾ Chavannes, Documents sur les T'ou-Kiue (Turcs) occidentaux, 29.

²³⁾ Az erre vonatkozó adatokat ld. Németh, KCsA 1. Erg. Bd. (1938), 349 skk.

²⁴⁾ Bretschneider, Mediaeval Researches I., 168, 463. j.

²⁵⁾ Ld. Vasmer, id. m. 50.

²⁶⁾ Ld. Vasmer, id. m. 51.

²⁷⁾ Ld. a 14. j.-ben id. irodalmon kívül még: Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, 136 skk.

3.

Strabon tudósítása még egy szempontból fontos számunkra. Míg a Protogenes-felirat szerint a saiók a Bugtól keletre, a saudaráták és a thisamaták pedig a Bugtól nyugatra, valószínűleg csak a Dnyeszerig laktak, addig a Strabon leírásában szereplő szarmata törzsek már egészen a Dunáig előrenyomultak, sőt a Duna déli partjára is átjutottak. Ez azért figyelemreméltó, mert később az i. e. I. század folyamán forrásaink nem említik a szarmatákat a Duna mellett. Ezért Strabon adatát általában úgy szokás magyarázni, hogy egyes kalandozó vagy menekülő szarmata rajok (a bastarnákat megkerülve) már az i. e. I. század folyamán eljutottak a Duna déli partjára. Ez a felfogás azonban Strabon adatát részben helytelenül az i. e. I. század közepére vonatkoztatja, részben pedig nem ismeri fel annak igazi jelentőségét. Strabon leírása ugyanis valószínűleg Artemidorosra megy vissza, tehát legkésőbb az i. e. II—I. század fordulójáról származik. Így a szarmata törzseknek azt az elhelyezkedését, amelyet Strabonnál találunk, korábbinak kell tartanunk azoknál az I. századra vonatkozó forrásoknál, amelyek a szarmatákat a Dunától délre vagy egyáltalán a Duna közelében már nem említik.

Ebből pedig történeti szempontból fontos következtetéseket vonhatunk le. Strabon említi (VII 3, 18), hogy a szarmata törzsek egyikét »királyi szarmatáknak« hívják. Ilyen elnevezést a szkítákkal kapcsolatban is ismerünk Herodotosból (IV. 20, stb.), aki a szkíták uralkodó törzsét nevezi így. Ha tehát a szarmatáknál is egy királyi törzsről hallunk, akkor ez csak azt jelentheti, hogy az a többi törzs felett uralkodott. Ebből pedig az következik, hogy az i. e. II—I. század fordulóján a nyugati szarmata törzsek nem laza kötelékben éltek egymás mellett, hanem egy királyi törzs vezetése alatt szervezett birodalmat alkottak. Erre mutat az egyes törzsek elhelyezkedése is. Dél felé vannak a jazigok, észak felé az urgok, keleti irányban pedig a roxolánok helyezkednek el, úgyhogy a »királyi szarmaták« a törzsek védőgyűrűjének éppen a közepében vannak. Ez a szarmata törzsi szervezet nyelhetette el a Protogenes-feliratban szereplő korábbi iráni hullámot is, s ez tüntethette el a Protogenes-feliratban még szintén említett szkíták utolsó nyomait is a Dunától északra.

Ha egy ilyen központi vezetés alatt álló erős szarmata törzsi szervezet létezését szem előtt tartjuk, akkor érthetjük meg igazán, hogy szarmata törzsek az i. e. II. század második felében a nagy román sik-ságot, sőt a Dunától délre eső területeket is birtokukba vehettek. Hogy következtetéseinket nem levegőbe építettük, azt Strabon két másik helyével is igazolhatjuk, ahol szintén a szarmatáknak a Dunától délre való kiterjedéséről beszél. Az egyik helyen (VII 3, 2) általánosságban csak azt mondja, hogy a szarmaták keverednek a Dunától délre lakó thrákokkal is. A másik helyen (VII 3, 13) azonban arról tudósít, hogy a bastarnák és a szarmaták a triballokat a Duna balpartjáról kiszorították, sőt (átkelve a Dunán) a Duna szigetein és a Dunától délre eső területen is megvetették a lábukat. Ez az adat azért fontos, mert azt mutatja, hogy a szarmata terjeszkedés a Duna déli oldalán is messze nyugatra, talán Viddin magasságáig elért.

A régészeti leletek ezt a Strabonból nyert képet szépen igazolják. Éppen Bulgária északnyugati részén, tehát a triballok egykori területén, az orehovi kerületben Galiče mellett került elő egy 14 phalerából álló nagy szarmata lelet.²⁸⁾ Fentebbi fejtegetéseinket figyelembe véve, nem lehet kétséges, hogy ez a lelet az i. e. II. századvégi, a Dunától délre irányuló szarmata terjeszkedéssel van összefüggésben.

Hasonló lelet nemrégiben Erdélyben a háromszékmegyei Szörce mellett is előkerült. Ezzel kapcsolatban kutatásaiban Fettich Nándornak sikerült megállapítani, ²⁹⁾ hogy a szörcei, a galiče-i és még több más déloroszországi, mint a taganrogi, jančokraki és valószínűleg a strarobeljski lelet phalerái³⁰⁾ ugyanabban a műhelyben készültek. Ez a megállapítás azért fontos, mert az ebből a műhelyből származó phalerák elterjedése pontosan egybeesik a Strabon adataiból rekonstruálható nyugati szarmata birodalom területével.

Úgy látszik tehát, hogy ez az új, keletről jövő iráni hullám, amely az i. e. II. század elején vagy közepe felé érkezhetett meg a Dnyeper vidékére, a II—I. század fordulójára vagy valamivel előbb hatalmas, a Dunától a Donig terjedő birodalmat alkotott, amelynek terjeszkedő ereje olyan nagy volt, hogy az igen erős thrákság ellenére is képes volt a román sikságot, sőt még a Dunától délre eső területeket is megszállni. Ennek a birodalomnak a fénykora egybeesik valószínűleg az ezüstphalerák készülésének és elterjedésének idejével. A phaleráknak ilyen tömegben való készítése ugyanis nagy politikai és gazdasági fellendülést tételez fel. Az pedig, hogy egy műhelynek a készítményei a Galiče és Taganrog közötti hatalmas területen

²⁸⁾ Ld. erre vonatkozólag: *Rostovcev, Sarmatskija i indoskifskija drevnosti*, 244.

²⁹⁾ A szörcei lelet publikációját Fettich N. készíti elő s ezzel kapcsolatban több, szempontunkból igen fontos eredményre jutott, amelyeket szívesse folytán már most felhasználhatók. Szívessegeért ezen a helyen is hálás köszönetemet fejezem ki.

³⁰⁾ Ld. ezekre vonatkozólag Rostovcevnak a 29. és a 32. j.-ben id. munkáját, továbbá: *Spicyn, Falary južnoj Rossij*, IIAK 29, 1909, 18 skk.

így elterjedhettek, bizonyos nyugalmi állapotra utal, amely csak központi vezetés alatt álló, jól megszervezett birodalomban volt lehetséges.

Ez a nyugati szarmata birodalom azonban nem sokkal élhette túl az i. e. I. század első évtizedeit. A királyi szarmatákról utoljára Mithridatesszel kapcsolatban hallunk,³¹⁾ nevük a későbbi irodalomban, mint valóságos létező törzsé, nem fordul elő. A »királyi szarmaták« eltűnése pedig csak azt jelentheti, hogy a nyugati szarmata birodalom felbomlott, részeire hullott. Ezzel egyidejűleg el is vesztek a szarmaták a dunai területeket. Mi lehetett ennek a bomlásnak az oka? Azt mindenesetre megfigyelhettük, hogy a szarmata hatalom összezsugorodásával párhuzamosan a dákok hatalmas erőre kapnak Boirebista alatt. Hogy mennyiben van ok-okozati összefüggés a két folyamat között, hogy a dákok törték-e meg a nyugati szarmata birodalom erejét, vagy a dákok hatalmának nagyarányú megnövekedését éppen a szarmata birodalom felbomlása segítette elő, egyelőre nem tudjuk eldönteni. Az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a dunai területekről a szarmatákat a dákok szorították vissza, nyilván kemény harcokban. Ennek a folyamatnak az emlékét őrzi valószínűleg a szörcei lelet, amely (Fettich szerint) földbekerülésekor már nem szarmata, hanem dák kézben volt, könnyen lehetséges tehát, hogy a Boirebista alatti dák-szarmata harcok alatt került zsákmányként dák területre.

4.

A szarmaták előnyomulása a Duna deltája felé az i. e. utolsó évtizedekben figyelhető meg újra. Nyilván összefüggésben van ez a dák birodalomnak Boirebista halálával bekövetkezett felbomlásával. A dák hatalom megtörésével ugyanis újból megnyílt az út előttük a román síkságon keresztül a Duna felé. Törzseik közül ekkor a jazigokról hallunk.³²⁾ Az i. u. 9 és 17 között Tomiban száműzetésben élő Ovidius többször panaszkodik rabló portyázásaik miatt. Alig pár évtized múlva azonban már Magyarországon találjuk őket. A jazigok Magyarországra való beköltözésének útvonalát illetőleg fölmerült az a gondolat, hogy Galiciából a Kárpátok szorosain keresztül hatoltak be a Nagyalföldre.³³⁾ A korai jazig leletek elhelyezkedése azonban — mint ezt Párducz Mihály kimutatta — ellentmond ennek a feltevésnek. Galiciában és Kárpátalján ugyanis ebben a korban nyomuk sincs a szarmatáknak. A korai szarmata leletek elterjedésének legészakkeletibb pontját az Eger-vidéki aranylelet jelenti, a leletek száma innen délfele haladva a Duna-Tisza közén és a Közép-Tiszától keletre eső területen éri el a legnagyobb sűrűséget, s összefüggő sorozatot alkotva, leér egészen az Aldunáig.³⁴⁾ Ez a tényállás világosan arra mutat, hogy a jazigok Magyarországra való beköltözése nem északról Galicián, hanem délről Olténian és a Bánáton keresztül történt. E mellett szól az (az eddig figyelmen kívül hagyott) körülmény is, hogy Strabon délről észak felé haladó leírásában (VII 3, 18) a szarmaták törzsei közül a jazigokat említi először, tehát ezek vannak legdélebbre, s tőlük északra a Kárpátok és a Dnyeper között helyezkednek el a »királyi szarmaták« és az urgok. Később az Alduna mellett Ovidius szintén a jazigokat emlegeti, tehát mindvégig ezek helyezkedtek el legdélebbre a szarmata törzsek közül. Így a jazigoknak beköltözésük előtti földrajzi helyzete is a mellett szól, hogy délről, Olténian keresztül költöztek be Magyarországra.

A jazigok Magyarországra való beköltözésével kapcsolatos kérdéseket irodalmunkban nemrégiben világították meg, s ezt az eseményt a római külpolitikának azzal a törekvésével hozták kapcsolatba, hogy a veszélyes szomszédok felé ütköző államokat létesítsen. Hogy ilyen ütköző államot létesítsen a dákokkal szemben, azért engedte meg és segítette elő Róma a jazigok beköltözését Magyarországra, sőt lehetséges, hogy egyenesen ide rendelte őket. A nélkül, hogy kétségbe akarnánk vonni Róma szerepének a jelentőségét a jazigok Magyarországra való beköltözésében, valószínűnek tartjuk, hogy rajta kívül még más mozgatóerők is szerepet játszottak ebben az eseményben. Láttuk már előbb, hogy Déloroszországban több, keletről jövő iráni néphullám követte egymást, s ezek mindig maguk előtt nyomták vagy felszívták az előzőket. Az i. u. első évtizedekben egy újabb, ilyen keletiráni hullám jelent meg Déloroszországban: az alánok.³⁵⁾ Habár ez a hullám a Donon túl nyugat felé egyelőre nem jutott el, nem lehet kétséges, hogy nyomását a nyugati szarmata törzsek, a jazigok és roxolánok is megéreztek. Nagyon valószínű tehát, hogy a jazigok Magyarországra való beköltözésében ez a keletről jövő nyomás is szerepet játszott.

Annál is valószínűbb ez, mert a jazigok számára ez a helyváltoztatás egyáltalán nem volt előnyös. Egyik oldalról a jól védett római terület, más részről az ellenséges dákok közé voltak beszorítva, s terü-

³¹⁾ Appianos XII 69.

³²⁾ A jazigokról és roxolánokról ld. legújabban: Smirnov, VDI 1948, 1., 213 skk.

³³⁾ Daicoviciu, Apulum 1, 1939—41, 15; Dacia 7/8, 1941, 460.

³⁴⁾ Párducz, Arch. Ért. 3, 1942, 315.

³⁵⁾ Az alánokra vonatkozó történeti irodalomból: Kulakovskij, Alany po svedenijam klassičeskich i vizantijskich pisatelej; Ebert, Südrussland im Altertum, 375 skk.; Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, 116 skk.; Junge, Saka-Studien, 76 skk.

letüket a velük rokon roxolánokkal csak keskeny folyosó kötötte össze, amelyet a megerősödő dákok bármikor elvághattak, aminthogy ez Decebal alatt tényleg be is következett. Mindez olyan nehéz helyzetbe hozta a jazigokat, amelyből nemigen volt kiút. Ehhez járult még az, hogy a Magyarországra való beköltözéssel kiszakadtak a Pontus-i gazdasági és kereskedelmi körből, pedig az ezzel való kapcsolat életfontosságú volt számukra.

Ezek a tényezők igen erősen éreztetik hatásukat a jazigok régészeti hagyatékában is, amelynek pontosabb ismeretét Párducz M. munkáinak köszönhetjük.³⁶⁾ Ha a Magyarországra beköltözött jazigoknak az i. u. I. századi és a II. század második felébe felnyúló leletanyagát átnézzük, azonnal szembeötlők a leleteknek feltűnő szegénysége a déloroszországi szkíta és a szarmata leletekhez viszonyítva. Igaz ugyan, hogy már a déloroszországi szarmata sírok anyagát sem lehet összehasonlítani a szkíta kurgánok gazdagságával,³⁷⁾ de a jazig leletek szegénysége még így is feltűnő marad. Hiányzanak a sírmellékletek közül nemcsak a nagyobb nemesfém tárgyak, hanem a fegyvermellékletek is. Ez a jelenség a déloroszországi szarmata sírok leletanyagával szemben feltétlenül magyarázatra szorul.

A szkíták rendkívüli gazdagsága birodalmuk fénykorának idején nagymértékben a pontuszi kereskedelem függvénye volt. A jól megszervezett szkíta birodalom Déloroszországban bizonyos mértékben nyugodt állapotokat tudott biztosítani, s így ennek a területnek a mezőgazdasági termelése rendkívüli módon fellendült, s felvevő piacát a pontuszi görög városokon keresztül meg is találta Görögországban.³⁸⁾ Az i. e. IV. században Déloroszország valósággal éléskamrája Attikának. Nagymennyiségű gabona és más mezőgazdasági termék került kivitelre Déloroszországból a görög kereskedelmi gócpontokon keresztül, s ennek megfelelően hatalmas mennyiségű görög ipari termék, nemesfémtárgyak, fegyverek, edények áramlottak be a szkíta terület legbelsejébe is. A nyugati szkíta terület számára ennek a kereskedelemnek a legfontosabb közvetítője *Olbia*³⁹⁾ volt.

A szkíta birodalom virágzó gazdasági életének, s ezzel együtt a pontuszvidéki görög városok gazdasági jólétének is, visszahozhatatlanul végeszakadt, amikor új keletiráni törzsek a szkíták birodalmát megsemmisítették.⁴⁰⁾ A hosszú ideig tartó háborúk a szárazföld belsejébe irányuló kereskedelmet lehetetlenné tették és a mezőgazdasági termelés nagymértékű csökkenését idézték elő. Fentebb, a Protogenes-feliratból láttuk már, hogy az i. e. III—II. század fordulóján milyen volt Olbiának, a Dnyepervidék legfontosabb kereskedelmi központjának a helyzete. Elszegényedett, tengődő város áll előttünk, amelyet lakói a legkülönbébb barbár törzsek állandó fenyegetései és sarcolásai miatt már el akarnak hagyni.

Kétségtelen nyomai vannak ugyan annak, hogy rövidebb időre volt még gazdasági fellendülés Olbiában. Az i. e. II. század folyamán ugyanis Attika kereskedelmi kapcsolatai a Pontus-vidékkel újból felelevenednek. Ez nyilván annak a következménye volt, hogy a pontuszi hatalmak közt i. e. 179-ben kötött békeszerződés, amelybe Gatalos szarmata királyt is bevonták, bizonyos mértékben nyugodtabb helyzetet teremtett, s ez lehetővé tette a gazdasági élet és a kereskedelem feléledését.⁴¹⁾ Valószínű, hogy ez a jelenség összefüggésben van a nagy nyugati szarmata birodalom létrejöttével is, amelyet az i. e. II. század folyamán újabb, keletről jött iráni törzsek hoztak létre. Ez a nyugalmi állapot és gazdasági fellendülés tette lehetővé ezen szarmata törzsek régészeti hagyatékában olyan nagy számban előforduló ezüst phalerák készítését és elterjedését is. Alig lehet kétséges, hogy ebben a folyamatban Olbia is fontos szerepet játszott, mint ennek a nyugati szarmata birodalomnak legfontosabb kereskedelmi központja.

Láttuk azonban, hogy ez a szarmata birodalom az i. e. I. század első évtizedeiben felbomlott, s ez bizonyára nem történt nagyobb belső zavarok nélkül, amelyek viszont a gazdasági életet újból megbénították. Újabb csapást jelentett ezekre a szarmata törzsekre a dákok nagyarányú keleti terjeszkedése is, amely elvágta őket a tengerparti görög városoktól. Ennek az állapotnak betetőzése volt Olbiának a dákok által történt elpusztítása az i. e. I. század közepén.⁴²⁾ Később ugyan újra épült a város, de ez már csak nyomorúságos árnyéka volt a régi Olbiának.⁴³⁾

Olbiának az elpusztulása igen súlyos csapás lehetett a nyugati szarmata törzsek kereskedelme számára. Kézenfekvő, hogy birodalmuk felbomlása, a dákok keleti irányú terjeszkedése, a nyugtalan állapotok miatt lehanyatlott gazdasági élet és kereskedelem következtében rendkívüli módon el kellett, hogy szegényedjenek. Ezek a szarmata törzsek egyébként sem tudták már sohasem az általuk megszállt

³⁶⁾ Párducz idevonatkozó legfontosabb munkái: Die früh. Funde d. ersten pontisch-germ. Denkmälergruppe in Ungarn; Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I, AH XXV; II. AH XXVIII; Laureae Aquincenses... II., 309 skk.

³⁷⁾ Rostovtzeff, CAH XI., 95.

³⁸⁾ Általánosságban: Ebert, Südrussland im Altertum, 344. Ld. legújabban: Jessen, Grečeskaja kolonizacija severnogo Pričernomorja; Nadelj, VDI 1948, 3., 122 sk.

³⁹⁾ Ebert, RLV XIII., 94; Rostowzew, Skythien und der Bosporus I., 404.

⁴⁰⁾ Ebert, Südrussland im Altertum, 214.

⁴¹⁾ Mint ezt már Ebert észrevette (id. m., 215 sk.).

⁴²⁾ Ebert, id. m. 225.

⁴³⁾ Ebert, id. m. 226.

terület gazdasági termelését olyan módon megszervezni, hogy — mint a szkíták — jelentős mennyiségeket tudtak volna exportálni. Importra viszont szükségük volt, mert ipari termékekben, fémekben, szegények voltak. Ezért számukra is életszükségletté vált — amit Strabon (VII. 4, 6) a krími nomádokról mond — a földművelő lakosság és a görög városok sarcolgatása, mert csak ily módon volt lehetséges, hogy import-szükségleteiket bizonyos mértékben fedezzék. Természetesen a pontuszi görög városok (elsősorban Olbia) rendkívüli elszegényedése, majd elpusztulása miatt ez sem segíthetett rajtuk sokat.

Ha mindezeket szem előtt tartjuk, akkor tudjuk igazán megérteni Pausaniasnak az i. u. II. századból származó tudósítását (I 21), amelyből a szarmatáknak ez a szegénysége teljes mértékben elénk tárul. Nincs a szarmatáknak vasuk, mert nem termelnek náluk, nem importálnak hozzájuk. Ugyanis a legkevésbé velük van kapcsolat az ott élő barbárok közül. Ezért azután lándzsáikra csonthegyeket tesznek, íjaikat és nyilaikat somfából csinálják s nyilaikat is csonttal hegyezik. Az ellenséggel szemben pányvát használnak s páncéljuk pikkelyeit lópatákból faragják. A pikkelypáncél leírása Pausaniasnál arra utal, hogy leírása valószínűleg a roxolánokra vonatkozik. De ha ez volt a helyzet a pontuszi kereskedelem érdekkörében és bizonyos mértékben szabadon maradt roxolánoknál, még sokkal rosszabb körülmények között lehettek a zsákutcába került jazigok.

A jazigok, elhelyezkedésük alapján ítélve, a nyugati szarmatáknak eredetileg nyilván csak olyan elővéd törzsük lehettek, mint amelyet a legtöbb nomád törzsszervezetben találunk.⁴⁴⁾ Anyagi kultúrájuk, ebből következően, még azokénál is szegényesebb lehetett, amikor Magyarországra beköltöztek. Itten lényegében a Nagyalföldet szállták meg, amely kitűnően megfelelt nomád állattartásuknak és talán kismértékű földművelésüknek, de mint fémekben szegény terület, sem nemesfémekkel, sem a fegyverekhez és egyéb felszereléshez szükséges vassal nem látta el őket. Ezeknek beszerzésére lehetőség nyílt volna számukra, ha a megszállt területek termelését meg tudták volna kivitelre szervezni s megfelelő piacot is találtak volna számára. Azonban az itt talált helyi lakosság földművelése valószínűleg nem állott még olyan fokon, hogy ezt meg tudták volna valósítani, másrészt pedig jórészt ellenségekkel voltak körülvéve. A rómaiakat nem lehetett úgy sarcolgatni, mint a feketetengeri görög városokat, ha kaptak is tőlük később bizonyos »stipendiumokat«. Természetesen csábító lehetőségként lebeghetett előttük a római provincia, jól megszervezett gazdasági életével és iparával, kíváncsian ipari termékeivel. Mint lehetőséget ezt ki is használták. Azonban rabló becsapásaik, amelyeket többnyire nyomon követett a megtorlás, továbbá a rómaiakkal létrejövő kereskedelmi kapcsolatok aligha elégíthették ki, még csak megközelítő mértékben is életszükségleteiket. A pontuszi kereskedelemről viszont már kikapcsolódtak, különösen akkor, amikor a dákok az őket a roxolánokkal összekötő folyosót hatalmukba kerítették.

Így teljes mértékben arra voltak utalva, amit magukkal hoztak: a pontuszvidéki apróbb nemesfémkészítményekre⁴⁵⁾, meg amit itt találtak az általuk megszállt területen: a dák és a kelta lakosság fémművességének és agyagművességének készítményeire. Nem csodálhatjuk tehát, ha leleteikben is csak ezeket találjuk. Vas fegyvereik nemigen lehettek, s ha voltak, becses darabokként öröklődtek bizonyára egyik nemzedékről a másikra s nem kerültek a sírokba. Fából, csontból készült fegyvereiket, ha tettek is a sírokba a halottak mellé, az idő megsemmisíthette. De az is lehetséges, hogy a jazigok, történetüknek ebben a szegényes periódusában, fegyvereket általában nem temettek el a halottakkal együtt.

⁴⁴⁾ Erre vonatkozólag: Németh, A honfoglaló magyarság kialakulása, 19 skk.

⁴⁵⁾ A leletanyag analízise: Párducz, Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I., 70 skk.

RÓMAI VERŐTŐ A MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM ÚJ SZERZEMÉNYEI KÖZÖTT.

A Magyar Történeti Múzeum Régészeti Tára röviddel ezelőtt egy római verőtövet vásárolt meg, amely nemcsak a Múzeum anyagában nem fordult elő eddig, hanem egyébként is meglehetősen ritka.¹⁾ Lelőhelye ismeretlen.

A verőtő bronzból készült, eredetileg csonkakúpalakú volt, azonban szélesebb vége letöredezett (XXVII. t. 1, 2, 3. sz.). Méretei ilyen állapotban: palástjának legnagyobb megmaradt hossza: 19 mm, korongjának teljes átmérője: 24 mm, ebből az éremhátlapnak megfelelő, 1,5 mm-rel kiemelkedő kör átmérője: 20 mm. Ábrázolása egy igen késői antoninianus-hátlap CONCORDIA MIL/ITVM /A/ XXI felirattal; típusa a következő: a császár áll baloldalt, jobbra fordulva, katonaruhában. Szemben vele *Iuppiter*, bal vállán rögzített, szabadon lógó köpennyel, bal kezében hosszú sceptrum-mal; globus-on álló Victoriát nyújt át a császárnak.

A verőtő használatának idejét nem nehéz megállapítanunk, mert a rajta ábrázolt hátلامي típus nem nagyon általános és különösképpen a CONCORDIA MIL/ITVM körirattal nem hosszúéletű. A III. szd. utolsó harmadában ezzel a körirattal a fent leírt típusnak csak egy megelőző változata jelentkezik, amely figurális és tartalmi szempontból is kevésbé bonyolult, mint ez:²⁾ a császár egy nőalakkal (Concordiával) áll szemközt és kezét nyújtanak egymásnak (XXVII. t. 8. sz.). A fenti *Iuppiter* és Victoriolás típus viszont *Diocletianus* és társai anyagában már uralkodásuk legeleje óta szerepel;³⁾ megvan *Galerius Maximianus*, *I. Constantius* és *II. Severus* pénzverésében: *I. Constantinus* és *Maximianus* Daia típusai között azonban már csak a (hosszabb) caesari körirattal fordul elő.⁴⁾ Constantinus-t 307-ben kiáltják ki augustus-nak a katonái⁵⁾ és bár ezt a társuralkodók csak 310 körül ismerik el, az augustus-című pénzverés a saját területein azért tovább folyik. Sokkal lényegesebb a datálás szempontjából azonban az, hogy a 308-ban tartott carnuntumi császárkongresszuson kinevezett *Licinius* császár már nem alkalmazza ezt a típust. Amint látjuk tehát, a kérdéses hátlap maximálisan 284 és 307 között lehetett használatban. Ebből az időből azonban csak az első 8 év jöhet számításba, mert 292 után, *Diocletianus* pénzreformjával⁶⁾ a verdéket a hátlap szelvényében egyértelműen és következetesen jelölik. Ha az ebből az időből való megfelelő hátlapokat megfigyeljük (XXVII. t. 4—7. sz.), azt látjuk, hogy időben előrehaladva, a hátلامي képek kompozíciója egyre szétesőbb, az alakok rajza ügyetlenebb, és maguk az alakok egyre kisebbekké válnak. Ebből következik azután, hogy a verőtövön képviselt típus viszonylag egységesebb kompozíciójával, jobban rajzolt és magasabb alakjaival a sorozat korábbi tagjai közé tartozik, tehát a 284—92 periódus első felére tehető.

A verdebeli hovatartozás kérdésében útmutatásul szolgál a verőtövön levő A/ XXI. jegy. Ez a jegy *Diocletianus* alatt Antiochiában, Kyzikosban és Sisciában fordul elő.⁷⁾ Ebből Siscia mindjárt kiesik, mert Voetter alapvető összeállítása szerint⁸⁾ a keresett típus CONCORDIA MILITVM helyett CLEMENTIA TEMP(orum) körirattal fut. Hasonlítsunk most össze egy-egy megfelelő antiochiai és kyzikosi darabot a verőtővel (XXVII. t. 4—7, 9. sz.) — sajnos, gyűjteményünkben a pontosan ezen sorozatbeli darab nincsen

¹⁾ Itt köszönöm meg Párducz Mihálynak, a Régészeti Tár vezetőjének azt a szívességet, amellyel nekem a verőtövet publikáció céljára átengedte.

²⁾ V. ö.: Mattingly—Sydenham—Webb, The Roman Imperial Coinage V., 1, 1929, *Aurelianus*, *Severina* és *Tacitus* anyagában passim.

³⁾ Ez a típus gyűjteményünkben közönséges és gyakori, többek között *Diocletianus* és *Maximianus Herculus* hosszabb előlapi köriratával, amely utóbbi feltétlenül a legkorábbi sorozatok jellemzője; v. ö. Pink, Num. Ztschr. 64, 1931, 7.

⁴⁾ A nagyjából való áttekintés céljaira I. Cohen II. kiadását, a megfelelő uralkodóknál.

⁵⁾ Piganiol, Histoire de Rome, 2) 448.

⁶⁾ Bernhardt, Handbuch d. Münzkunde d. röm. Kaiserzeit, 22.

⁷⁾ Bernhardt, Handbuch ..., 341 sk.

⁸⁾ Voetter, Num. Ztschr., 31, 1899, 282 skk. és v. ö. u. ott: XVIII. t., 24—25, ill. XIX. t. 25. — V. ö. Num. Ztschr. 63, 1930, 9 skk. (Pink.)

meg. Ezért és a verőtő közepes fenntartása miatt az összehasonlítás alapjául az alakokat nem, hanem csak a betűtípusokat vehetjük, mint állandó jellegű alkotórészeit az éremnek. Bár első pillantásra is inkább az antiochiai példány mutatkozik rokonnak, a részletekre néhol fel kell hívnunk a figyelmet. A verőtő bal felső szakaszán jól kivehető . . . COR. . . szövegrészlet betűi — szemben a kyzikosi stílusú betűkkel — kisebbek, inkább téglalapba foglalhatók, mint négyzetbe, az R betűk felső része viszonylag kicsi és erősen lekerekített. Ugyanígy az antiochiai típus felé mutat a szöveg további részében az, hogy a keskeny, alig szögletes A betű mellett viszonylag széles és cirkalmazott M foglal helyet, s a szelvényben levő XXI szám mintázása is erre utal. Addig is tehát, amíg a teljesen megfelelő darabot megtaláljuk, ezen jellemző vonások alapján a verőtövet antiochiai eredetűnek tekinthetjük.

Verőtövünk alkalmazásáról itt összefoglalóan csak annyit mondhatunk, hogy mint hátlapi típus, felső, tehát labilis verőtő volt,⁹⁾ vagyis ezt a felső tagot mindig felemelték, hogy az izzított fémlapkát a stabil alsó töre illesszék. A verőtő I., II. és IV. századi analógiáit valamennyi nagyobb verdetechnikával foglalkozó munka felsorolta;¹⁰⁾ ezekkel a verőtővekkel összehasonlítva, a mi példányunk munka közben szintén be lehetett ágyazva valamilyen (vas vagy egyéb) nagyobb burkolatba. Erre vall a többiekével nagyjában megegyező csonkakúp alakja és a jobb példányokon látható vertikális csiszolódás nyoma.¹¹⁾ Ugyanezen analógiák nyomán következtethetünk arra is, hogy a verőtő eredetileg körülbelül 20 mm-rel lehetett hosszabb.¹²⁾

R. Alföldi Mária

⁹⁾ Hill, A Handbook of Greek and Roman Coins, 151.

¹⁰⁾ Utoljára részletesen Hill, Num. Chron. V. Ser. II, 1922, 14 skk; az egyes példányokat l. Friedländer, Z. f. N. V, 1878, 121 sk; Babelon—Blanchet, Catalogue des Bronzes antiques au Bibliothèque Nationale, 1895, 730 skk, valamint Babelon, Traité des monnaies Grecques et Romaines, I, 1901, 905 skk.

¹¹⁾ V. ö. Babelon, Traité . . . , id. h. és Ernst, Num. Ztschr. 3, 1880, 47.

¹²⁾ Használatát részletesen elemezni távolabb vezetne a verdetechnika többi problémái felé, tehát hosszadalmas és felesleges volna. Elég, ha utalunk itt néhány hiteles antik ábrázolásra pénzeken: ilyen például *colonia Paestum Italiae* egy kisbronz-típusa (The Fitzwilliam Museum, McClean Becquest I, 38. t. 8), amelyen a hátlapon a verés folyamatát látjuk: a szélesebb, alsó verő-üllőn rajta áll egy eléggé skematikusan ábrázolt felső verőtő, és egy *malleator* felemelt kalapáccsal várja a verőtő túlsó oldalán álló *officinator* vezényszavát. Hasonló ábrázolás található a bécsi éremgyűjtemény 32. 652 lelt. számú ólomtesseráján is (képet l. : Rev. Num. 1899, Procès-verbaux p. XX.). A közismert és ilyen összefüggésben gyakran idézett köztársasági, T. Carisius-dénáron (MONETA feliratú előlappal) pedig a verőüllő fölött jól látható a felső verőtő, amilyen beágyazva a mi verőtövünk is lehetett. Néhány egyéb hasonló problémára és főleg a munka folyamatára nézve v. ö. régebbi irodalommal együtt: Num. Közl. XLVI—XLVII, 1947—48, 12 skk.

A ROMAN DIE AMONG THE NEW ACQUISITIONS OF THE HUNGARIAN HISTORICAL MUSEUM.

The Archaeological Department of the Hungarian Historical Museum bought lately a rare Roman die, which had not been represented yet in the material of the Museum. Its place of discovery is unknown.

The die is made of bronze. Its shape was originally a truncated cone, the wider end being broken down at several places. (Pl. XXVII. No 1, 2, 3.) Its present size: the greatest present length of the convex surface: 19 mm, the whole diameter of the disc: 24 mm, the diameter of the circle which corresponds to the reverse of the coin and protrudes by 1.5 mm: 20 mm. It represents a rather late Antoninianus-reverse, with the legend: CONCORDIA MIL/ITUM /A/ XXI. The emperor is standing on the left side, turning to the right; he is dressed as a soldier. Opposite him stands Jupiter in a loose mantle, which is fastened on his left shoulder. In his left hand, he holds a long sceptre. He presents the emperor a Victoria standing on a globe.

It is easy to fix the time, when the die was used, for the reverse-type it represents is not very usual and especially with the legend CONCORDIA MIL/ITUM had not been used for a long time. In the last third of the third century, only a previous variant of the above described type occurs with this legend, which is less intricate from the point of view of the representation as well as its contents: the emperor faces a female figure (Concordia) and they are stretching out their hands towards each other (Pl. XXVII No. 8). The above described type with Jupiter and Victoriola occurs in the material of Diocletian and his colleagues since the beginning of their reign: we find it among the coins of Galerius Maximianus, Constantine I and Severus II. Among the coin-types of Constantine I and Maximin Daza it occurs only with the (longer) Caesarean legend. Constantine was elevated to the rank of Augustus by his soldiers in the year 307 and although the co-rulers acknowledged this only about the year 310, the coinage with the «Augustus» title continued on his own territory. From the point of view of dating it is more important, that the Emperor Licinius, who had been proclaimed on the Congress in Carnuntum in the year 308, used no longer this type. Consequently this reverse could be in use only between the years 284 and 307. But only the first eight years can be taken into consideration, for, after the year 292, the monetary reform of Diocletian, the mints were marked unanimously and consequently in the exergue of the reverse. If we examine the reverses dating from this period (Pl. XXVII. No. 4—7) we see that the composition of the figures becomes in the course of time

slacker, the drawing clumsier, and the figures themselves smaller. Consequently, our type with its relatively uniform composition, with the better drawn and taller figures belongs to the earlier pieces of this series, i. e. the first part of the period lasting from 284 to 292.

As to the mint, the mark A/XXI on the die may enlighten us. This occurs during the reign of Diocletian in Antioch, Cyzicus and Siscia. Siscia can be disregarded, for as Voetter's basic study proves it, the type in question bears the legend CLEMENTIA TEMP(orum) instead of CONCORDIA MILITUM. Therefore we compare the corresponding Antiochian and Cyzicene types with our die. Unfortunately in our collection there is no specimen of exactly the same series. As the die is not too well preserved, only the letters and not the drawing can form the basis of comparison. At the first glance, the Antiochian type seems to be related to our die, but we have to draw the attention to certain details. In the upper left section we can well discern the letters... COR... they are smaller than those of Cyzicus and could be set in an oblong rather than in a square. Besides, the upper part of the letter R is relatively small and well rounded. Another characteristic also points towards the Antiochian type: next to the narrow, hardly angular A there is a relatively wide and ornamented M. The figures XXI in the exergue also point to this. As long as we can find an exactly corresponding specimen, we may presume on the basis of these characteristics, that our die is of Antiochian origin.

As I have been informed by the kind letter of Prof. Karl Pink, there is not identical specimen in the Viennese Collection either. He compared our die with well preserved Viennese coins and in his opinion it came from Cyzicus, but the composition of the figures is not plastic and rather dry which points towards Antioch.

As regards the use of the die, it was a reverse, an upper, i. e. unstable die. This upper die was always lifted and the heated metal blank was set on the stable lower die. The analogies dating from the first, second and fourth centuries are mentioned in all the greater studies dealing with mints. We may presume, that our die was also set in a bigger case of iron or another material. This is proved by the shape of the truncated cone and the traces of vertical rubbing, which can be seen on the better specimens. We can also infer from the analogies, that the die was originally longer by 20 mm.

Mária Alföldi R.

RÓMAIKORI KOCSITEMETKEZÉS VAJTÁN.

A vajtai római kocsileletnek csaknem minden darabját már ismertették, azonban ezek az ismertetések hol ebből, hol abból a szempontból foglalkoztak az egyes darabokkal, vagyis kiszakítva a leletösszefüggésből. Lassan-lassan teljesen feledésbe merült az, hogy a vajtai leletek kocsitemetkezéshez tartoznak, sőt olyan kocsitemetkezéshez, amelyik mellékleteinek gazdagságát tekintve, szinte egyedül áll a magyarországi kocsileletek között (XXVIII. t. 1). Az anyagnak ez a széttagolása, a leletösszefüggésből kiragadott darabok egymáshoz való viszonyának elhomályosodása és az, hogy a vajtai kocsitemetkezés a magyarországi kocsitemetkezések problémájának megoldásában igen fontos és jelentős szerepet játszik, tette szükségessé, hogy az egész leletanyaghoz ismét hozzányúljunk. Szükségessé tette továbbá még az is, hogy ennek a leletcsoportnak a kronológiáját a lehetőséghez képest tisztázzuk, s ezzel elősegítsük azt, hogy a magyarföldi kocsitemetkezések kérdésében uralkodó ellentmondásokat közelebb vigyük a megoldáshoz.

A Székesfehérvári Múzeum 1935 márciusában értesítést kapott, hogy Vajta községben, a Kisvajta-dűlőben földmunkálatok közben értékes leletek kerültek elő. Az ekkor már részben összegyűjtött, részben a múzeum altisztje által elvégzett — szakszerűnek nem mondható — ásatással a múzeum olyan leletcsoport birtokába jutott, amelyik egyik leggazdagabb magyarföldi római kocsitemetkezésből származik. A leletek nem egy sírból kerültek elő, de feltételezhetjük azt, hogy egységes, korbelileg meglehetősen zárt temetővel állunk szemben.

Először az ásatási jegyzőkönyv hasznosítható adatait kell megvizsgálnunk. Az 1935 március 15—16-án és 26—27-én kelt adatok szerint a helyszínre érkezés előtt a területet földmunkálatok alkalmával már erősen megbolygatták. »Az emberek bémondása szerint kb. 30 cm mélységben csontvázsír került elő . . . A tulajdonos által ásott részből lovas-sír került elő; ő szedte ki. A próbaásatás alkalmával megforgattuk a sír helyét.« Ekkor ásták ki innen a leltári napló bejegyzése szerint¹⁾ a következő tárgyakat, mint az I. sír leleteit: korongalakú sügyelőt, süjbujtató gombot, 2 db bronzgombot, 2 db bronzkarikát (egyik törött), bronzcsatot (tüje hiányzik), 3 db süivalakú csüngődísz, miniatür kerékvetőt (?), bronz-strigilist, vasból készült aryallost, kétágú süigonyt, vaslándzsát és vaskarikát (néhány elrozsdásodott vastörmeléssel együtt). (XXVIII. t. 1, 2 és 5.)

Március 27-én a domb nyugati részén (Hajzer György földjében) újabb sírlelet került elő: »... egy jobboldalán fekvő lócsontváz, amely rossz és hiányos állapotban volt, feje hiányzott, a baloldala valószínűleg olyan közel lehetett a föld felszínéhez, hogy teljesen elszántották, mivel legmélyebb pontja kb. 30 cm-re volt a föld alatt . . . A csontok kis méretéből ítélve talán fiatal, kis ló lehetett.« Ez a sír, mint a jegyzőkönyvből kitűnik, az előbbi sírtól északra, kb 5 m távolságra feküdt. Ennek a II. sírnek mellékletei a következők voltak: a hátgerinc közepe táján két áttört, maszkkal díszített, korongalakú lószerszámdísz, 6 db bronzgomb, vasmaradványok és a ló első lábánál keskenyszájú bronzkancsó.²⁾ (XXVIII. t. 1, 7.)

A szomszéd föld tulajdonosa átadott több, már előzőleg megtalált bronzedényt, így egy kiöntővel ellátott, bronz lemezkancsót, egy gallérpárnás korsót, egy bronzból készült üstszerű edényt, egy lapos tálat, ládikáról származó vereteket, szép kidolgozású fogantyúval és kulccsal együtt, egy díszes, oroszlanfejben végződő kulcsnyelet és bronz orrszorítót.³⁾

Az ásatási jegyzőkönyvhöz mellékelt feljegyzés szerint a domb tetejét kelet-nyugati irányban átszelő földdarabból (Fülöp Ferenc tulajdona) állítólag kerékabroncsrészek is előkerültek. (Ezek azonban nem kerültek be a múzeumba.)

S hogy az egész anyagról teljes képet nyerjünk, meg kell említenünk azt, hogy 1948 őszén több napig tartó ásatást végeztünk a helyszínen, azonban a domb északi lejtőjén még bolygatatlannak vélt földdarabokat is teljesen megforgatva találtuk, így a próbaásatás eredményre nem vezetett. Sikerként azonban megszereznünk a már 1935-ben előkerült áttört sügyelő párját, néhány bronzkarikát, csüngőt,

¹⁾ Székesfehérvári Múzeum, Lelt. napló 9641.

²⁾ Ugyanott 9642.

³⁾ Az egészről röviden ismertette Marosi, Székesfehérvári Sz. 1939, 1, 24—25.

gombokat, egy ládikaveretét és néhány vas kocsialkatrészt (XXIX. t. 1—2). Ezek a vasalkatrészek kétségtelenné teszik azt, ami a múzeumba beszállított korábbi leletekből nem derült ki, hogy itt nemcsak ló-, hanem kocsi-temetkezésnek is kellett lennie. Megerősíti ezt az is, hogy az egyik szőlőtulajdonos szerint, a föld átforgatása alkalmával, a domb legmagasabb pontján három csontvázat, bronz és vas lószerszám-, illetve kocsialkatrészeket találtak, amelyeket a munkások eldobáltak. Valószínűleg ezek közül valók azok, amelyeket 1948 őszén kaptunk meg.

Az 1935. évi ásatásról a szűkszavú feljegyzésen kívül egyetlen rajzot sem készítettek, így a temetkezés ritusáról, a sírok egymáshoz való viszonyáról, a ló testén talált lószerszámok helyzetéről semmi támpontunk nincs, s ez, sajnos, nagyon sokat levon leletünk értékéből.

Az I. sírlelet darabjai (XVIII. t. 5):

Korongalakú sügyelő, 3 füllel. Áttört mintája négy pár szemben álló indából van felépítve. Ezeket az indapárokat 4 keresztalakú mustra kapcsolja egymáshoz és a középső, koncentrikus körökkel díszített koronghoz. Az áttört díszítést külső oldalán erős keret fogja körül. A keret külső oldalán 3, nagyjából négyzetes fül helyezkedik el. Két fülében töredékes kettős-pántot láthatunk, amelyet kis szegecs fog össze. A fülek között a peremen 4 kis, kerek gomb ül. Felső részén, a két gomb között, még bizonyára lehetett egy nagyobb gombocská, amint pl. a Novae-i nielló-díszes példányon láthatjuk.⁴⁾ Az 1948-ban előkerült másik sügyelő a fentiek pontos mása, ugyanabból az öntőmintából került ki, s feltételezhetjük, hogy ugyanabból a sírból, esetleg egy másik lóról származik. A jegyzőkönyv ismertetésénél jeleztük, hogy ezt a sírt a tulajdonos ásta ki, és bizonyára a földet kevésbé gondosan vizsgálta át, így a másik sügyelő továbbra is rejtve maradt. Ugyanúgy két pánt maradt meg a füleiben, és középső gombja éppen úgy hiányzik, mint az előbbinél. Mindkét sügyelő öntött, kissé domborúan kiképzett.

Erősen domború *szíjbujtató gomb*, közepén éles gerinc vonul végig. Csónakalakú. Egyik csúcsán gomb van, másik csúcsáról letörött, oldalt két kis fül látható. Alsó része keskeny bronzpánt, amely a tulajdonképpeni szíjbujtatót képezi. (Hasonlók az 1948. évi szerzemények között is találhatók.) H.: 31, sz.: 23 mm.

Bronzgomb töredéke, csónakalakú, hátán tagolt. A II. sírleletben 6 hasonló példány fordul elő. H.: 31, sz.: 23 mm.

Kerek, lapos gomb. (Párja az 1948. évi leletek között.) Hátlapján szegecs áll ki. Átm.: 21 mm.

Ép bronzkarika, átm.: 47 mm és 1 db kisebb karika töredéke. (Átm.: 22 mm.) Mindkettő gyeplőkarika lehetett.

Patkóalakú bronzcsat. Két vége kis gömbben végződik. Tüskéje hiányzik. H.: 23, sz.: 33 mm.

3 db *csüngődísz*. Ezek nagyjából szívalakot mutatnak. A vékony lapból álló csüngők füle megvastagodik és négyzetalakú szíjbujtató fülébe kapaszkodik. (Egyiknél a szíjbujtató rész hiányzik.) A szíjbujtató teteje domború, alja síma lapocskát alkot, egyiknek a közepén négyzetalakú kivágással.⁵⁾ H. (bujtatóval együtt): 64, legnagyobb sz.: 29 mm.

Kétkarú, miniatűr kerékvető (?).⁶⁾ Törzse 15 mm magas és 11 mm átmérőjű kis henger, két oldalán sűrű, vertikális rovátkolással. Közepében vasmag. Aljából két kis kar ágazik ki, amelyek kissé behajlanak és kúpos gombban végződnek. Méretéből ítélve nem hisszük, hogy ténylegesen használták volna, mint kocsialkatrészt.

Nem ismerjük a sírlethez tartozó két legértékesebb darabnak: a bronz-strigilisnek és vasyballosnak (XXVIII. t. 2) a többi lelethez való viszonyát. Ezeket ugyan »in situ« lefényképezték (XXVIII. t. 3), úgy hogy mindenestől kiemelték és a múzeumban bontották ki. Sajnos, azonban a többi melléklethez való viszonyuk teljesen homályban marad.

Bronzstrigilis-ünk 234 mm hosszú. Pengéje kb. derékszögben hajtott, s hegye felé fokozatosan elkeskenyedik. Hegye ívesen kifelé hajlik. Háta domború, hegyétől kezdve a hajlason végig kiemelkedő, kettős borda vonul, amely kis levélszerű díszbe torkollik. A levéldíszhez ugyancsak kiemelkedő hegyes, ékalakú minta csatlakozik, szinte belefűrődik a levéldíszbe.

A strigilis nyele hátlapján homorú, végén világosan látszik, hogy nyele letörött, vagyis kétszerhajtott strigilis volt. Fogantyúja ugyanis ott, ahol jelenleg el van törve, már a készítésnél vékonyabb volt, a jelenlegi nyelével párhuzamosan visszahajlott. A meglevő lyukon keresztül szegeccsel lehetett a laphoz erősítve. Bizonyára erősebb megmarkolás közben elpattant. Tulajdonosa, vagy egy görög mesterember, ekkor a törés helyén kissé megreszelgette, a fogantyú alsó oldalán végigvonuló két barázda mentén reszeléssel kicsipkázta, s ekkor került rá a kurzív görög írással készült »mesterjegy«: *Ρονφος ταρσεως εποιοι*. Ez a bélyeg tehát nem a gyár jegye, hanem görög tulajdonosának vagy a javítást végző mesternek utólagos bevésése. Az írás elég kezdetleges, bár a névben előforduló kettős magánhangzót helyesen alkalmazza, de a szövegben a kis- és nagybetűk minden szabály nélkül, váltakozva fordulnak elő. Strigilis-ünk jegyéről tehát gyártási helyére nem következtethetünk, s érdekessége csupán annyi, hogy vagy görög tulajdonostól került Vajtán eltemetett gazdjához, vagy a nyél letörése után görög mesterember kezébe került javítás végett, aki a csekély javítás után a strigilis készítőjeként tüntette fel magát. A nyél letörése után a meglevő lyukon keresztül lehetett láncra függesztve az aryballos-szal együtt.

A strigilis-sel együtt előkerült *aryballos* palackalakú edényke, vasból készült. Mag.: 122 mm, szájátm.: 36 mm, talpát. 45 mm. Széles szájrőmét élénkzöld patinájú bronzabroncs fogja körül. A szájrőm alatt nyaka egészen elkeskenyedik, majd fokozatosan, az edény közepe táján eléri legnagyobb átmérőjét (96 mm). Innen kezdve hirtelen összeszűkül, alsó fele csaknem félgömbalakú. Az edényke 17 mm magas talpgyűrűn áll. A talpgyűrű közepén az edény fenekéből hegyes

⁴⁾ Sellye, Arch. Ért. 1941 (továbbiakban: II. rész), XIII. t. 4. kép. Sügyelőnk méreteit is lásd itt: 70.

⁵⁾ Képet közli Sellye, II. rész, XVI. t. 4a—b.

⁶⁾ Sági Károly felismerése (szóbeli közlés).

dudor emelkedik ki. A talpgyűrű egy helyen csorba. A kis edény nyakát két vékony vasfűl hidalja át. A két fűl a szájeremet beszegő bronzpánt alól indul ki, mintegy alátámasztja a széles szájeremet, és két szívalakú taggal csatlakozik az edény falához (az egyik fűlnél a szívalakú tag letörött). Az edény mindkét fülébe bronzkarika van beleakasztva, amely a rozsdásodás következtében szinte összeforrott az edény falával. Az egyik karikához közel, hasonlóképpen odaforrva, négy bronzgomb-szerű tárgy. Az első és a harmadik keskeny bronzláncszemnek látszik, míg a második és a negyedik domborúfejú szeghez hasonló. A negyediknek a közepében kiemelkedő szegecs.

A fűlbeakasztott bronzkarikák és a láncszemek azt bizonyítják, hogy hosszú láncra felfűzött fürdő-felszereléssel van dolgunk, amelyhez a fénykép tanúsága szerint (6. kép) kétségtelenül hozzátartozott a strigilis is. Az aryballos felületét durva rozsdaréteg borítja. Alatta, legnagyobb kerületénél, egy körbefutó vonalat láthatunk, amely azt bizonyítja, hogy két részből volt összeillesztve.

Kétágú *vasszigony* (XXVIII. t. 5). H.: 373 mm, tokja 140 mm hosszú, hengeres. Belsejében belerozdált famaradványokkal. A hengeres tok fokozatosan elvékonyodik, a vége felé ellapul és kiszélesedve mintegy átmenetet alkot a szigony vékony ágaihoz. A két ág villaszerűen hajlik ki, és a két vége kissé összetart. Az ágak végei hegyesek és belső oldalukon visszahajló szakával vannak ellátva. Ezek a rozsdától erősen tönkrementek.

Vaslándzsa (XXVIII. t. 5). H.: 365 mm. A tok hossza az élek kiindulásáig 140 mm. Alsó részén gyűrű fut körül. A gyűrű magasságában két, oldalra kihajló szarvacska ágazik ki, mégpedig a lándzsa élére merőleges irányban elhelyezkedve. A lándzsa tokja fokozatosan vékonyodik, és kb. 140 mm magasságban indul ki a lándzsa éle. Lapjának mindkét oldalán kiemelkedő borda fut végig.

Meg kell említenünk ebből a sírleletből egy 50 mm átmérőjű tömör *vaskarikát*, egy másik kisebb *vaskarikát* (amelynek közepében idegen anyag van belerozdásodva) és egy alaktalan *vastörmelék*et.

A II. sír leletei (XXVIII. t. 7):

A II. sírt az előbbtől északra kb. 5 méterre találták. Lovassír volt. Ezt a sírt viszonylag hitelesnek fogadhatjuk el, mert nem a véletlen hozta napvilágra, hanem az ásatás folyamán került elő. A lócsontváz fekvését már az ásatási jegyzőkönyvvel kapcsolatban említettük. A lószerszámok közül 2 db, *maszkkal elldott, áttört veret* a hátgerinc táján helyezkedett el.⁷⁾

6 db *csónakalakú gomb*. Ezek közül 3 db nagyfejú szegeccsel van ellátva. Méretei: H.: 22—17 mm, sz.: 14—10 mm.

A két, maszkkal díszített bronzkorong mellett a lócsontváz hátgerince tájáról vastöredékek is kerültek elő (I. t. 6): két töredékes *vaskarika* és három kisebb átrozdált darab. Ezeken kívül a még idetartozó négy töredék vizsgálata meglepő eredményt hozott. Az egyikben olyasféle *vaslándzsa* tokjának töredékét ismerjük fel, amilyen az első sírban került elő. Erre különben már az ásatási jegyzőkönyv is céloz: »A vasak között van nyílhegy? ... vagy lándzsa? ...« A lándzsa tehát tényleg felismerhető. Amit pedig nyílhegynek tekintettek, nem más, mint az első sírban előkerült kétágú szigony párja. Ez sokkal nagyobb lehetett. Egyik ág hossza 245 mm, két darabra törött. Befelé álló szakája hegyétől 60 mm magasságban van. A másik ág hossza 190 mm. Éppen a szakája felett hegye letörött. Tehát mind a lándzsát, mind a kétágú szigonyt ebben a sírban is megtaláljuk.

Ebből a sírból származik a vajtai lelet *legdíszesebb* darabja: egy karcsú, *keskenyszájú kancsó*.⁸⁾ Amint a jegyzőkönyv említi, a lócsontváz lábánál került elő. Mag. 235, talpának átm. 52, legnagyobb átm. 110 mm.

A kancsó nyaka erősen előre nyúlik és kiöntött alkot. A kiöntőrészen az edény fala kissé megvastagodik. A szájnállásra támaszkodik a szájereme fölé emelkedő hattyú-protome, amelyet alább írunk le. Az edény nyaka lefelé enyhén megvastagodik, majd mielőtt az edény vállát elérné, vonala megtörik és kidomborodó gallért képez. Ennek alsó részét két párhuzamosan futó, vékony, bekarcolt vonal határolja. Vállban éri el legnagyobb átmérőjét, ettől lefelé alakja fokozatosan összeszűkül, alja egészen elkeskenyedik, s így csatlakozik az érintkezési vonalon csupán 20 mm átmérőjű talpazathoz. Talpa 23 mm magas, tagolt korong, amelynek alsó átmérője 52 mm. A kis talpazat masszív, elég nehéz darab; belső oldalán egyre kisebb átmérőjű, erős bordák futnak körül.

A kancsó díszes fülét fent hattyúmelkép alkotja. Erősen a szájerem fölé emelkedik. Két lábát a szájerem mentén előre nyújtja. Teste kb. 60 mm hosszú; magasan felemelkedő nyakát kissé hátrahajlítva a kancsóba néz. Szeme ezüstberakásos. Testét pikkelyszerűen ábrázolt toll borítja. Combja, testéhez viszonyítva, meglehetősen vastag, s elvékonyodó lába három, karommal ellátott ujjban végződik. Két szárnya a kancsó füle mentén hátrahajlik és a fül két oldalán élesen kiemelkedő peremet képez. A fül, kb. a derekáig, fokozatosan elkeskenyedik, s erősen lekopott levél körvonalai vehetők ki rajta. A levél csúcsa, amely egész jól látható, érinti a fül alját alkotó hármass levélkehely kiindulási pontját. A levélkehely közepét visszahajló kis levél, két szélső tagját erős, indaszerű dísz alkotja, amely végein bekunkorodik és így fekszik rá az edény vállára. Ez a levélkehely fogja közre a fül alsó végét alkotó mellképet. A mellkép szárnyas alak (Attis). Fején csúcsos, frigiai sapka. Alóla dús, fűrtös haj bújik ki, amely az arcát keretezi. Arca erősen lekopott, s ezüstberakásos szemek kívül szinte semmit sem lehet belőle kivenni. Két vállán fibulával összekapcsolt chlamys van. A vállak fölött helyezkednek el szárnyai. A hátrahajló kormánytollak erős vonalakkal vannak ábrázolva, míg a szárny tövének apró tollait szöveget alkotó apró, beponcolt vonalpárokkal jelezték. Az egész kancsó, még jelenlegi erősen megkopott állapotában is, igen szép munkára vall (XXVIII. t. 1).

Első sírunkban edénymelléklet nem szerepelt, a második sírban is »in situ« csak a keskenyszájú kancsót találták meg. Azonban elképzelhetetlennek tartjuk azt, hogy a különben meglehetősen gazdagnak

⁷⁾ Méreteit és leírását lásd: *Sellye*, II. rész, 70, XVI. t. 1—2. kép.

⁸⁾ *Radnóti*, Pannóniai bronzedények, Diss. Pann. II. 6, XIII. t. 71 típus, XLVII. t. 2—2a kép.

látszó I. sírban egyáltalán nem lettek volna edénymellékletek, annál is inkább, mivel a legtöbb, ebből a korból származó, hasonló temetkezésben általánosak a bronzedény-leletek. A sírokat azonban megbolygatták és az edényeket már előzőleg kiszedték. Éppen az a tulajdonos, akinek a földjében a II. sír leletei előkerültek, szolgáltatta be az 1935. évi ásatás alkalmával a többi bronzedényt, amelyek szépségük révén megérdemlik, hogy részletesebben is foglalkozzunk velük. Hogy melyik edény melyik sírból származik, sajnos, meghatározni ma már nem tudjuk, találgatásokba pedig nem érdemes bocsátkozni.

Szörványos edényeletünk első darabja egy *lemezkanecsó*,⁹⁾ öntött füllel. Mag.: 248 mm. Talpának átm.: 101 mm. Hasas, palackalakú edény. Keskeny nyakát közepén két gyűrű tagolja, amely alatt fokozatosan csónkakúp-idomúvá szélesedik ki. Az edény hasa nyomott gömbalakú, s legnagyobb átmérőjét talpától kb. 40 mm magasságban éri el. Itt oldalvonalra erősen megtörik és hirtelen összeszűkülve megy át a kanecsó 8 mm magas gyűrűszerű talpába. Különálló részt képez az edény öntött füle. Az edény gyűrűs szájereme fölött ül a szintén gyűrűt alkotó fül, amely elől kiöntő csövet képez. A kiöntőcső hossza 40 mm. Felületét kiemelkedő élek síkokra tagolják. A csövet tagoló élek közül egy folytatódik a szájat körülölelő gyűrűn is, kiemelkedő borda alakjában. A szájniylás ellenkező oldalán a fül az edény szája fölé emelkedik, másik nyulánya pedig az edény nyakához simul. A kiemelkedő rész át van fúrva, benne kis szeg, amely a csuklósan mozgó csapófedőt tartja. A fül innen kezdve karcsú ívben kifelé tart, itt foglal helyet rajta a fogás megkönnyítésére szolgáló bütyök, s végül az edény vállán szívalakú levélben végződik. Ez a szívalakú levél egykor forrasztva lehetett a kanecsó oldalához, ma csupán egy helyen érintkezik a kanecsóval, egyéb helyeken elvált tőle. Az edény csapófedője köralakú lemez, amelynek kb. $\frac{1}{3}$ -ad része, a kiöntőcső felé eső oldalán, derékszögben felhajlik, hogy odasímuljon a szájeremnél kissé magasabban álló kiöntőcsőhöz, és a szájniylást teljesen elfedje. A fedőn egy, a kiöntő felé meggömbölytett hegyben végződő lemezke fut végig, amelyet a fedő közepén két szegecs erősít le. Másik végét átlukasztották, s ebben foglal helyet az a kis szeg, amely körül a csapófedő mozgott. Ma már a zárószervezet erősen megkopott. A kanecson kisebb zúzódások, repedések és horpadások vannak ugyan, de az egész elég jó fenntartású (XXVIII. t. 1).

Szörványos leletünk második edénye egy gallérpárnás *bronzkorsó* (XXVIII. t. 1). Mag.: 218 mm. Erősen kihajló szájeremén primitív, domború tojásfüzér fut körül, belső szélén apró vonalakkal szegélyezve. Ez a tojásfüzérrel díszített szalag külön készült, és így forrasztották rá a szájeremre. Az edény csónkakúpalakú nyakát a szájeremtől kb. 40 mm-re erősen kidomborodó gallérpárna tagolja. A gallért négy szíromlevélből álló virágdísz alkotja, a széthajló szíromlevelek között alul-felül még két kis levélke ül. A virágdísz közepét bemélyített pont alkotja. Két virágdísz között az üresen maradt helyet ívelt vonalakkal határolt négyszög tölti ki. A gallért fent és lent zeg-zug vonal határolja. A korsó legnagyobb szélességét vállánál éri el. Innen kezdve alakja fokozatosan összeszűkül. Talpának átm. 75 mm. 5 mm magas talpgyűrűn áll. Különálló tagot képez a korsó domborműves füle, amely két madárfej alakjában simul a szájeremhez. A két madárfej levélkehelyből nő ki, amelynek középső tagja a korsó szájereme fölé emelkedik, s a fogás megkönnyítésére szolgál. A levélkehely két oldalsó tagja, mint visszacsavarodó indadísz, a madárfejekhez simul. A primitív módon megalkotott madárfejeket a nagy kampós csőr, a befűtött pontokból álló szem és a beponcolt apró vonalakkal ábrázolt tollazat jól kivehető. A közepén kiemelkedő, húsos levélén a levél eretét is ábrázolták. A fül derekán kiemelkedő, keskeny párnát találunk, majd alább még egyet. Alsó vége kis korong alakjában csatlakozik az edény vállához simuló, szívalakú levélhez. A levél vége kis gömbbel záródik le. A fület vizsgálva az az érzésünk, hogy az alsó szívalakú levél és a fül felső, domborműves része nem egyazon időből származik, hanem a felső rész későbbi pótlás. Korsónk igen rossz állapotban van, alakja erősen deformálódott.

Főzőedény (XXVIII. t. 1). M.: 135, szájának átm.: 175, fenekének átm.: 135 mm. Öblös edény, behajló szájeremmel. A szájerem alatt az edény kissé befelé tart, és az így keletkezett barázdában helyezkedik el az a vasabroncs, amely a kengyelt tartja. Az edény lefelé kissé kiöblösödik, majd erősen összeszűkül. Feneke, lehetséges, hogy csak az erős behorpadások miatt, erősen homorú. Az edény nyakát körülölelő vasabroncs két ellentétes oldalon az edény pereme felé emelkedő hurkot alkot. Ebbe a tartóba kapaszkodik bele az edény kengyele. A kengyel szintén vasból készült, vége visszahajlik. Az üst vasalkatrészel, a kengyel és az abroncs erősen megrongált állapotban vannak. Az egyik hurokszerű attache elveszett. Az abroncs és a kengyel elrozsdált darabjai, jórészt eredeti helyzetükben, az edény oldalához forrtak, más darabok letörték. Az edény elég rossz fenntartású, több horpadás és lyuk van rajta. Fenekén egy helyen eredeti foltozás szegecsei láthatók. Szép zöld patina borítja.

*Lapos, díszítetlen tál*¹⁰⁾ (XXVIII. t. 1). M.: 84, szájának átm.: 210 mm. Kissé kihajló, megvastagodott szájereme van. A tál fala teljesen meredek, csak a fenék táján tart egy kissé kifelé. Éle lekerekített. Sem külsején, sem belsején díszítésnek semmi nyoma nincs. A tál fenekén egy helyen eredeti forrasztott foltot találunk. Erősen megrongált állapotban van, több helyen nagyobb lyukak találhatók rajta.

Ládaveretek (XXVIII. t. 1). Köralakú kulcslyukdísz, közepén kulcslyukkal. H.: 195, sz.: 140 mm (erősen összetöredezett állapotban). Középpütt a szokott kulcslyuk-alak. E körül köralakú, bemélyített mezőben két-két koncentrikus körvonal van bekarcolva. A harmadik vonalpár után a lemezen kiemelkedő borda fut körül. A lemez a bordán túl ismét síkba megy át, és ezt a részét kétszer 3—3 koncentrikus körvonal tagolja. A töredékes központi részen kívül még 2 db kisebb töredéket találunk, amelyek a díszítés azonossága alapján ennek a részei lehetnek.

A hozzátartozó *kulcs* h.: 36, tollának hossza: 20 mm. Tolla a szárra merőlegesen helyezkedik el és két beresztelt fogból áll. Nyele törött, egy darab hiányzik belőle.

Sarokpántok (XXVIII. t. 1). Két darab. Méreteik: a) H.: 105, sz.: 111 mm. b) H.: 105, sz.: 103 mm. A négyszögletes sarokpántok ugyanolyan kiképzéssel készültek, mint a kulcslyukdísz. Középe bemélyített mező, koncentrikus körökkel és magasan kiemelkedő bordával. A két pántnál a kördíszítés nem azonos. Az első pánt középpontjában és két alsó sarkán köralakú lyuk van, a másodikonál az előlap három sarkában maradt meg köralakú lyuk. A sarokpántok derékszögben vannak meghajtva. Alsó részük díszítetlen. A köralakú lyukakban díszes szegek foglalhattak helyet, amelyekből 28 db maradt meg. Igen masszív példányok. Tetejük bemélyített körlap, koncentrikus körökkel és közepén kúpos kiemelkedő gombbal díszítve. Nagyjából harangalakúak, és csaknem mindegyiknek a közepében erős vashegy maradt meg, amelyek a deszkába voltak beütve. Ezeknek a harangalakú, díszes szegfejeknek felső átmérője 60 és 30 mm között váltakozik.

⁹⁾ Radnóti, id. m. XIII. t. 75 típus, LI. t. 3. kép.

¹⁰⁾ Radnóti, id. m. XII. t. 61 típus, XXXVIII. t. 6. kép.

Oroszlánfejben végződő *kulcsnyél* (XXIX. t. 4). (Ismeretét itt mellőzzük, mivel behatóan foglalkozott vele Oroszlán Zoltán egyik tanulmányában.¹¹⁾

Lddika-fogantyú (XXIX. t. 5). H.: 194, legnagyobb sz.: 78 mm. Masszív, nehéz darab, művészi kidolgozású. A fogantyú két végét két, egymással szembe fordult delfin képezi. A delfinek farkuszonya erősen kiszélesedik és három levélből álló, virágkehelyszerű mintát alkot. A virágkehely felső szélét ferdén bevágott kis vonalak keretezik, úgyszintén a levelek belsejét is ilyen beponcolt nyalábok tagolják. A baloldali (a maszk egyenes helyzetében) delfinfarok tűzben deformálódott. A delfinek testét pikkely borítja, amelyeket egymásba futó kis körívek képeznek. A pikkelyek közepét bemélyített köröcskék töltik ki. Mindkét delfinnek nagy, ezüstberakásos szemei vannak. Fején, valamint törzsének alsó részén ferde vonalakkal tagolt uszonyokat találunk. A delfinek teste a fogantyú görbületének megfelelően ellentétesen csavardott helyzetű. A delfinek hatalmas kitátott szája a fogantyú közepét alkotó maszkot fogja közre. A maszk arcát körül dús haj övezi. Haja közepén ketté van választva, s a választék jobb- és baloldalán haja koronát képez, vagy pedig pártaszerű dísz visel. Arca jó kidolgozású. A fogantyú hátlapja teljesen durva, kidolgozatlan, a maszk hátlapja erősen homorú.

Orrszorító (XXIX. t. 3). H.: 270, legnagyobb sz.: 76 mm, a két ág távolsága: 105 mm. Alakja megegyezik a Pannóniában talált orrszorítók alakjával. Középe erősen kiszélesedik, és peremén elől egymással szemben két kis gomb helyezkedik el. Csaknem az orrszorító egész hosszában erősen kiemelkedő borda fut rajta végig. A borda végeinél mindkét oldalon 3—3 párhuzamos vonal köti össze a peremet. Alsó részén, ahol az orrszorító teste a legkeskenyebb, mindkét szárán kiugró kis fog helyezkedik el, majd kikanyarodva kiszélesedik és mindkét szára nagy lyukkal van átütve. (Egyik szára a lyuknál eltörött.) Szára a lyuk fölött elkeskenyedik, és két párhuzamos vonal választja el a pófára simuló tagtól. Orrszorítónk hátlapja síma, csak a kiemelkedő bordának megfelelő helyen található hosszú bemélyedés. Erősen megrongált állapotban van, több darabból összeillesztve. A pánt középső része vékonyabb, végei felé megvastagodnak.

Az 1948-as szerzemények közül már említettük a korongalakú, áttört szíjelosztót (XXIX. t. 1, bal) (lásd I. sír leleteinél). Idetartoznak még a következő leletek:

5 db *bronzkarika*, bizonyára gyeplőkarikák voltak. Átmérőik 40 és 25 mm között váltakoznak. Egyik egy helyen erősen kopott.

2 db csónakalakú *gerinceshátú gomb* (mint az I. sír leletei között). Talpa lapos téglalap, két keskenyebb oldalán téglalapú kivágással szíjathúzás céljára. Egyiknek talpa közepén téglalapú kivágás található. Méreteik: a) H.: 44, sz.: 27; b) H.: 35, sz.: 24 mm.

Az előbbiekhöz hasonló, csónakalakú gomb egyik megnagyobbodott fülébe töredékesen megmaradt, áttört mintával díszített, *szívalakú csüngő* (XXIX. t. 1) kapaszkodik. Az áttört dísz a megmaradt részen két félholdat képez. A fül alatt V-alakú bevágás. Alja hiányzik. A töredék hosszúsága (a gombbal együtt) 57 mm.

Kerek, lapos gomb (mint az I. sírleletben), hátlapján kiálló szegeccsel. Átm.: 18 mm.

3 db bordázott felületű, *csónakalakú gomb*, az egyiknek az alja keskeny talp, a másiktól hasonló talp letörött, a harmadik alján hosszúszerű szegecs található. Méreteik: H.: 30, 20 és 20 mm.

Alaktalan, kis *bronz töredék*.

A koci *vasalkatrészei* (XXIX. t. 2):

□ alakú *keskeny pánt* töredéke. H.: 100, sz.: 20 mm, vast.: 4 mm.

□ alakú *szélesebb pánt*, egyik keskeny oldalában erős, fejes szeg van belerozdásodva. H.: 115, sz.: 68 mm, vast.: 2 mm.

Kétszer *derékszögben meghajtott pánt*. Egyik vége szélesebb, s hirtelen keskeny nyulványba megy át, másik vége fokozatosan elkeskenyedik és nagyfejű szegeccsel van átütve. A 25 mm hosszú szegecs megadja a kocsideszka vastagságát. H.: 175, legnagyobb sz.: 67 mm.

Egyenesszerű, másik ágán ívesen meghajtott *raconca-vas*. Az egyenes szár egyik végében nagyfejű szegecs, másik vége hegyes. Az íves szár elvékonyodik, vége kiszélesedik. A kiszélesedett rész át van lyukasztva és vége visszapödrött. H.: 315, vast.: 6 mm, sz.: 16 mm.

Ha már most az egyes darabokat sorjában megvizsgáljuk és analóg leletekkel összevetjük, a következő eredményekre juthatunk.

Szügyelönk áttört díszének finom kidolgozásával, arányos elosztásával a hasonló anyagban szinte egyedül áll. Sellye hoz hasonló szügyelőket munkájában¹²⁾, azonban ezek közül is kiemelkedik finom indadíszével. A már említett Novae-i nielló-díszítésű példány az, amelyik kidolgozásában legközelebb áll hozzá. A Sellye által (XVII. t. 2. kép) közölt, bulgáriai lelőhelyű darab áttört díszítése sokkal egyszerűbb, de hasonló indászerű motívumokból van felépítve. Tchauchevó-ból (Bulgária) ismeretes egy áttört ezüstlemez, amelyen a két egymással szembeálló indát ugyanolyan keresztalakú motívum köti össze, mint a mi példányunkét.¹³⁾ Ezeknek az áttört munkáknak az eredetét Nagy Lajos a keltaságra vezeti vissza.¹⁴⁾ Határozott adataink vannak arra, hogy ilyen készítményeket hazai műhelyek is állítottak elő,¹⁵⁾ vagy pedig a nagy alsógermániai műhelyek termékei, amelyek a dunai országokba igen sok ilyen árucikket szállítottak.¹⁶⁾

¹¹⁾ Oroszlán, Dolgozatok... 15, 1939, 118—19, VIII. t. 1—1a.

¹²⁾ Sellye, Arch. Ért. 1940 (továbbiakban: I. rész), XXXVI. t. 4; II. rész, XII. skk. táblák.

¹³⁾ Szófiai Múzeum.

¹⁴⁾ Nagy, Bud. Rég. XII., 176 skk.

¹⁵⁾ Nagy, Budapest története I/1 k., 263. o., 70. j.

¹⁶⁾ Arch. Ért. 1935, 196 skk.

Ha ezeknek az áttört fémmunkáknak a datálását csupán stíluskritikai alapon megkíséreljük, megállapíthatjuk, hogy míg a sűrű mértani motívumokból álló áttört díszek a II. század felében terjednek el, addig a III. század első felében ezek a díszek már feloldódnak és, mint esetünkben is, inkább az indadíszítéseknek adnak helyet.¹⁷⁾

Szíjbujtató gombjainkhoz hasonlóak a környei leletben fordulnak elő,¹⁸⁾ míg a csónakalakú gombok a környei¹⁹⁾ és dunapentelei²⁰⁾ leletekben egyaránt megtalálhatók.

Kerek lapos gombunk analógiáját szintén a dunapentelei leletben találjuk meg.²¹⁾

A patkóalakú bronzcsathoz hasonlókat ismerünk Zugmantel-ből²²⁾ és Wiesbaden-ből is.²³⁾

A leletünkben előforduló 3 szívalakú csüngődíszhez hasonlókat hazánkban a környei kocsileletben²⁴⁾ találunk. Ezek a csüngők a nyugati provinciákban is előfordulnak, pl. Carnuntum-ban,²⁵⁾ Saalburg-ban²⁶⁾ és Zugmantel-ben²⁷⁾ is.

Az »in situ« lefénnyképezett strigilis-ünk eredeti állapotában a kétszer hajtott strigilis-eknek abba a csoportjába tartozott, amelyet Schumacher etruszk típusnak nevez.²⁸⁾ Ezek a strigilis-ek az antik világ minden részén előfordulnak. Valóságos gyárüzemek állították elő őket.²⁹⁾ Hasonló kettős nyéllel ellátott strigilis-ek Pontini-ből kerültek a Vatikáni Múzeumba.³⁰⁾ A vajtai strigilis hátán lévő hegyes, ékalakú mintához hasonlóan, ezeket ugyanott hegyes, nádlevélszerű díszítés borítja.

Itálián kívül³¹⁾ megtaláljuk a Balkán-félszigeten is. A Straldja-i 6. sz. tumulusban³²⁾ a vajtaihoz hasonló, díszes bronzedényekkel együtt került elő; hasonló típusok a Várnai Múzeumban is előfordulnak.³³⁾ Zugmantel-ben³⁴⁾ lószerszámdíszekkel és orrszorítóval együtt találták.

Talán legközelebbi analógiáját a Székesfehérvári Múzeum egy másik, ismeretlen lelőhelyről származó bronzstrigilise szolgáltatja, amely ugyan sokkal erősebb, nehezebb példány, fogantyúja külön van öntve és hozzáforrasztva a lapáthoz, de a hátán kb. ugyanolyan magasságban, mint a vajtainál, hasonlóan hegyes, ékalakú minta látható. Ez is levélszerű díszbe torkollik. Sajnos, a különben elég jó állapotban lévő strigilis itt erősen megkopott, és a levéldísz pontos felismerése nem lehetséges.³⁵⁾ (XXVIII. t. 4.)

A strigilis-szel együtt talált kis *aryballos* rendkívül becses emlékünknél azért, mert jelenlegi ismereteink szerint egyetlen vasból készült ilyen edényke, amelyik fennmaradt. Alakja merőben különbözik a csaknem gömb-, vagy megnyult üvegpalackhoz hasonló alakú görög *aryballos*-ok alakjától. Hasonló alakkal és fülmegoldással elszórta Itáliában is találkozunk. Pompeji-ből ismerünk egy hasonló alakú kis olajos vagy illatszerez edénykét, íveltebb két füllel.³⁶⁾ Mindkét fülében kis karika, s ezeken keresztül nagyobb karikára van felfüggesztve, amelynél fogva vitték a fürdőbe. Szája a vajtaihoz hasonlóan széles s a nagy karikáról lecsüngő raffinált szerkezettel volt elzárv. Ilyenféle dugószerkezetet képzelhetünk el a vajtai edénykénél is.

Ugyancsak Pompejiből ismerünk egy kerek edénykét, amely 4 strigilis-szel együtt egy teljes fürdőfelszerelést képezett.³⁷⁾ Kissé távolabb áll *aryballos*-unktól az a Nápolyban (?) előkerült példány, amelyet Schumacher említ.³⁸⁾ Alakja hasonló, de feneke inkább gömbölyded, talpgyűrűje és fülei nincsenek. Dugószerkezete az elsőnek említett, Pompejiből származó példányhoz hasonló. Hosszú láncon ívelt fogantyúról csüngött. *Aryballos*-unkhoz hasonló edénykét ismerünk Carnuntumból. Ennek csupán egy füle van. Fülében két láncszem. Ennek a füle is szívalakú taggal csatlakozik az edény falához. (Lelt. számát nem

¹⁷⁾ Kisa, Bonn. Jb. 99, 21; ugyanígy vélekedik: Poppelreuter is, Bonn. Jb. 114—115, 366.

¹⁸⁾ Alapi, MésKÉ. VII., 36 skk.

¹⁹⁾ Alapi, id. m.

²⁰⁾ Bud. Rég. IV., 59, 15 (széles alsó talppal).

²¹⁾ Bud. Rég. IV., 59, 11. (szíjbujtatóval).

²²⁾ ORL 32, 8, XII. t. 94.

²³⁾ ORL 31, 31, X. t. 30.

²⁴⁾ Alapi, id. m. 40; 9. kép.

²⁵⁾ Groller, RLiÖ 9, 42; Fig. 18, 10.

²⁶⁾ Jacobi, Saalburg 53. t. 8. 10.

²⁷⁾ ORL 32, 8, XII. t. 41, 51, 52, 61.

²⁸⁾ Schumacher, Beschreibung d. Sammlung ant. Bronzen, 31, 206, Taf. IV. 25.

²⁹⁾ Pl. Cyzicos-ban, Dorigny, Daremberg-Saglio 8, 1532 skk; *strigilis* címszó.

³⁰⁾ Vat. Múz. 5422, 5424, 5429 sz.

³¹⁾ Nem célunk itt felsorolni a rengeteg, különböző helyről előkerült strigilist.

³²⁾ Izvesztija, Bull. de l'Inst. Arch. Bulgare VII., 387 skk.

³³⁾ Várnai Múzeum 636 és 649 sz.

³⁴⁾ ORL 32, 8, 90, 4. Taf. 11, 68.

³⁵⁾ Szfvári Múz. Lelt. napló 9750 sz.

³⁶⁾ Finati, mus. Borb. VII. XVI., 1—5.

³⁷⁾ Not. d. scavi. 1922, 461, Fig. 2d.

³⁸⁾ Schumacher, id. m. 34, IV. 19.

ismerjük.) Köln-Gressenichből Willers³⁹⁾ említ bronzampullát és strigilist, amelyek több más tárggyal együtt ládikában voltak elrejtve. Típusában kissé távolabb áll aryballos-unktól az a háromfülű bronz-edényke, amelyik Trierben⁴⁰⁾ került elő. Gömbalakú; fülei nagyjából szívalakú attache-sal kapcsolódnak az edényhez. Mindhárom fülében kis karika van. Előfordul ugyanez az alak két füllel, szintén bronzból készítve.⁴¹⁾ Ugyancsak innen üvegutánzatot is ismerünk.⁴²⁾ A vajtaihoz elég közelálló példány a Loeschke által (IV. A/4 alatt) közölt bronzaryballos, csupán a füle kisebb; egészen hasonló alakja van a IV. A/6. sz. alatt közölt, vörös szigillatából készült edénykének. Egy zalavári magángyűjteményben, amely Brigetióból származik, magam is láttam egészen megegyező, agyagból készült példányt.

A magyarországi kocsitemetkezéseknél az aryballos több helyen előfordul. Gaul Károly közöl a nagytétényi leletben egy kis edénykét,⁴³⁾ amelyben a vajtaihoz hasonló, de fülnélküli bronzaryballost ismerhetünk fel. Ugyanitt két strigilis is előkerült. A M. N. M. leltári naplójának bejegyzése szerint a nagytétényi leletben egy másik, megközelítőleg gömbformára trébelt bronzedényke is van, amelynek száját toloájtócska zárta el (ez a felső rész elveszett).⁴⁴⁾

Ugyanott⁴⁵⁾ Gaul bemutat egy fogantyút is, amelyet vödörfogantyúként könyvel el, azonban méreteiből ítélve ez nem vödörfogantyú lehetett, hanem az aryballos tartóláncának fogantyúja, mint azt a fentebb leírt nápolyi (?) lelőhelyű példánynál láthattuk.

A zombai kocsitemetkezésből származik az a kis aryballos, amelynek felső része, kb. $\frac{1}{3}$ -a, hiányzik.⁴⁶⁾ Teste ugyanis két részből volt összeillesztve, amit a vajtai példánynál is láthattunk. Hasa gömbölydedalakú s talpgyűrűn áll. Ehhez volt hozzáillesztve a felső rész, amely elveszett.

Aryballos-unk legtöbbször strigilissel együtt fordul elő. Ez az apparátus a római fürdőkultúrának elengedhetetlen járuléka volt. Számos ilyen fürdőfelszerelés leírását és ábrázolását ismerjük, amelyek ezeket a tárgyakat használat közben mutatják be.⁴⁷⁾

Nem célunk itt a strigilis-nek és az aryballos-nak (fürdőben való) használatát részletesen taglalni, csupán arra szorítkozunk, hogy megvizsgáljuk, hogyan kerülhettek bele ezek az eszközök a kocsitemetkezésbe. — Elképzelésük szerint a túlvilági életet a földi élet folytatásának tartják,⁴⁸⁾ ahová hosszú utazással jut el az ember, s erre a célra van szüksége a kocsi is, és a hosszú úton sor kerülhet a lovak megtisztítására is,⁴⁹⁾ sőt magának a halottnak is szüksége van azokra a felszerelési tárgyakra, amelyeket a mindennapi életben használt. Ezzel magyarázható az, hogy melléje helyezték a fürdésnél használt strigilis-t és az aryballos-t is. S hogy éppen a strigilis mennyire együtt járt tulajdonosával, arra jellemző példát hozhatunk fel: a chaironeai csatában elesettek tömegsírjából egyik harcos mellől strigilis-e is előkerült.⁵⁰⁾

Kétágú szigonyunk jelenlétét a mocsaras, egykor bizonyára halban gazdag vidékkel tudjuk magyarázni. Hermann Ottó nyakló-szigonynak nevezi ezt a fajtát, és ehhez teljesen hasonló, állítólag Mojgrádon (Porolissum) talált, szintén rómaikorból származó szigonyt említ,⁵¹⁾ a néprajzi analógiák mellett. Ezt a szigonyt szintén úgy tekinthetjük, mint a halott szükségletére melléje helyezett felszerelési tárgyat.

A sírban előkerült vaslándzsa típusa ebben a korban merőben szokatlan, sőt a La Tène-ben sem fordul elő.⁵²⁾ Bizonyára a lovak leszúrásánál játszott szerepet.⁵³⁾

A II. sír szükségzavú leírása nem tájékoztat bennünket a ló felszerszámozásáról. Nem tudjuk, hogy az áttört díszek hogyan feküdtek: egy oldalon volt-e mindkettő, vagy pedig egyik a csontváz alatt, a másik pedig fölötte stb. Így ezeknek a rendeltetéséről csak annyit állapíthatunk meg, hogy bizonyára a lószerszámhoz tartoztak. Tekintve azt, hogy a négy peltamustra korongunk áttört részét négy részre osztja, s ezek között a meglévő távolság lehetővé teszi elég széles szíjak befűzését, feltehetjük, hogy olyan szíjelosztó lehetett, mint Barkóczi László egyik rekonstrukciójának farhámján látható,⁵⁴⁾ bár ehhez korong-

³⁹⁾ Willers, Neue Untersuchungen über die röm. Bronzeindustrie von Capua u. Niedergermanien, 63.

⁴⁰⁾ Prov. Mus. Trier; Wd. Zschr. 14, 399, Taf. 22, 3.

⁴¹⁾ Leleőhely: Trier; Mus. Trier; Loeschke, Tr. Zschr. 3, 74, IV. A/1.

⁴²⁾ Loeschke, id. m. IV. A/2. Az üvegutánzatok már a II. századtól kezdve fellépnek.

⁴³⁾ Gaul, Arch. Ért. 1890, 101, A. II. t. 7. A 107. lapon tévesen agyagedényként említi.

⁴⁴⁾ 28/1913 lelt. sz. Állítólag a nagytétényi leletből származik, ez azonban bizonytalan, mivel régiségkereskedőtől került a M. N. M. tulajdonába.

⁴⁵⁾ Gaul, id. m. 101, A. II. t. 8. kép és 107.

⁴⁶⁾ Magyar Nemzeti Múzeum, 2/1935—12 lelt. sz.

⁴⁷⁾ Részletes irod.: Miltner, PW-RE, strigilis címszó, 363 skk.

⁴⁸⁾ V. ö. Sági, Arch. Ért. 1944—45, 219.

⁴⁹⁾ A Sára Zagora-i leletben a kocsialkatrészek között két nagy strigilis található, amelyek csak a lovak tisztítására szolgálhattak, nem emberi használatra; úgyszintén a Carnuntum-i múzeum több nagy strigilise is.

⁵⁰⁾ Csak másodkézből említhetem (Schröder, Der Sport im Altertum, 161, után).

⁵¹⁾ Hermann, A magyar halászat könyve, 190, 72, 2. á.

⁵²⁾ Banner János felvilágosítása.

⁵³⁾ Marosi, (Arch. Ért. 1935, 213) leírja, hogy Kálozon a lovak bordái között találták a lándzsát.

⁵⁴⁾ Barkóczi, Arch. Ért. 1946—48, 174, 4. á.

jaink elég gyengének látszanak. Mivel több lószerszámdísz itt nem került elő, számolhatunk olyan megoldással is, mint amelyet Barkóczi 6. ábráján bemutat.⁵⁵⁾

A maszkkal díszített lószerszámdíszek szinte egyedül állanak, ezért ezzel a két koronggal behatóbban kell foglalkoznunk.

Sellye megjegyzi, hogy a négy pelta »közepéből egy-egy kétfelé hajló, köríves szár indul befelé, s ezek nyolcszöget alkotnak a maszk körül«. Nagyon közeli analógiákat találunk ehhez a mintához, amelyek délfelé mutatnak. Így nagyon hasonlít hozzá pl. egy Viminácium-Kosztolác-ról származó szíjelosztó áttört díszítése,⁵⁶⁾ amelynél ez az áttört dísz lényegében azonos felépítésű, csupán egyszerűbb, a középső indák hiányoznak, és a maszk helyett középen kis korong található. A Sellye által Ezerec-ről (Bulgária) közölt példány⁵⁷⁾ hasonló a vimináciumihoz, de a pelták megfordítva helyezkednek el, és középtűt keresztalakú összekötő tagja van.

A vajtai korong legközelebbi analógiája a Sellye által közölt, Pécsről származó példány,⁵⁸⁾ amelynél a pelták vaskosabbak ugyan, s közepükön pont-körrel díszítettek, és közvetlenül érintik a korong keretét, de az egésznek a felépítése, a befelé ívelő, kettős indák elrendezése, s az így keletkezett nyolcszög, amely itt a maszk helyén lévő kört közrefogja, a pécsi példányt a vajtaihoz nagyon közelállónak tünteti fel. A különbség csupán annyi, hogy a vajtai egész felépítésében aprólékosabb, míg a pécsi korong erősebb, vaskosabb; amíg a vajtainál az indákat a középponttal összekötő tagok a két szomszédos inda találkozásából, addig a pécsinél a két azonos inda elágazásából nőnek ki. Korongunk áttört díszítésének felépítése tehát analógiáival dél felé mutat.

Hogyan állunk a maszkos díszrel? A maszkos díszítés ilyen alkalmazása merőben szokatlan. Ha ennek eredetét keressük, akkor elég messzire kell visszanyúlnunk. Ha ezeket a maszkokat megfigyeljük, azt látjuk, hogy hajuk egyenes vonalban húzódik végig homlokuk közepéig. A haj különben kétoldalt is keretezi arcukat. A haját készítője nagyjából párhuzamos vonalakkal jelezte, amelyek a homlok felett vertikális irányúak.

Amint az újabb irodalom⁵⁹⁾ a szárazd-regölyi kincslet maszkos ábrázolásaival kapcsolatban kimutatta,⁶⁰⁾ ezek a maszkos ábrázolások még görög-etruszk eredetre mennek vissza,⁶¹⁾ ahol a maszkok fején kis sapka ül. Ennek nyoma a maszk fején látható horizontális elválasztó vonal, amely a sapka szélét jelzi. Ez a vonal a vajtainál már nincs meg, azonban hiányzik már a Prozor-i temető egyik nyakláncának emberfejalakú gyöngyeiről is, és ennél is a homlok felett a vízszintes bevágás helyett szabályos hajkiképzést láthatunk.⁶²⁾

S mivel pedig ezek a maszkos ábrázolások csaknem kizárólag a Balkán északi részének illir területéről származnak, egyik kutató arra a következtetésre jut, hogy ezek a maszkos ábrázolások végeredményben a görög-etruszk formák illir kultúrterületről való retardációi, ahol ilyen retardáció igen gyakran előfordul, mint pl. az Ulaka-i leletben⁶³⁾ is, ahol i. u. I. századi kerámiával együtt jön elő.⁶⁴⁾ Ezzel már a vajtai maszkos ábrázoláshoz egészen közel jutottunk. Mind az áttört díszítés déli analógiái, mind a maszkos díszítés eredete alapján megállapíthatjuk, hogy ez a két korong a szíjelosztónak tisztán keltás ízlésével szemben, inkább az illir kultúrkörhöz kapcsolódik és a balkáni illir kultúrkörben egyáltalán nem szokatlan erős retardációt mutatja fel.

Azokat a keskenyszájú kancsókat, amelyek közé a II. sírban talált kancsó is tartozik, Radnóti⁶⁵⁾ itáliai műhelyekre vezeti vissza. A kelta és balkáni-illir elemek mellett tehát a vajtai anyagban harmadik komponensként az itáliai elem is szerepel. Itálián kívül főként Pannóniában, Galliában és a Balkánon találjuk meg ezt a formát.⁶⁶⁾

A hattyúprotoméra is találunk néhány példát. Így Pannónia területéről Bécsben (Vindobona) került elő egy fent hattyúfejjel, alján maszkkal díszített fül.⁶⁷⁾ Görögországból a Louvre-ba került egy hasonló felépítésű kancsó (pentelei típus), amelynek füle kiterjesztett szárnyú hattyúval van díszítve.⁶⁸⁾

⁵⁵⁾ Barkóczi, id. m., 176, 6. á.

⁵⁶⁾ Sellye, II. rész, XII. t. 4. kép.

⁵⁷⁾ Sellye, I. rész, XXXVII. t. 5. kép.

⁵⁸⁾ Sellye, I. rész, XXXVII. t. 2. kép.

⁵⁹⁾ Hunyadi, A kelták a Kárpátmedencében, Diss. Pann. II, 18, 43 skk.; Num. Közl. 1929—30, 20 skk.

⁶⁰⁾ Patek, Ant. Hung. 1948, 1—2, 89 ezzel kapcsolatban semmi újat nem mond.

⁶¹⁾ Az etruszk eredet fontosságát már Hadaczek is felismerte: Arch. Ért. 1907, 166 skk.

⁶²⁾ Hunyadi, id. m. 45; a többi maszkos ábrázolás irodalmát is lásd u. ott, 44—45.

⁶³⁾ Hunyadi, id. m. 45 (további irod.: 161 j.), XXXIX. t. 2. kép.

⁶⁴⁾ Hunyadi (id. m.) a korai császárkori fibulákon előforduló maszkos ábrázolásokra is számos példát hoz fel.

⁶⁵⁾ Radnóti, id. m. 116 skk.

⁶⁶⁾ Radnóti, id. m. 119.

⁶⁷⁾ Kenner, Geschichte d. Stadt Wien, 140, 97. kép; Radnóti, id. m. 117.

⁶⁸⁾ Ridder, Les bronzes ant. du Louvre 2, 116, 2766, Pl. 99.

A harmadik ilyen kancsó már messzebbre vezet, amennyiben szájperemén sas ül, míg vállán egy levelekre támaszkodó, kinyújtott nyakú hattyú helyezkedik el.⁶⁹⁾ Sokkal gyakoribb az olyan fülképzés, ahol a fül alsó vége Attis-szerű mellképben végződik. Megemlíthetjük az Aquincumi Múzeum felül griff-protomében, alul turbánszerű fejdísz viselő maszkban végződő edény fülét. A vajtai edényfülhöz teljesen hasonló levélkehelyben ül egy nagyon kopott, Attis-szerű mellkép egy savariai fülön.⁷⁰⁾ Talán frigiai sapkás Attis-fejben végződik a dunapentelei kancsó füle is, amelyet Hekler⁷¹⁾ capuai bronzműhelyből származtat. Hasonló Attis-fej díszíti a Székesfehérvári Múzeum Alsótöbörzsökről (Fejér m.) származó edény fülét is.⁷²⁾ Egyik Macedóniából származó kancsó fülén alul frigiai sapkás Attis-mellképet találunk, vállán chlamys-sal.⁷³⁾ Egy karlsruhei példány fülének tetején szárnyas griff ül, míg levélkehelybe átmenő alsó végén szárnyas ifjú mellképe látható.⁷⁴⁾

A vajtai kancsó fülének Attis-alakjához az a kancsófül áll legközelebb, amely Brigetióból került a bécsi Naturhist. Múzeumba.⁷⁵⁾ (XXIX. t. 6. jobb.) Ennek tetején oroslán protome ül, míg alsó részén, pontosan olyan levélkehellyel körülvéve, magas, csúcsos frig sapkát viselő ifjú képe látható. Amennyire az eléggé homályos fényképből kivehető,⁷⁶⁾ sapkája alatt dús, göndör haj keretezi homlokát. Szárnya kevésbé kivehető. Két vállán fibulával összefogott chlamys. Így tehát hazai földről alakunknak pontos mását ismerjük.

Ezeknek a kancsóknak keletkezési idejét Radnóti⁷⁷⁾ i. u. I. századra teszi, megállapítva azonban azt, hogy a legtöbb kancsó erősen kopott, rongált állapotban van, tehát sokáig használták őket. Különösen jól látható ez a vajtai kancsó esetében, ahol a mellkép arca már szinte teljesen lekopott a használat következtében.

Lemezkancsók érdekessége, hogy kiöntője csövet alkot, ami a legnagyobb ritkaságszámba megy. Hasonló lemezkancsón ilyen megoldást nem találtam.⁷⁸⁾

A lemezkancsóknak ez a típusa, Radnóti fejtegetései szerint,⁷⁹⁾ az i. u. I. században Itáliából, később Galliából és Germániából került hozzánk. Elterjedési területét is részletesen felvázolja, amely szerint a Rajnánál volt igen erősen elterjedve; igen sokat találunk Pannóniában is.

Hazai viszonylatban ki szeretném emelni a kálózi zárt leletben való előfordulását, ahol a többi lelet alapján is a II. századra datálhatjuk.⁸⁰⁾ Hasonló datálást ad a šotini lelet is.⁸¹⁾

Mint érdekes megoldást említjük meg azt a Zugmantelből származó darabot, amelynél a kiöntő csőr fölött a kancsó fedele egészen előre ugrik, mintegy egészen befedve a kiöntő nyílást, s így szinte kiöntőcsövet képez.⁸²⁾

Megemlíthetjük még a Neuwiedből származó, nagyon szépen megmunkált kancsót,⁸³⁾ és a Louvre-ban őrzött, Galliából származó eléggé esetlen, félköríves kiöntővel ellátott példányt.⁸⁴⁾ Nagyon késői továbbélését mutatja e formának a Mainzi Múzeum egyik bronz lemezkancsója.⁸⁵⁾

Kancsónk készítési ideje kb. az i. u. II—III. század.

Gallérpárnás korsónk elterjedését is felvázolta Radnóti.⁸⁶⁾ Legközelebb áll hozzá egy Montcornet (Aisne)-ből származó példány,⁸⁷⁾ amelynek nyakán gallért, száján tojássor-díszítést találunk, füle madárfejekben végződik, és a fül tetején, a fogás megkönnyítésére, hasonló kiemelkedő levél van, mint a vajtai korsón. A nyakgallér tekintetében korsónktól nem állanak messze azok a változatok, amelyeknek nyakát

⁶⁹⁾ Catalogue des objets d'art ant. 16, Pl. 1, 30.

⁷⁰⁾ Radnóti, id. m. L. t. 7. A 130. lap (4. j.) szerint csőrös kancsóról.

⁷¹⁾ Strena Buliciana 1924, 112, 4. kép. A M. N. M.-ban.

⁷²⁾ Székesfehérvári Múzeum. Lelt. napló 6738. sz. — Magyar Művészet 1930, 475; II. századi temetőből.

⁷³⁾ Ridder, Cat. des bronzes de la Société arch. d'Athènes. Ec. Franc, 69 (p. 12) 31, 1012.

⁷⁴⁾ Schumacher, id. m., 114, 608. Thiersch cat. 140.

⁷⁵⁾ 16.933 Isz.

⁷⁶⁾ A fénykép megszerzéséért hálás köszönetemet fejezem ki Radnóti Aladárnak.

⁷⁷⁾ Radnóti, id. m. 119.

⁷⁸⁾ Radnóti, id. m. 128, LII. t. 4—4a, kiöntőcsővel ellátott, melegítésre szolgáló edényt hoz Szekszárdról.

⁷⁹⁾ Radnóti, id. m. 127 skk.

⁸⁰⁾ Radnóti, id. m. 127. o. és LII. t. 5.

⁸¹⁾ Radnóti, id. m., további irodalommal.

⁸²⁾ Mus. Saalburg; Wd. Zschr. 25, 443, Abb. 3.; Germ. Rom². V., 8, Taf. 5, 3, agyagutánzattal.

⁸³⁾ Dorow, Röm. Alterthümer in Neuwied, 80, XVII. t. 2.

⁸⁴⁾ Ridder, Les bronzes ant. du Louvre 2, 111, 2702, Pl. 98.

⁸⁵⁾ Leihely: Mainz; Wd. Zschr. 21, 431, 10, 3.

⁸⁶⁾ Radnóti, id. m. 141—142. Képe: XLII. t. 1.

⁸⁷⁾ Gaz. Arch. 1885, 260, Nr. 11, Fig. 20.

díszes kymation övezi.⁸⁸⁾ Ezekon a korszakon legtöbbször díszes fület találunk, ami megerősíti feltevésünket, hogy a deformáltsága mellett is jó munkának látszó vajtai korszóhoz eredetileg nem a jelenlegi primitív kidolgozású fül tartozott. Hasonló, madárfejes fül provinciánkban nagyon gyakori.⁸⁹⁾

Korsónkat valószínűleg a Galliában, Alsó-Germániában működő műhelyekre vezethetjük vissza. Füle másodlagos helyi készítmény, amely anyagában is elüt az edény testétől.

A főzőedény⁹⁰⁾ számos pannóniai lelettel van képviselve,⁹¹⁾ sajnos, egy sem zárt leletből, így korának meghatározása nehézségekbe ütközik. Mivel alakjuk hosszú ideig változatlan maradt, koruk megállapítását Radnóti is nehéznek tartja.⁹²⁾ Szórványosan előfordul Pompeiiben is, de Radnóti inkább Galliában, Alsó-Germániában gyanítja készítési helyüket, nagyszámban való előfordulásuk miatt.⁹³⁾ Kialakulásának és használatának idejét nem tudjuk pontos határok közé szorítani. Egy mainzi, bélyeggel ellátott példány (Mus. Mainz) talán a korai császárkorból való,⁹⁴⁾ Kölnben, mint Radnóti is említi, Maximinus Thrax császár éremleletével került elő néhány ilyen fazék, Zugmantelben agyagutánzatát *Septimius Severus* érme datálja.⁹⁵⁾ Előfordul Faimingenben is a *vicus*-temetőben.⁹⁶⁾ Ezt a temetőt az i. u. II. században használják és a III. század elején adják fel.⁹⁷⁾

A vajtai főzőedény korát tehát megközelítőleg az i. u. II. század végére, a III. század elejére tehetjük.

Ha a kancsók előfordulását a temetkezési rítusban szakrális jellegűnek fogjuk is fel,⁹⁸⁾ az utóbbi edénynek ilyen alkalmazását kétségbevonjuk, mivel elég közönséges, ütött-kopott konyhaedényről van szó. Bizonyára ez is a halott szükségletét volt hivatva biztosítani az utazás alatt, mint lapos, tálszerű edényünk. Radnóti kézművész készlethez tartozó tálnak véli,⁹⁹⁾ bár átmérője ehhez képest nem túlságosan nagy. Fellépését már az i. u. I. századtól kimutatja,¹⁰⁰⁾ ami a többi edény datálásának sem mond ellent.

Nem ismerjük a sírlethez tartozó ládika és a kocsi viszonyát, így nem tudjuk megállapítani azt a fontos tény, vajjon a ládika összetartozott-e a kocsival? Ha ezt teljes bizonyossággal ebben az esetben nem is tudjuk megállapítani, mégis sikerül két mozzanat alapján a kérdést megvilágítani. Már Oroszlán Zoltán¹⁰¹⁾ céloz arra, hogy a díszes kulcsnyelet a ládikában tarthatták. Bizonyára ott teheték el a halott egyéb felszerelési tárgyait is: strigilis-ét, aryballos-át, ahogyan ezt a már említett Köln-Gressenich-i lelet esetében is láttuk.¹⁰²⁾ Több-kevesebb bizonyossággal megállapíthatjuk tehát, hogy ládikánk hozzátartozott a halott felszereléséhez, vagyis — ebben az esetben — szerves része lehetett a kocsitemetkezésnek.

A ládikához tartozó kis kulcs egész közönséges, jóformán minden római leletben előforduló példány.

A ládika-fogantyúhoz hasonló darab Pfünz-ből¹⁰³⁾ és Cannstatt-ból¹⁰⁴⁾ ismeretes: két egymással szembenéző delfin, közöttük tagolt, cseppszerű dísz. Ugyanolyat hoz Jacobi Saalburgból,¹⁰⁵⁾ ahol a delfinek között lantalakú minta látható. Novaesium-ból¹⁰⁶⁾ és Lauriacum-ból¹⁰⁷⁾ is ismerünk delfinekkel díszített fogantyúkat; Zugmantelben¹⁰⁸⁾ a delfinek között pont foglal helyet. Egy faimingeni¹⁰⁹⁾ fogantyú stilizált

⁸⁸⁾ *Babelon-Blanchet*, Cat. des bronzes ant. de la Bibl. Nat. 1895, 576, 1382; *Reinach*, Bronzes figures de la Gaule Romaine 327, 415; *Radnóti*, id. m. 137. lapon említi az enyingi, szadai és egy pannóniai példányt és a 138. lapon capuai analógiákat hoz.

⁸⁹⁾ *Radnóti*, id. m. 134, XXXIX. t. 2—2a, Keszthelyről; 134, XL. t. 1—1a, Kálozról; 134, Sisciából; 138, XLIII. t.: 1a—b ismeretlen lelőhelyről a M. N. M.-ban; 139, Sárbogárd—Alsótöbörzsőkről a Székesfehérvári Múzeumban, képe Magyar Műv., 1930, 475.

⁹⁰⁾ *Radnóti*, XI. t. 56. típus, XXXVIII. t. 4. kép.

⁹¹⁾ *Radnóti*, id. m. 103 skk.

⁹²⁾ *Radnóti*, id. m.

⁹³⁾ *Radnóti*, id. m. 104, további irodalommal.

⁹⁴⁾ *Wd. Zschr.* 17, 378, Taf. 6, 9.

⁹⁵⁾ *Radnóti*, id. m. 103—104.

⁹⁶⁾ *ORL* 35, 66c, 44, 17, XII. t. 16.

⁹⁷⁾ Ugyanott 25.

⁹⁸⁾ *Radnóti*, id. m. 115.

⁹⁹⁾ *Radnóti*, id. m. 110, XII. t. 6. Ugyanott vázolja elterjedését.

¹⁰⁰⁾ *Radnóti*, id. m.

¹⁰¹⁾ *Oroszlán*, id. m. 128—129.

¹⁰²⁾ Lásd: 37. j.-t.

¹⁰³⁾ *ORL* 14, 73, XIV. t. 25.

¹⁰⁴⁾ *ORL* 28, 59, VIII. t. 33.

¹⁰⁵⁾ *Jacobi*, Das Römerkastel Saalburg, Taf. LVII. 5, 2.

¹⁰⁶⁾ *Lehner*, Bonn. Jb. 111—112, 410.

¹⁰⁷⁾ *Groller*, *RLiÖ* VIII., 145, 60. kép: 18, 20.

¹⁰⁸⁾ *ORL* 32, 8, XIII. t. 17.

¹⁰⁹⁾ *ORL* 35, 66c, VIII. t. 23.

delfinekből áll, míg egy wiesbaden-i¹¹⁰⁾ a vajtaihoz egészen közel áll. A delfinek által közrefogott Gorgó-főhöz hasonló mintát tengelyvégről ismerünk.¹¹¹⁾ Köngen-ben Gorgó-fővel díszített attache került elő,¹¹²⁾ míg egy Friedberg-ből¹¹³⁾ származó maszk egészen közel áll a vajtai fogantyú domborképéhez.

Fogantyúnk jóízléssel készült provinciális gyártmány. A láda egyéb alkatrészeinek masszív, de nagyon egyszerű megmunkálása alapján feltételezhetjük azt, hogy ez a ládika (fogantyújával együtt) helyi, pannóniai mester készítménye.

Az orrszorító kocsileleteinkben általánosan előfordul. A magyarországi kocsileletekben megtaláljuk Nagytétényben¹¹⁴⁾ (majdnem ép állapotban), Sárszentmiklóson¹¹⁵⁾ (teljesen ép). Díszesebb a szalacscai¹¹⁶⁾ leletből származó, egész vékony szárú orrszorító. A környei 1. számú kocsileletben¹¹⁷⁾ erősen megrongált állapotban teljesen azonos orrszorító került elő zablával együtt, míg a 3. sz. kocsileletben¹¹⁸⁾ ugyanilyen, legszelesebb részén két kis gombbal díszített orrszorítót találunk.

Az orrszorító a nyugati provinciák kocsileleteiben is nagyon gyakori.¹¹⁹⁾ Délen Dalmáciában a gradaci leletből¹²⁰⁾ ismeretes, ahol IV. századi környezetben találták, Bulgáriából a Vardar-völgyi kocsileletből¹²¹⁾ és Perustizából¹²²⁾ ismeretes. Orrszorítónk elterjedéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy a galliai és germániai műhelyek szállították a dunai tartományokba. A Balkánon való előfordulása ezeknek a műhelyeknek délkeleti exportterületét mutatja.

Az 1948-as szerzemények között előforduló áttört szívalakú csüngő analógiáit hazánkban a környei leletben találjuk meg, mégpedig az 1. sz. leletben¹²³⁾ egy teljes és egy töredékes példányt, a 3. sz. környei leletben¹²⁴⁾ hasonló gomb fülébe fűzött példányt találunk. Megtaláljuk Carnuntumban,¹²⁵⁾ ahol a vajtaihoz egészen közelálló példány is előkerült, előfordul Pfünz-ben¹²⁶⁾ is több lószerszám kíséretében. Délkeleten hasonló áttört csüngő Bulgáriából, Artchar-ból¹²⁷⁾ ismeretes.

Az előkerült vas kocsialkatrészek analógiáját több magyarországi kocsileletben megtaláljuk. Gaul Károly, aki foglalkozott a M. N. M. kocsileleteinek rekonstrukcióival, rakoncavasakat közöl a somodori kocsi alkatrészei között,¹²⁸⁾ a nagytétényi,¹²⁹⁾ a sárszentmiklósi¹³⁰⁾ és a nagylóki¹³¹⁾ kocsileletekben is. Ezek azonban, amint a kocsi-rekonstrukciókból is kitűnik, másfajta kocsikról származnak. Teljesen eltérő a somodori lelet rakoncája is. Ellenben teljesen megegyezik a vajtai kocsi rakoncájával a kálózi kocsi¹³²⁾ hasonló alkatrésze. Ez csupán méreteiben különbözik a vajtától és feltevésünk szerint hasonló típusú kocsiról származik.

A keskeny — alakú pánt egyaránt előfordul a somodori¹³³⁾ és a kálózi¹³⁴⁾ kocsialkatrészek között.

A szélesebb — alakú pánt is bizonyára általános, minden kocsin előforduló alkatrész lehetett. Ugyanilyen van a kálózi¹³⁵⁾ leletben is.

¹¹⁰⁾ ORL 31, 31, X. t. 3.

¹¹¹⁾ Mercklin, Jahrbuch ... 48, 166, 92—94.

¹¹²⁾ ORL 30, 60, 35.

¹¹³⁾ ORL 39, 26, V. t. 2.

¹¹⁴⁾ Gaul, id. m. 98 skk; 103, A. III. t. 9a—b.

¹¹⁵⁾ Gaul, id. m. 117, B. VI. t. 24a—b.

¹¹⁶⁾ M. N. M., 2/1934—5. lsz.

¹¹⁷⁾ Alapi, id. m. 39, 7. kép.

¹¹⁸⁾ M. N. M., 1/1935—5. lsz.

¹¹⁹⁾ Butzbach: ORL 14, II. 6, kidomborodó bordadísszel; Cannstatt: ORL 59, 30, IX. 30. V. ö.: Ritterling, Nass. Annal. 34, 62, Abb. 24; Geinsheim—Böbingen: Sprater, Die Pfalz, 1, 1929, 74. kép: 11—11a, szögletes lyuk; 75. kép 18—18a, szögletes lyuk, díszes indával; egy harmadik töredék: 13, 14, 15, 17; Frenz: Bonn. Jb. 128, 45, IV. t. 26—27; Heftrich: ORL 72, 34, X. t. 47, kettős bordával és szögletes zablalyukakkal; Zugmantel: ORL 8, 32, 65, XII. t. 98, 106, 91a—b; Lorch (Lauriacum): Groller, RLiÖ VIII. 146, 60, 33 a tábor területéről; Flavia Solva: 11.994, sérült, plasztikus bordadísszel; Vindobona (Wien): a tábor területéről (Mus. Vind.).

¹²⁰⁾ Fiala, Glasnik ... 5, 522, 7. t. 9.

¹²¹⁾ Seure, BCH 28, 219, 19. kép (Salonikiben).

¹²²⁾ Szófiai Múzeum.

¹²³⁾ Alapi, id. m. 40.

¹²⁴⁾ M. N. M., 1/1935—6 lsz.

¹²⁵⁾ Mus. Carn., Kub.-Frankf., 1894, 67, Abb. 29.

¹²⁶⁾ ORL 14, 73, XIII. t. 65, 68, 70.

¹²⁷⁾ Szófiai Múzeum.

¹²⁸⁾ Gaul, Arch. Ért. 1889, 195, I. t. 7a—b, 5a—b. kép.

¹²⁹⁾ Gaul, Arch. Ért. 1890, 99, A. I. t. 10a—b. kép.

¹³⁰⁾ Gaul, id. m. 109, B. I. t. 1—2; 110, B. II. t. 1—2. kép.

¹³¹⁾ Gaul, id. m. 121, C. I. t. 4a—b. kép.

¹³²⁾ Marosi, Arch. Ért. 1935, 215, 151. kép.

¹³³⁾ Gaul, Arch. Ért. 1889, 195, I. t. 9. kép.

¹³⁴⁾ Marosi, id. m. 214, 150. kép.

¹³⁵⁾ Marosi, ugyanott.

A végén elkeskenyedő, kétszer hajtott pántot mind a somodori, mind a tétényi, sárszentmiklósi és kálózi¹³⁶⁾ leletben megtaláljuk. Gaul azt írja, hogy ezek a pánt-maradványok a rúdról, a tengely aljáról, esetleg a főrhécről vagy hámfáról származnak, tehát biztos rendeltetésüket nem ismeri.¹³⁷⁾ Ez a néhány vasalkatrész kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy Vajtán kocsitemetkezési ritussal kell számolnunk, és ez a kocsi a magyarországi kocsileletek közül kb. a kálózival egyezik meg.

Mindent összevetve: a vajtai kocsitemetkezés korát hozzávetőlegesen a II. század közepe és a III. század első évtizedei közé eső időre tehetjük.

A kocsitemetkezésekre vonatkozóan néhány általános megfigyelést szeretnénk még lerögzíteni.

A helyszíni megfigyelés azt mutatta, hogy a vajtai temetőben is esetleg külön kell beszelnünk kocs- és lótemetkezésről. Az I. és II. sír leletei között nincs olyan tárgy, amely kocsi jelenlétét mutatná. Ez a két sír a domb délnyugati szélén került elő, elég messze a domb tetejétől, ahol a tulajdonos megjelölése alapján a kocsialkatrészeket a három csontvázal egyútt megtalálták. Marosi Arnold ismertetése szerint¹³⁸⁾ a lócsontváz mellett kutyafej feküdt. Hasonlóképpen kutyát találtak a Sogny-aux-Moulins-i lócsontvázak mellett is.¹³⁹⁾ A Barkóczi által feltárt két brigetioi lósír egyikében¹⁴⁰⁾ a ló lábai mellett kutya feküdt, amelynek nyakán vaslánc volt, és rá volt csavarva a ló lábára. Ugyancsak kutyacsontvázat talált Radnóti is Oroszvárott¹⁴¹⁾ a lótemetkezés mellett.

Ezeket az önálló lótemetkezéseket, amelyek mellett a kutya mindenütt megtalálható, nem lehet véletlennek tekinteni, annál is inkább, mivel Vajtán is az ásatási jegyzőkönyvek szerint, a csontok kis méretéből ítélve, »fiatal, kis ló« csontvázával van dolgunk (sajnos, a lócsontvázból egyetlen darabot sem tettek el); Sogny-aux-Moulins-ben is 26 fiatal ló csontvázát találták meg mellékletekkel egyútt. Földművelő-állattenyésztő nép számára ezek a fiatal állatok okvetlenül nagy értéket képviselhetek. Bizonyára csak kultikus célból temették el őket. Hogy elpusztulásukat nem lehet a véletlenrel magyarázni, bizonyítja a kálózi lelet, ahol a lándzsahegyet a ló bordái között találták meg.¹⁴²⁾ De, hogy ennek a szokásnak a gyökeireit hol keressük, ezt egyelőre nem tudjuk.

A kocsitemetkezéssel kapcsolatban egyik kutató megállapítja,¹⁴³⁾ hogy a II—III. században fellépő kocsitemetkezési szokásban a Dionysos-vallás erős nyomai mutathatók ki, amely ősi hazájából, Thrákiából kiindulva éppen ebben az időben erősen áthatotta a balkáni, a dunai és a rajnai provinciák kultúráját. A kocsik külső díszében sem pusztán díszítőelemet lát, hanem kultikus szimbólumot. Szerintünk a thrák hatásnak nem lehet ilyen túlzott jelentőséget tulajdonítani. Kétségtelenül megvan a dionysosi vallás hatása a kocsi külső díszein, de erősen vitatható, hogy magát a kocsitemetkezési szokást ez a hatás élesztette volna fel.

Sági Károly a thrák lovassal, a heros-szal igyekszik összekapcsolni a kocsiábrázolásokat,¹⁴⁴⁾ a halottak túlvilágra való vezetése révén, vagyis ő is a thrák hatást tételezi fel.

Egyelőre, amíg a problémát egy szerencsés kocsilelet meg nem oldja, csupán találgatásokra vagyunk utalva, s addig sem kultikus hátterét, sem népi bázisát ennek a szokásnak meghatározni nem tudjuk.

A kocsival való eltemetkezés, sőt a fiatal lovak eltemetése is, nagyon költséges lehetett, így ezt a fényűzést csak a gazdagok engedhették meg maguknak. Szegényebb emberek ilyen módon nem tudtak eltemetkezni, ezért aránylag ritka az ilyen lelet. Egy ilyen vagyonos, felső réteg tehát az, amelyik előbb — a szepulkralis köemlékek tanúsága szerint — a köemlékeken ábrázolja a kocsizást, valamivel később pedig ténylegesen is gyakorolja a temetkezésnek ezt a módját. Itt két feltevést kockáztathatunk meg: vagy az illir őslakosság egy már régen, még a kelta hódítás alkalmával feledésbe merült szokásának újjáéledéséről van itt szó, vagy pedig egy, az I—II. század fordulóján a Dunántúlra betelepülő kelta nép hozta magával ezt a szokást. Ezeket a kérdéseket egyelőre nyitva kell hagynunk. Eredményt egy szerencsés lelet hozhat, de addig is okvetlenül vizsgálat alá kell vennünk az illir és a kelta lakosságra vonatkozó anyagunkat, mert csak ezeknek gondos szétválasztása nyújthat némi tájékozódást ezekben a ma még homályos kérdésekben.¹⁴⁵⁾

¹³⁶⁾ Lásd: Gaul és Marosi id. m. képeit.

¹³⁷⁾ Gaul, Arch. Ért. 1890, 100.

¹³⁸⁾ Marosi, Szfvári Sz. 1939, I. 24.

¹³⁹⁾ Barkóczi, id. m. 173; Lantier, 20. Bericht d. röm. germ. Kommission, 1930, 134 után.

¹⁴⁰⁾ Barkóczi, id. m. 169 skk, XXVII. t. 3. kép.

¹⁴¹⁾ Publikálatlan.

¹⁴²⁾ Lásd: 53 j.-t.

¹⁴³⁾ L'Ant. Classique VIII., 2, 1939, 353—354.

¹⁴⁴⁾ Id. m.

¹⁴⁵⁾ A cikk megírásánál nyújtott szíves támogatásáért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki Radnóti Aladárnak.

Погребение колясок в с. Вайта в римскую эпоху.

В 1935 году, благодаря предшествующим земледельческим работам, частью же раскопкам, в музей Секешфехервара попал богатый раскопачный материал из с. Вайта (Фехер губ.) (XXVIII. т. 1). Хотя составных частей колясок между находками 1935 года не оказалось, лишь только найдена была разукрашенная лошадиная сбруя и материал медной посуды, но в 1948 году удалось приобрести несколько составных частей коляски. В это же время во владение музея попало большое количество разукрашенной лошадиной сбруи (XXIX. т. 1—2).

Находки I. могилы следующие: дискообразный нагрудник (лошадиной сбруи), пуговица (проходящая через ремень), 2 штуки бронзовых пуговиц, 2 шт. бронзовых колечек (одно сломано), бронзовая пряжка (булавки нехватает), 3 шт. сердцевидных висящих украшений, миниатюр фигуры, бронзовый стригилис, железный арибаллос, раздвоенный гарпун, железное копье и железное колесико.

В это же самое время во II. вскрытой могиле найден был скелет молодой лошади со следующими приложенными к нему находками (XXVIII. т. 7), 2 шт. пробитых насквозь дискообразных, украшенных масками сбруй, 6 шт. бронзовых пуговиц, остатки железа и у передних ног лошади с узким горлышком бронзовый кувшин (XXVIII. т. 1). При исследовании заржавленных остатков железа, выяснилось, что железное копье и части железного гарпуна сходны с находками I. могилы (XXVIII. т. 6).

Как спорадическую находку приобрели отсюда же кувшин из бронзовых пластинок, бронзовый кувшин с тонкой шейкой и ободком, бронзовую посуду, мелкое блюдо, чеканку шкатулки с красивыми ручками и ключом, оканчивающимся львиной головой и бронзовую часть головной сбруи (XXVIII. т. 1, XXIX. т. 4—5, XXIX. т. 3).

При пробных раскопках в 1948 году удалось приобрести от землевладельца точную копию найденного в 1935 году лошадиного нагрудника (XXIX. т. 1, левый), несколько бронзовых колечек, висюлек, пуговиц и несколько железных частей колесницы: [] подобной формы обод, в двойне сложенный обод и железную часть коляски.

Дискообразный лошадиный нагрудник украшают усикообразные украшения, которые кельтского происхождения по мнению Надь Лайоша кельтского происхождения.¹² Имеются положительные данные, что эти изготовления производились в местных мастерских, или же являлись произведениями великой великих нижнегерманских мастерских,¹⁴ которая в большом количестве транспортировала подобные товары в дунайские страны, время их II. В Н. Э.

Бронзовый стригилис (XXVIII. т. 3.) сфотографированный в состоянии „in situ“, сначала был сложен вдвое, но при пользовании ручка его сломалась. Греческий владетель ее, от которого она попала во владение к похороненному в Вайте хозяину, или греческий мастер, после поломки ручки, при ее поправке, выгравировал на ней греческую надпись: *Ρουφος τορσευς εποικει* (XXVIII. т. 2). Таким образом это не подлинный мастерский знак и посему из этого мы не можем установить место его изготовления.

Маленький железный арибаллос является весьма ценной находкой, ибо это единственный экземпляр, изготовленный из железа, который остался. В отверстиях нашли заржавленные бронзовые колечки и цепные звенья, что указывает на то, что с найденным вместе стригилисем, — они принадлежали к оборудованию бани.

Каким образом очутились эти предметы в похороненных колясках? По их представлению, человек лишь посредством длинного пути мог достигнуть того света,⁴⁶ для этой цели необходима была и колесница. В продолжении этого длинного пути являлась необходимость в чистке лошадей,²⁷ мало того и людям во время этого длинного пути необходимы были различные предметы оборудования, — таким образом в стригилисах и в арибаллосах являлась необходимость. Насколько стригилис был неотъемлемой принадлежностью своего владельца — характерным примером служит, что в братских могилах павших воинов в кайропейской битве, нашелся около одного бойца стригилис.⁴⁸

Найденное железное копье употреблялось по всей вероятности для протыкания коней, что

подтверждают раскопки с. Калоз (комитат фехер) где, по описанию Мароши, между ребрами лошади нашли железное копьё.^{50a}

Во II. могиле (XXVIII. т. 7) заслуживают внимание 2 диска, насквозь пробитые, с масковыми украшениями. С аналогией их знакомы мы из Эзерец⁵⁴ (Болгария), из Виминациум-Костолац и из г. Пэч.⁵⁵ Таким образом аналогия их указывает по направлению юга. Происхождение масковых украшений надо искать в довольно далеких временах. Новейшие исследования указывают, что эти масковые украшения относятся к этрусскому происхождению,⁵⁶ где на головы маски помещалась маленькая шапка. Эта обозначенная горизонтальной линией шапка, на вайтовской маске уже не находится, и недостает также на головообразном жемчуге одного ожерелья на прозорском кладбище и надо лбом, вместо горизонтального прореза — видим правильную растительность волос.⁵⁹ В раскопках Улака с I. В. Н. Э. можно ее встретить вместе с керамикой,⁶⁰ хотя встречается и на фибулах (пряжках) ранней эпохи цезарев. Эти масковые изображения по большей частью встречаются в северной части Балканов, таким образом раскопки приводят к тому заключению, что на иллирийской территории греко-этрусские формы являются ничем иным, как далее живущими ретардациями. Два вайтайских диска также относятся к этому иллирийскому культурному кругу и указывают на подобную ретардацию.

Со встречающимися в раскопчном материале бронзовыми посудами нас уже ознакомил Радноти (Паннонийские бронзовые посуды Пан. II. 6), показывает также и хорошие фотографии с них, поэтому этим вопросом мы здесь больше не занимаемся.

Украшенные ручки шкатулки представляют два, один к другому обращенных дельфина, которые держат посередине маску (XXIX. т. 5). Ручки сделаны со вкусом, провинциального производства, которые точно также, как и составные части шкатулки, по всей вероятности, являлись производством местного, паннонийского мастера.

Как части головной сбруи (служащие для сжатия нижней части головы),^{110—114} так и похороненные коляски здешних и западных провинций узнаем мы из погребений лошадей.

Из железных составных частей коляски надо упомянуть о двух прямых полосах железа, один из них, который сложен был в два раза, по всей вероятности, был стержень, ось или железная часть конной упряжи; другой же, железная часть „похороненной“ коляски. Железная часть коляски известна из многочисленных венгерских похороненных колясок,^{124—127} но это железо отличается от до сих пор известных

нам желез, исключая похожую, по своим составным частям, на него калозскую (Фехер губ.) коляску; на основании этого, конструкцию двух колясок можем назвать прикл. тождественной.

На основании украшений сбруи, посуды приблизительно эпоху вайтайского погребения коляски, можем мы отнести к первым десяткам лет III. В. Н. Э.

Местные наблюдения показывают, что говоря о кладбище Вайта, отдельно надо говорить о погребении колясок и отдельно о погребении лошадей. Между находками I. и II. могилы нет такого предмета, который указывал бы на существование погребенных колясок. Эти две могилы найдены были на южно-западном краю холма, довольно далеко от вершины холма, где, по указаниям владельца, найдены были составные части коляски и скелет лошади. По данным Мароши Арнольда около лошадиного скелета найдена была и собачья голова.¹³⁴ Подобно этому найдена была собака около лошади в Соньи-о-Мулен.¹³⁵ В одной из вскрытых Баркоцем двух бригетских лошадиных могил,¹³³ лежала около ног лошади собака, на шее которой была железная цепь, прикрепленная к ноге лошади. Точно также и Радноти нашел скелет собаки в Оросваре при похороненной лошади.

Эти самостоятельные похороны лошадей, нельзя рассматривать, как случайные, — с одной стороны вследствие постоянно встречающихся собак, с другой стороны вследствие того, что и в Вайте, по раскопчному протоколу, судя о малом размере костей, мы имеем дело с „молодой“, маленькой лошадию, в Соньи-о-Мулене, вместе с иными находками, найдены были скелеты 26-ти молодых лошадей. Для народа, занимавшегося земледелием и разведением скота эти молодые животные, по всей вероятности, представляли большую ценность. Погребение их по все вероятности, происходило лишь в цели культа и что гибель их не была случайной, удостоверяют калозские находки, где, в ребрах лошади найдено было копьё.¹³⁸ Где скрывается начало этих обычаев — пока еще не знаем.

В связи с погребением колясок, один исследователь полагает, что возникнувший во II. и III. столетии обычай погребения колясок, указывает на следы религии-Дионис, которая, исходя из Тракии (своей первоначальной родины), как раз в эти времена сильно проникла в культуру балканских, дунайских и рейнских провинций. Во внешних украшениях погребенных колясок исследователь видит не только просто украшения, но и символы культа. По нашему мнению такого большого значения тракскому влиянию приписывать нельзя. Без

сомнения на внешних украшениях колясок замечается влияние культа-дионис, но спорным является вопрос о том, что это влияние воздействовало и на самый обряд погребения колясок.

Похороны вместе с колясками, даже и погребение молодых лошадей, стоило, по все вероятности, весьма дорого, таким образом подобную роскошь могли себе позволять лишь богатые люди. Бедные люди не могли хоронить таким образом, потому подобные раскопки являются редкостью. Такая состоятельная верхняя прослойка, которая сперва — по свидетельству надгробных каменных памятников — изображает на памятнике поездку на коляске

— несколько позднее же практикует этот способ погребения и в действительности. Здесь мы рискнем сделать два предположения: речь может идти или о возрождении старого, вследствие завоевания кельтами, позабытого обычая иллирийского населения, — или же осевшие за Дунаем кельты в I.-II. столетиях принесли с собой этот обычай. Этот вопрос, пока еще, остается открытым. Результат может принести счастливая находка, но до этих пор внимательно надо исследовать материал, относящийся к населению иллирийцев и кельтов, т.к. кк. лишь тщательное разделение их, может подать ориентацию в этих, пока еще неразъяснимых, вопросах.

Фр. Филеп

PALIMPSESTUS-FELIRATÚ ÉS FESTETT MÉRFÖLDKÖVEK INTERCISA-BÓL.

A dunapentelei római *castellum* később kiásott porta decumana-ja¹⁾ területén a föld tulajdonosa 1928-ban falakra bukkant, amelyeknek kőanyagát igyekezett kitermelni. A későrómai alapfalakban lelt és a Magyar Nemzeti Múzeumba került a spoliák közül egy mérföldjelzőkő töredéke. Valósággal palimpsestus-feliratával külön figyelmet érdemel. (XXX. t. 1—2. kép). Anyaga mészkő. Leltári száma: 13—1929. 5. Magassága 60, átmérője 41.5 cm.

Az eredetileg hengeralakú kő a mérföldkőnek felső része, de annak is csak hosszában kettéhasított fele. Többször használták fel, vésték át újból betűit, amelyek nyomait azonban nem tüntették el teljesen. Így a többszöri átvésés maradványaiból — ha a feliratok rekonstrukcióját nem is — legalább azok egymásutánját részben megállapíthatjuk.

Az aránylag legjobban megmaradt, domináló felirat betűi típusbelileg is a legszebbek. Ez a felirat nagyrészen ki is egészíthető:

1. *Imp(erator) Caes(ar) L. S[eptimius Severus Pius]*,
2. *Pert(inax) Aug(ustus) Arab(icus), [Adiab(enicus), Parth(icus) max(imus), Brit(tanicus) max(imus)]*,
3. *Divi Mar[c]i [Antonini Pii Germ(anici), Sarm(atici) fil(ius)]*,
4. *Divi Anton[ini Pii nep(os), Divi Hadriani]*
5. *pronep(os), [Divi Traiani Parth(ici) abnep(os)]*,
6. *Divi Nerv[ae adnep(os) in-]*
7. *vic[tus Aug(ustus), pont(ifex max(imus), trib(unicia) pot(estate), p(ater) p(atriciae), co(n)s(ul), proco(n)s(ul) ?]*
8. *vias(?) et [pontes restituit?]*
9. *L. Sept(imius) Sev[erus Pius Pert(inax) Aug(ustus)]*

A felirat ezen megmaradt része 9 sorból áll, s a továbbiak során mindig ezen sorszámozás után igazodunk. Nem tudjuk meg ezen töredékes feliratból, hogy a császár, Septimius Severus (193—211) neve nominativus-ban vagy dativus-ban szerepelt-e? Sajátságos azonban az, hogy a császár neve kiemelten nagy betűkkel másodszor is előfordul, s ebből, valamint a — csak fenntartással olvasott — 8. sorból talán inkább arra lehet következtetni, hogy legalább is először nominativus-ban állott. Fel kell vetnünk azonban azt a kérdést is, hogy a név másodszor esetleg a consulatus-t jelenthette, amely esetben természetesen ablativus-ban állhatott.

Az utolsóelőtti (8-ik) sorban más jellegű betűkből kihámozható: M A X I M I A N. A sort kezdő M az előbbi felirat kezdőbetűinél előbbre esik, csakúgy, mint az előző sor E T szócskája. Ezek alapján nem lesz nehéz megállapítani, hogy itt az 5-ik sorból még jobban előreugró I M P-el kezdődő másik felirattal van dolgunk, amelyet a meglehetősen jól olvasható 7. és 8. sor alapján talán így rekonstruálhatunk:

IMP · CAES · M · AVR · VALERIO · DIOCLETIANO · AVG

ET · IMP · CAES · M · AVR · VALERIO

MAXIMIANO · AVG

5. *Imp(eratori) [Caes(ari) M. Aur(elio) Valerio Diocletiano Aug(usto)]*
7. *et Imp(eratori) Caes(ari) M. [Aur(elio) Valerio]*
8. *Maximian(o Aug(usto)]*

Az első sor jobban kiugrott, nagyobb betűkből állott és hosszabbnak is kellett lennie. A felirat valószínűleg *Diocletianus* és *Maximianus* társcsászárságának idejéből (286—305) való, amit az I M P

¹⁾ Arch. Ért. 1932—33, 144 kk.

(erator) kétszeri előfordulása is bizonyítani látszik. Érdekes összevetni a szintén Aquincum-tól délre, Budapest és Budafok között lelt, három kort feltüntető mérföldkövel, amelyre a rendesebb betűkkel írt *Maximinus Thrax*-féle felíratra (235—238) később — Rómer szerint *Diocletianus Aug.* (?) — valamint *Constantius Chlorus* és *Galerius Maximianus* feliratát (a 292—305 közötti időben) vésték rá.²⁾

Dunapentelei mérföldkövünkön ismét egy másik átírásból maradt meg az 5. sorban, dültebb betűkkel s a Severus-féle felírat soránál valamivel magasabban vésett P O N T (*ifex*) szótörredék is.

Egyik eddig említett felírat töredékkel sem látszanak egyezni viszont a P O N T feletti, valamint a 3. és 4. sorok közötti, eredetileg valószínűen P F · I N = *p(ius) f(elix) in[v(ictus) ...]* értelmű maradványok. Így már az eddigiek szerint is négy kor átírásaival állunk szemben.

A többi kor átírásaival elárasztott töredéken első tekintetre a legjobban megmaradt felíratrészt lennének hajlandók (mély vésetével) a legutolsó, korban a legújabb felíratnak vélni. Láttuk azonban már följebb, hogy a Severus-féle felíratot megbontja egy későbbi, Diocletianus-korabeli, és lehet, hogy éppen a Sept. Severus-féle felíratot kell jelen esetben a legrégebbinek, vagy legalább is a legrégebbiek közül valónak tartanunk. Mindenekelőtt megállapítható, hogy ezen legjobban fennmaradt felírat betűinek szabályosságát a többi felírat-, illetőleg betűmaradványok meg sem közelítik. Szabálytalan betűik, szavaik, soraik kevésbé rendes elhelyezése már későbbi korra vallanak. Kivételt e tekintetben — immár bátran ötödik változatnak nevezhető —, a 2—4. sorokban a Severus-felíratral egy irányban haladó felíratmaradványok A I V, M · A V R és C · V A L · C (?) szebb betűi alkotnak, amelyek szintén korábbi időkre utalnak s amelyek a Severus-féle felíratot is megelőzhetik.³⁾ Esetleg ezen felírat tartozéka lehet a 6. sor végén a PONT alatti maradvány: *[tr(i)]b(unicia) · p(otestate) III ...*

A feliratok látszólagos egymáshalmozásánál igen figyelembe veendő körülmény az, hogy a római köemlékek, nemcsak az alakosak, hanem a csak felíratosak is, színezve voltak, sőt igen gyakran a köemlékek felíratait is csak festették. A továbbiak folyamán éppen a színezését is jól megőrző másik, ugyancsak dunapentelei lelőhelyű, mérföldkö-töredékről lesz szó. Az ilyen festés előtt a kő felületét jól tapadó masszával símává, egyenletessé tették. A hézagokat, repedéseket kitöltő massa egyben kiválóan alkalmas volt átírandó felíratoknál a meglevő felírat eltüntetésére. Nem minden esetben kellett tehát (mint felíratunk 7. és 8. soránál) a vésővel való kitörléshez folyamodni. Minél mélyebbek voltak, mint jelen esetben is, a betűk, annál jobban tapadt ez a stuccoszerű anyag. Az újabb felíratot pedig jórészt már ebbe a burkoló rétegbe vésték, s ez a magyarázata annak, hogy a későbbi felírat betűi az eredeti kőben csak gyengébb vésésben látszanak. A későbbi vésnök legtöbbször nem is sejtette, hogy már többször járt utak nyomán halad, ezért vannak a soroktól, sőt a vízirányos pontos vonalvezetéstől való eltérések.

Töredékünk másik szélén is megállapíthatók halvány betűmaradványok, amelyek a jobboldali sorok végződéseire lehetnek. Az összefüggéseket megállapítani, vagy a szórványos betűjelekből valamelyes rekonstrukciót levonni azonban szinte lehetetlen. A jobb oldallal mindössze két helyen látszik elfogadhatónak a kapcsolat, mégpedig a 3. és 4. sor közti, a baloldalon eredetileg talán T R · P ... = *tr(ibunicia) p[ot(estate) ...]* értelmű maradványokkal, valamint az 5. sor P O N T (*ifex*) és C O S = *co(n)s(ul)* kapcsolata:

PONT · MAX · TRIB · PTEST · PP · COS

Mindkét szó egyirányban van, betűik egyformán jobbra dülnek.

A 3. és 4. sor közének irányában a középtájon levő, nagyobb betűs-maradvány viszont az egyik felírat — szokás szerint nagyobb betűkből álló — távolságjelzése (»kilométer-jelzője«) lehet: M P , *m(ilia) p(assuum)*.

Mind fent ismertetett töredékünk felületi kezelése szempontjából, mind önmagáért is érdemes ismertetésre egy még szerényebb intercisai mérföldkö-töredék. 1927-ben ugyancsak a dunapentelei *castellum* területén, mégpedig a *porta decumana* alapjait rejtő parcellával észak felől szomszédos 2109. helyrajzi számú földön került felszínre. Földmunkálat közben találták, és ugyanakkor lelt más fontos köemlékekkel együtt, 22—1927. 2. leltári számmal, a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Anyaga keményebb homokkő. Magassága 40, átmérője 35·5 cm (XXX. t. 3—4. kép).

Felülete vékonyan festés-alapozó fehér réteggel van bevonva, a kivésett betűk ezen rétegen felül piros festékekkel jelzettek. A színezés első tekintetre kétségessé látszik tenni annak antik eredetét, s a mérföldkönek újabb időbeli átmeszelésére gondolhatunk. E feltevést az a körülmény is megerősíteni látszik, hogy a felület kisebb hiányai és horpadásai is be vannak festve. Két körülmény azonban bizonyosságot

²⁾ Rómer, Arch. Közl. 6, 1866, 168. k. — CIL III 3711 és 10.621. — Desjardins—Rómer ... 95. sz.

³⁾ Talán nem tévedünk, ha — a 2-ik sorból következtetve — ezen előző felíratot az *Antoninusok* korába helyezzük. A 4-ik sor: *C. Val(erius) C[onstantinus] ... ?* viszont későinek látszana. A betűmaradványok azonban e sorban oly jelentéktelenek, tévedésbe ejtők, hogy azok olvasását csak fenntartással közölhetjük. Inkább hisszük — legfőként a betűk jellege és a sorrendezés miatt, — hogy azok egy feltételezett II. századi felírat maradványai.

szolgáltat a felől, hogy antik festés maradványával van dolgunk. Emlékünket ily csonka állapotban lelték a jelzett helyen. Törései régiek, a törési felületek szinte lekopottak. Modern átmeszelés csak épebb, bizonyos célra (mér földmutatóknál gyakran oszlopnak, talapzatnak) való felhasználásánál, díszként való alkalmazás esetén érthető. Kövünket pedig — mégpedig ebben az állapotban — csak újabban mozdították ki több, mint másfélévezredes nyugalomból. Fontosabb azonban a másik kritérium, hogy a festés felett is szintermaradványok láthatók.

Feliratából mindössze ennyi látszik:

I V L P H I L I P
N O B I L I S S I M
P R I N C I P I I W
V T I S E T · M A R

Mindamellett jól rekonstruálható:

[Imp(eratori) Caes(ari) M. Iul(io) Philippo
P(io) F(elici) invicto Aug(usto) pont(ifici)
max(imo) trib(unicia) potest(ate) co(n)s(uli)
p(atri) p(atriae) proco(n)s(uli) et M.]
I[u]l(io) Phil[ippo] nobilissim[o] Caes(ari)]
principi iuv[entu]tis et Mar[ciae]
Otaciliae Severae sanctissimae Aug(ustae)
coniugi Aug(usti) n(ostri⁴) ab Aq(uinco)
m(ilia) p(assuum) XLVI?]⁵)

Philippus (224—249) és Philippus iunior, valamint Otacilia Severa nevei szerepeltek az eredeti feliraton. Philippus iunior 244-ben Caesar, 247-ben viszont már Augustus. Töredékünkön mint Caesar nobilissimus és princeps iuventutis szerepel, közvetlenül utána már anyja következik a feliraton. Ebből következik, hogy az oszlop felállításának ideje 244 és 247 közé esik.

A töredék formás, szép betűi és finom felületi kezelése igen jó kőfaragó műhelyre utalnak. Súlyos és nagy mérföldköveket pedig nem szokás messziről szállítani. A domborművek tömeges előfordulása is csak helyi készíttéssel magyarázható. Le kell számolni tehát azzal a feltételezéssel, hogy a dunapentelei köemlékek jó része aquincumi műhelyek exportja lett volna. Egy másik tanulság tehát, amit szerény, de kvalitásos töredékünkől is levonhatunk, hogy a mythologiai tárgyú reliefeket és szoborműveket gyártó műhelyek nyomait is Intercisa területén kell keresnünk.

Járdányi-Paulovics István

⁴) Esetleg még: *Matri castrorum et exercitus*.

⁵) V. ö. a baracpusztai mérföldkövet (CIL III 10.640), továbbá: CIL III 3718, 10.619, 10.627.

Kuzsinszky (Bud. Rég. 7, 1900, 11 kk.) egy aquincumi hasonló felirattal kapcsolatban felsorolja a pannóniai Philippus-mérföldmutatókat.

ÜBERMEISSELTE UND BEMALTE MEILENSTEINE AUS INTERCISA (DUNAPENTELE).

Bruchstück eines Meilensteins aus dem Mauerwerk der *Porta decumana*¹⁾ des Castellums. Gef. 1928. Ung. Nationalmuseum, Inv. Nr. 13—1929. 5. Kalkstein. Höhe 60, Durchm. 41.5 cm. (T. XXX., Abb. 1—2.)

Die verhältnismässig am besten erhaltene, dominierende Inschrift weist die schönsten Buchstabentypen auf und kann im grossen Ganzen auch rekonstruiert werden (s. ung. Text!). Wir können aus dieser fragmentarischen Inschrift nicht entnehmen, ob der Kaisername *Septimius Severus* im Nominativ oder Dativ vorkommt. Auffällig ist bloss, dass der Name des Kaisers noch ein zweites Mal vorkommt. Hieraus sowie aus der nur mit Vorbehalt gelesenen 8. Zeile möchte man eher darauf schliessen, dass er wenigstens im ersten Falle im Nominativ gestanden hat. Doch muss die Frage aufgeworfen werden, ob der Name beim zweiten Vorkommen nicht etwa das Consulat bedeutete, in welchem Falle er selbstverständlich im Ablativ gestanden hätte.

In der 8. Zeile ist aus Buchstaben von abweichendem Charakter MAXIMIAN zu entnehmen. Es handelt sich um eine andere, in der 5. Zeile beginnende Inschrift, die mit Hilfe der verhältnismässig leicht lesbaren 7. und 8. Zeile wie folgt ergänzt werden kann: *Imp(eratori) [Caes(ari) M. Aur(elio) Diocletiano Aug(usto)] et Imp(eratori) Caes(ari) M. [Aur(elio) Valerio] Maximian[o Aug(usto)...]*. Die Inschrift stammt wahrscheinlich aus der Zeit der gemeinsamen Kaiserschaft des Diocletian und Maximian (286—305), auf die das zweimalige Vorkommen des IMP weist. (Vgl. die Inschrift, Anm. 2.)

Wieder von einer anderen Inschrift unseres Meilensteines ist in der 5. Zeile das aus geneigten Lettern bestehende Wortfragment *PONT(ifex)* erhalten.

Von den bisher erwähnten Resten scheinen wieder abzuweichen die über *PONT*, sowie die zwischen der 3. und 4. Zeile sichtbaren Buchstabenfragmente, die ursprünglich wohl *p(rius) f(elix) in [v(ictus) ...]* gelauten haben mögen. So haben wir, nur aus dem bisher erwähnten zu schliessen, es zum mindesten mit den Inschriften von vier verschiedenen Zeiten zu tun.

Von den aus verschiedenen Zeiten Stammenden Inschriften unseres Bruchstückes wird wohl die mit den am besten erhaltenen und tief eingemeisselten Buchstaben für die älteste zu halten sein. Dazu stimmt, dass diese *Severus*-inschrift von einer späteren aus der Zeit Diocletians gestört wird. Die flüchtiger ausgeführten Buchstaben der anderen Inschrift- oder Buchstabenfragmente, die weniger regelrechte Anordnung der Worte und Zeilen sprechen für eine spätere Zeit. Eine Ausnahme bilden bloss — und hier kann nun von einer fünften Inschrift gesprochen werden — die in gleicher Richtung mit der Inschrift des *Severus* in der 2. bis 4. Zeile laufenden Schriftreste AIV, M·AVR und C·VAL·C(?), deren schönere Buchstaben für eine frühere Entstehungszeit zeugen und möglicherweise auch noch vor die Inschrift des *Severus* zu setzen sind.³⁾ Vielleicht hieher gehören auch die Buchstabenreste am Ende der 6. Zeile: *[tr(i)] b(unicia) p(otestate) III...*

Ein bemerkenswerter Umstand ist, dass die römischen Steindenkmäler, und zwar nicht nur die figuralen, sondern

die rein inschriftlichen, bemalt waren, ja dass mitunter die Inschriften selbst bloss mit Farbe aufgetragen waren. Im Verlaufe unserer Abhandlung wird später von einem anderen, ebenfalls in *Dunapentele* gefundenen Meilensteinfragment die Rede sein, das die Bemalung gut bewahrt hat. Vor einer derartigen Bemalung wurde die Oberfläche des Steines mit einer gut anhaftenden Masse ebenmässig und glatt gemacht. Diese die Lücken und Risse ausfüllende Masse war in hervorragendem Grade geeignet, etwaige frühere Inschriften verschwinden zu lassen. Man brauchte demnach nicht in jedem Falle (wie bei Zeile 7 und 8 unserer Meilenstein-Inschrift) zur Abmeisselung früherer Spuren zu greifen. Je tiefer die Buchstaben waren, desto besser klebte das stückartige Grundierungsmaterial an. Die neue Inschrift wurde dann gewöhnlich in diese hüllende Schicht eingegraben, was die Erklärung dafür abgibt, dass die Buchstaben der späteren Inschrift auf dem Stein selbst nur in schwächerer Meisselung erscheinen.

Auch am anderen Rande unseres Fragmentes sind schwache Schriftspuren festzustellen, die als Fortsetzung der rechtsseitigen Reihen gelten können; doch ist eine Feststellung der Zusammenhänge oder eine etwaige Rekonstruktion der verstreuten Schriftzeichen nahe zu unmöglich. Der Zusammenhang mit der rechten Seite scheint nur an zwei Stellen plausibel, und zwar zwischen den Überresten der 3. und 4. Zeile, wo auf der linken Seite vielleicht *TR·P tr(ibunicia) p(otestate)...* zu lesen ist, sowie in der 5. Zeile bei *PONT(ifex)* und *COS (consul)*:

PONT · MAX · TRIB · POTES · PP · COS ...

Beide Worte sind in einer Richtung angebracht und ihre Buchstaben sind gleichmässig nach rechts geneigt.

In der Richtung der 3. und 4. Zeile kann das dazwischen befindliche Wort der üblichen *MP, m(ilia) p(assum)* sein.

Bruchstück eines Meilensteines aus härterem Sandstein, gefunden bei Erdarbeiten im Jahre 1927 auf dem nördlich an das oben erwähnte Gebiet angrenzenden Acker (Grundb. Nr. 2109). Ung. Nationalmuseum, Inv. Nr. 22—1927. 2. Höhe 40, Durchm. 35.5 cm. (T. XXX., Abb. 3—4.)

Die Inschrift ist von einer dünnen weissen, zur Grundierung der Bemalung dienenden Schicht überzogen, auf der die Buchstaben mit roter Farbe angedeutet sind. Von der Inschrift ist wenig erhalten, trotzdem ist sie leicht zu rekonstruieren (s. ung. Text).

Unser Denkmal trug ursprünglich die Namen *Philippus* (244—249) und *Philippus iunior*, sowie *Otacia Severa*. *Philippus iunior* war 244 *Caesar*, 247 *Augustus*; hier kommt er als *Caesar nobilissimus* und *Princeps iuventutis* vor, während gleich darauf der Name seiner Mutter folgt. Hieraus geht hervor, dass die Aufstellung des Steines in die Zeit zwischen 244 und 247 zu setzen ist.

Das Vorkommen einer grossen Menge von Steindenkmälern in *Dunapentele* weist darauf hin, dass jene auf dem Gebiet von *Intercisa* erzeugt worden waren.

Stefan Járdányi-Paulovics

Anm. 3) Wir glauben nicht irre zu gehen, wenn wir — aus der 2. Reihe zu schliessen — diese vorhergehende Inschrift in die Zeit der Antonine setzen. Hingegen scheint die 4. Zeile C·VAL(eri)us C[onstantinus ... ?] aus späterer Zeit zu stammen. Doch sind die Buchstabenreste in dieser Zeile so unbedeutend und irreführend, dass

deren Lesung nur mit Vorbehalt genommen werden muss. Wir meinen vielmehr hauptsächlich wegen des Charakters der Buchstaben und wegen der Übereinstimmung der Zeilen, dass wir es hier mit Resten einer Inschrift d. 2. Jh. zu tun haben.

ADATOK AZ IPARI TECHNIKÁHOZ AQUINCUMBAN.

Az idei évben sikerült több, már hosszabb ideje az Aquincumi Múzeum tulajdonában levő ipari tárgy szerepét és szerkezeti helyét meghatározni.

Fényt vetnek ezek a meghatározások az ókori technika meglehetősen fogyatékosan ismert területére és egyes ipari eszközök működését pontosabban megismertetik velünk.

I. Malomkőforgató.

Már régebben az Aquincumi Múzeum leletei közé került egy kovácsolt vasdarab. Az 1910-es évek körül találták a mai Gázgyár területén.¹⁾

Régebben mint kőfaragó szerszám volt nyilvántartva. A rozsdá által meglehetősen megrongált vasdarab (felülnézetben) megtévesztésig hasonlít a faragott kövek összekapcsolásánál használt ún. »fecskefark«-alakú vasékhoz, csak mintegy három-négyszer nagyobb annál (ld. az 1. képet).

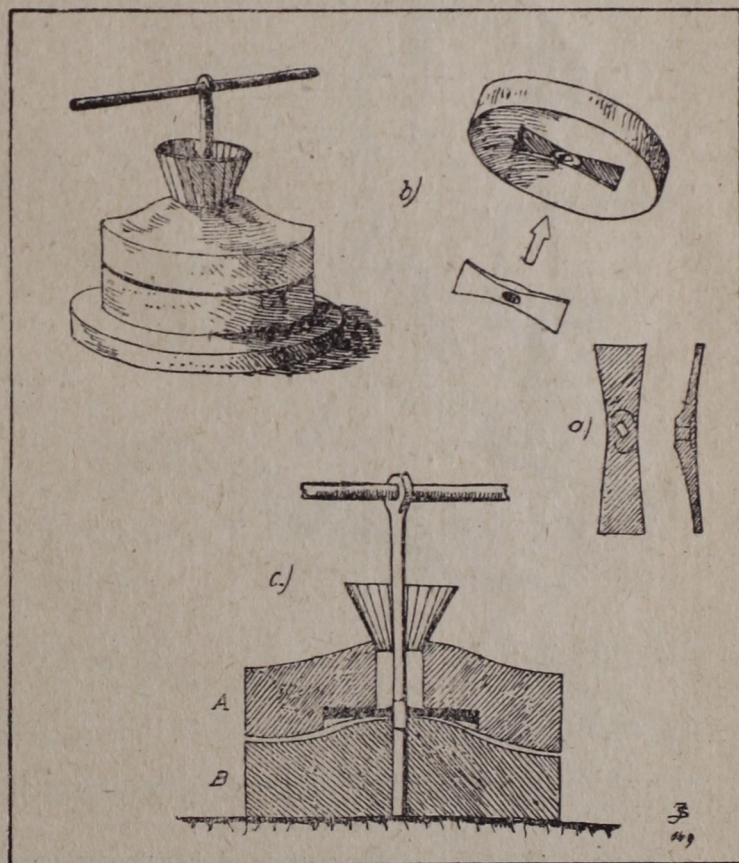
Hossza: 420 mm, szélessége a két végén: 122 és 120 mm, vastagsága a két végén: 11 és 13 mm. Oldalnézetben alsó lapja közel vízszintes, csak a közepén emelkedik 2 mm magasra és törik jobbra és balra. Felső lapja jobb- és baloldaltól ferdén emelkedik a közép felé. A középrész ívesen kiemelkedik. A kiemelkedés hossza síkban mérve 95 mm. A vastagsága közepén 26 mm.²⁾

A vastárgy tetejét egy szabálytalan, négyszögalakú nyílás fúrja át, 37×22 mm méretben. Ez a nyílás a vasdarab hossz tengelyéhez képest ferdén készült. Az eszköz alsó lapján pedig kör alakú bemélyedés van (a bemélyedés átmérője 64 mm), amelybe az előbb említett négyszögű nyílás bele-torkollik.

A vastárgy eredetileg egy római (kézi) **malom forgató berendezéséhez** tartozott. Leletünknek ezt a meghatározását támogatják az analógiák.

A saalburgi múzeumban levő római kézi-malom helyreállításának a képe,³⁾ továbbá Germania területén talált malomalkatrészek és azok alapján készült néhány helyreállítás erősítik feltevésünket.⁴⁾

A helyreállítás nagyobb, vízi vagy állati erővel hajtható malomszerkezeteket mutat, az Aquincumi Múzeum tulajdonában levő, elég nagyszámú malomkő nagyrésze pedig kisebb (70 cm átmérőjű), tehát valószínűleg kézimalmok lehettek, emberi vagy állati erővel mozgatva.

1. kép. — Római kézimalom rekonstrukciós képe.

a) Malomkőforgató vas két képe. b) A forgató vas elhelyezése és a malom távlati képe. c) Szerkezet metszete.

¹⁾ Leltári száma: 30.275.

²⁾ Az eszköz pontos alakját az 1. ábra »a« csoportja mutatja.

³⁾ Neuburger, Die Technik des Altertums, 95. l. és 152. ábra.

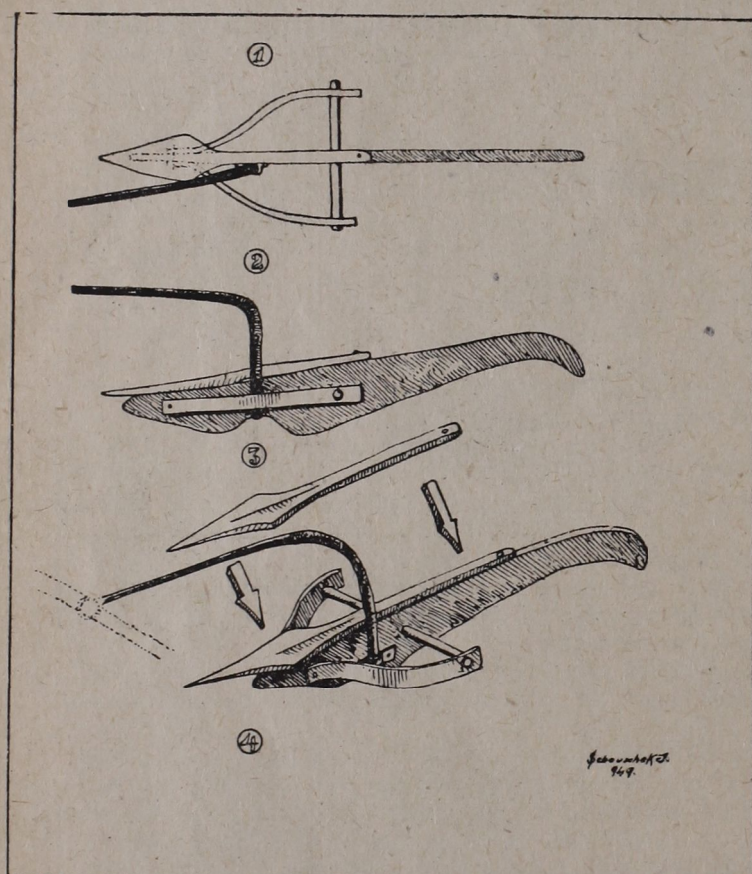
⁴⁾ Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburgmuseums 3, 1912, 75—95. l. és 32. és 43. ábrák.

Az aquincumi malomkövek belső felén majdnem mindenütt megtalálható vasalkatrészünk negatív formája a kőbe befaragva. Egykori helyzete tehát pontosan megállapítható. Malomszerkezetünket és annak működését magyarázza az 1. kép, b) és c) ábra.

Keresztmetszetben látjuk az egész szerkezetet. A rögzítetten nyugvó »B« kövön fekszik a felső »A« mozgó malomkő. A B és A felső, illetve alsó malomkő egymáson fekvő felületén történik a gabona őrlése. A felső kő át van fúrva nagyobb nyílással, hogy a magvak bejuthassanak a két kő közé. Az átfúrt B és A követ összeköti egy függőleges vastengely. Ennek a segítségével mozgatjuk a felső malomkövet. Ebben a felső kőbe van befaragva alsó felületén vastárgyunknak a már említett negatív formája. Szorosan hozzá volt erősítve a malomkőhöz, de a közepén levő, hossz tengelyéhez képest ferde nyíláson át volt dugva a vastengely, amelynek a keresztmetszete ezen a részen négyszögű volt. Ez a tengely a ráékelt vaséket és az »A« követ is forgatta. Hogy a forgatás a tengely felső végén keresztbe dugott fa- vagy vasrúddal, vagy más módon történt-e, az már pontosan nem állapítható meg jelen esetben. Azonban a malomszerkezet lényegét sikerült tisztáznunk.

A magvak beöntése történhetett a rajzon feltüntetett módon, vagy külön, az őrlőszerkezetet körülvevő deszkaburok tetején levő garat segítségével. Hasonlóképpen már nem állapítható meg a malomkő pereme közül kihulló liszt felfogására szolgáló szerkezet.

Maguk a malomkövek érdes breccziából és vulkáni konglomerátumból álló kődarabok.

2. kép. — Ekevas.

1. Felülnézet. 2. Oldalnézet. 3. Ekevas képe. 4. Ekevas elhelyezése a szerkezetben.

II. Ekevas.

Másik ipari vonatkozású leletünk egy ásó-szerű vastárgy, amely az Aquincumi Múzeum mellett végzett földmunkálatok során került elő. Közelebbi rendeltetése ekevasnak bizonyult. Felhasználási módját és elhelyezését mutatja a 2. ábra.⁵⁾

Erősen rozsdásodott és töredezett kovácsolt vasrúd. Hossza jelenleg 671 mm, egy része egyik végén le van törve, vége felé fokozatosan keskenyedik. Maga ez ekevas 215 mm hosszú. Vastagsága a leg-szélesebb helyen 26 mm. Nyele négyzetes keresztmetszetű, 24×24 mm.

III. Mérnöki kitűző műszer alkatrészei.

Harmadik és egyben legérdekesebb darabunk, amely az ókori mérnöki tudásra vet kedvező fényt, egy vastengely, egy »függő« és egy csuklós bronzdarab. A vastengely⁶⁾ ismeretlen időben és helyen került elő az aquincumi polgár város területén. Hossza 397 mm. Legnagyobb átmérője 55, négyszögletű, kovácsolt végén 35 mm széles. Egyik végén kúposan szélesedik és egy kis csappal végződik, másik vége törött, úgyhogy eredeti hossza már nem állapítható meg. (3. kép.)

Ez a vasdarab, egy római mérnöki műszer, ú. n. *groma* alkatrésze, műszer tengelye.⁷⁾ Aquincumban, sőt tudunkkal Magyarországon, az első ilyen-nemű lelet. *Vitruvius* leírásai alapján ismerték nagy-

jából eddig is a *gromát*, amely egy tengelyből — melyet *ferramentum*nak neveztek — és egy mozgó részből, a *stella*-ból állott. A tengely egyben műszertalpul is szolgált, mely azután műszerállványra volt állítva. A *stella* két egymásra derékszögben elhelyezett rúdból állott.

A pfünzi lelet derített világosságot a műszer szerkezetére.⁸⁾ A mi műszertalpunk felső része,

⁵⁾ Schumacher, Der Ackerbau in vorröm. und röm. Zeit, 1. A közölt ábrához képest a mi helyreállításunk kissé eltérő. V. ö. Neuburger, id. m. 88.

⁶⁾ Leltári szám: 30.273.

⁷⁾ Téglás, A Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye, 1908, 326.

⁸⁾ Neuburger, id. m. 396.

amelyen kis keskenyedésnek kellett lennie, hogy a középen lyukas, összeforrasztott stellát befogadhassa, hiányzik. A stella végein a vaspánt lefelé volt görbítve és szeggel átütve, eredetileg egy védő és egy merevítő fakeretszerkezet volt ráhelyezve. A négy sarkán négy kis függő »ón« (**perpendicularum**) lógott le zsinóron (3. ábra).⁹⁾

Az eddigi helyreállítási kísérletet érdekesen változtatja meg egy szintén Aquincumban (ismeretlen pontján) előkerült új lelet, egy bronz műszeralkatrész.¹⁰⁾ Egy bronzból készült üres henger, amelynek a felső része a ferramentum befogadására szolgál, alsó részén vízszintes síkban elhelyezve, egymástól 120—120 foknyira, három kiágazása volt mindegyik végén: egy egyszerű csukló a műszerlábak beerősítésére. Méretei: magassága 71, átmérője 26 mm, az alsó kiágazásnak hossza 20, legnagyobb szélessége alul 51 mm.

A ferramentum ehhez a talphoz volt erősítve, amely hasonló lényegében a mai fényképezőgépek állványainak csuklós szerkezetéhez.

Helyreállítási kísérletünkön ezt a **műszer-csuklót** kötjük össze a ferramentummal, bár a mi leleteink feltétlen két külön darabhoz tartoztak, az átmérő és a nagyságbeli eltérés miatt. Az elvi illeszkedés azonban kétségtelenül fennáll.

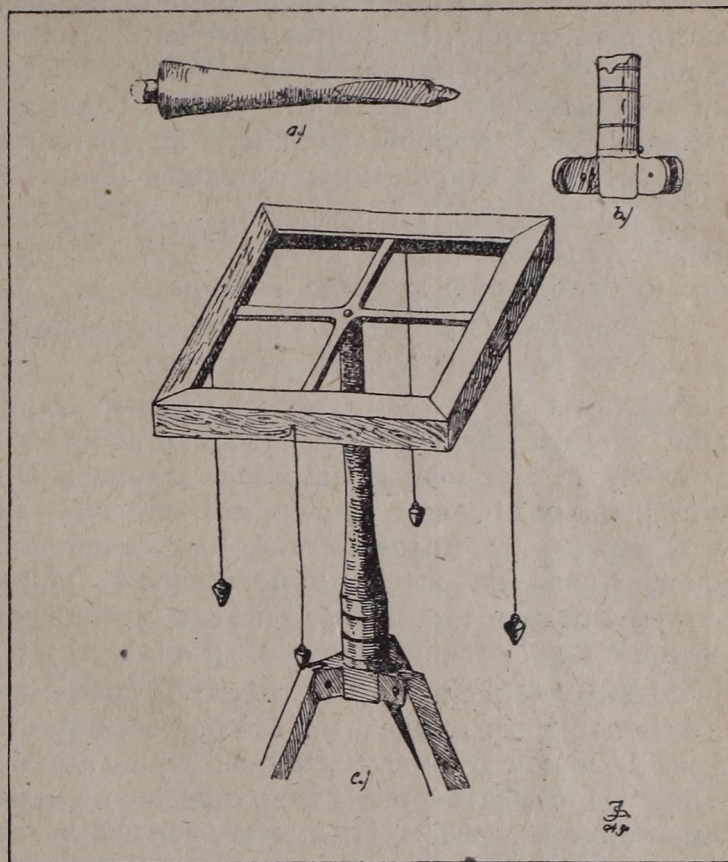
A **groma** a római mérnök — a mensor — egyik legfontosabb műszere volt. A műszer eredeti állapotában kb. embermagasságú volt. Használatára itt nem térünk ki részletesebben, működésének az elve röviden a következő.¹¹⁾ Az agrimensor-ok földosztási és útépítési munkáknál használták a gromát. Maga a műszer a mérnöki gyakorlatban **egyenes irányvonal és derékszögek kitűzésére** szolgált.

A stella négy sarkán, négy kis perpendicularum lógott le zsinóron, ezek közül 2—2 két egymásra merőleges síkot határozott meg. A műszer használata a következőképpen történt: kitűzték a jelzőkarokat, azután a mensor fekvő mérleg segítségével a műszert vízszintbe állította és beigazította, majd az egyik lefüggő zsinórtól a szomszédos felé nézett, és amint a két zsinór fedte egymást, jelt adott a jelzőkaró letűzésére.

Nagy hátránya volt a gromának, hogy a stella könnyen megsérült és ezáltal pontossága megszűnt, továbbá, hogy széles időben nem lehetett használni a perpendicularum-ok ingása miatt.

Lényegében hasonló, sőt szerkezetében azonosnak vehető az Alexandria-i Heron által leírt görög műszer *asteriskos* néven.

Érdekes megemlíteni, hogy **dioptra** néven leírt műszerünket, kis változtatással, még ma is használják a földmérési gyakorlatban.

3. kép. — Római kitűző műszer rekonstrukciója.

a) Ferramentum. b) Bronzcsukló. c) A műszer távlati képe.

Schauschek János

⁹⁾ Téglás, id. m. 3. ábra. Az aquincumi múzeum tulajdonában régtől fogva ismeretes ilyen (bronz) függő »ón«.

¹⁰⁾ Leltári száma: 51.609.

¹¹⁾ Oltyay, Geodesia 2, 9—13.

Данные к индустриальной технике в Аквинкуме.

В этом году удалось определить роль памятных предметов, находящихся в собственности музея и их структурное место.

Эти констатирования дают новое понятие о малоизвестной древней технике. Перед нами выкованный кусок железа, употребляемый в строительстве для скрепления камней, т. наз. „ласточкин хвост“, по форме похожий на клин. Длина 420 мм. ширина двух концов 122 и 120 мм., нижняя поверхность прикл. горизонтальная, обе стороны верхней поверхности повышаются в направлении середины (Рис. 1.).

На верхней части предмета видно отверстие четырехугольной формы размером в 37×22 мм., оно по отношению к длине оси косое.

Этот предмет принадлежал к вращательному механизму римской ручной мельницы.

Аналогия и реконструкция подтверждают наши установления. Находящиеся в собственности музея жернова меньшего размера (60—70 см.), таким образом ручные мельницы могли быть вращаемы человеческой или животной силой. Внизу на жернове негативная форма железной детали заделана. Действие механизма поясняет приложенный рисунок (Рис. 1., Б и с).

Подвижной жернов „А“ лежит и движется на неподвижном камне „В“. На верхнем камне видно большое отверстие, чтобы зерна злаков смогли проходить на поверхность помоли. Два жернова связывает вместе вертикальная железная ось, которая при помощи прикрепленного к ней железного стержня двигает верхний жернов. Поперечный разрез оси, там где проходит через железный клин — четырехугольный. Клин-же прикреплен к верхнему жернову. Как происходило вращение железного стержня — установить нельзя. Изображенное на рисунке разрешение этого вопроса является лишь предположением. Сам жернов высечен из грубой брекчии и вулканического конгломерата.

Вторая находка — длинноватый железный предмет, который решительно напоминает сошник. Способ его употребления и расположения указывает второй рисунок. Он 67 см. длины, один конец его сломан. Сам сошник $21\frac{1}{2}$ см. длины, толщина 2,6 см.-ов. В Аквинкуме это первая находка из деталей инструментов.

Третий самый интересный предмет — железная ось и кусок бронзы с шарниром, которые проливают свет на инженерное знание древних времен. Железная ось в неизвестное время и в неизвестном месте появилась на территории Аквинкума. Она 397 мм. длины, диаметр 55 мм., один конец конусообразно расширяется и заканчивается маленьким шипом, другой конец сло-

ман. Это железо — составная часть т. наз. *громы (groma)*, т. е. ось аппарата.

В Аквинкуме и даже, как нам известно, во всей Венгрии это первая подобная находка. Грома состояла из вертикальной оси — ферраменты — служащей подставкой для аппарата, и из одной подвижной бронзовой части — стеллы. Верхняя часть подставки прибора, по которой двигалась стелла, недостает. Стеллу охватывает кругом защищающая рамкообразная конструкция. На четырех углах висели на шнурках четыре маленьких кусочка олова (Рис. 3.).

Найденная нами также в Аквинкуме новооткрытая бронзовая деталь прибора, изменяет прежнюю попытку реконструкции. Это — цилиндр, верхняя часть которого служит для приёма ферраменты, на нижней части, на горизонтальной плоскости, в расстоянии один от другого в 120—120 градусах были 3 разветвления; на конце каждого разветвления обыкновенный шарнир для закрепления ножек аппарата. Высота 71 мм., диаметр 26 мм., максимальная внизу ширина 51 мм. Феррамент был приклеплен к этой подставке, которая в сущности походила на конструкцию штатива теперешних фотографических аппаратов. При наших опытах по реконструкции мы этот аппаратный шарнир связываем с ферраментом, хотя эти находки, безусловно, относятся к двум различным раскопочным находкам, вследствие разницы их диаметра и высоты. Принцип соединения, однако, несомненно существует. Это был одним из самых главных приборов римских инженеров. Подлинный размер прибора был прикл. в человеческий рост.

Землемеры употребляли грому при работах по разделению земли и при постройках дорог. Сам прибор в инженерной практике служил для установления прямого направления линии и прямоугольников.

На четырех углах стеллы висели на шнурках 4 маленьких перпендикуляра, из них каждые два определяли перпендикулярную одна на другую плоскость. Употребление аппарата происходило следующим образом: ставились сигнальные шесты, затем мензор с помощью весов, ставил прибор в горизонтальное положение и устанавливал его, смотря и ожидая когда один из висящих шнурков закроет собою соседний и когда это происходило, то подавался знак как поставить сигнальный шест.

Интересно заметить, что усовершенствованной формой вышеописанного прибора еще и теперь пользуются на землемерной практике.

Янош Шаушек

ÓBUDA 18. SZÁZADI BEÉPÍTETTSÉGE ÉS A LEGIÓTÁBOR HELYE.

A középkori és ókortörténeti kutatások miatt szükségessé vált Óbuda régi helyrajzának elkészítése. Tapasztalatom szerint, amelyet annak idején a Viziváros-Országút régi helyrajzának készítésénél szereztem, Budán jelentősen nem változott az utcarendszer a középkor óta. Lehetőleg nagy léptékű, régi térképekre volt szükség.

Igy esett a választás Kneidinger András két régi térképére.¹⁾ 1760 körüli időkből és 1778-ból származik a két térkép. Ezek alapján — különösen a későbbi, 1778-ból fennmaradt felhasználásával — készült itt közölt térképünk (1. ábra).

A térképet szemlélve, azonnal szemünkbe tűnik, hogy Óbuda belterületén jóformán semmi jelentős változás nem történt 200 év óta. Természetesen a régi városhatár körül is megindult a fejlődés, de csak a legújabb időben, a XIX. század elejétől kezdve.

A régi térkép a mai, 1 : 5000 mértékű (a főváros által használt) kataszteri térképre van rávetítve. (A legújabb, 1 : 1000 mértékű térkép feleslegesen nagy lapot adott volna.) A könnyebb tájékozódás szempontjából a mai utcaelnevezések vannak nagyjából beírva a térképen. Természetesen Kneidinger térképének torzításait, elrajzolásait és hibáit kijavítottam.

Óbuda déli határa a mai (helytelenül) Nagyszombat-, régi nevén Határ-utcánál kezdődik. A határ mellett van a Kneidinger által »Kolnberg«-nek nevezett domb, amely a katonaváros amphitheatrumszerűségét rejti magában. A városhatár a mai Pacsirtamező-utca mellett húzódik tovább. A Dévay-Biró Mátyás-térből kiinduló, szabálytalan vezetésű kis sikátor mutatja a határvonalat tovább, amely a mai Szőlő- és Kiscelli-utca keresztezéséig tart. Innen kezdve nyugati irányba kiugrik a határ a Föld-utca mellett álló házsor miatt. A Solymári-utca házsorának nyugatra visszanyúló kertjei, amelyek az akkor még fennálló kis tóig nyúlnak, alkotják a határvonalat.²⁾

A Solymári-utca és a Vörösvári-út metszésénél a határvonal ismét hozzávetőleg délre tart a mai Kórház-utcán át. Azután a Kerék-utca képezi itt a határt, a Kórház-utcai »régi« óbudai temető nagy négyszöge ide csatlakozik. A Kerék-utca végétől pedig ismét kelet-nyugati irányú a határvonal, a mai Raktár-utca—Miklós-tér és Sorompó-utca vonalán át vezet a Dunáig.

A közölt rajzon a jelzett utcáktól határolt területen belül az utcátömbök sávozva vannak, azonban a kép nem jelenti egyszersmind a beépítettséget is. Maga a sűrűn beépített terület jóval kisebb volt. A határvonalak Pacsirtamező-utcai és Kiskorona-utca közötti oldalán például csak a Kiskorona-utcai rész van házzal beépítve.³⁾

Óbuda régi megmaradt részeit vizsgálva, szemünkbe tűnik a laza, rendszertelen, falusias beépítési mód. A házak hol hosszú, hol pedig rövid oldalukkal nyúlnak ki az utcákra. Sok helyütt hatalmas kertek és udvarok vannak gazdasági melléképületekkel, istállók, magtárak, ólak tartoznak a házakhoz az egykori földműves és szőlőkapás lakosság foglalkozásának megfelelően. Amikor a Kneidinger-féle térkép készült, Óbudának a Pacsirta-utcától a hegyek felé, nyugatra eső része szintén üres, művelés alatt álló telkekből állott, a térképen jelzett utak csak mezői utak lehettek ezen a területen.

Ugyanígy a Vörösvári-út kiágazásánál az úttól jobbra-balra eső teleksáv csak közvetlenül a térnél volt beépítve. A Majlát-utcától nyugatra eső részen is ugyanez volt a helyzet. Érdekes az is, hogy a természetes, kínálkozó forgalmi utat a Duna mellett, illetőleg azzal párhuzamosan — amilyen a főútvonal például a Vizivárosban: a budai Fő-utca — nem alakítanak ki.

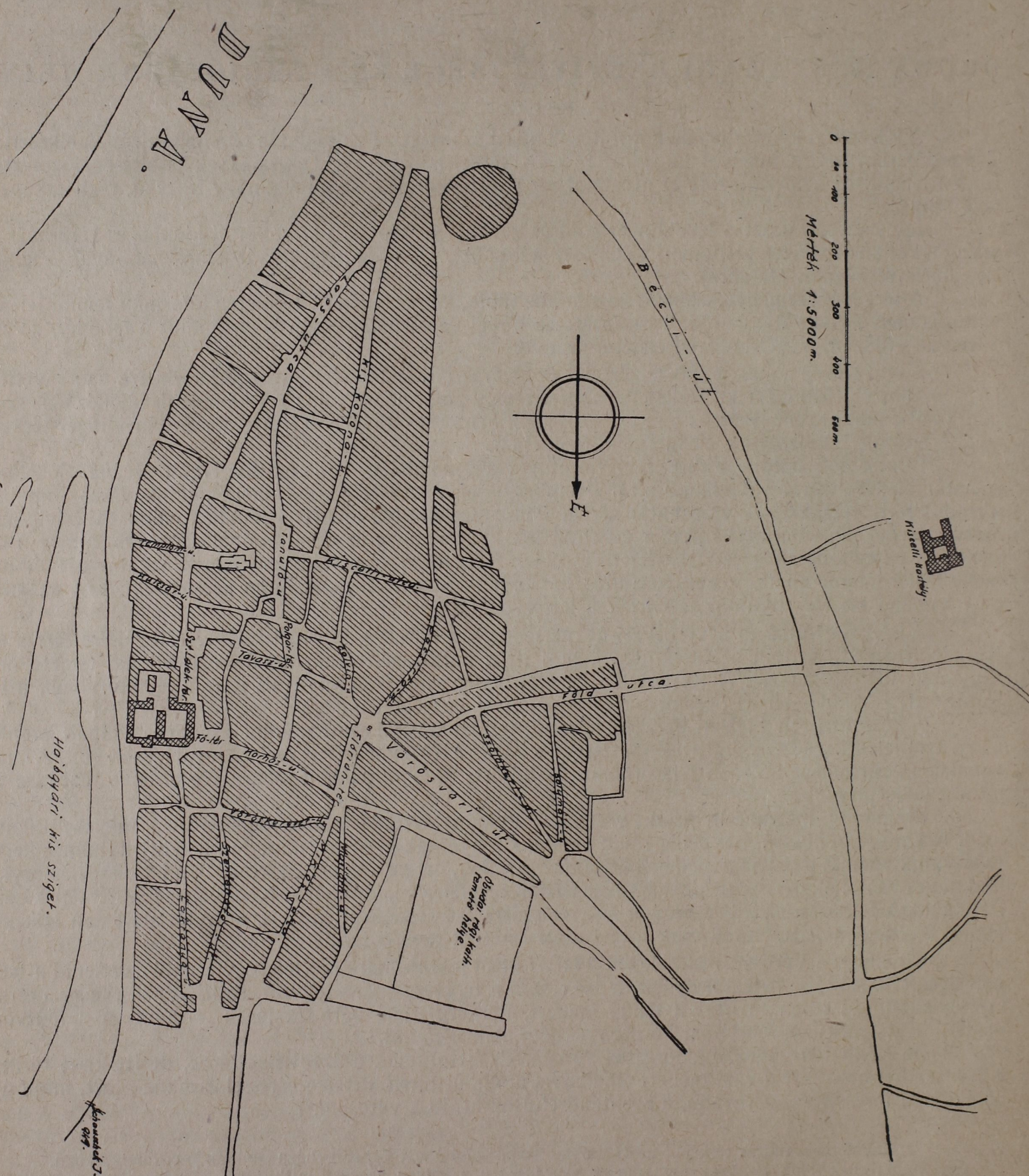
Az egyik főútvonal a Lajos-utca vonala. Ez betorkollik a Szentlélek-térbe, de itt kissé törik és a Szentendrei-úton a régi vám mellett elhaladva, a Miklós-téren hirtelen töréssel északnak tart, majd újra derékszögű töréssel vezet tovább, a Szentendrei-úton át, ki a városból.⁴⁾

¹⁾ Kneidinger András térképét közli Bártfai Szabó »Hol állott Fehéregyháza Óbudán?« c. munkájában.

²⁾ A legújabban, 1949. év tavaszán és nyarán ezen a helyen végzett építkezések alapozásainál kétségtelenül megállapíthattam (az üledékes lerakódásokból) az egykori tó helyét és a metszet-felületeknél a sorozatos feltöltődést. Különböző, értesülésem szerint, a tavat a szomszédos Nagybatony-Újlaki téglagyár törmelékével töltötték be a közelmúltban.

³⁾ A beépítettségre és házsűrűsége vonatkozó adatok Belitzky János szíves közlései.

⁴⁾ Utcaszabályozási okokból ma az egykori selyemgombolyító épülettől kiinduló, ferde, átlós átvágást készítettek.

1. kép. — Óbuda beépítettsége a XVIII. században.

A másik főútvonal a Lajos-utcától kiágazva, a Kiskorona- vagy Mókus- és Tanuló-utcán át mehetett, felhasználva a Polgár-térnél levő útkiöblösödést. A Tavasz-utca felé megtörve, kiérkezik a Flórián-térre, ahol kettéoszlik. Ez a főútvonal egyrészt a Vörösvári-úton át vezet ki a városból, a Vörösvári-út és a Bécsi-út metsződéséig, ahol tovább visz egyrészt Esztergom felé, másrészt a hegyeken át, Gercse falu felé visz egy ősrégi kocsit. A Flórián-térről másrészt kiágazik az út Kiscell felé. A mai Föld-utcán visz a kegyhelyhez a főforgalmi út.

Tehát egy több helyen megtört, nagyjában hosszanti tengelye volt a városnak a XVIII. században. Egy csomópontból, a Flórián-térből ágazott ki két másik főforgalmi út Kiscell és Esztergom felé.

Itt nem foglalkozom Óbuda középkori topográfiájával kapcsolatos megfigyeléseimmel, csupán annyit jegyzek meg, hogy a mai utcák vonalvezetése nagyjából azonos a régiekkel, ami a főforgalmi utakat illeti. A részletekben természetesen történhetnek változások, hiszen az eddig feltárt alaprajzok tanúsága szerint a nagy egyházi épületek környezete más lehetett.

Ami a római katonai tábor falait illeti, Kneidinger XVIII. századi térképe alapján nagyjából következtethetünk a tábor helyzetére. Amint általánosan tudjuk, két fixpontunk van, amelyeknek feltétlenül a tábor belsejében kellett állniuk. Az egyik a Flórián-téri, máig fenntartott fürdőépület, a másik pedig a Hajógyári szigeten kiásott parancsnoki villaépület. A két pont közötti túlnagy távolság bizonyítja, hogy a legiótábor Aquincumban különböző időben, különböző helyen létesült.

Köztudomás szerint egyik periódusban keleten, a hajógyári sziget közepén húzódó kis Dunaág szélén lehetett a tábor határa. Délről a Templom-utca, Kiscelli-utca, nyugaton pedig a Szőlőkert-utca (Föld-utcaig terjedő darabja), majd a Szél-utca helyén vonulhatott a táborfal. Az északi oldal a Raktár-utca és a Szél-utca keresztezésétől vezethetett a Dunához, ismét a Miklós-téren és a Sorompó-utcán át.

A Miklós-téren levő egykori selyemgombolyító épület alépítménye rejtheti a *Porta principalis sinistra*-t,⁵⁾ mert a tábor északi falának hosszát megmérve, a felezési pont körülbelül ide esik. Feltételezésünket erősíti, hogy az utak vonalvezetése egyike a legmaradandóbb dolgoknak. Főforgalmi utak, tapasztalat szerint, a szükségesség által kialakítva, évezredek át sem változnak. Talán erősíti feltételezésünket a régi óbudai vám közelsége is. A falak helyzetét pontosabban természetesen csak ásatás derítheti fel.

⁶⁾ A mai térképet vizsgálva, még két helyen tűnik szembe furcsaság. A feltételezett nyugati fal vonulatában, a mai Gyűrű-utca által határolva, egy szabálytalan négyszöget látunk. Fennáll a lehetőség, hogy vagy a *Porta decumana* maradványát, vagy esetleg nagyobb erődtornyot rejteget ezen a helyen a föld. Ugyanezt az érdekességet látjuk az egykori Nád-, Serfőző- és Tanuló-utcák által határolt négyszögű területen.⁷⁾

Végül fel kell hívnunk kutatótársaink figyelmét a legmeglepőbb jelenségre Óbuda beépítettsége történetében. A közeljövőben erőteljesebben meginduló aquincumi legiótábor-kutatások előkészítéséhez több rajzot készítettem Óbudáról. Szilágyi Jánossal, megvitatva a helyrajzi kérdéseket, megállapítottuk, hogy Óbuda régi beépítettsége (az eddigi jelek szerint) pontosan azonos azzal a területdarabbal, amelyet az ókorban Aquincum legiótábora és katonai kolóniája együttesen elfoglalt.

Schauschek János

⁵⁾ Nagy, Budapest története I/2., 359.

⁶⁾ Szilágyi János szíves közlése.

⁷⁾ Természetesen az ásatások vannak hivatva tisztázni a táborfalak holfekvésének problémáját véglegesen. Különös az Ék-utca helyzete is!

Застройка селения Обуда в XVIII. столетии и месторасположение лагеря римского легиона.

Вследствие средневековых и древне-исторических исследовательских работ явилось необходимым изготовление топографического чертежа места старой Обуды.

Две старые географические карты А. кнейдингера происходят прибол. от 1760 и от 1778 гг. На основании их были изготовлены приведенные географические карты. (Рис. 1.)

Взглянув на географическую карту замечаем, что во внутренней территории Обуды за 200 лет почти не произошло никаких существенных перемен. Естественно, что и вне старого города началось развитие, но гораздо позднее, а именно в начале XIX. столетия.

Прежняя географическая карта заснята на теперешнюю, официальную географическую карту масштабом 1:5000, используемую глав. городом Будапештом. Для легкой ориентации, большая часть названий теперешних улиц нанесена на географической карте. Вполне понятно, что искажения, неточности и ошибки географической карты Кнейдингера я исправил. На приведенном рисунке территория ограниченная улицами, заштрихована. Однако, карта не означает также и сплоченность застройки.

Идущую параллельно с Дунаем и пересе-

кающую город в длину дорогу главного оборота, не вырисовывают.

Что же касается стен римских военных лагерных крепостей, то, на основании географической карты Кнейдингера от XVIII. столетия, приблизительно можем определить место лагеря. Как вообще известно, у нас есть 2 определенных пункта, которые обязательно находились во внутренней части лагеря. Один из них — здание бани легиона на площади Флориан, второй же — раскопанное здание дома наместника на остров Хайошдяр. Слишком большое расстояние между двумя пунктами свидетельствует о том, что лагерь легиона в Аквинкуме в различное время располагался в различных местах.

Самым удивительным явлением в истории застройки Обуды является то, что прежняя застройка Обуды до точности тождественна с той частью территории, которую в древнее время занимали совместно лагерь легиона и военная колония.

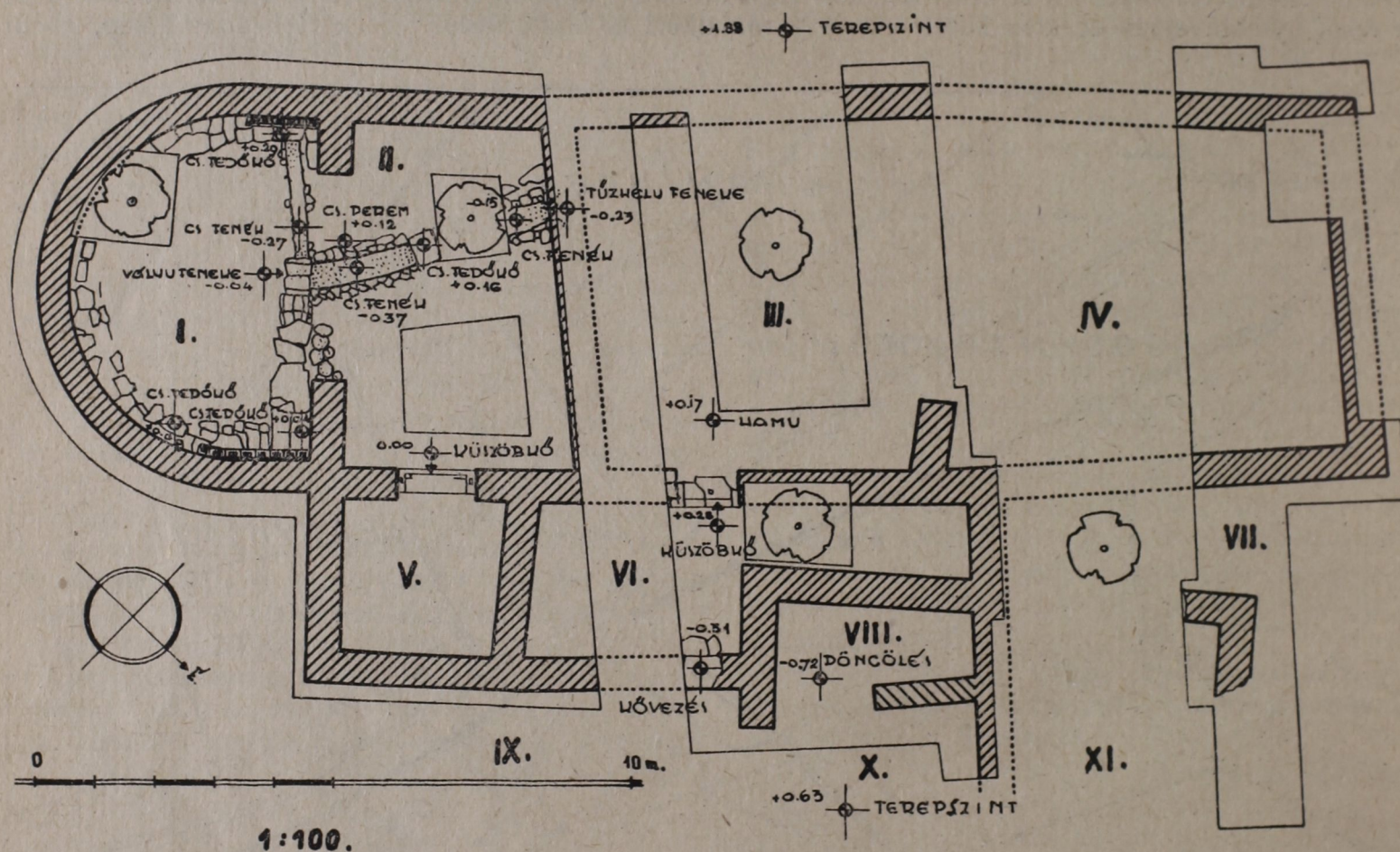
Таким образом Обуда строилась лишь там, где основатели ее находили бесплатный каменный строительный материал.

Янош Шаушек

meghosszabbított vonala épp ezen teleknél menne el), amely itt, a **Csúcshegy ÉK-i tövében** az »Aranyhegyi-patak« mentén vonult,¹⁾ másrészt néhány száz méterre egy tizenkét helyiséges római villa került napfényre,²⁾ mindezek indokoltá tették a szóbanforgó területdarab kikutatását. Négyheti munka a 2. képen bemutatott, alaprajzban felmért építmény maradványait hozta felszínre. Ekkor azonban a kutatást abba kellett hagynunk. Az építmény ÉK felé tovább terjedt volna, sőt az út is itt lett volna megkeresendő, de ezen további teendők pótlása szerencsésebb utódainkra vár.

Egy, legalább **tizenegy helyiségből álló építmény** nyomaira akadtunk ezen a helyen, amelynél mindenekelőtt az alaprajz vonalainak a kuszáltsága⁴⁾ és a **helyiségek kicsinysége**⁵⁾ tűnik fel. A rajz magasságpontjai (az egyik küszöbkő tetejének a szintjén mérve) mutatják, hogy lejtőn⁶⁾ létesült az építmény, mégpedig a kiugró félkörös fallal lezárt helyiségsor épült magasabban. A II és a IV sz. szobák (a jelek szerint) voltaképp az I, illetőleg III számúak előhelyiségei (halljai).

Erre utal elsősorban a különösen széles ajtónyílás ezen helyiségpárok között.

2. kép. — A mansio feltárt része.

¹⁾ Bud. Rég. 12, 1937, 28. Garády Sándor a közelben mintegy 350 m hosszúságban állapította meg (ásatással) a római útnak itt a középkori úttal párosult szakaszát: *Laureae Aquincenses*... (Kuzsinszky B.-Emlékkönyv) I., 184. Mivel út tájékán vagyunk, azért nem lep meg bennünket, hogy ezen a környéken találták (egy marhaható kútnál) a 3 »millia passuum«-ot, mérföldet mutató követ (Arch. Közl. 5, 69). Sírköemlékek a Csúcshegy alján: Bud. Rég. 5, 152—53.

²⁾ Nagy, Bud. Rég. 12, 1937, 27—60.

³⁾ 1940. X. 22—XI. 20-ig öt-hat emberrel volt módunkban végezni a feltárást. Első rövid megemlítése: Bud. Rég. 13, 1943, 352.

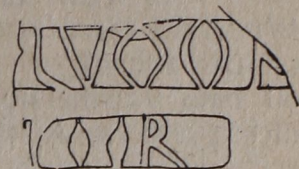
⁴⁾ Kérdés marad, vajjon elemi erők (sebesen folyó víz, földelmozdulás) tolták össze-vissza, odébb ezeket a könnyű falakat?

⁵⁾ Az egyes helyiségek méretei: az I sz. (az 1. képen) félelipsis alakú, kiugró szobáé 4×5,7 m (mindig belső tér értendő); 3,45 m széles ajtónyílás vezet át ebből a II sz. helyiségbe, amelynek hosszúsága szintén 5,7 m, szélessége pedig (trapézalakú) 3,2 és 3,9 m között váltakoznak; a III sz. helyiség nagysága 5,1×5,8 m (legalább ennyi, mert ez a szoba is szélesedni látszik nyugati irányban); a IV sz. helyiség szélessége maximálisan 6,6, hosszúságai 5,2—5,8 m; az V sz. szobácska méretei 2,6×2,5 m; az L-alakú, VI sz. helyiségben az egyes határoló falak hossza: 2,7, 3,6, 1,7, 3,8, 1,2, 2,7 m. A többi helyiségek méretei az ásatás eddigi eredményeiből nem határozhatók meg.

⁶⁾ Koethe (30. Bericht der röm.-germ. Kommission... 1940, 104) néhány megjegyzése (antik irodalmi helyek alapján) jut itt eszünkbe, ha ez az apszisos helyiségsor valóban építményünk fürdőosztályával azonos. A »villák« fürdőrészeit leginkább a lakóház keskeny oldalához építették. A meleg helyiségek lehetőleg a délutáni nap irányába estek (Vitruvius ezen tanácsát itt végrehajtották). A hegy felé kellett építeni a melegvízű fürdőszobákat, és a közelben vízforrásnak kellett lennie.

Az I és II sz. helyiségeket a **fűtőcsatorna-rendszer**⁷⁾ is összekapcsolja. Az I sz. **fürdőhelyiség** karéjos fala tövében egy-két sor **üreges téglá** (tubus) eredeti helyén (in situ) maradt meg (XXXI.—XXXII. t.) A **melegített levegőt** a fal mentén **felvezető téglarendszer** a **fűtőcsatornán kezdődött**. Ez 50 cm mély, szélessége 30—50 cm. Félkörben kíséri végig a falkaréjt, majd ennek ÉNY-i, egyenes zárófalát, végül feltűnő asszimmetrikussággal szeli át az (II sz.) előhelyiséget.

Az ásatásnál napfényre került lelettárgyak közül, az építmény rendeltetését és építésének korát illetőleg, legfontosabbak a **katonai bélyeges téglák**. A téglákon ugyanis ezek a bélyegek voltak olvashatók: LEG⁸⁾ II VD, AP IOVINI⁹⁾, FRIGERIDVS VP DVX AP VALEN¹⁰⁾ AP VALENTINI TRI¹¹⁾ AP LVPO ORD¹²⁾ LVOOR¹³⁾ (3. kép).

3. kép.

Aquincum állandó legiója, a »II. segítő dandár« itt előfordult téglabélyeg-típusa ismeretlen korban keletkezett, nem visel magán korhatározó sajátosságokat. A többi (a tisztneves) téglabélyegek biztosan. I **Valentinianus** idejében (364—375) készültek.¹⁴⁾

Építményünk romjai közül mintegy hatvan darab érmet¹⁵⁾ is kivehettünk. Az I, II, V, VI és VIII sz. helyiségekben kerültek napfényre ezek a majdnem kivétel nélkül erősen elkopott pénzdarabok. Nem elrejtett kincsleletekről van szó, hanem szórványos előfordulásokról.

Egyébként a *Constans-Gratianus* korszakaszt (337—383) ölelik fel, tehát szintén a IV. század középső évtizedeiben való lakottságot igazolják.

Építményünk IV. századi fennállására és lakottságára biztosan utal az itt előkerült hagymafejes ruhakapocstű (fibula) töredéke és egy ép térdfibula is. A **T-alakú fibula** hagymafeje nagy, kereszttrúdja megrövidült, kengyel és láb széles. Ez a ruhakapocstű-típus¹⁶⁾ főleg a IV. században volt divatos. A másik bronz¹⁷⁾ ruhakapocstű is mindenütt gyakori típus, és használják az egész római koron át, tehát szerepel másutt is a IV. században.

⁷⁾ A fűtőcsatornában (kivéve a falkaréj keleti felét) tíz-tíz cm távolságokban, tűzálló kőzetből faragott oszlopocskákat találtunk. Ezek tartották a fűtőcsatornák felett a padozatot. Elhelyezésük rendje ez volt: □□□□□. Az oszlopocskák 40 cm magasak, a tetőlap átmérője 24, a fenéklapé 17 cm. A keresztcsatornában nem került elő ilyen tartó oszlopocskák. A padozati fűtéshez a **praeurnium**, a tűzhely, a III sz. szoba egyik sarkában került elő. Az V sz. kisszoba alighanem a II sz. helyiség tartozéka. Az egyetlen megközelítési lehetőség is onnan nyílt ide.

⁸⁾ V=A (fejére állítva), tehát: legio II ad(iutrix), típusa: Szilágyi, A pannóniai bélyeges téglák, VI. t. 49 sz.

⁹⁾ Hat példányon (Szilágyi, id. m. XXVI. t. 10, 12, 13 típusok), ap (paratu) Iovini, »Iovinus (tribunus?) parancsára«.

¹⁰⁾ Típusa: Szilágyi, id. m. XXVIII. t. 58. Kiegészítése: Frigeridus v(ir) p(erfectissimus) dux ap(parante) Valen(tino) (tribuno), vagy: ... ap(paratu) Valen(tini) (tribuni). »Frigeridus tökéletes férfiú«, tábornok parancsára Valentinus tiszt irányításával. Az ap-betűpár szerintem az apparat-ige alakjának a rövidítése (»előkészíték, intézkedem«, supinum vagy participium ablativus-a, causae, ill. absolutus értelemben).

¹¹⁾ Öt példányon, típusaik: Szilágyi, id. m. XXVIII. t. 61.

¹²⁾ Eddig egy példányon ismeretes. Ezen ablativus-os bélyegszöveg-esetek kizárják, hogy az ap (paratus)-főnév alakjára gondolhassunk (ilyen értelemmel: »raktár, készlet«). Valószínűleg Luppianus nevét rövidítették úgy le, hogy a téglabélyeg második szava Lupus-név alakjának látszik. Olvasása szerintem: ap(parante) Lup(pian)o ord(inario), azaz: »Lup(pianus) rendbeli centurió intézkedésére«. V=U. A centurio-ság hadnagy-őrnagy rangoknak felel meg a mai hadsereg-szervezetben.

¹³⁾ Előbbi téglabélyeg még inkább lerövidített változata. Kiegészítése szerintünk: [ap(parante)] Lu(ppian)o or(dinario).

¹⁴⁾ Talán előkerült itt egy CHORTIS-téglabélyeg is, amely a II. század elejére (időszámításunk fordulója után) utalna. Azonban az ostrom folyamán ez a téglák elkallódott, de elveszett az ásatási jegyzőkönyv is, ahonnan most kibővíthetnők adatainkat a leletkörülményekről.

¹⁵⁾ A fűtőcsatornából Valens, Valentinianus és Gratianus nagyon kopott érmei kerültek ki (a Siscia-i verdeből való, hátlapjukon ezen körírások: Securitas rei publicae, gloria Romanorum), összesen 11 db, Valens egyik érme azonban kopás nélküli volt. A fűtőcsatorna mellől 13 db érme került újra napvilágra: Constantius (hátlapon: reparatio reipublicae, Siscia-ból), Constans (hátlapon: Victoria ...) jól kopott érmei; Valens alig kopott ezüstje hátlapján: Securitas rei publicae. Verdefényes volt egy Urbs Roma Sis — körírást viselő érme. A padozat rétegéből összesen 12 db érmet szedtünk ki, amelyek közül hat darab volt Valens-től (a hátlapokon a felírások: Securitas reipublicae, reparatio ..., Siscia-ból), öt példány Valentinianus-tól (a hátlapokon azonos körírások), végül egy érme Constantius-tól (a hátlapon: Victoriae dd nn ...). A padozat feletti földrétegből (az I és a VIII sz. helyiségeken belül) jutottak érmei birtokunkba (az előbb felsorolt ezüstök a II, V és VI sz. helyiség terében kerültek elő). Ezek is jórészt Valens (a hátlapon: Securitas reipublicae, Victoria Romanorum, Siscia-ból, egyik verdefényes) és Valentinianus (hátlapírások: gloria Romanorum, Securitas reipublicae, két érme kopás nélkül) képét mutatják előlapjaikon és Siscia verdejéből kerültek el ide; ebből a rétegből azonban Constantius is képviselve volt egy erősen kopott érmmel (a hátlap: ... fel temporum ...). Az I sz. helyiségben vadonatúj Constans-érem társaságában egy alig kopott pénzdarab ezzel a hátlapkörüírással: Victoriae dd. Augg. q. nn. került napfényre. Kiegészítése (Cohen² ..., VII., 431, 1. j. szerint): »Victoriae dominorum Augustorum quinque nostrorum«. Ez az öt Augustus: Constantius, II. Constantius, Delmatius, Hannibalianus, Constans. A kiadás ideje: Kr. u. 337 vége előtt.

¹⁶⁾ Csúcshegyi példányunkhoz hasonló típusok: Kovrig, A császárkori fibulák főformái Pannóniában, XXXIII. t. 7; Patek, A pannóniai fibulatípusok ..., 71, 74—75.

¹⁷⁾ Ép térdfibulánk hossza 3-7, magassága 2-1 cm. A nyolcas spirálist félkör alakú fejlap köti össze a kissé ívelt kengyellel, amellyel a lábnyúlvány ismét félkör alakú, de kisebb sugarú lapocskában és derékszögben találkozik. A fejlap szélét zeg-zug vonaldísz kíséri körül. Felülnézetben hasonló típus: Patek, id. m. XXII. t. 12; Kovrig, id. m. IX. t. 82 és b; 83; XXIV. t. 6. A korhatározáshoz: Patek, id. m. 62 és 75.

A 4. képen bemutatott, áttört díszítésű bronzlapocska rendeltetése bizonytalan. Ha nem övveret, akkor lószerszámdísz vagy még inkább ruhakapocstű(fibula)test. A szerszámformájú fibulatesten is látható a díszítésbe bele nem tartozó lyuk.¹⁸⁾

Az ú. n. lapfibulák a (i. u.) I—II. században, illetőleg a késő császárkorban voltak divatosak.

Az I sz. helyiségben, a fűtőcsatorna feletti földrétegből kerültek elő agyagból égetett *világlító-tornyocska* töredékei.²⁰⁾ Építményünk **fala**it mindenütt **agyagba rakták**. A tetőzet (leégve) a padozatszintre zuhant, a gerendafosztlányok is megvoltak egyes helyeken. A falmaradványok vastagsága 60 cm. Valamennyi helyiség terében egyazon téglatörmelék és padozatszint (egybefolyóan) volt megfigyelhető. A leletek és ezen körülmények arra utalnak, hogy *Gratianus* uralkodása (375—383,

4. kép.

mint terminus post quem) alatt vagy után tűzvész folytán gyorsan pusztult el építményünk, legalább félszázados fennállása után. **I. Valentinianus** császár korában, (a bélyeges téglák tanúsága szerint) építkeztek, javítást végeztek rajta, de az érmek és más téglabélyegek bizonyossága alapján előbb is folyt itt élet, illetőleg az első megépítést (ismeretlen időben) az Aquincum-i dandár osztagai végezték (a II. század elején?).

Mi ugyanis — falai csekély vastagsága ellenére is — *katonai rendeltetést* tulajdonítunk ezen építménynek.²¹⁾

Ez a probléma mindenesetre összefügg azzal a kérdéssel, vajjon feltétlenül katonai rendeltetésű-e az olyan építmény, amelynek a falaiból katonai bélyeges téglákat szedtünk ki. A határerődítéscsatornától néhány km-re épült rajnavidéki villáknál azzal magyarázták a katonai téglák előfordulását, hogy azok centuriók számára épültek, és csak a katonatisztek részesülhettek állami téglanyaggal való ellátásban.²²⁾ Más »polgári« épületeknél a legióneves téglák felhasználása (Kropatschek szerint) a következő okok valamelyikéből történt volna: ezen »villák« helyén előzőleg katonai állomásképe állott, vagy pedig a téglanyagot egy *felhagyott castellum* (táborerődítmény) vagy más katonai építmény falaiból bányászták ki, esetleg szabályszerűen, a parancsnokság engedélyével (lehetséges messziről hajón való szállítás is), de egy kizárt dolog, az t. i., hogy a csapattestek téglauzemei üzletszerűen szállítottak volna le építési anyagot polgári építkezéshez.

A civilépítmények építésének a kora e szerint a másodlagosan felhasznált katonai bélyeges téglák készítésének az idejénél későbbi, esetleg évszázadokkal.²³⁾ A svájci kutatások legjobb ismerője²⁴⁾ (Kropatschek fenti megállapításaihoz) még azt fűzi hozzá, hogy az egyes csapatalakulatok adhattak téglanyagot magánházak építéséhez is, ha azok tulajdonosai azért bizonyos szolgáltatásokat (p. o. gabonát cserében) teljesítettek a táborerődítménynek.

Pusztán az alaprajz²⁵⁾ alapján nyilvánvaló, hogy egy »villával« van dolgunk. Azonban általában nem szabad a meleg elől menekülő városi gazdagok nyári lakát értenünk ezen »villákon«, különösen a határvidéken és a tartományokban.²⁶⁾

Az sem szorul bizonyításra, hogy a »villa«-alaprajzú építmények katonai szálláshelyül is szolgálhattak, esetleg másféle középítményül is hasonlóképpen.

Vékony falainál fogva természetesen nem lehetett erődítés,²⁷⁾ sőt még csak megerősített lakó-

¹⁸⁾ Az ú. n. trombita-minta kivehető a díszítés vonalaiból. A szerszámalakú fibulákhoz: *Patek*, id. m. XVIII. t.

¹⁹⁾ *Patek*, id. m. 50, 51 és 1. j, 54. old.

²⁰⁾ A nyolc darab töredéket megemlíti és fényképben bemutatta: *Nagy*, Bud. Rég. 14, 1945, 185. kép: 188. old. »Ürömi mansio«-ról ír, de építményünk még Budapest közigazgatási területén fekszik. Találtunk még egy bronz *tintatartó-fedelet* is.

²¹⁾ A csúcshegyi »villában« katonai bélyeges téglák egyáltalán nem kerültek napfényre. Belső faldíszítésnek viszont a mi csúcshegyi építményünkönél nem került elő semmi nyoma, tehát ez is azt igazolhatja, hogy ebben az esetben nincs szó polgári lakóházzal.

²²⁾ *Bodewig*, Röm. Gehöfte zwischne Limes u. Rhein, Nass. Ann. 36, 1906, 156. Az Aquincum-i polgárvárosban a katonai bélyeges téglák hiányzásához: *Kuzsinszky*, Arch. Ért. 17, 1897, 397.

²³⁾ VI. Bericht..., 1910—1911, 67—68.

²⁴⁾ *Stähelin*, Die Schweiz in röm. Zeit, 156 és köv. old.

²⁵⁾ A Beckingen-i »villa« (VI. Bericht..., 1910—11, 57, Abb. 2/5) és az Odrang-i település (*Steiner*, Trierer Zschrift 4, 1929, 75—6 és Abb 1) »F« épülete megtervezésében lényegében hasonló elgondolásra mehet vissza. A félkörös fallal lezárt helyiségsor utóbbinál kb. 18 m hosszú és az épületsoport délnyugati sarkánál fekszik, mint legszélső épület a *Treveri-Colonia* (Trier-Köln) közti (római) út felé. Mindkét körülményt figyelemreméltónak tartjuk.

²⁶⁾ A városi élet hanyatlása, szemben a »villa«-élet elterjedésével, egyre általánosabb az ókor végére.

²⁷⁾ Mindenesetre nem gondoljuk út- vagy hídvámpépületnek, noha ezen a helyen erre a lehetőség fennáll. A belső tartományi vármállomásokhoz legutóbb: *Dobó*, Arch. Ért. 1940, 161. Ellenben *postaállomás* itt valóban helyénvaló. Egyébként a két építmény alaprajza, amelyeket ismertetőjük postaállomásnak hitt (Öst. Jh. 27, 1932, Bbl. 193—198, Abb. 95: Noreia-ban; Bbl. 206, Abb. 98: *ad Pirum in Alpe Iulia* im Birnbaumerwalde), egészen más beosztást mutat, mint a mi csúcshegyi építményünk.

háznak²⁸⁾ sem tekinthető, hacsak fel nem tételezzük (ami egyáltalán nincs kizárva), hogy építményünk udvarszerű térségben létesült, és (egyéb épületekkel együtt) *védőfal vette körül* a késő rómaikorban. Az Elsass-i *Larga* nevű castellumban is táborfalán belül találunk ebben a korban egy villaszerű építményt.²⁹⁾ Ez esetben szívesen hinnők a csúcshegyi építményt a **határőrkatonák szállástelepének**, illetőleg otthonának. A leletek és a hely megválasztása alapján mégis azt tartjuk legvalószínűbbnek, hogy az Aquincumba vezető út mentén egy **mansio**-val (avagy statio-val?) van találkozásunk. A dévényi »statio Romana« alaprajza lebeg elsősorban a szemünk előtt, amely a beosztás elveiben emlékeztet építményünkre.³⁰⁾ E szerint *éjtszakai szálláshelyül* szolgált volna utazó köztisztviselőknek, katonai és polgári *előkelőségeknek*. *Kis vendégszobák*, istálló, kocsisín, tágas udvar tételezendők fel az ilyen éjjeli menedékhely és úti őrállomás épületében.³¹⁾ Ilyen *mansio* vagy *mutatio* természetesen elsősorban útcsomópontoknál és folyóátkelőhelyeknél keletkeznek.³²⁾ Építményünk elhelyezése ebből a szempontból ennek a követelménynek megfelelő lehetett, hiszen itt keresztezhette az út az »Aranyhegyi-patakot«, sőt a közelben ágazhatott el az a polgári városrész, illetőleg a legiótábor és a katonai kolónia-város felé.

Az ilyen *mansio*³³⁾-k, statio-k, valamint posta- és vámállomások védelmére »stationarii«, uti biztonsági szolgálatra vezényelt katonák³⁴⁾ voltak kirendelve. Amint tudjuk, ezen (utánpótlási vonalat biztosító) őrsök élén állottak (többek között) a tartományok belsejében számos helyen írásos köemlékeket hátrahagyó *beneficiarius* (»kedvezményezett«) nevű tiszthelyettesek³⁵⁾ is.

A Csúcshegy-i úti őrállomás³⁶⁾ nem állott egyedül Aquincum körzetében. A közeli Testvérhegyen³⁷⁾ is volt *mansio*, de egyáltalán a budai hegyvidék útjainál sem hiányozhattak ezen *útbiztosító őrségszállások*. P. o. a Szépvölgyben is volt ilyesmi.³⁸⁾ A *Gyorskocsi- és Csalogány-utca sarkán*³⁹⁾ is maradtak fenn útmenti őrtoronynak nyomai. **Tabánban** a rómaikorban (**postaállomásnak**⁴⁰⁾ kellett lennie.

Az úti őrállomáshálózat feltárása és megállapítása különben több szempontból nem érdektelen feladat lenne, így p. o. ennek **sűrűségéből** következtetni lehetne (a római uralom első emberöltői alatt) **a pannontörzsek** megbízhatósága, **megbékültsége** (?) és az egyes útvonalak jelentőségének a fokozatára is, a későbbi (II—IV.) századokban pedig (a határmenti erődlánccal való védekező határőrzés idején) főképpen az utánpótlási utak biztosításának a módjára.⁴¹⁾

²⁸⁾ Korábbi időkből »a roman fortified house near Cardiff«: Wheeler, J. R. S. 11, 1921, 67.

²⁹⁾ VI. Bericht . . ., 1910—11, 77.

³⁰⁾ Kiasva 1935-ben: Ondrouch, *Limes Romanus na Slovensku*, 23 és 1. kép, a kisméretűség itt is megnyilvánul a helyiségeknek. A Kloten-i villában is *mansio*-t láttak: Stähelin, id. m. 374, 7. j.

³¹⁾ Központi jelentőségű táborhelyek közelében (de ilyen magyarázatra nem gondolhatunk a Csúcshegynél) maguk a körzetben működő *praefectus*-ok (táborparancsnokok) építettek (közös erővel) *tanácskozó- és szállásházat* a saját maguk számára. Wolff, XI. Bericht . . ., 1918—1919, 90. A *mansio*-szó különben a *manere* (maradni, t. i. éjjelre) igéből származik, míg *mutatio*=fogatcserehely. Utóbbi esetleg csak egyszerű földtábor, közepén forrással. Ld. a *mansio* és a *mutatio* mibenlétéhez: Westd. Zschrift 10, 1891, 288; Seyler, *Der Römerforschung Leistungen u. Irrtümer*, 12; Friedländer, *Sitten-geschichte Roms*, 285.

³²⁾ Az ilyen pihenőtelep neve »tabernae« is lehetett, és magánosok is építettek ilyesmiket: Schumacher, *Materialien* . . ., 112, n. 188. E helyen gyakoriak az Epona-nak állított oltárkövek. Friedländer (id. helyen) hangsúlyozza, hogy egy mástól 25 ezer duplálépés (37 km) távolságra voltak. Az utazások nagyságát a »mansio«-k számával mérték volna.

³³⁾ Stolle (Das Lager u. Heer der Römer, 24—35) véleményét azonban nem oszthatjuk, hogy a menetelő csapat-testek ilyen *mansio*-kban, mint éjjeli kvártély- és élelemraktárépítményekben pihentek volna meg, és ezért azok egymástól napi menetelési távolságokra (20 millia passuum = 30 km) lettek volna. Legfeljebb kisebb, sőt csak járőrlétszámú csoportok számára lehetett hely ezeknek az úti őrállomásoknak a belsejében.

³⁴⁾ Legutóbb ehhez a kérdéshez: Dobó, Arch. Ért. 1940, 154.

³⁵⁾ Részletesebben: Stein, *Die kais. Beamten und Truppenkörper* . . ., 78—79. Friedländer, id. m. 304.

³⁶⁾ Amikor a Csúcshegy tövében egy olyan építményt ismerhetünk meg, amely alaprajzilag »villa«, de rendeltetésében középület (akár őrállomás, akár posta- vagy vámház), ugyanekkor feltűnik az alaprajzi hasonlóság p. o. a sümegi »római castellum« (Arch. Ért. 2, 1883, 17; nagyság: kb. 30×30 m) és a Köln-Müngersdorf-i »úri lak I. építkezési állapota« között is (Fremersdorf, *Der röm. Gutshof Köln-Müngersdorf*, 5, »oben«; méret: kb. 40×20 m). Vagy talán Sümegen nem volt »castellum« az ismertetett építmény? Arra a hasonlóságra is utalunk, ami (szerintünk) fennforog a Derapatak-menti dunai őrtorony (legutóbb: Nagy, *Budapest története I/2.*, 756, 20×20 m) és a Bollendorf a. d. Sauer-i (Kropatschek, Bericht . . . VI., 1910—1911, 72 és Abb. 11) és a Stahl-i, továbbá a Stockbronner Hof-i (előbb id. m. 58 és Abb. 3) és egyéb »villák« között. Gondoljunk ennél a villatípusnál a homlokzat két sarki kiugró tornyára és a hátsó, udvaros építményre.

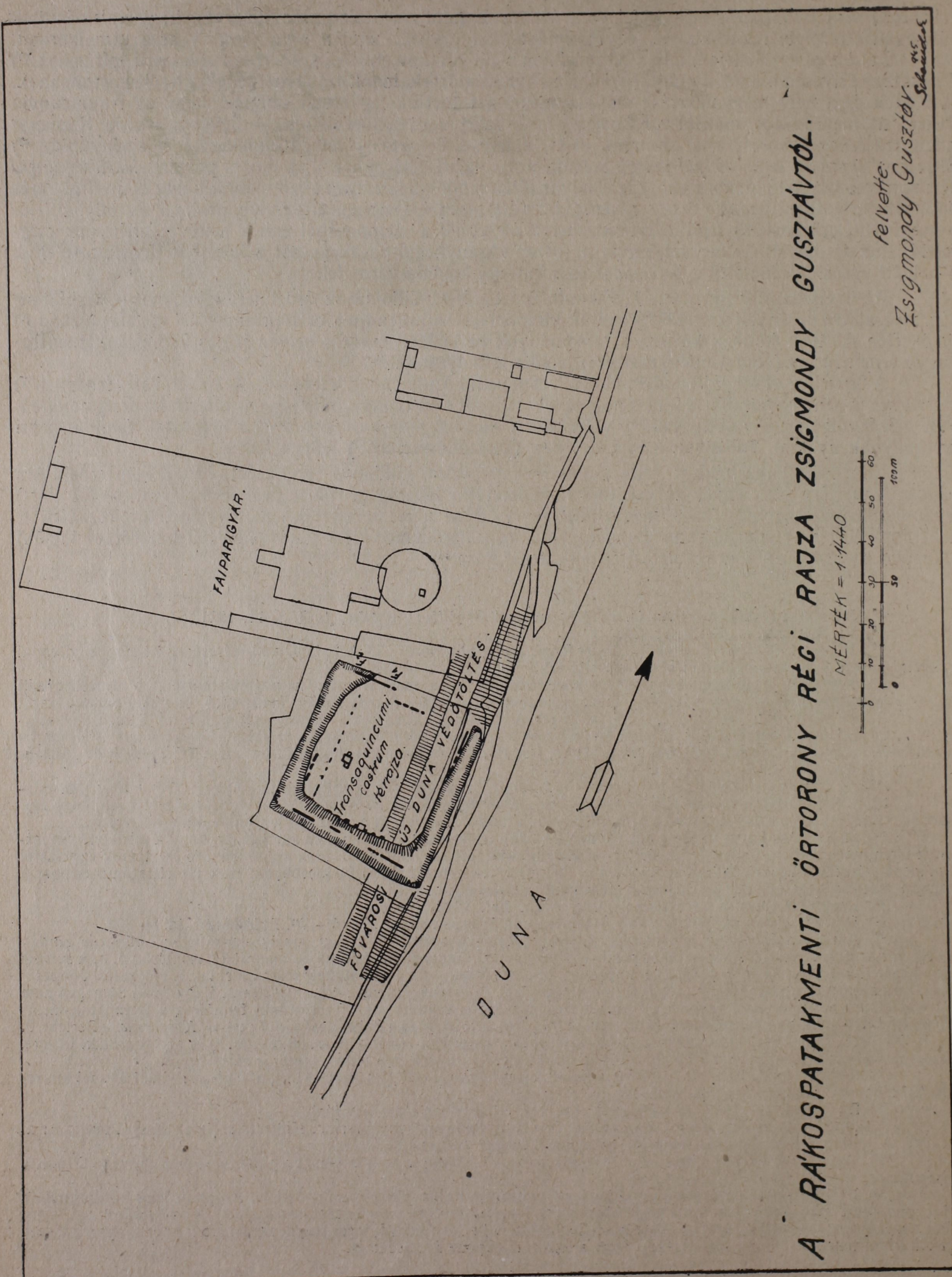
³⁷⁾ Garády, Arch. Ért. 49, 1936, 88. A Szent Antal-forrástól (III., Farkastorki-út, a Vörösvári-úttól 2 és fél km-re) a múzeumba katonai bélyeges téglát hoztak be.

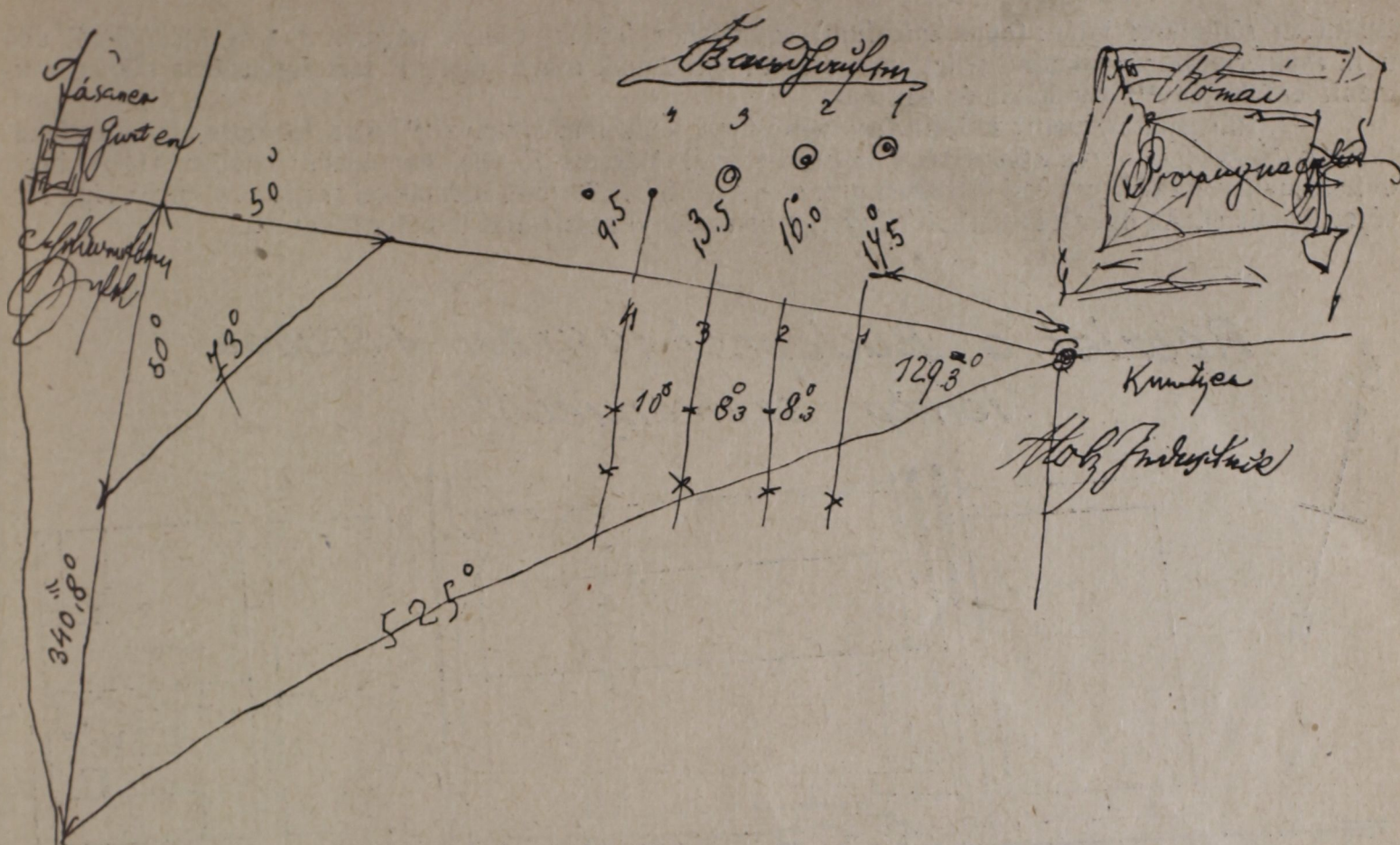
³⁸⁾ Bud. Rég. 14, 1945, 535 (Nagy Lajos, Nagy Tibor jelentése alapján).

³⁹⁾ Innen való az Aquincumi Múzeumnak egy Domitianus-nagybronzérme. Körirata: [imp. caes] Domit Germ. cos. XI. A hátlap teljesen sírára lekopva, az előlap közepén befűrtak.

⁴⁰⁾ Nagy, Az Eskü-téri római erőd, Pest város öse, 77. Érdekes adat ugyanitt a gellérthegyi őrtoronyról (a Citadella helyén).

⁴¹⁾ Utóbbi megállapítás Radnóti Aladárval való megvitatás alapján szűrődött le. Azonban jeles kutatótársunk azon gondolatát már nem oszthatom, hogy »Aquincum környékén nem a biztonságot szolgálták az őrállomások.« A legiótábor nem egyszer pusztult el, égett le, több ízben foghatták tehát ostrom alá, ezért hasznosak lehettek az őrtornyok a táborfalakon kívül rekedt csapatok biztonsága végett a legiótámaszpont közelében is.

6. kép. — A dunai híd cölöpnyomai, felmérte Zsigmondy Gusztáv.

II.

A RÁKOSPATAK-MENTI RÓMAIKORI ERŐDÍTMÉNY ÉS FAHÍD.

A Rákospatak-menti, »Trans Aquincum« nevű rómaikori táborerődítmény romjait részben már feltárták, de feledésbe ment, pontosan hol rejlik a földben az újra visszatemetettnek tudott dunabalparti erődítmény maradványa. Ezen erődítmény teljes feltárása és hitelesebb kikutatása ugyanis a jövő feladatok közé tartozik. Az elhanyagolt XIII. kerület valóban megérdemli, hogy történelmi emlékek gyarapodjék kulturális érdekessége!

A Kuzsinszky Bálint-féle irathagyatékban Zsigmondy Gusztáv készítette feljegyzést és rajzot találtam, amelyek alapján sikerült megtalálnom ezen rómaikori erődítmény pontos helyét, sőt megállapíthattam azt is, amikor a terepet bejártam, hogy egy kis falszakasz még a felszínen fenntartva ma is látható (31. t.). Együttal teljes pontossággal mérhettük⁴²⁾ be térképeinkbe a rómaikori Duna-i fahíd cölöpeinek a helyét is.

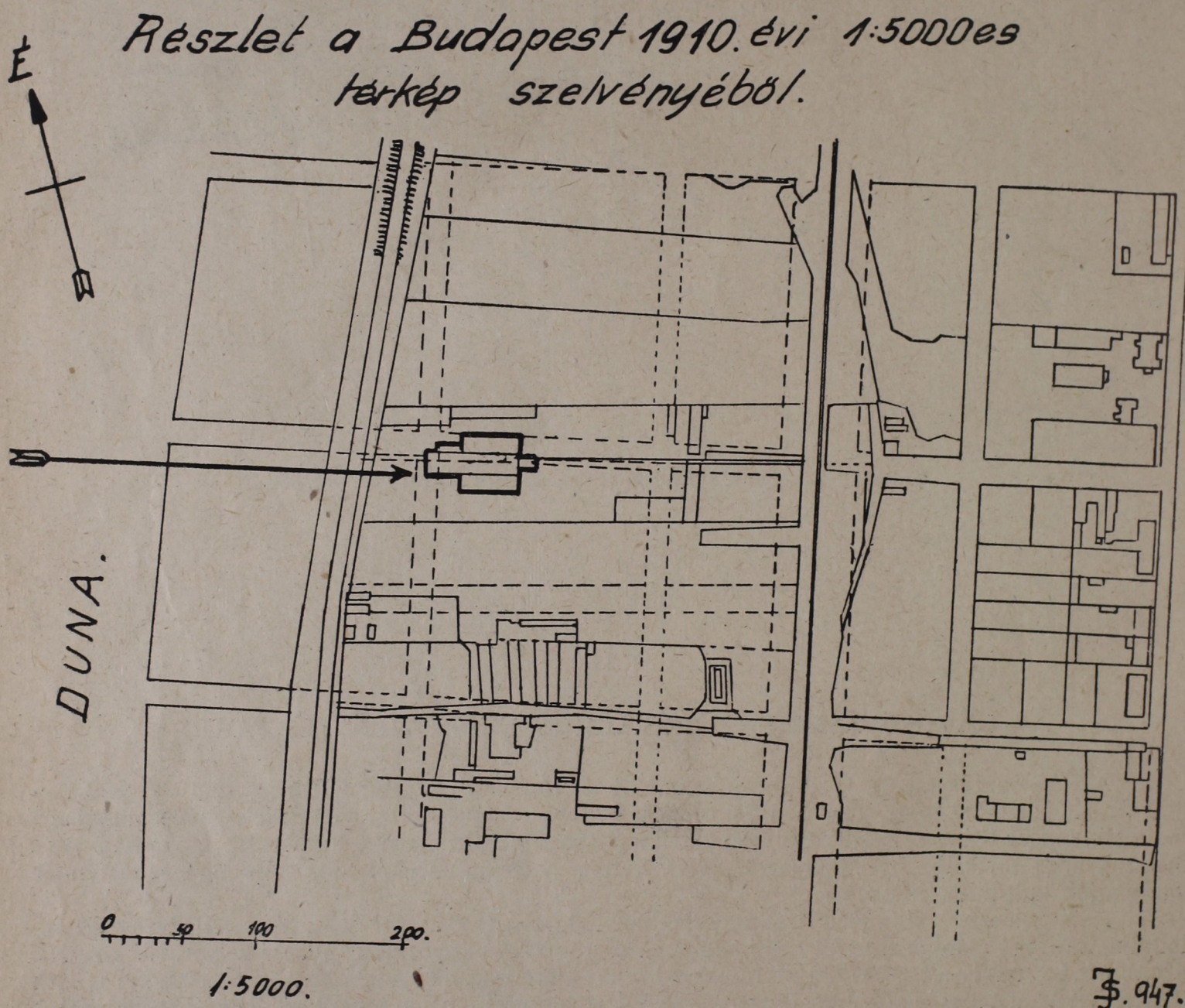
Az 5. és a 6. képen bemutatott rajzokon (másolatok az eredeti Zsigmondy Gusztáv-féle, már erősen elmosódott, mult századi felmérésről, illetőleg térképről) feltűnt, hogy a »trans-aquincumi castrum⁴³⁾ térrajza« mellett egy iskolai tábla alakjára emlékeztető alaprajzú »faipari gyár«-at láttunk bejegyezve. A régebbi 1 : 5000-es térképszelvényen viszont még megtalálható (7. kép) ez a különös alakú »hordógyár« (az 1447—8 régi hrsz. telkeken). Az új és régi helyrajzi számok egyeztetése után megnéztem a helyszínt. A faipari avagy hordógyárat már teljesen lebontva találtam, de meglepetésemre egy

⁴²⁾ Mindezen régi mérések és térképek átszámítási és átmérési munkálatainál nagy segítségemre volt kartársam Schauschek János építész úr. Közreműködéséért köszönetemet fejezem ki.

⁴³⁾ Ezen erődítményhez : Arch. Ért. 17, 1897, 402—4 (Zsigmondy pontatlanul felhasznált rajzával); Nagy, Az Eskü-téri római erőd 83 és 73. kép; Budapest története I/2., 748. és 31. kép. A római híd cölöpözésének a rajzai ugyanitt: 761. old., 36. kép. Helyreállítási kísérlet : Szózat, 1924, nov. 1. sz. (Kisházy).

tipikusan rómaikori falat: (**opus spicatum**) egymáshoz ferdén, tompa szögben rakott kőlapokból álló ú. n. »halgerinicszerű« falazást kellett megállapítanom annak romjai mellett. Kétségtelenül a rákospatak-menti erődítmény⁴⁴⁾ védőfalának darabja.

A Rákospatak-menti erődítmény méltó arra, hogy maradványait⁴⁵⁾ újra felszínre tárjuk és fenn-tartsuk. Nagyságra nézve egyenértékű az Eskü-térivel (Március 15-tér), ha oldalai valóban 41—41 bécsi öl hosszúak voltak. Egy bécsi öl 1896,5 mm-et jelent, tehát 78 m-es oldalakkal rendelkező négyszögű tér-séget foglalt el. Az ilyen táborerődítmény egy ötszázfőnyi zászlóaljat is befogadhatott.

7. kép.

⁴⁴⁾ Nagy Lajos tanulmányaiban számos helyen (legutóbb id. m., 107) hangsúlyozta, hogy a »Transaquincum, Contra Aquincum« kifejezések nem egy pontot jelölnek, hanem az Aquincum-mal átellenes Dunapartot. Azonban szerintem (ld. a Not. dign. adatait: 46. és 47. j.) különbség teendő a két kifejezés között. »Transaquincum« egy pontot, erődítmény-helyet jelent, mert ott parancsnokságot tartottak nyilván, nem pedig arcvonalszakaszt, mint »Contra Aquincum«, ahol csapatkötelék oszlott el.

⁴⁵⁾ Az erődítmény túlnyomórészt a 25873. hr. sz. telekre esik, ennek nyugati végét foglalja magában. Az erődítmény nyugati fala a Duna partvonalával párhuzamosan futó út magas töltése alá ér, tehát újra ki nem ásható. Egyébként ez az út jelzi a Duna régi partoldalát, még a feltöltés előtt, amely által mintegy 250 m-rel távolodott el a Duna partjától erődítményünk. Utóbbi körülmény okozhatta a hagyomány bizonytalanságát holléte felől. Különben a 25873. hr. sz. telek a szomszédosokkal együtt ma még nincs beépítve és a Láng László-gépgyár mögött (nyugatra) egy (teknőszerűen) lesüllyedtnek tetsző terület délnyugati sarkában fekszik. A Csáklya-utca később Láng László-utca lett.

8. kép. — 1756-ból való térkép rommaradványok jelölésével.

Ezen táborerődítmény neve szerintem *Transaquincum*⁴⁶⁾ volt (8. kép.) Hiszen a dandárparancsnoknak bizonyosan a legiótábornál kellett állomásoznia, egy meghatározott ponton. A Rákospatak-menti erődítés lehetett inkább ez a pont, a legiótábor hídfője. Kevesebb valószínűséggel gondolhatunk⁴⁷⁾ a Március 15- téri táborerődítményre, mivel ez messzebb van a legiótábortól és különben sem nagyobb az angyalföldi erősségnél.

Zsigmondy Gusztáv rajza különben (részben) késő rómaikori jellegzetességeket⁴⁸⁾ mutató erőd-típust⁴⁹⁾ örökít meg. Az őrség, a *legénység lakóhelyiségei* lehettek (szerintem) a védőfal három oldalát kísérő »árkádorok«⁵⁰⁾ mögött, amelyekre a négyszögű pillérlábazatnyomok utalnak. A *praetorium* (parancsnoksági épület)-féle építmény (két helyiség belőle feltárva, egyikhez félkörös, kiugrófalú fülke csatlakozik) szintén az egyik védőfal közelében létesült, mintegy nagyobb biztonságot keresve itt a gyújtólövedékekkel, nyilakkal szemben.

A Rákospatak torkolatánál épült erődnél az É-i oldalon a pillérsor közepén két pillér között U-alakú falazat zárja el. Nincs kizárva, hogy ez a belső pótfalazás a kapunyílás fokozottabb védelmét célozta.

A Rákospatak-i erődítmény végsorsát⁵¹⁾ mutatja, hogy romjaiból a középkori Jenőfal, esetleg Szent László-falva épült.

Szilágyi János

⁴⁶⁾ Legutóbb Nagy Lajos tekintette át a rákospatakmenti erődítményről ismert adatokat (P. W. R. E., *Transaquincum*; Budapest története I/2., 1942, 747—9 és 5—6. j.). Szerinte a Kr. u. II. század második felében (Kuzsinszky — Bud. Rég. 8, 1904, 164 — szerint 294-ben, másik kutató szerint már Domitianus korában) létesült volna, de még I. Valentinianus korában is (364—375) jókarba helyezték. Három oldalon pilléres tornács- és falmaradványok állapíthatók meg. Kisházy Á. Gy. (ld. a 43. j.-et) műkedvelőre való ismertetése csak összezavarta ismereteink képét erről a fontos hídfői táborerődítményről. Salamon F.-nek néhány, elvont úton kitalált (Budapest története, I., 329—39) jó gondolatát laikus módján cáfolgatja.

Az állandó fahíd cölöpmaradványaihoz (a mult század hetvenes éveiben kikotort »Füredőszigeten«) és a hidat délről biztosító, margitszigeti őrtornyokhoz legutóbb: Nagy, előbb id. m. Szerinte *Aquincum* ezen előretolt erődjé a Csáklya- és a Dagály-utcák tövében épült, e szerint vagy tévesen jegyezte fel az utcák neveit, vagy pedig már ő sem ismerte a táborerődítmény pontos helyét.

Notitia dignitatum Occ. 33. 65: Praefectus legionis, Transiacinco, a legió parancsnoksága Transaquincumban.

⁴⁷⁾ *Not. digm.* (Occ. 33, 48): »contra Acinco in barbarico«, azaz: »Aquincummal átellenben, az idegen földön«, (a 300-as években) az »auxilia vigilum«, vagyis »az örökösök segédcapatai« működtek. A szétszóró *határőrparszt-csoportok* értendők ezzel a meghatározással, amelyek egy partszakaszt voltak hivatottak őrizni. Graf (Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, 134 és 2. j.) felvetette a kérdést, vajjon *Contra Tautantum* nem a *contra Aquincum* kifejezés elrontott alakja-e? Azonban ezt az azonosságot nem hiszem.

⁴⁸⁾ Nem a szokásos derékszögű négyszögű, hanem rombuszalakú idomot alkot ez is, mint a Március 15-e(Eskü)-téri *castellum*. Feltűnő azonban, hogy a tornyoknak a nyomait az első feltáráskor nem találták meg. Hiányzik a vastag fal is, ezért indokoltan látja Radnóti A. kartársunk, hogy a késő rómaikoriság nincs teljesen bizonyítva (szíves szóbeli közlése!). Viszont ld. ehhez az 50. j.-et! Ilyen idomú és méretű táborerődítmények voltak p. o. a svájci Tasgaetium-i (*Stähelin*, Die Schweiz in röm. Zeit, 53. kép, 262 és 572) és az Yverdon-i (*Eburodunum*; ugyanott 277. o. és 63. kép.)

⁴⁹⁾ A késő rómaikori erődítmények sajátosságaihoz részletesebben: *Anthes*, X. Bericht der röm.-germ. Komm. 1917. 86, 135—37. Ld. még az alaprajzokat Tocilescu-nál: *Monumente epigraphice*... din Bucuresti I., 74—75.

⁵⁰⁾ Valami igazság volt Salamon Ferenc véleményében, aki szerint lovassági (?) laktanyának épült ez az erőd. Kisházy Á. Gy. szerint viszont anyagraktárokul szolgált az árka.

A bélyeges téglák száza alapján I. Valentinianus korában épített »Lupa csárda«-i őrtorony (a budakalászi Dunaparton, oldalai: 16×14 m, *falvastagsága* ennek is *csekély*: kb. másfél méter) belsejében is négy pillér nyomai láthatók. Ezeknek a szerepe, szerintem, ugyanaz lehetett, mint a Rákospatak torkolatánál lévő erődítmény védőfalával párhuzamosan elhelyezett pilléreknek, nem pedig pusztán »a nagy belső fesztávolság elosztása«. Egyébként a *védőfal tövében épített laktanyahelyiségsor* tetején végigfutó kilövési »állások«-hoz vezethetett fel a »Lupa-csárda«-i nagyobb, négyszögű őrtoronyba a két lépcső a déli kapu mellett. Lépcsők bizonyosan voltak a Rákospatak-i erődítmény két emeletnyi magas védőfala tetejéhez is. A *toronyerődítmény* falának a tövében másutt is épültek laktanyahelyiségek: *Anthes*, id. m. 137—39; *Schuchardt*, Die Burg im Wandel der Weltgeschichte, 160. o., 151. kép. Egyéb irodalom: Nagy, id. m. 98.

⁵¹⁾ Legutóbb: Nagy, id. m. 80. A Nagyszombat-utcában feltárt amfiteátrum romjait ez a térkép (9. kép) így jelzi: »Rudera von einem Schloss« (»Kastély romjai«). Idáig vezet be a római vízvezeték pillérsorát. Egy pontsor mellett ezt olvashatjuk: »rudera von der circum ferens Mauer der gewesten grossen Stadt *Sicambria*«, tehát a rómaikori város védőfalának hitték akkor az *aquaeductus* maradványait. Ehhez a kérdéshez részletesebben Garády S. szolt (Historia, 1929, 173—77.

»*Rudera possessionis* Jenő« valóban pontosan azon a helyen van jelezve, ahol *Transaquincum* állott. Azonban a tőle ÉK-re található (1756-ból való térképen) *Teufelsmühle* is nyilván »pogány, ördögi«, azaz: rómaikori maradványokon, vagy legalább római romanyagokból létesült (gondoljunk a német nyelvterületek hasonló elnevezéseire). *Waczpaur* térképén (1764-ből) a *Teufelsmühle* helyén ezt a bejegyzést találjuk: *Molendinum Teiflianum*, ami ugyanazt jelenti (Nagy, id. m. 71. kép). Az *aquincumi* legiótáborból a fahídon át és a Rákospatak-i erődítmény mellett kelet felé vivő út biztosítására szolgált volna egy itt emelt őrállomás?

LES FOUILLES D'AQUINCUM.

I. POSTE DE SENTINELLE PRÈS D'UNE ROUTE AU PIED DU CSÚCSHEGY.

(Extrait.)

Au IIIe arrondissement de Budapest, au pied du Csúcshegy (fig. 1), nous avons mis au jour, à l'automne de 1940, les vestiges d'un édifice romain (pour son plan cf. fig. 2); devaient se nos recherches malheureusement limiter au terrain vague qui était à notre disposition. Près de l'endroit en question nous avions déjà découvert une «villa» qui avait 12 locaux (Nagy, Budapest régiségei — Les antiquités du Grand-Budapest, — 12, 1937, 27—60). C'est par cette région que passait aussi une route romaine dont Alexandre Garády a démontré l'existence dans une longueur de 350 m. (Laureae Aquincenses... Kuzsinszky, I. 184).

Comme il ressort du plan partiellement connu, nous avons affaire à un édifice composé de 11 locaux, dont les dimensions sont les suivantes : La chambre demi-elliptique (I) mesure 4 m sur 5, 7 m (dimensions intérieures), la chambre voisine, d'une forme trapézienne, mesure 5, 7 m sur 3, 2 — 3, 9 m. Les dimensions du IIIe local doivent être évaluées au moins à 5,1 m sur 5,8 m. La largeur du IVe local ne dépassait certainement pas 6,6 m. Un petit local no V : 2,6 m sur 2,5 m. Côtés d'une partie de maison en forme de L (no VI) : 2,7 ; 3,6 ; 1,7 ; 3,8 ; 1,2 et 7 m.

Les locaux nos I et II avaient un chauffage commun. Au pied du mur demi-circulaire du local no I (bain) une ou deux rangées de tuiles tubulaires sont restées à leur place (t. XXXI.—XXXII.). Les tuyaux qui faisaient monter la chaleur le long du mur sortaient d'un canal de chauffage. Celui-ci était d'une profondeur de 50 cm et d'une largeur de 30 à 50 cm. Ayant dépassé l'entrée du Ier local, il traversait aussi l'antichambre du local no II. Au-dessus du canal de chauffage le dallage était soutenu par de petits piliers de pierres, placés à une distance de 10 cm les uns des autres et ayant 40 cm de haut. Le diamètre de ces piliers variaient de 24 à 17 cm. Le *prae-furnium*, c'est-à-dire le foyer de chauffe se trouvait au coin du local no III.

Pendant les fouilles on a mis à découvert un certain nombre de tuiles portant la marque : LEG II VD, AP IOVINI, FRIGERIDVS VP DVX AP VALEN, AP VALENTINI TRI, AP LVPO ORD, LVOOR (fig. 3.); pour la leçon complète cf. les notes 8—13. du texte hongrois). L'époque de la première marque est incertaine; les autres renvoient certainement à la construction ou à la reconstruction effectuée au temps de Valentinien Ier (364—375).

Dans les locaux nos I, II, V, VI et VIII on a découvert une soixantaine de monnaies. A peu d'exceptions près, elles sont fort usées. Elles remontent au temps de Constant et Gratien (337—383) ce qui témoigne en faveur d'une population habitant ces parages au IVe siècle.

Parmi les petites trouvailles on doit signaler une agrafe de bronze, une fibule en forme de T et une fibule «à genou» : ces objets peuvent également renvoyer à l'usage de cet édifice au IVe siècle. Peut-être peut-on voir une fibule même dans une plaquette de bronze à décoration ajourée (fig. 4.).

C'est dans le local no I, dans la couche de terre recouvrant le canal de chauffage, que nous avons découvert 8 fragments d'un petit «phare» de terre cuite (reproduit dans Bud. Rég. 14, 1945, 188).

Toutes ces trouvailles, de même que les traces de brûlure qu'accusent les restes des poutres semblent prouver que

l'édifice fut dévasté par un incendie vers la fin du IVe siècle, après une existence d'au moins un demi-siècle. A l'époque de Valentinien on effectua certaines constructions et on apporta à l'édifice certaines retouches. Néanmoins, selon le témoignage des monnaies et des marques de tuile, cette maison devait exister même auparavant; on pourrait en attribuer la construction (au début du IIe siècle?) à certains détachements de la brigade d'Aquincum.

Bien que les murs n'aient qu'une épaisseur de 60 cm, nous sommes à même de considérer l'édifice comme un bâtiment de caractère militaire. Au point de vue du plan, il accuse une certaine affinité avec le plan de la «villa», mais il serait inutile de démontrer que même les bâtiments de ce genre pouvaient bien servir d'abri militaire. Il est possible que l'édifice se trouvât au milieu d'une cour; peut-être vers la fin de l'époque romaine cet édifice et quelques autres formaient un bloc entouré de muraille. En Alsace, dans le «castellum» Larga on trouve également un tel édifice en forme de «villa», à l'intérieur des murs du camp (note 29, texte hongr.).

D'autre part, on ne doit pas perdre de vue qu'à l'époque romaine la route menant vers les quartiers civils et militaires d'Aquincum passait à proximité de l'édifice, le long du ruisseau dit «Aranyhegyi patak». Etant donné la route pouvait bien croiser le ruisseau précisément à cet endroit, c'est pour la défense de ce passage que cette *mansio*, c'est-à-dire poste de sentinelle placé près d'une route, semble avoir été construite. Sous ce rapport nous devons tenir compte du plan de la station Romana de Dévény, dont le plan ressemble, par sa division, à notre édifice (note 30). Dans les deux cas, les dimensions des locaux sont assez restreints.

Selon notre hypothèse, l'édifice bâti au pied du Csúcshegy aurait servi de refuge de nuit et de poste de sentinelle : c'est là qu'on hébergeait, sous la défense des soldats, des fonctionnaires en route, des autorités civiles et militaires. On peut donc s'attendre à y trouver de petites chambres pour les hôtes, une écurie, un hangar et une cour; malheureusement, à l'état actuel de nos recherches, on ne peut encore reconnaître tous ces détails sur le plan du bâtiment.

Naturellement, ce poste de sentinelle n'était pas le seul édifice de ce genre à Aquincum. Dans son voisinage, sur plusieurs points des montagnes de Bude, on a déjà relevé les traces de quelques postes analogues (Arch. Értésítő 49, 1936, 88 ; Bud. Rég. 14, 1945, 535).

II.

Une forteresse romaine au bord du ruisseau Rákos à Budapest (Transaquincum). — Dans les papiers appartenant au legs de Kuzsinszky j'ai retrouvé les notes et un dessin (fig. 5—6) de Zsigmondy; grâce à ces documents il m'a été possible de fixer la place de cette forteresse romaine et d'identifier une partie de ses murs, restés visibles jusqu'à nos jours (t. XXXI.) En outre, nous avons réussi à fixer sur nos cartes l'emplacement des pieux d'un pont de bois jeté sur le Danube à l'époque romaine.

L'idée de chercher la place du fort dans le voisinage du Vizafogó nous a été suggérée par les dessins ci-joints (copies

des indications topographiques et de la carte, malheureusement trop effacées, qui ont été faites par G. Zsigmondy au siècle passé). Nous avons été frappé par le fait que dans le voisinage du «plan du *castrum* de *Transaquincum*» on voyait les contours, semblables à un tableau noir, d'une usine s'occupant de l'industrie du bois. Dans le secteur correspondant de la carte 1 : 5000 (Fig. 7.) de la capitale (carte faite au cours du siècle passé) j'ai retrouvé les contours analogues d'une fabrique de tonneaux (numéro ancien du cadastre : 1447—8). Après avoir identifié les numéros anciens et modernes, j'ai examiné moi-même l'endroit. L'édifice de la fabrique de tonneaux avait été depuis longtemps entièrement démoli, mais à ma plus grande surprise j'y ai retrouvé un mur d'une construction typiquement romaine (*opus spicatum*, c'est-à-dire mur formé de carreaux placés en angle obtus). Il est donc évident qu'un petit secteur des murs du fort de jadis est resté visible jusqu'à nos jours.

Le fort situé près du ruisseau *Rákospatak* (Fig. 8.) était comparable à celui de la place *15 Mars* (Eskü-tér) à Budapest, supposé que ses côtés aient réellement atteint la longueur de 41 toises viennoises. Vu qu'une toise équivaut à 1896.5 mm, il convient d'envisager un carré de 78 m². Selon ces données le fort de la place *15 Mars* ne dépassait les dimensions du premier que par l'épaisseur de ses murs.¹⁾

Ce *Transaquincum* mentionné par une donnée écrite de l'époque est indubitablement identique au fort situé près du *Rákos*, puisque le commandant²⁾ de brigade devait résider nécessairement dans le camp de la légion, sur un point déterminé.

Pour renvoyer au sort final de ce fort romain, il suffit de rappeler que les pierres retrouvées dans les ruines auront servi au moyen âge à la construction de la commune de *Jenő* et peut-être à celle de *Szent-Lászlófalva*³⁾ (fig. 9.).

Jean Szilágyi

¹⁾ Dernièrement L. Nagy a réexaminé les données relatives au fort situé près du ruisseau *Rákos* (P. W. R. E., *Transaquincum*; Budapest tört. I/2, 1942, 747—9, notes 5—6). Selon ces données le fort, construit dans la seconde moitié du IIe siècle de notre ère, aurait été restauré sous Valentinien Ier (364—375). Sur ses trois côtés on a retrouvé les restes des galeries et de leurs piliers, ainsi que ceux des murs.

²⁾ *Notitia dignitatum* Occ. 33, 65 : Praefectus legionis, Trans iacinto, 33, 48 ; «Auxilia vigilum contra Acinco in barbarico». On doit entendre par là les groupes de garde-frontières paysans auxquels la surveillance de tel ou tel secteur de la rive on avait confié.

³⁾ Au nord-est l'édifice dit «Teufelsmühle» (sur une carte de 1752) semble avoir été construite également à l'aide des restes d'un édifice payen ou «diabolique», c'est-à-dire des pierres retrouvées dans les ruines d'un édifice romain (comp. les dénominations analogues en territoire allemand). Y avait-il une tour de guet destinée à surveiller la route du camp de la légion d'*Aquincum* à travers le pont de bois et à l'est de *Transaquincum*? Sur la carte de Waczpaur (1764) le moulin dit «Teufelsmühle» figure sous le nom analogue de «Molendinum Teiflianum» (Nagy, op. cit. fig. 71 et 80).

A történettudomány, ha valóban tudomány akar lenni, nem vezetheti vissza többé a társadalmi fejlődés történetét a királyok és hadvezérek, országok meghódítóinak és leigázóinak tetteire, hanem elsősorban az anyagi javak termelőinek történetével, a dolgozó tömegek történetével, a népek történetével kell foglalkoznia... (Sztálin, A leninizmus kérdései, 652. old.)

ÓKERESZTÉNY GYŰRŰ MAGYAREGREGYRŐL.

(Tanulmányok Pannónia kereszténységéhez III.)¹⁾

1922-ben a pécsi Városi Múzeum az érdekes pécsi amatőr-régész és gyűjtő, dr Rónaky Kálmán gyűjteményéből egy rossz ezüstöntvényből készült Krisztus-monogrammos gyűrűt, valamint egy bronzkarperecet szerzett meg. A múzeum leltári naplójának bejegyzése értelmében e darabokat a baranyamegyei hegyháti járáshoz tartozó Kisvaszar és Magyaregregy közötti út javítási munkálatai alkalmával találták, az utóbbi község közelében.²⁾ Megszerzésük óta a múzeum raktárában heverték ezek a darabok, míg az átrendezés alkalmával Török Gyula múzeumi igazgató rájuk nem talált s a gyűrűt ki nem állította. Szíveségének köszönöm, hogy e lelettel e helyen foglalkozhatom.

Az ezüstgyűrű a körtől csak kissé eltérő elliptikus formát mutat. A gyűrűtest alsó részén, középtűt törött; ettől eltekintve azonban jó fenntartású. Külső átmérője 1.7—1.8 cm. A karika 3½—4 mm széles, 1 mm vastag lemezből készült. Belső oldala függőleges, egyenes felületet mutat, míg a külső enyhén domborodó.³⁾ Fejrészen egy 4 mm hosszú, lefelé fordított csonkakúp alakú rátét, míg ennek kiszélesedő végére egy szabálytalan sokszögre körülnyírt vékony lap van ráforrasztva. Ez utóbbiba vésték be ✕ formában a Krisztusmonogrammot (XXX. t., fent).

A gyűrűvel együtt beszolgáltatott bronz karperec 3—4 mm vastag; síma, hengeres gyűrűje kerek átmetszetű. Két vége felé elkeskenyedek s egy-egy lapos, kigyófejes lemezben végződik. A karperec alakja kissé nyomott, ovális formát mutat, átmérője 5½ cm (lelt. szám: 1532).

A gyűrű és a karperec összetartozása ma már teljes határozottsággal nem dönthető el. Annyi azonban bizonyos, hogy egy vagy két sír mellékletével van dolgunk. Az ilyen hengeres testű, kigyófejben végződő karperecek ugyanis nemcsak a *Sopianae* és környéki⁴⁾, hanem tartományuk más helyein⁵⁾ is a későrómai, IV. századi sírok jellemző mellékletei. Ugyancsak sírmellékletre utal a gyűrű is. Úgy vélem, nem lehet ezek után kétséges, hogy 1899-ben a Magyaregregy és Kisvaszar közötti út javításánál egy vagy több későrómai sírt dúltak fel a munkások.

Az ókeresztény ezüstgyűrű, amellyel az alábbiakban kissé részletesebben kívánok foglalkozni, formájával különleges helyet foglal el a pannóniai hasonló emlékek sorában. Az eddig ismert példányok⁶⁾ karikája — a tatái sokszögű gyűrűt leszámítva — keresztmetszetében ugyan hasonlóképp félkör, vagy vékony téglalapra állított félkör alakját mutatja, azt a formát, amely különben a Rajna-vidéki későrómai gyűrűk karikáinál is kedvelt.⁷⁾ A fejrészt azonban vagy négyszög-, illetve rombuszalakú vastagabb fejlap képezi, mint a kecskeméti arany-, illetve a dunapentelei ezüstgyűrűn,⁸⁾ vagy pedig egy vékony, ovális lap.⁹⁾ A díszesebb daraboknál, mint a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött szőnyi gyűrűnél, nem hiányzik azonkívül a nemeskőfoglatat. A magyaregregyi gyűrűn látható, lefelé fordított, csonkakúp alakú

¹⁾ Tanulmányok... I.: »Die Lehre des Photeinos in den theologischen Streitigkeiten des 5. Jhts.« címen az *Oriens Antiquus* 1, 1945. évfolyamában, míg Tanulmányok II.: »Az aquincumi kereszténység egy eddig félreismert emléke« címen az *Arch. Ért.* 1944—5-ik évfolyamában jelent meg.

²⁾ Leltári nplsz.: 1922/135. — Új lelt. sz.: 1531.

³⁾ A későrómai ezüst- és bronzgyűrűk azon csoportjánál, ahol a karika és a fejlap, mint két külön tag elválik egymástól, igen gyakori az aszimmetrikus karika. Ld.: *Henkel*, Die röm. Fingerringe i. Rheinlande und d. benachbarten Gebiete, 52 sk. II., 382 sk. számok (ezüstgyűrűk), 82 sk. II., 874 sk. számok (bronzgyűrűk).

⁴⁾ A pécsi Belvárosi-templom alatti temetőrészéből: *Török*, Folia Archaeologica III—IV., 1941, II. t. 9. kép és 126. l. (E temető rész használati kora a IV. szd. harmadik negyede.) Több hasonló darab található azonkívül a múzeum raktári anyagában.

⁵⁾ Óbuda, Bécsi-úti temető, II. *Constantius* kisbronzával datált sírból. Ld.: »Jelentés«-emet, a »Budapest Régiségei« XIV. kötetében.

⁶⁾ Lásd ezekre: *Nagy*, A tatái ókeresztény gyűrű (Arch. Ért. 44, 1930, 243—246) és: »Pannonia Sacra« (Szent István emlékkönyv I.) 85 l., 50. kép és 112. l., 76 kép.

⁷⁾ *Henkel*, id. m. 52 sk. II., 382. sk. számok, 82 sk. II., 874 sk. számok.

⁸⁾ Ez utóbbi (*Nagy*, Pannonia Sacra, 112 l., 76. kép, 1. sor 2 szám) lelhelyét az Országos Történeti Múzeum leltári nplsz. 1903/40, 8 után adom.

⁹⁾ *Nagy*, id. m. 2. sor, 1. kép, ismeretlen lelőhelyről.

fejrész azonban sem a pannoniai ókeresztény gyűrűk, sem pedig — tudomásom szerint — a pannoniai lelhelyű későrómai ékszerek között nem fordul elő.

A legjobban feldolgozott Rajna-vidéki emléktárgy alapján ezzel szemben viszont világosan megrajzolható az a fejlődés, amelynek végső szakaszába tartozik formája szerint a magyaregregyi gyűrű is. Ez a fejlődés még a III. században gyökerezik,¹⁰⁾ amikor a gyűrű fejrészét mind élesebben igyekeznek elkülöníteni, s egyszersmind kiemelni a karikától. Ezt két úton érik el. Egyrészt a fejrészt külön forrasztják a karikához, másrészt megvastagítják a karika felső részét, s ezt egy következő lépéssel négyszögletes, ovális vagy hengeralakú, szekrénykének nevezhető foglalatá formálják át. Henkel nagy munkájában minden anyagú gyűrű késői képviselői között találunk ezekre példákat, ha a magyaregregyi gyűrűhöz ezek közül sem idézhetünk teljesértékű analógiát. Ilyen értelemben csak a British Museum egyik gyűrűjére hivatkozhatunk, amelynek fejlappja Marschall leírása szerint¹¹⁾ »bezel in the form of a truncated pyramid, inverted, with open sides« (Kr. u. III. szd.).

A magyaregregyi példány, mint a bevésett Krisztogram is mutatja, ennél kétségtelenül későbbi. A megnyújtott, csontakúpalakú rátétje míg egyrészt a későrómai gyűrűformát fejleszti tovább, másrészt már a népvándorlás ékszereivel, többek között a fülbevalók hasonló alakú függőivel tart rokonságot. Valeria déli részeinek christianizálódása is a mellett érvel, hogy a magyaregregyi gyűrűt a IV. századba, mégpedig ennek is a második felébe helyezzük.¹²⁾ Ennél közelebbi időpontot a fejlapp kiszélesedő lemezére bevésett Krisztogram alapján sem nyerhetünk.

Erről a Krisztusmonogram-formáról szükséges azonban még néhány szót szólnunk. Gyűrűnk Krisztusmonogramjának formája a X század közepéig állított, fordított q — különben jól ismert a pannoniai emléktárgyban. Megtaláljuk már ezt a formát a dunapataji kis bronzgyűrűn, továbbá az egyik brigetioi mécses diszkuszán,¹³⁾ valamint az emonai Krisztusmonogram-os, bronz lámpaakasztón (lychnus pensilis).¹⁴⁾ Mécseseken, gyűrűkön különben tartományunk határain kívül is gyakori ez a monogram-forma.¹⁵⁾

Dostal szerint a fordított q-vel összekapcsolt Chi a IV. század második felénél nem lehet korábbi.¹⁶⁾ Megállapítását azonban, minthogy helytelen megfigyeléseken alapul, nem tehetjük magunkévá. Az említett monogramforma legkorábbi előfordulása ugyanis nem a Cimitero di Ciriaco egy 347-re datált feliratán¹⁷⁾ szerepel, mint Dostal vélte, hanem előfordul már a Domitilla-katakomba egyik, 338-ból származó felkapcsolt monogram valószínűleg már Constantinus-kori. Ezt annál inkább elfogadhatjuk, mert Christogramunk nem egy olyan önálló formát jelent, mint a ✠ és a ✡ ,¹⁸⁾ hanem csupán a Chi-Rhónak egy

¹⁰⁾ Lásd: Henkel, id. m., 266 sk. II.

¹¹⁾ Marshall, Catalogue of the Finger Rings Greek, Etruscan and Roman in the Departements of Antiquities, British Museum, 88 és XV. t. 518 szám.

¹²⁾ Nagy, A pannóniai kereszténység története (Diss. Pann. II. 12), 215.

¹³⁾ Nagy, id. m. 87. l., 52. kép. Az ugyaninnét való másik mécses (id. m., 86. l., 51. kép) a fénykép szerint a monogram egy másik formáját, az Icht mutatja.

¹⁴⁾ Dostal, Ein Bronzemonogramm aus Emona (Röm. Quartalschrift XXVIII., 1914, 187—194). Nagy, id. m., 108. l., 70. kép. A Német Lovagrend telkén ásató Schmid a Laibacher Zeitung 1911 május 11-i számában (Dostal, id. m., 188) ugyanabból a magánházból, ahonnan diszkuszunk is való, még három darab Krisztusmonogram-os mécses említ. Lehetségesnek tartom, hogy ezek a mécsesek a bronz diszkuszhoz tartoztak, s arra voltak felfüggesztve. Egy ilyen teljes lychnus pensilis képét lásd pl.: Leclercq, Manuel d'archéologie chrétienne II. (1907), 562. l., 369. kép.

¹⁵⁾ Mécsesek: Dalton, Catalogue... 716. szám (Carthago), 765 sk. számok (Africa), 772 (El-Jem, Tunisz). Egy arabai, V. századi mécsesen (Diehl, ILCV 868). — A ✡ monogrammos mécsesekre példák: Leclercq, DACL III. l., 1525. A ✠ forma Sárdonyx gemmán: Dalton, id. m., II. t., 6. szám. A bonni, a müncheni, ill. a wiesbadeni múzeum egy-egy bronzgyűrűjén: Henkel, id. m. 991, 992, 1061 számok.

¹⁶⁾ Dostal, id. m. 189. — V. ö. még Délattre megjegyzéseit e kérdésről (Revue de l'art chrétien 1891, 300—301). Stuhlfauth fontos értekezését (Die Sinnzeichen d. altchristlichen Kunst, Theologische Blätter 18, 1939, 209—224) csak a Rivista di archeologia cristiana recenziójából ismerem.

¹⁷⁾ ILCV. 3001. — E feliraton különben sem a mi monogramunk látható, hanem a ✠ és a ✡ összevonásából adódó (v. ö. Sulzberger, Le symbole de la croix 2. (1925), 426 és 427) ✠ forma. Igazolja ezt még a laterani Passiosarkophag: Wulff, Die altchristl. u. byzant. Kunst. I., 95. kép és rokonemlékei: Wulff, 94., 107. képek. Lásd e felirat rajzát pl. Marucchi, Manuale di archeologia cristiana, 209.

¹⁸⁾ Ez a majdnem Constantinus korába visszanyúló példa arra utalhat, hogy a fordított q-vel össze-
¹⁹⁾ ILCV. 1539: Urso et Polemio cons. — Sulzberger értelmezése (id. m. 424: un sigma: $\sigma\omega\tau\eta\rho$?) nem fogadható el.

¹⁹⁾ Ez utóbbi monogramformáról Sulzberger (id. m., 393) még azt tartotta, hogy »n'est attesté d'une façon sûre que depuis le milieu du IV, siècle.« Schoenebeck (Beiträge z. Religionspolitik d. Maxentius u. Constantin Klio, Beih. 43, 1939, 93) azonban utal II. Constantinus Victoria Constantini Aug. hátlapi vereteire, ahol már szerepel monogramunk. Egy másik emlékün, a betűtípusok alapján a III. század közepére datált Theodota-felirat (Alexandria, Gabbari-féle sír), ahol az utolsó sort foglalja el az apokalyptikus betűk közé állított ✠ jel, vitatott (Sulzberger, id. m. 376). A későbbi rávésés nem valószínű; a feliratot viszont, úgy látszik, túlkorai időre helyezik.

kevésbé használatos, retrográd változatát, amely olyan pecsételő gyűrűkön, mint a magyaregregyi is, használat alkalmával a szokásos Constantinus-kori Christogrammot adta. Ez utóbbi, az úgynevezett Konstantin-monogramm és retrográd változatának egymással való szoros kapcsolatára mutat továbbá az a körülmény is, hogy a feliratos emkékanyagban néhány alkalommal együtt szerepel mind a két Krisztus-jegy, a ✠ a felirat elején, a ☩ pedig a végén, mint sorzáró.²⁰⁾ A *Coemeterium Maius* egyik arcosolium-án az oransalakot fogja közre,²¹⁾ míg a Portóból származó egyik vésett üvegtányéron Krisztust.²²⁾

Önálló alkalmazásban — eltekintve a már fentebb említett iparművészeti tárgytól — csak elvétve találkozunk ezzel a monogrammváltozattal a IV. századi, majd a későbbi, V—VI. századi kő- emlékeken.²³⁾ A IV. század harmincas éveitől kezdve egészen addig, ameddig az alapforma, a ✠ is használatban van. Világos az elmondottak után, hogy egyik forma sem értékesíthető valamely emlék készí-tési idejének meghatározására.

Ókeresztény gyűrűnk *Valeria* déli részének christianizálódásához csupán egy szerény kis adalékot nyújt. A lelőhely, Magyaregregy rómaikori leleteiről eddig vajmi kevés volt ismeretes.²⁴⁾ Pósta Béla nem is említi a rómaikori lakott települések sorában. Sírleletünk sem alkalmas arra, hogy összefüggőbb telepet (vicus) tételezzünk fel ezen a főforgalmi útvonalaktól távol eső helyen. A IV. század folyamán ez a terület azonban mégsem volt egészen lakatlan, s néhány majorsági épület állhatott itten.²⁵⁾ E félreeső területre a század második felében talált utat a kereszténység. Az új hitet sugárzó központ kétségtelenül *Sopianae* volt, amint arra egy, *Valeria* déli részének christianizálódását tárgyaló tanulmányomban még részletesebben kitérek. Ebben a nagyobb központban készülhetett ezüstgyűrűnk is, a IV. század második felében.

Nagy Tibor

²⁰⁾ ILCV . 2509A (Roma, S. Maria in Trastevere), 3105D (S. Pietro dei Vincoli), 4017 (Museo Vaticano). Hasonló-kép előfordul mind a két monogrammforma a IV. század második felében működő róma városi *officina Claudiana* téglabélyegein (ILCV . 902a—d.), míg egy bingeni kővön (ILCV . 1589) a már későbbi, apokalyptikus betűk közé foglalt q forma után áll.

²¹⁾ Wulff, *Die altchristliche u. byzantinische Kunst* I., 88. l., 69. kép.

²²⁾ Wilpert, *I sarcofagi cristiani antiche*, Suppl. 61. l., 291. kép.

²³⁾ ILCV . 2722A (Thabracca, IV. század), 3645A (Museo Vaticano, V—VI. század). Pontosabb koruk meghatáro-zatlan: ILCV . 2697D (Museo Vaticano), 2286, 3734A (Museo Laterano), 2266B (Nápoly). — Lásd a sír fedőlapján: Wulff, *id. m. I.*, 111. kép. (Valbonne, Aquitania).

²⁴⁾ Pósta, Baranya őskora a magyarok bejöveteléig (*Várady*, Baranya multja és jelenje I., 187 és 201).

²⁵⁾ Nem messze e vidéktől, Pécsvárad és Hosszúhetény között, Dombay János (vármegyei múzeumigazgató) részben feltárt egy nagyobb, sarokrízalitos villaépületet.

UNE BAGUE PALÉOCHRÉTIENNE DE MAGYAREGREGY.

(Études sur le christianisme de la Pannonie.¹⁾ III.)

(Extrait)

Le Musée Municipal de Pécs a, en 1922, acquis de la collection de Coloman Rónaky, archéologue amateur et collectionneur de mérite, une bague à Christogramme, de mauvais moulage, ainsi qu'un bracelet de bronze. Selon l'inventaire, ces objets furent trouvés au cours des travaux de réparation de la route entre Magyarereggy et Kisvaszar appartenant au district de Hegyhát du Comitat de Baranya près de la commune de Magyarereggy.²⁾ Depuis leurs acquisition, ces pièces ont trainé dans le dépôt du musée, jusqu'à ce que Jules Török, directeur du Musée, les ait trouvées lors d'un reclassement et ait exposé la bague. C'est à son obligeance que je dois de pouvoir parler ici de cette trouvaille. (T. XXXIII)

La bague d'argent montre une forme elliptique qui ne diffère guère du cercle. Son anneau est cassé, au milieu, dans la partie inférieure, elle est par ailleurs, en bon état de conservation. Son diamètre extérieur est de 1,7 à 1,8 cm ; l'anneau est large de 3,5 à 4 mm, et est exécuté dans une plaque, épaisse de 1 mm. Son côté intérieur montre une surface verticale et droite, tandis que le côté extérieur se renfle doucement.³⁾ Le sommet de la bague est surmonté d'un chaton en forme de cône tronqué, tourné vers le bas et haut de 4 mm, évasé vers l'extérieur auquel se trouve soudée une mince plaque, taillée en forme de polygone irrégulier. C'est sur cette plaque qu'était gravé le monogramme du Christ en forme de (Fig. 1)

Le bracelet de bronze, livré en même temps que la bague, est épais de 3 à 4 cm ; son cercle lisse, cylindrique est de profil rond ; ses deux extrémités s'amincissent et se terminent en plaques à têtes de serpent. Le bracelet montre une forme un peu trapue, ovale ; son diamètre est de 5.5 cm (No. d'inv. : 1532).

On ne peut établir avec certitude la parenté de la bague et du bracelet. Il est cependant certain que nous avons affaire à l'annexe d'un ou de plusieurs tombeaux, car ces bracelets cylindriques, se terminant en têtes de serpent, sont les annexes caractéristiques des sépultures romaines tardives du IVe siècle, non seulement de Sopiana et de ses environs mais aussi d'autres endroits de notre province. (Note 4—5, texte hongr.)

La bague d'argent paléochrétienne, de laquelle j'ai l'intention de parler de manière plus approfondie, occupe par sa forme, une place particulière dans le rang des trouvailles semblables de la Pannonie. Le diamètre des cercles des exemplaires connus (V. : Note 6) jusqu'ici, est — sans compter la bague polygonale de Tata — pareillement en plein-cintre, ou bien c'est le plein cintre posé sur un mince parallélogramme, forme qui est, d'ailleurs, également en faveur dans les cercles de bagues romaines tardives de la contrée du Rhin (Note 7). Le sommet de la bague est formé d'un chaton quadrangulaire ou rhomboïde, plus épais,

comme c'est le cas pour les bagues de *Kecskemét* et de *Dunapentele*, ou bien d'une mince plaque ovale. (Note 8.)

Sur les pièces plus richement ornées, comme sur la bague de *Szőny*, conservée dans le Kunsthistorisches Museum de Vienne, l'enchâssure de la pierre précieuse ne manque point. Cependant le chaton en forme de cône tronqué, tournée vers le bas, visible sur la bague de *Magyarereggy*, ne se retrouve ni parmi les bagues paléochrétiennes de la Pannonie, ni — à ma connaissance — parmi les bijoux romains tardifs, trouvés en Pannonie.

Par contre, d'après les matériaux archéologiques les mieux étudiés, des environs du Rhin, le développement, — à la dernière phase duquel appartient la bague de *Magyarereggy*, — peut être clairement retracé. Les origines de ce développement datent du IIIe siècle,¹⁰⁾ quand on a tâché de séparer le chaton de plus en plus nettement, et en même temps de le faire ressortir de l'anneau. Cela pouvait être obtenu par deux procédés : d'une part le chaton fut soudé séparément à l'anneau, d'autre part, le sommet de l'anneau, fut épaissi et le stade suivant fut de le transformer en une enchâssure qui ressemble à une petite cassette carrée, ovale ou cylindrique. Dans l'œuvre étendue de Henkel, nous trouvons des exemples des représentants tardifs de bagues de toute matière, bien que nous ne puissions mentionner comme parfaitement analogue la bague de *Magyarereggy*. En ces conditions nous ne pouvons nous référer qu'à une des bagues du British Museum, dont le chaton, selon la description de Marshall (Note 11.) «be el in the form of a truncated pyramid, inverted with open sides» (IIIe siècle après J. Chr.).

L'exemplaire de *Magyarereggy*, comme le montre le christogramme gravé, date évidemment de plus tard. Le socle allongé en forme de cône tronqué, continue à développer, d'une part la forme de la bague romaine tardive, tandis que d'autre part, elle est apparentée aux bijoux de l'époque de migration, entre autres, aux pendants — de forme semblable — des boucles d'oreilles. La christianisation de la partie méridionale de la *Valeria* est à l'appui du fait que la bague de *Magyarereggy* doit être datée du VIe siècle, plus précisément, de la deuxième moitié de celui-ci.¹²⁾ Une date plus précise ne peut être établie, pas même d'après le Christogramme gravée sur la plaque élargie du chaton.

Or, de cette forme du Christogramme il nous faut encore dire quelques mots. La forme du Christogramme de notre bague, le « inverse, disposé entre les jambes de la lettre X, est bien connue dans le fonds archéologique de la Pannonie. Cette forme, nous la retrouvons déjà sur la petite bague de bronze de *Dunapataj*, puis sur le disque d'une lampe en terre cuite de *Brigetio*,¹³⁾ ainsi que sur le crochet de suspension en bronze, d'*Emona*, portant le même Christogramme (*lychnus pensilis* V. : Note 14). Sur les lampes et sur les bagues, cette forme de monogramme est d'ailleurs assez

¹⁾ Études I : «Die Lehre des Photeinos in den theologischen Streitigkeiten des 5. Jhts» a paru dans la revue *Oriens Antiquus* I. 1945, tandis que

Études II a paru dans le *Arch. Ért.* 1944/45 sous le titre de *Un monument méconnu jusqu'à présent du christianisme d'Aquincum.*)

²⁾ No. de d'inv. : 1922.135.

³⁾ Dans le groupe des bagues d'argent et de bronze de l'époque romaine tardive, où le jonc et le chaton sont séparés, le cercle asymétrique est très fréquent. V. : Note 3, texte hongr.

¹⁰⁾ V. Henkel : op. cit. pp. 266 et sqq.

¹¹⁾ T. Nagy : *A pannóniai kereszténység története* (Histoire du christianisme de la Pannonie) Diss. Pann. II. 12, p. 215.

¹²⁾ L. Nagy, op. cit. p. 87, Fig. 52. L'autre lampe provenant du même endroit (op.-cit. p. 86, Fig. 51) montre, selon la photographie, une autre forme du monogramme, l'Ichi.

fréquente, aussi en dehors des frontières de notre province. V. : Note 15...

Selon Dostal (Note 16), le Chi lié au π inverse ne peut être antérieur à la deuxième moitié du IVe siècle.¹³⁾ Nous ne pouvons cependant, adopter sa conclusion, car elle repose sur des observations inexactes, puisque ce n'est point sur l'inscription du Cimitero di Ciriaco datée de 347 (ILCV—3001), que la forme du monogramme mentionné figure pour la première fois, comme l'a prétendu Dostal, mais on la rencontre déjà sur une inscription, datant de 338, des Catacombes *Domitilla*.¹⁴⁾ Cet exemple qui remonte presque à l'époque de Constantin, renvoie au fait que le monogramme lié au π inverse, date probablement déjà de l'époque de Constantin. Cette supposition est d'autant plus acceptable, que notre Christogramme ne présente point une forme indépendante, comme les $\chi\rho$, $\rho\chi$ et le $\rho\chi$,¹⁵⁾ mais la variante rétrograde du *Chi-Rho*, moins usitée, qui lors de l'usage, formait sur les anneaux sigillaires — comme aussi sur celui de *Magyaregregy* — le Christogramme usité à l'époque de Constantin. Ce dernier indique la liaison étroite du monogramme dit de Constantin et de sa variante rétrograde, de même que le fait que les deux signes du Christ figurent ensemble sur quelques objets inscrits: le $\chi\rho$ au début de l'inscription, tandis que le $\rho\chi$ à la fin en apportent la justification (Note 20...).

Sur un *arcosolium* du *Coemeterium Maius*, c'est la figure de l'orante qui est encadré des deux signes (Note 21), tandis que sur une assiette en verre gravée provenant de Porto, c'est le Christ (Note 23, texte hongr).

Dans leurs applications indépendantes — sans compter es objets d'art décoratif mentionnés ci-dessus — nous ne

rencontrons ces variantes de monogrammes que par-ci par-là, sur des monuments de pierre du IVe siècle, et plus tard au Ve et VIe (Note 23...). Donc la preuve de l'existence de cette variante du Christogramme peut être établie à partir des années trente du IVe siècle, jusqu'au VIe, où la forme fondamentale, le $\chi\rho$, est encore en usage. Il est clair, après ce que nous venons de dire, qu'aucune des formes ne peut être utilisée pour déterminer la date de la fabrication de ces objets.

Notre bague paléochrétienne ne fournit qu'une petite contribution modeste à la christianisation de la partie méridionale de la *Valeria*. Des trouvailles de l'époque romaine de *Magyaregregy*, lieu de leur découverte, il n'y a eu que très peu qui étaient connues jusqu'ici (Note 24). *Béla Posta* ne le mentionne même pas parmi les colonisations habitées à l'époque romaine. Aussi notre trouvaille funéraire n'est point de nature à nous permettre de supposer une cité (*vicus*) en cet endroit éloigné des routes principales. Cependant au cours du IVe siècle, ce territoire n'était point entièrement inhabité, et quelques édifices de ferme ont dû être situés en cet endroit.²⁶⁾

C'est dans la deuxième moitié du IVe siècle que le christianisme a trouvé son chemin dans ce territoire écarté. Le centre d'où rayonna la nouvelle croyance, fut évidemment *Sopianae*. Je reviendrai sur ce sujet dans une étude détaillée, traitant de la christianisation de la partie méridionale de *Valeria*. C'est dans ce centre qu'a dû aussi être fabriquée notre bague d'argent, dans la deuxième moitié du IVe siècle.

Tiburce Nagy

¹³⁾ ILCV 1539: Urso et Polemio cons. — L'interprétation de Sulzberger (op. cit. p. 424: un sigma: $\sigma\omega\tau\eta\rho$?) ne peut pas être acceptée.

¹⁴⁾ De ce dernier monogramme Sulzberger (op. cit. p. 393) prétendait que «il n'est attesté d'une façon sûre que depuis le milieu du IVe siècle». Cependant Schoenebeck (Beiträge z. Religionspolitik

d. *Maxentius* u. Constantin, *Klio* Beih. 43, 1939, p. 93) renvoie aux ferrures des revers de *Victoria Constantini* Aug. de Constantin II, où notre monogramme figure déjà.

²⁶⁾ Non loin de cette contrée, entre *Pécsvárad* et *Hosszúhetény*, fut découvert une villa assez grande, à ressauts d'angle.

NÉPVÁNDORLÁSKORI HÁZ MOHÁCSON.

A mohácsi építkezésekkel kapcsolatban szükségessé vált a Mohács-bátaszéki műút Mohácsnál lévő kb. 4 km hosszú szakaszának elterelése. Az új útszakasz építésekor ott, ahol az új műút a Jerney-féle úttal kereszteződik, kerültek elő különböző korú leletek. E leletek legnagyobb részét a mohácsi múzeum mb. igazgatója, az azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt Martinszki János megmentette és a mohácsi múzeumba szállította. Ez anyag egy része a Nemzeti Múzeumba került, s megállapíthattuk, hogy e lelőhelyen hallstatt-kori telep és talán temető, késő La-Tène-kori telep és húnkori temető van. Sőt bizonyos jelenségek arra mutattak, hogy nemcsak húnkori temető, de valószínűleg a telep is feltalálható lesz ezen a helyen.

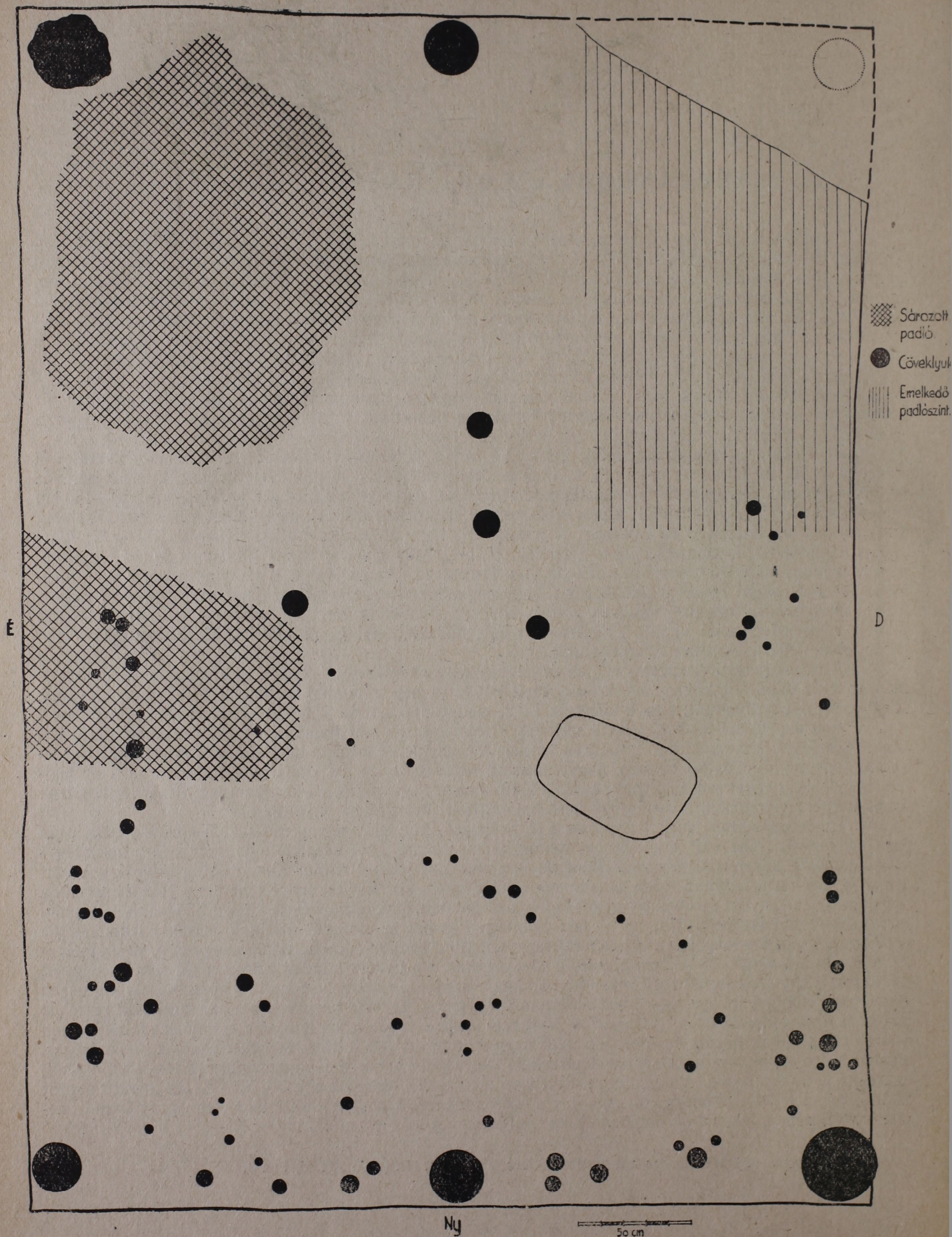
Ez a lehetőség természetesen erősen felfokozta érdeklődésünket az 1949 szeptember 14-én megindított hitelesítő ásatások iránt. Ez alkalommal csupán a háromnapos hitelesítő ásatás eredményeit kívánom ismertetni. A korábban előkerült leletanyag bemutatását pedig az ezután végzendő nagyobb ásatásokból előkerült anyaggal együtt végeznénk el.

A lelőhelyet a megépített műút két részre osztja. Az úttól keletre eső, kb. 3000 m²-nyi területről mintegy 20.000 m³ földet termeltek ki, s innen kerültek elő azok a leletek, amelyeknek hitelesítésére az ásatás megindult. Sajnos, a földkitermelés valamennyi kultúrréteget eltünttetett, kivéve a kb. 150—180 cm mélységben lévő húnkori sírokat, amelyekből négyet Martinszki tárt fel, az ötödiket valamivel távolabb, az úttestben ugyancsak ő találta meg. A temető első négy sírja sort mutat, tájolásuk Ny — K, fejjel nyugatnak. Korhatározó melléklete egy sírnak volt, mégpedig egy pár bronz fülbevaló, amelynek egyik végére egy-egy sokszögű idomot mutató tag van forrasztva. Analógiául a bökenymindszenti lelet megfelelő darabja szolgál, azzal a különbséggel, hogy míg a bökenymindszenti példány sokszögű vége csupán keret, amelyben valószínűleg ékkövek voltak, addig a mohácsiak tömörek.¹⁾ Ezen a területen kerestük azután a temető további sírjait, s találtunk is egy mellékletnélküli gyermeksírt. Ezen eredmény után itt további sírokra biztosan számíthatunk.

A telepanyag hitelesítésére csupán az úttól nyugatra kerülhetett sor, ahol az útépítés területünket az utat erről az oldalról is kísérő árok szélességében bolygatta meg, a további területek érintetlenek maradtak. Meghúztunk öt próbaárkot, s ezek közül az 1—2. meddő maradt, az 5. teljes feltárása nem történt meg. A 4. próbaárkok, illetve 6×3 m méretű szelvény kiásásakor egy szórthamvasztásos koravaskori sírt találtunk. A hamvak kissé mélyített gödörben voltak. A mellékletek közül a kerámiai mellékletek azért érdekesek, mert több edényhez tartozó, nagyszámú töredék került elő szabálytalanul elszórva a sír földjében, ép edényt egyet sem találtunk. Ezeken kívül díszített orsógomb, vaskés, hamvasztáskor tönkrement bronz karperec töredékei, továbbá egy késő hallstattkori bronzfibula kerültek elő.

Legérdekesebbek voltak azonban a 3. próbaárkokban tett megfigyeléseink. Teljes kibontás után egy házalaprajz tűnt elő. A kb. 80 cm vastag húmusztakaró alatt kezdődő agyagrétegben a hossznegyszögalakú ház körvonalai már mutatkoztak. A padlózatot jelentő felület 130—132 cm mélységben volt a mai felszín alatt, tehát az egész létesítmény annak idején kb. 50—60 cm-re lehetett a földbe mélyítve. Az alaprajz szabályos, a rövidebb keleti és nyugati oldalak, illetve házvégék hossza 355—360, az északi és déli hosszoldalaké pedig 520 cm. A ház délnyugati sarkát az országút árkanak ásásakor lemetszették (az 1. számú rajzon a szaggatott vonallal rajzolt rész). Mind a négy sarkában találunk egy-egy, 60 cm mélyre a padlószint alá nyúló, 26—32 cm átmérőjű cölöplyukat, a negyedik minden valószínűség szerint megvolt a levágott délnyugati sarokban. Ezeken kívül a ház középső hossz tengelyében, ill. a hossz tengely két végén egy-egy, az előbbiekkal azonos méretű cölöplyukat (1. ábra). Egészen bizonyosan a ház szerkezeti részéhez tartoztak azok a kisebb, 3—8 cm átmérőjű, 3—10 cm mélyre lenyúló cölöplyukak is, amelyek a falak mentén a nagy cölöplyukak között kerültek elő. Két nagy és több kisebb foltban észlelhető volt a padlószárazás, amely a sárga agyagra rámaázolt többretegű fekete földből állott. Vastagsága a megfigyelt helyeken kb 1 cm, és erősen le volt taposva. A ház nyugati felében, közel a déli oldalhoz egy kb. 30×70 cm méretű gödröt találtunk, amely 23—30 cm-re volt mélyítve a padlószint alá. E gödröt kitöltő földréteg ugyanolyan összetételű volt, mint a ház többi részében. A ház délkeleti negyedében az eredetileg 50—60 cm mélyen fekvő

¹⁾ Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, III. (1905), T. 56, Fig. 3.

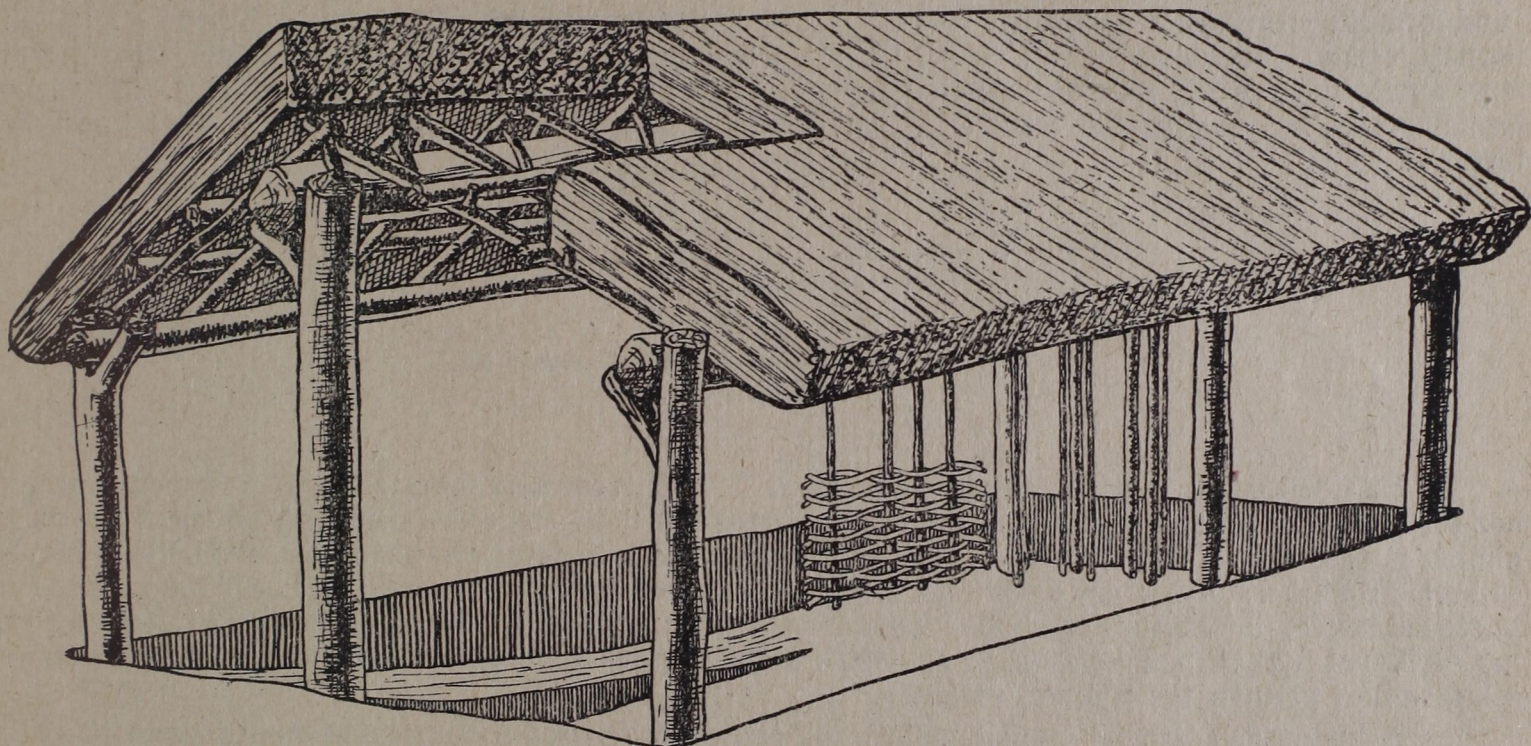

1. kép. — A mohácsi hűnkori ház alaprajza.

padlószint a keleti fal felé fokozatosan emelkedett, valószínűleg itt volt a kunyhó bejárata. Sajnos, épp ezt a részt vágták le az országút árkanak ásásakor, úgyhogy a bejárat pontosabb rekonstrukciója ezen ház esetében nem sikerülhetett.

E megfigyelések alapján a rekonstrukciót a következőképen gondoljuk.²⁾ A ház padlózata eredetileg is kb. 50—60 cm-el volt az akkori felszín alatt (1. kép). A négy sarkon elhelyezett, továbbá a hossz tengely két végén lévő két nagyobb gerenda függőleges falú nyeregtetős épület mellett bizonyítanak. A kunyhó falát a kisebb ágak segítségével elkészített vesszőfonás adta, amelyet sárral letapasztottak. A tetőt talán szalmával, gazzal fedték, eresze valószínűleg jobban kinyúlt, hogy a tetőről lecsurgó esővizet a ház falától nagyobb távolságra vezesse. A keleti fal déli felén volt a kijárat, s talán előtte a tűzhely. Bent a házban tűzhelynek nyomát nem találtuk.

Szólanunk kell még néhány szót azokról a kisebb cöveklyukakról, amelyeket különösen a kunyhó nyugati felében, szabálytalan összevisszaságban találtunk, s amelyek nem tartozhattak a ház szerkezeti részéhez. Mindenekelőtt bizonyos, hogy nem egyszerre voltak használatban, viszont azt megállapítani, hogy mely cöveklyukakat használták ugyanabban az időben, ma már nem lehet. Ezért csak gondolatokat vethetünk fel. Például feltételezhetjük, hogy a ház DNy-i és ÉNy-i sarkaiban padkaszerű építmény készül-

2. kép. — A mohácsi húnkori ház rekonstruált rajza.

hetett, amelyre berendezési, ruházati stb. tárgyaikat helyezték az egykori tulajdonosok. De elképzelhető az is, hogy féltettebb állataikat is helyet kaptak a házon belül kedvezőtlen időjárás esetén, amikor is egy-egy karóhoz kötötték ki őket. Magyarázatra szorulnak még az épület közepe táján (közel a keleti falhoz) talált nagyobb méretű (10—12 cm átm.) cölöplyukak. Talán az idővel megroskadt szelemengerenda vagy más tetőszerkezeti rész alátámasztására szolgáltak.

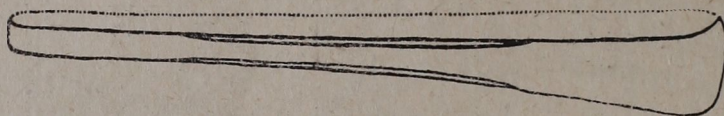
A létesítmény korát eldöntik elsősorban azok a kerámiai leletek (XXXIV. t.), amelyek a ház mélyített részében és a fölötté lévő töltélföldből kerültek elő. A jellegzetesebbek leírását alább adjuk:

1) Szemcsésen iszapolt, szürke, valószínűleg gömbölyű testű edény perem- és nyakrésze (34 t. 1—1a), korongon készült. 2) Korongon készült, szürke, jól iszapolt tálszerű edény peremrésze (2—2a). 3) Korongon készült, szemcsésen iszapolt, szürke, gömbölyű edény pereme és oldalának egy része. Belül vízszintesen bordázott (XXXIV. t. 3—3a). 4) Korongon készült, halványpiros-barnás, szemcsés iszapoltású öblös edény peremrésze. Kívül vízszintes bordázás halad körbe (4—4a). 5) Szürke, jól iszapolt, nagyobb agyagveder peremrésze, korongon készült. Pereme vízszintes. A vízszintes peremrészen négyszeresen bekarcolt hullámvonaldísz, a nyakhajlásban négy párhuzamosan haladó, körbefutó bekarcolt vonaldísz és alatta ugyancsak négyszeres bekarcolt hullámvonaldísz látható (5—5a). 6) Feketesszínű, korongon készült, vöröstörésű, szemcsésen iszapolt gömbölyű edény peremrésze (XXXIV. t. 6—6a). 7) Barnáspiros, szemcsésen iszapolt edény peremrésze. Korongon készült, kívül-belül vízszintesen bordázott (7—7a). 8) Sötétszürke színű, szemcsésen iszapolt, tálszerű, korongon készült, edény peremrésze (XXXIV. t. 8—8a). 9) Korongon készült, szürke, jól iszapolt, gömbölyű edény perem- és kis oldal-

²⁾ A rekonstrukciót Varga László vázlata alapján rajzoltuk meg, segítségét ezen a helyen is köszönöm.

része (34. t. 9—9a). 10) Korongon készült, szürke, szemcsésen iszapolt tálszerű (?) edény peremrésze (34. t. 10—10a). 11) Szürke, szemcsésen iszapolt, korongolt edény peremrésze (34. t. 11—11a). 12) Korong nélkül készült, durva iszapolású, piros színű edény peremrésze (34. t. 12—12a). 13) Szürke, szemcsésen iszapolt, korongon készült edény oldal- és peremrésze. Kívül-belül vízszintesen bordázott (34. t. 13—13a). 14) Korongon készült, szürke, szemcsésen iszapolt, gömbölyű edény perem- és oldalrésze (34. t. 14—14a). 15) Szürke, szemcsésen iszapolt, korongon készült edény peremrésze (34. t. 15—15a). 16) Szürke, szemcsésen iszapolt, gömbölyű (?) edény peremrésze. Korongon készült. A nyakhajlás alatt éles vízszintes borda fut körbe (34. t. 16—16a). 17) Szürke, jól iszapolt tálszerű edény peremrésze. Korongon készült. Zeg-zugos besimított díszítéssel van ellátva (34. t. 17—17a). 18) Szürke, jól iszapolt, korongolt, palackszerű edény peremrésze (18—18a). 19) Barnás, szemcsésen iszapolt, gömbölyű (?) edény peremrésze, korongon készült (34. t. 19—19a). 20) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, nagyobb, gömbölyű (?) edény oldalrésze, korongon készült. Kívül-belül vízszintesen bordázott (34. t. 20). 21) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, korongon készült bordázott edény oldalrésze (34. t. 21). 22) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, korongolt, kívül bordázott edény oldalrésze (22). 23) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, korongon készült edény fenékrésze (34. t. 23). 24) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, korongon készült, belül bordázott edény oldalrésze (34. t. 24). 25) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, korongolt, kívül-belül vízszintesen bordázott edény oldalrésze (34. t. 25). 26) Halványpiros, jól iszapolt, korongolt edény fenékrésze (34. t. 26). 27) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, korongolt edényalj (34. t. 27). 28) Szürke, kissé szemcsésen iszapolt, korongolt edény alja (34. t. 28). 29) Sötétszürke, szemcsésen iszapolt, nagyobb, öblös edény oldalrésze, négy párhuzamosan bekarcolt vonaldíszsel. Úgy látszik, korong nélkül készült. Falvastagsága 1,5 cm (34. t. 29).

A fentebb leírt keramikus anyag jellegzetes vonásait a következőkben foglalhatjuk össze. Az edénytípusok szempontjából, sajnos, csak annyit mondhatunk, hogy túlnyomó többségük különböző méretű, gömbformájú edényekhez tartozott, profilált fenék nélkül, erősen kihajló peremmel. Kisebb részük tálformájú edények töredékei (I. t. 2, 8, 10, 17, 18), s egyetlen töredékünk van csupán, amely arra mutat, hogy a nagyobb méretű, vízszintes peremű agyagvedrekkal is számolhatunk a lelőhelyen (I. t. 5). Érdekes megállapítani, hogy anyagukat tekintve a töredékek 90%-a szemcsésen iszapolt, szürke áruk csoportjába tartozik.

3. kép. — Bronzcsiptető a mohácsi húnkori ház töltelékföldjéből.

Ha e jellegzetes vonások alapján akarjuk az itt jelentkező keramikus anyagot valamely kultúrához sorolni, akkor a népvándorláskorának egyetlen szakasza jöhet csupán számba. A hódmezővásárhelyi gimnázium anyagának feldolgozásakor állapíthattuk meg, hogy a szemcsés iszapolású, gömbölyű edények és ezek kísérő keramikája egy ugyancsak szemcsés iszapolású bizonyság edénytípus és egy tálforma az i. u. V. század idejére datálhatók,³⁾ s minden valószínűség szerint valamely ebben a korban itt élt germán törzs hagyatékával hozható kapcsolatba. Az analógiák számai részben a marosszentannai és mezőbándi, részben a kiszombori germán temetőkhez vezetnek.

A hódmezővásárhelyi csoport tálja⁴⁾, ill. pontos analógiája a marosszentannai temető több sírjában előfordul, pl. a 26. sírban is⁵⁾, de ugyanebben a temetőben találkozunk a szemcsésen iszapolt, gömbölyű edények több példányával, a 13., 23., 26. és 31. sírokból⁶⁾. A mezőbándi temető is ismeri a szemcsésen iszapolt, gömbölyű edényformát, pl. a 13., 103., 152., 171., 167. sírokból⁷⁾, de ilyen messze sem kell mennünk, mert a kiszombori temető keramikus anyagából is mutathatunk be egyező típusokat.⁸⁾ Szaporíthatnánk az itt említendő analógiák számát, de ennyi is elég annak eldöntésére, hogy ezen edénytípus a húnkor alatt, vagy a húnkort közvetlenül követő valamelyik germán nép jellegzetes hagyatékához tartozik.

Az egyetlen példányban megtalált, vízszintes peremű agyagveder-töredék sem mond ellent a fenti kronológiai meghatározásnak. Richthofen ez edénytípus északkeletmagyarországi csoportját az i. u. IV. századra helyezi, de az Alföldön, a szarmata területen előkerült példányok népi és korbelti meghatározását nem tartja eldöntöttnek.⁹⁾ Nézetünk szerint a népi hovátartozás kérdése az Alföldön eldöntöttnek mondható, miután szarmata telepeinken az edénytípus gyakran jelentkezik ebben a formában is. Valószínű, hogy a későszarmatakorai lakosságtól vette át a IV. század végén az Alföldre került germán népcsoport (nyugati gót?).

³⁾ Dolgozatok ... 1937, 174—177, XVIII. t. 1—5, 7. ábra.

⁴⁾ Dolgozatok ..., 1937, XVIII. t. 2.

⁵⁾ Dolgozatok ..., 1912, 275; 30:2. ábra.

⁶⁾ Dolgozatok ..., 1912, 262: 10:2, 270. old., 24:5; 275. old., 30:1; 283. old., 41:8, 9.

⁷⁾ Dolgozatok ..., 1913, 278, 9:6; 334. old., 54:12; 352. old., 74:2, 7, 9. ábra.

⁸⁾ Dolgozatok ..., 1936. LXV. t. 27., 353. és LXVI. t. 215. sírok edényei.

⁹⁾ Arch. Ért. 1931, 262—264.

A telephez tartozó temető sírjaiban feltalált jellegzetes fülbevaló, mint említettük, szintén az V. századra való datálás mellett szól, s ezt megerősíti a ház töltelékföldjéből előkerült pinzetta is (3. kép). A marosszentannai temetőt a nyugati gótokkal, a mezőbándi és kiszomborit pedig a gepidákkal szokták kapcsolatba hozni. Bár a pinzetta a kiszombori temetőben is előfordult, a fülönfüggő inkább korábbi emlékszoport anyagához tartozik, s a pinzetták használatának java ideje is a húnkorra esik. E meggondolások az itt ismertetett mohácsi telepünket inkább a marosszentannai temető hordozóival hozza kapcsolatba.

Az elmondottak után nyilvánvaló, hogy lelőhelyünkön húnkori telep első lakóházát sikerült feltalálni. Vannak kérdések magára a házra vonatkozólag is, amelyekre kielégítő választ adni nem tudunk. De még fontosabb lenne a település képeinek a megrajzolása. Hány házból állott, van-e a házaknak kertje, van-e utca, kút stb? Ez az első alkalom, amikor lehetőségünk nyílik a népvándorlás korának eddig annyira elhanyagolt területén komoly adatgyűjtésre, s módot kell találnunk arra, hogy ezt a lelőhelyet nagyobb arányú munkával (a temetőt is) teljes egészében feltárjuk.

Párducz Mihály

Дом в г. Мохач из времен переселения народов.

Для удостоверения находок, найденных вблизи г. Мохач при земляных работах, — в сентябре 1949 года мы продолжали раскопки. Вскрыли одну могилу позднейшей гальштатской эпохи с преданным сожжению трупом и первый дом германского поселка гунской эпохи. Поселок принадлежит к тому могильнику, в котором нашли, до контрольных раскопок, 5, а во время установления подлинности еще один гроб. Несомненно интереснейшим является дом с размерами $520 \times 350 \times 360$ см., который был пригл. на 50—60 мс. Углублен в землю, считая от тогдашней поверхности (1. картина). На четырех углах и на обоих концах продольной оси видны ямы для столбов 26—32 см. в диаметре и на 60 см. углубленные в землю. Около стен, в особенности на западной части дома, между 4-мя ямами для столбов видны в диаметре 3—8 см.-ов меньшие ямы, углубляющиеся на 3—10 см. в землю. Вбитые ветви в эти ямы переплетались прутьями, образуя таким образом стены дома, которые по всей вероятности замазывались грязью. В юго-западном углу дома поверхность пола приподнималась в направлении к восточному концу; здесь по всей вероятности был выход. Поверх-

ность пола обозначалась пригл. 1 см.-вым толстым черным слоем вытопанной грязи, которую можно было заметить по двум оставшимся большим пятнам. Находящиеся внутри дома, разбросанные ямы для столбов не принадлежат к частям структуры дома, но частью (в северных и юго-западных углах) служили для сооружений вроде скамеек, возможно-же, что вбитые в них столбы в плохую погоду служили для привязывания к ним скота. Домашних очагов внутри дома нет следа (реконструированная схема изображена на рис. 2.)

Для выяснения времени постройки дома, верным данным может служить материал керамики, выкопанный из насыпной земли дома. (XXXIV. 1—29.) Посуда из крупнозернистой глины серого цвета, круглой формы обнаружена у нас в керамике западных готов (с Марошсентанна) и в могильниках (в с. Мезебанд, Кишзомбор), таким образом речь идет только о V.—VI. столетиях. В связи с найденной в земле дома пинзетты (3. рисунок) и найденными в одном гробу характерными серьгами — мы устанавливаем связь между нашим поселком и племенем могильника в Марошсентанна.

М. Пардуц

CSEPEL KÖZSÉG HATÁRÁBAN FELTÁRT KORAÁRPÁDKORI LELETEK EMBERTANI VIZSGÁLATA.

Magyarország koraárpádkori etnikai megismerése szempontjából felette kívánatos, hogy mentől több, rendszeresen feltárt temető anyagát adjuk közre, mert csak így közelíthetjük meg azokat az etnogenetikai szempontból fontos problémákat, amelyek megvilágíthatják a területet megszálló magyarság, valamint az itt élő más etnikumok egymásra való települési, kölcsönhatási és antropobiológiai kérdéseit. Ma még természetesen kevés adattal rendelkezünk, de a most folyamatban levő ásatások során mind több és több lelet kerül gyűjteményeinkbe, és remény van arra, hogy az adódó problémákat megoldjuk. Az imént említett szempontoknak figyelembevételével adom közre a Csepel község keleti határában feltárt árpádkori (XI. szd.) leletek embertani feldolgozását.

Csepel község keleti határában fekvő Királydombon 1928-ban, az akkor osztott új telkek közt, a község előljárósága útát vágatott át. Az átvágás alkalmával a munkások csontvázakat (19 db) és régészeti leleteket találtak, amelyeket megőrzésre a csepeli rendőrségnek szolgáltatottak be. A leletekről a rendőrség annakidején értesítette a Magyar Nemzeti Múzeumot. Az Országos Magyar Történeti Múzeum megbízásából Fettich Nándor végzett a helyszínen próbaásatást, ugyanakkor a csepeli rendőrségtől a beszolgáltatott régészeti leleteket átvette.¹⁾ A beszolgáltatott régészeti leletek következők: 1. Sodort bronz nyakperec, egyik végén hurokkal, másikon kampóval; 2. Zárt bronz karperec, két összeérő állatfejjel; 3. nyitott síma karperec, keskenyedő végekkel; 4. Félhold alakú nyakcsüngő, bronz sodortdrót felrakást utánzó szegélyezésekkel és kiemelkedő pontdíszítésekkel; 5. Nyitott bronz karikagyűrű; 6. Zárt karikagyűrűk (fehérfém); 7. Lapos lemezből kivágott nyitott karikagyűrű; 8. Érmét utánzó kerek bronzlapocskák, a szélen egyhelyütt átfúrva; 9. Halántékkarika, S-alakú végződéssel; 10. Lapított kis üvegpaszta gyöngyszem, kékesszürke.²⁾ A megmentett leletek mind koraárpádkoriak (XI—XII. szd.). Sajnos, a földmunkálatok alkalmával nem sírok szerint mentették meg az embertani leleteket, a régészeti mellékleteket és így azok összetartozását síronként nem állapíthatjuk meg. A régészeti hitelességet a megejtett próbaásatás igazolta. A hitelesítő próbaásatás során az úttal párhuzamosan húzott 1-50 mm mély kutatóárok az előbbiekkal azonos keletelésű és azonos korú sírt eredményezett. A feltárt csontvázak fejjel nyugatnak és lábbal keletnek voltak elhelyezve.

A próbaásatás során feltárt két sír (XXXV. t.) régészeti adatai következők:

1. sír. Fiatal női váz. Alsó karszárakon egy-egy síma, vastag bronz karperec. A vékonyodó végek egymás fölé hajlítva. A jobb kéznél nyitott bronz karikagyűrű. Az alsó állkapocs baloldalához, közel a középhez, kis szívalakú bronzdíszítmény, amelynek hátsó részén két kis karika felfűzésre szolgált.

2. sír. Melléklet nélküli csontváz.

Embertani szempontból különösen jelentős a megmentett 11 koponyatöredék és vázrész, mert Budapest környéke XI—XII. szd-i etnikumának embertani ismeretéhez szol-

gálnak adatot. Ennek a nem teljes, de jelentős leletnek feldolgozásával egyben megkezdeni kívánom a Budapest és környékén feltárt embertani leletek rendszeres ismertetését.

A leletek embertani leírása.

1. sír. Ltsz. 1530. Koponya állkapoccsal és csontváz. Megtartási állapot jó. Vonásai finomak, lágyak, kerekítettek. A varratok nyitva, a fogak nem koptatottak. Az állkapocs baloldalán, a fogmedrek alatt zöld patinanyom. 18—22 éves (lúv.) nő. (A próbaásatás alkalmával feltárt 1. sz. sír).

Az agykoponya igen rövid (hyperbrachycran), magas (hypsicran), széles (tapeinocran). Alakja brachy-pentagonoid. A homlok középszéles (metriometop). A varratok harmóniát képeznek. Orthosyg. A nyakszirt széles, nyomott. Az öreglyuk nagy, megnyúlt. Pr. mastoideus alacsony, gyenge. A mediansagittális körvonal magasan ívelt. A homlok alacsony, meredek (orthometop); a fejtető ívelt, nyakszirt meredek, lecsapott (planoccipital). Az arckoponya középszéles (mesoprosop), mérsékeltlen nyomott, négy-szegletes. A felsőarc mérsékeltlen magas. A szemüreg magas, nagy, hypsikonch. Az orrüreg lapos, keskeny, magas (leptorrhin); az orrgyök keskeny, közép magas, az orrcsontok laposan hajlanak egymáshoz, az orrhát homorú. Az arcprofil egyenes (orthognath). Az áll alacsony; az állcsücs gyenge; az állkapocság alacsony, hátrahúzó. A koponya köbtartalma 1260 ccm (euenkephal).

A hosszúsontokból számított valószínű testmagasság: 150-8 cm (kisközepes).

2. Ltsz. 1531. (Melléklet nélküli 2. sír.) Koponya állkapoccsal (cranium) és hosszúsontok. A váz megtartási állapota kitűnő. A koponya vonásai erőteljesek, izomtapadási vonalak, lécek vaskosak. A varratok elcsontosodása előrehaladott, a fogak igen kopottak. Jobb alsó metszőfog alveolusa alatt nagyfokú csontfelszívódás. 50—55 éves férfi.

Az agykoponya hatalmas, hosszú és egyben széles (mesocran), magas (hypsicran). Plagiokephal, nyakszirti tájékon balról jobbra csapott. A csapottság következtében a horizontális körvonal a megadott Sergi sémák egyikébe sem sorolható, mindamellett a brisoid-formát közelíti meg legjobban. A homlok keskeny (stenometop); az agykoponya legnagyobb szélessége falcsont hátsó harmadában a csecsnyujtványok felett; a nyakszirti ívrészlet kerekített. Phaenozyg. A varratelcsontosodás legelőrehaladottabb a nyilvarrat mentén (Broca 3.); koszorúvarrat mentén közepes (Broca 1.); legkevésbé előrehaladott a csontosodás a lambdavarrat mentén (Broca 0—1.). Nyakszirt széles, magas, háztetőszerű. Protuberantia occipitalis externa Broca II-nek felel meg. Linea nuchalis terminalis közepes. Nyakszirt pikkely két felszíne ívelten mennek át egymásba. Öreglyuk longiform-típusú, asszimetrikus. A fogsorív rendkívül nagy, széles, parabolikus, rövid (brachyuran); a szájpad hosszú, sekély, lapos (leptostaphylin). A mediansagittális körvonal magasan ívelt. A homlok magas, hátrahúzó. Tarhely elhatárolt, domború (Broca VI.); fejtető lapos,

¹⁾ Fettich Nándor ásatási jelentése. 1928. III. 25.

²⁾ Népvándorláskori naplószám: 3/1928.

hosszú; nyakszirt a fejtető ívrészletétől lépcsősen határolódik el, gyengén ívelt (kurvoccipital). Az arc magas, széles, lapos (mesoprosop), négyszegletes. A járomcsont frontális helyzetű. Szemüreg közép magas (mesokonch), négyszegletes; margo supraorbitale vastagodott. Az orrüreg közép magas (mesorrhin); az orrgyök mély, széles; orrsontok laposan hajlanak egymáshoz; orrhát homorú. Fossa canina sekély. Orthognath az arcprofil. Spina nasalis anterior széles előrenyúlt (Broca 3.). Fossa praeasalis (Hovorka 4.). Az áll széles, magas, erőteljes; progen; az állkapocság magas, meredek állású. A koponya köbtartalma: 1620 ccm (aristenkephal).

A hosszúsontokból számított valószínű testmagasság 170.3 cm (magas).

3. Ltsz. 1532. (Ez és az ezt követő koponyák a földmunkálatok során kerültek feltárára, ezért a sírjelölés nem adható meg). *Koponya állkapoccsal (cranium)*. Megtartási állapota kitűnő. Színe világossárga. Vonásai szegletesek, erőteljesek, vaskosak. A varratok elcsontosodása folyamatban; a fogak erősen kopottak, egyrésztük már az életben kihullott; a fogmedrek egyrészt a felső és alsó fogsorívben felszívódtak. Bal alsó M_3 helyén exostosis. 45–50 éves férfi.

A koponya középhosszú (mesocran), széles; közép magas orthocran). Alakja felülnézetben romboid. A homlok középszéles (metriometop). A halántéki szűkület nagyfokú. Tuber parietale jól fejlett. A varratok felszívódásának fokozatai a következők: sut. sag. Broca 2.; sut. cor. Broca 1.; sut. lamb. Broca 0. Phaenozyg. A nyakszirt széles gömbalakú. Protuberantia occipitalis csipkézett (Broca 3.). Crista occipitalis externa és a tarkóvonalak élesek. Közel derékszögben válik el a planum occipitale a planum nuchale-től. Öreglyuk brachymorf, kerek. Nyakszirt baloldalt zöld patinanyom. Csecsnyújtvány alacsony, felszíne érdes. A fogsorív hosszú (dolichouran) és U-alakú. A szápad hosszú, rajta torus sagittalis. Az arckoponya alacsony, igen széles (euryprosop). Különösen feltűnő a felső arc szélessége. Tarhely és felső szemgödri szél erősen vastagodott (Broca IV.). Szemüreg közép magas (mesokonch), négyszegletes, alsó szemgödri szél előrenyúlt. Az orrüreg középszéles (mesorrhin), alacsony; az orrgyök magas, keskeny; az orrhát konvex; fossa praeasalis. Fossa canina mély. Arc profilvonala orthognath; gyenge alveolaris prognathia. Mediansagittalis körvonal laposan, hosszan elnyúlt; a homlok közép magas, hátrafutó; fejtető lapos; nyakszirt gyengén ívelt (kurvoccipital). Az áll széles, alacsony, az állcsúcs gyenge; állkapocság közép magas, széles. A koponya köbtartalma 1308 ccm (aristenkephal).

4. Ltsz. 1533. *Koponya állkapoccsal (cranium)*. Megtartási állapota gyenge, nagyfokú sérülések az arckoponyán. Színe barnássárga, felszíne erősen kímart. Vonásai lágyak, finomak, gömbölyűek. Koszorúvarrat mentén elcsontosodás folyamatban; a fogak kopottak, sőt az alsó fogsorban a kihullott fogak fogmedrei felszívódtak. 40–45 éves nő.

A koponya középhosszú (mesocran), középszéles (metriocran), közép magas (orthocran). Az agykoponya formajellegét a hosszúság jellemzi leginkább. Horizontális körvonal ovoid. A varratok fogazottsága közepes (sut. sag. Opp. II. 5.; sut. cor. Opp. II. 3.; sut. lambd. Opp. I. 4.). Phaenozyg. A homlok széles (eurymetop). Nyakszirt nézetben a koponya közép magas, pentagonoid; felszínén élesebb morfológiai elhatárolások nincsenek. A nyakszirt gyengén ívelt (kurvoccipital). A mediansagittalis körvonal tagolt; a homlok alacsony, meredek (orthometop); a fejtető lapos kb. az obélionig, ezt követően a körvonal ívelten fut az öreglyukig. Baloldalt os epiptericum. Az arckoponya közép magas (mesoprosop), mérsékelten lapos. A tarhely és szemöldökív laposak (Broca I.). A szemüreg közép magas (mesokonch) kerek; tengelye egyenes. Az orrüreg széles, alacsony (chamaerrhin); az orrgyök mély; az orrhát homorú, az orrsontok laposan hajlanak egymáshoz. Fossa canina sekély. Állkapocs alacsony, kettős állcsúcs, közből sekély incisura; az állkapocság alacsony, hátraszegett; fogsorív V-alakú. A koponya köbtartalma 1258 ccm (euenkephal).

5. Ltsz. 1534. *Koponya állkapoccsal (cranium)*. Megtartási állapota kitűnő. Színe szalmasárga. Vonásai infantilis. Maradó szemfog és M_2 kibúvóban. Synchronodrosisi sphenoccipitalis nyitva. 13–15 éves gyermek.

A koponya rövid (brachycran), széles és igen magas (Hypsicran). Alakja sphenoid. A homlok keskeny (stenometop). A parietalis regio hátsó harmadában feltűnően nagyfokú szélesség állapítható meg. Phaenozyg. A varratok egyszerűek, fogazottak (általában Opp. II. 2–4). Nyakszirt magas, széles, kerekített, gömbalakú, felszíne síma. Öreglyuk ovalis, asszimmetrikus. Csecsnyújtvány fejletlen, gyenge. Fogsorív keskeny, parabolikus. Mediansagittalis körvonal félkör alakú: a homlok alacsony, domború; a fejtető ívelt, a bregma egybeesik a vertex-szel; nyakszirt meredek, lecsapott (planoccipital). Az arckoponya középszéles, lapos (mesoprosop), a felső arc alacsony (chamaeprosop); szemüreg alacsony, középszéles (mesokonch), négyszegletes, tengelye belülről kifelé lejtő. Orrüreg alacsony, nyomott, középszéles (mesorrhin); orrgyök mély, keskeny; orrhát homorú. Orthognath. Fossa canina igen mély. Áll alacsony, keskeny, formai szempontból kialakulatlan. A koponya kapacitása 1234 ccm (oligenkephal).

6. Ltsz. 1535. *Koponya állkapoccsal (cranium)*. Megtartási állapota kitűnő. Színe szalmasárga. Vonásai határozottak, erőteljesek és jellegzetesek. A varratok nyitva, a fogak kopottak. Bal felső praemoláris helyén csapfog. M_2 -n caries. A fogmeder belső felszínén kör alakú felszívódás. Alsó fogsorban, baloldalt a fogmedrek teljesen felszívódtak. 40–45 éves férfi.

A koponya túlon túl rövid (ultrahyperbrachycran), magas (hypsicran) és igen széles (tapeinocran). A koponyát a redkivüli szélességi méretek jellemzik. Horizontális metszete a Sergi-féle típusok közül a brachy-sphenoid formát közelíti meg legjobban. A homlok keskeny (stenometop). Supranasalis varratmaradvány. Tuber parietale kúposan elkülönül. A nyakszirti ívrészlet élesen elkülönül, kúposan kiugrik. A varratok erősen fogazottak (sut. sag. III. 6.; sut. cor. III. 5.; sut. lambd. I–III. 10). A lambdavarrat mentén baloldalt három (3), jobboldalt egy (1) varratcsont van. A lambdavarrat legnagyobb varratfogazottsági feszítávolság $37\frac{m}{m}$. Phaenozyg. Nyakszirt nézetben a koponya gömbalakú és rendkívül széles. Protuberantia occipitalis externa megvan (Broca I.), a crista occipitalis externa éles késpenge módjára emelkedik ki a nyakszirt pikkely felszínéből. A hosszirányban rendeződött tarkóvonalak (linea plani nuchalis) vaskosak. Az öreglyuk kicsiny, kerek, peremén caudalis irányban exostosis; tengelye asszimmetrikus két félre osztja. A koponya alapján az asszimmetria különösképpen a csecsnyújtványok esetében mutatható ki, amennyiben jobboldalt erős, széles, vaskos és az incisura mastoidea teljességgel hiányzik, baloldalt viszont az incisura mastoidea mély és jól elhatárolt. A fogsorív középhosszú (mesuran) széles; a szápad mély, széles és igen hosszú (leptostaphylin). A mediansagittalis körvonal ívelt; a homlok közép magas, mérsékelten hátrafutó; tarhely vaskos, a szemöldökívvél együtt közepes torus supraorbitale-t alkot (Broca VI.); a fejtető ívelt; a nyakszirt meredek, lépcsősen kissé kiugró (planoccipital). Az arckoponya magas, keskeny, szegletesen lefelé keskenyedő (leptoprosop). A járomcsont mérsékelten széles és lapos. A szemüreg magas, széles (mesokonch), kerek. Az orrüreg keskeny, megnyúlt (leptorrhin), magas; az orrgyök keskeny, magas; az orrhát homorú, majd alsó harmadában konvexitásba megy át; orrtövis (spina nasalis anterior) ívelten előre nyúlik (Broca 5.); gyenge fossa praeasalis. Orthognath. Állkapocs széles, nagy, magas, szegletes, erőteljes. Állcsúcs határozott; állkapocság magas, hátrafutó. Koponyaköbtartalom 1525 ccm (aristenkephal).

7. Ltsz. 1536. *Koponya állkapoccsal (cranium)*. Megtartási állapot kitűnő, színe szürkésbarna. Felszíne érdes, kilúgozott. Súlyos, erőteljes vonásaiban markáns koponya. A varratok elcsontosodása éppen megkezdődött, a fogak alig kopottak. 30–35 éves férfi.

Az agykoponya középhosszú (mesocran), széles, közép-magas (orthocran). Alakja meso-ellipszoid. A varratok erősen fogazottak (sut. sag. II. 6—7; sut. cor. II. 4; sut. lambd. II. 8—9). A homlok széles (eurymetop). Phaenozyg. A nyakszirti tájék ívelt, pentagonoid. Spina occipitalis externa kiemelkedő. Csecsnyújtvány mellett mindkét oldalt erős pr. paramastoideus. Öreglyuk kerek, kicsiny. A fogsorív szélesedő, majd a M_3 bekanyarodó, rövid (brachyuran) és széles. A szápad mély, lapos, rövid (brachystaphylin). Torus palatinus sagittalis. A mediansagittalis körvonal alacsonyan ívelt, nyakszirt kerekített (kurvoccipital). Az arckoponya középszéles (mesoprosop), lapos. A szemüreg kifelé lejtő tengellyel, négyszögletes, közép-magas (mesokonch). Orrüreg keskeny, lapos (leptorrhin); az orrgyök mély; az orrhát homorú; spina nasalis anterior kiugró (Hrdlicka 4). Orthognath. Az áll erőteljes, magas, állcsúcs egyenes; a pr. coronoideus és a pr. condyloideus egymáshoz viszonyítva fél rotációban vannak. A koponya köbtartalma 1425 ccm (euenkephal).

8. Ltsz. 1537. Koponya állkapocccsal (cranium). Megtartási állapota jó. Színe sötétbarna, felszíne kilúgozott. Vonásai erőteljesek. A varratok elcsontosodása megkezdődött, a fogak alig kopottak. 30—35 éves férfi.

A koponya rövid, széles (brachycran), magas (hypsicran). Alakja felülnézetben brachy-ellipszoid. A homlok széles (eurymetop). A falcsoni tájék mérsékelten széles; a nyakszirt kerekített. Mérsékelten phaenozyg. A varratok egyszerűen fogazottak (sut. sag. I. 3.; sut. cor. I. 4.; sut. lambd. I. 3—4.). Nyakszirtnézetben a koponya alakja középszéles, négyzetes. Protuberantia occipitalis externa kis csap alakjában határolódik el. Felső és alsó tarkóvonalak élesek. Öreglyuk kerek. Feltűnő méret és formabeli assymetria mutatható ki a csecsnyújtvány esetében. Jobboldalt erőteljes, vastak, baloldalt alacsony, keskeny és $4\frac{m}{m}$ -el közelebb van az öreglyukhoz. A fogsorív hosszú, keskeny »U«-alakú (mesuran); a szápad hosszú, sekély, keskeny (leptostaphylin). A mediansagittalis körvonal középmagas, egyenletesen ívelt. A homlok középmagas, hátrafutó; a fejtető mérsékelten ívelt; a nyakszirt meredek (planoccipital). A tarhely duzzadt (Broca VI.). Szemöldökív vastak. Sulcus sphaenoparietalis mély. Az arckoponya közép-magas, széles (mesoprosop), négyszögletes. A szemüreg négyszögletes, tengelye ferde (mesokonch), az orrüreg magas, közepesen széles (messorrhin); az orrgyök keskeny, magas; az orrcsontok hegyes-szögben hajlanak egymáshoz és erősen kiemelkednek az arc síkjából; az orrhát egyenes. Az arc mérsékelten lapos, profilvonala orthognath. Fossa canina sekély. Állkapocs széles, magas, erőteljes. A koponya köbtartalma: 1308 ccm (euenkephal).

9. Ltsz. 1538. Koponya állkapocccsal (cranium). Megtartási állapota jó. Színe szürkésbarna, felszíne kilúgozott. Vonásai erőteljesek. A varratok elcsontosodóban; a fogak alig kopottak. 30—35 éves férfi.

A koponya középszéles (mesocran), magas (hypsicran) és széles (tapeinocran). Alakja romboid. A homlok viszonylag keskeny (metriometop); falcsoni tájék hátsó harmadában széles, a nyakszirti részlet elkeskenyedő. A varratok közepesen fogazottak (sut. sag. I. 4—5.; sut. cor. II. 3.; sut. lambd. II. 9.). Kriptozyg. Nyakszirtnézetben a koponya alakja pentagonoid. Nyakszirtpikkelyen torus helyett sulcus határolódik el, meglehetősen mélyen. Öreglyuk ellipszoid alakú. Fogsorív rövid (brachyuran), »U«-alakú; a szápad hosszú (leptostaphylin), mérsékelten mély, enyhe torus sagittalis. A mediansagittalis körvonal laposan ívelt; a homlok alacsony meredek; a fejtető lapos; a nyakszirt kúposan kiugró (kurvoccipital). Tarhely enyhén duzzadt (Broca II.). Az arckoponya magas, keskeny (leptoprosop). A szemüreg kerek, közép-magas (mesokonch), az orrüreg magas, középszéles (messorrhin). Fossa canina mély, különösen jobboldalt. Az orrgyök mély, keskeny, az orrhát homorú. Orthognath. Alveolaris prognathia. Az áll közép-magas, progn; az áll-

kapocság alacsony, keskeny. A koponya köbtartalma 1458 ccm (aristenkephal).

10. Ltsz. 1539. Koponya állkapocccsal (cranium). Megtartási állapota kitűnő. Színe sötétbarna. Vonásai erőteljesek. A varratok elcsontosodása előrehaladott, a fogak erősen kopottak. A koponya kissé vetemedett. Baloldalt a csecsnyújtványon szürkészöld patinanyom. 55—60 éves férfi.

A koponya mérsékelten széles, feltűnően hosszú (dolichocran), alacsony (chamaecran). Alakja dolicho-ovoid. Phaenozyg. A homlok középszéles (eurymetop). A nyíl- és koszorúvarratok teljesen elcsontosodtak, az obelion táján fossa praelambdaidea. A lambdavarat elcsontosodása a 4. foknak felel meg. Nyakszirti tájék középszéles, alacsony (metriocran). Az öreglyuk keskeny, ovális. A fogsorív hosszú, ellipszoid (dolichouran); a szápad sekély, rajta gyenge torus sagittalis (leptostaphylin). Mediansagittalis körvonal alacsonyan ívelt, hosszú. A homlok alacsony, hátrafutó, a fejtető lapos, hosszú, a nyakszirt kúposan elkülönül (kurvoccipital). Az arckoponya keskeny, magas (leptoprosop). A szemüreg négyszögletes (mesokonch). Az orrüreg keskeny, magas (leptorrhin); az orrgyök széles, mélyen benyomott, az orrhát homorú, az orrcsontok laposan hajlanak egymáshoz. Fossa canina sekély, lapos. Orthognath. Állkapocs alacsony, széles, állcsúcs egyenes, állkapocság hátrafutó, széles. A koponya köbtartalma: 1387 ccm (euenkephal).

11. Ltsz. 1540. Koponya állkapocccsal (cranium). Megtartási állapota jó. Színe szalmasárga. Vonásai lágyak. M_3 kibúvóban, a synchondrosis sphenooccipitalis még nem csontosodott el. 20—24 éves nő.

A koponya középhosszú (mesocran), magas (hypsicran) és mérsékelten széles (metriocran). Alakja pentagonoid. A varratok egyszerűen fogazottak (sut. sag. II. 5., sut. cor. II. 4., sut. lambd. II. 8—9.). Kettős os bregmaticum. A homlok középszéles (metriometop). Falcsoni tájék megnyúlt. Kriptozyg. Nyakszirti nézetben a koponya alakja háztető. Négy részre tagolt inkacsont (IIb) (III) (III) (IIb). Mediansagittalis körvonal ívelt. A homlok alacsony, domború, fejtető lapos, a nyakszirt ívelt (kurvoccipital). Csecsnyújtvány alacsony, előirányuló. Jobboldalt os epiptericum, baloldalt mély sulcus Sylvii externus. A koponyaalap középszéles. Az öreglyuk alapja ellipszoid, széles, cranialis szélén exostosisok. A fogsorív parabólikus, rövid (brachyuran); a szápad hosszú, keskeny (leptostaphylin) és sekély. Az arc keskeny (leptoprosop), lefelé keskenyedő. A tarhely lapos, a szemöldökív gyenge. A szemüreg négyszögletes, közép-magas (mesokonch). Az orrüreg keskeny (leptorrhin), magas. Az orrgyök keskeny, mély; az orrhát homorú; fossa praenasalis gyenge. Spina nasalis anterior Broca 4. fokozatának felel meg. Az áll alacsony, trigonum mentale; a fogsorív »V«-alakú. Az arc profilvonala orthognath. A koponya köbtartalma: 1291 ccm (euenkephal).

Az embertani vizsgálat során kiértékelt és leírásban közölt 11 koraárpádkori koponya fontosabb adatait az alábbiakban foglaljuk össze. Tekintettel a megvizsgált koponyák csekély számára, a nyert értékeket, adatokat nem szabad fenntartás nélkül statisztikus értékeknek tekinteni, csupán az adatközlés szabta keretek közt kell azokat értékelnünk.

I. TÁBLA.

Nem- és életkor szerint leletanyagunk következőképpen oszlik meg: nyolc (8) férfi, három (3) nő, egy (1) gyermek; egy (1) gyermek, kettő (2) fiatalok, hét (7) felnőttkorú, egy (1) aggkori.

Az embertanilag fontosabb jellegekben általában kettősség állapítható meg. Kiténik ez a koponyaalkatot kifejező három agykoponyajelző értékeiben (hosszúság-szélességi, hosszúság-magassági, szélesség-magassági jelző). A koponyák nagyobb része (6) középhosszú (mesocran), kisebb része (4)

rövid (brachycran). Hosszúfejűség (dolichocrania) csak egy esetben fordul elő. A középhosszú koponyaalkat egyben közép magas (orthocran), széles (tapeinocran) (2, 3, 4, 7, 8, 11-es koponyák), ugyanakkor a rövid koponyák magasak (hypsicran) és szélesek (tapeinocran) (1, 5, 6, 8-as koponyák). Formajelleget tekintve a nyakszirtpikkely alkotásában is kifejezésre jut e kettősség. A középhosszú, közép magas, széles koponyák nyakszirtje ívelt, kerekített (kurvoccipital); a rövid, magas koponyák esetében merődek, lecsapott nyakszirt (planoccipital) figyelhető meg. Individualisabban változó a homlok alkata, amennyiben mindhárom formacsoport (keskeny, közép, széles) közel azonos arányban fordulnak elő. A frontális homlok általánosabb a parietalissal szemben.

Az arckoponya nagyobb részben középszéles (mesoprosop) (6), kisebb részben keskeny, magas (leptoprosop) (4). Széles (euryprosop) határozottan lapos, nyomott arcalak csak egy esetben fordul elő. A széles és középszéles arckoponyák forma szerint négyzetesek és mérsékelt laposak. Különösen vonatkozik a mérsékelt laposság a középarcra, amennyiben az a legtöbb esetben egyben frontális fellegű. Az imént említetteket igazolja a phaenozgyia előfordulásának magas (7) értéke. Lefelé keskenyedő arcalak négy esetben fordul elő leletanyagunkban. A megvizsgált 11 koponya közül 10 esetben a szemüreg közép magas (mesokonch) és csak egy esetben magas (hypsikonch). Forma tekintetében itt is a négyzetes alak a gyakoribb (7), a kerek alak négy (4) esetben fordul elő. Az orrüreg jelző szerint a meso-leptorrhinia 5—5 esettel állapíthatók meg a vizsgált koponyák esetében. Típusmegállapítás szempontjából különösen értékelendő, hogy 11 eset közül 9 esetben jellemző orrhát alak homorú, azaz pisze (keletbalti). Mind a tizenegy koponya orthognath. A koponyák köb tartalma euenkephalia-aristenkephalia közt változik.

Csepel koraárpadkori etnikumában a megvizsgált koponyák alapján feltételezhetően két típus különül el. A nagyobb esetszámú típust jelöljük »A«-val, a kisebb esetszámú típust »B«-vel. A két típus jellegei a következők:

»A«-típus

mesocran
orthocran
tapeinocran
lepto-mesoprosop
mesokonch
orthognath
kurvoccipital
meso-chamaerhin
az arc négyzetes
az orrhát konkáv

»B«-típus

brachycran (hyper-ultra)
hypsicran
tapeinocran
meso-euryprosop
mesokonch
orthognath
planoccipital
lepto-mesorrhin
az arc keskenyedő
az orrhát konkáv-konvex

Az »A«-típus a keletbalti (részben europoszibirid) fajtaelemmel, a »B«-típus turanid-taurid-keletbalti fajtaelemekből alakult változattal azonosítható. Az »A«-típus meso-orthocran, a »B«-típus brachy-hypsicran jellegegyüttessel határolódik el. Kiemelendő, hogy a kielemezett két típus inkább egymással keresztezetten, mint tisztán állapítható meg, amint azt az egyes koponyák esetében követhetjük. Korábban, míg a honfoglaláskori régészeti leleteknek árpádkoriaktól való elhatárolása nem volt ismeretes, e leletcsoport is a honfoglaláskoriak közt szerepelt. Bartucz »Adatok a honfoglaló magyarok antropológiájához«³⁾ című tanulmányában, az akkor a honfoglaló magyarságra megállapított I. típussal kapcsolatosan (kaukázusi-mongoloid, ez felel meg az általam megállapított »B«-típusnak, említi egyfelől, másfelől a IV. típussal a csepeli koraárpadkori koponyákat (ez felel meg az »A«-típusnak). A 11 koponya és két csontváz természetesen koránt sem alkalmas, hogy szélesebbkörű összehasonlítást tegyünk. Éppen ezért igen kíváncsi, hogy Csepelen, az említett lelőhelyen a rendszeres kutatás tovább folytatódjon. Debec ismételtén is többször hangoztatja, hogy minden leletet, legyen az bármilyen csekély számú is, a geográfiai, kronológiai és szociális lokalizáció szempontjainak figyelembevételével a méretek és morfológiai jellegek teljes közlésével publikálni kell, mert a feltevések helyett a reális tények, azaz a konkrét leletek, mindennél több lehetőséget adnak a később elvégzendő szintézis meg-tételére.⁴⁾ Rövid tanulmányom is ezt a célt szolgálja.

³⁾ Bartucz, Arch. Ért. 45, 1931.

⁴⁾ Debec, Paleoanthropologia S. S. S. R. (Moszkva). 1948.

CSEPELEN FELTÁRT KORAÁRPÁDKORI KOPONYÁK FONTOSABB JELLEGEI.

I. Tábla.

Jelleg	Sírszám	1. Ltsz. 1530	2. Ltsz. 1531	3. Ltsz. 1532	4. Ltsz. 1533	5. Ltsz. 1534	6. Ltsz. 1535	7. Ltsz. 1536	8. Ltsz. 1537	9. Ltsz. 1538	10. Ltsz. 1539	11. Ltsz. 1540
Életkor, nem		iu. ♀	matur. ♂	matur. ♂	matur. ♀	inf. II. Gy.	matur. ♂	matur. ♂	matur. ♂	matur. ♂	senil. ♂	iu. ♀
Koponya alakja felülnézetben		brachy-pentagonoid	brisoïd	romboid	ovoid	sphenoid	b. sphenoid	ellipszoid	b. ellipszoid	romboid	d.-ovoid	pentagonoid
Nyakszírt alakja		pentagonoid	háztetőszerű	gömbalak	pentagonoid	gömbalak	gömbalak	pentagonoid	négyszög	pentagonoid	háztetőalak
A koponya általános alakja		hyperbrachy. hypsicran tapinocran	mesocran orthocran metriocran	mesocran orthocran metriocran	mesocran orthocran metriocran	hyperbrachy hypsicran tapinocran	ultrahyperbrachy hypsicran hypsi-tapeinocran	mesocran orthocran metriocran	brahyocran orthocran metriocran	mesocran orthocran tapinocran	dolichocr. chameocran metriocran	mesocran hypsicran metriocran
Homlok		metriometop meredek alacsony homlokudor erőteljes	stenometop hátrafutó magas homlokudor gyenge	metriometop hátrafutó közép magas homlokudor közepes	eurymetop meredek alacsony homlokudor gyenge	stenometop domború i. alacsony homlokudor erőteljes	stenometop hátrafutó közép magas homlokudor gyenge	eurymetop meredek i. alacsony homlokudor gyenge	eurymetop hátrafutó közép magas homlokudor közepes	metriometop meredek alacsony homlokudor alacsony	eurymetop hátrafutó alacsony homlokudor gyenge	metriometop domború alacsony homlokudor erős
Tarhely		VI.	IV.	I.	VI.	I.	VI.	II.	I.
Nyakszírtípkely		planoccipital	kurvoccipital	kurvoccipital	planoccipital	planoccipital	kurvoccipital	planoccipital	kurvoccipital	kurvoccipital	kurvoccipital
Crista supramastoidea		közepes	erős	erős	gyenge	gyenge	erős	erős	közepes	közepes	gyenge	gyenge
Prognathia		orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	orthognath	hyperorthognath
Az arckoponya alakja		mesoprosop felső arc magas, keskeny, négyzetes	mesoprosop felső arc magas, keskeny, négyzetes	euryprosop felső arc alacsony, lapos, kerek	mesoprosop felső arc alacsony, mérsékelten lapos	mesoprosop felső arc alacsony, négyzetes	leptoprosop felső arc keskeny, magas, keskenyedő	mesoprosop felső arc alacsony, négyzetes	mesoprosop felső arc alacsony, négyzetes felső arc keskeny, lefelé kisk. felső arc keskeny, lefelé kisk.	leptoprosop felső arc keskeny, lefelé kisk.
Járomív		orthozyg	phaenozyg	phaenozyg	phaenozyg	phaenozyg	phaenozyg	kryptozyg	phaenozyg	kryptozyg
Orr		leptorrhin orrgyök keskeny; orrhát homorú	mesorrhin orrgyök mély széles; orrhát homorú	mesorrhin orrgyök mély, gas, keskeny, orrhát konvex	chaemorrhin orrgyök mély orrhát homorú	mesorrhin orrgyök mély, keskeny, orrhát homorú	leptorrhin orrgyök keskeny, orrhát homorú	leptorrhin orrgyök mély, keskeny, orrhát homorú	mesorrhin orrgyök keskeny, orrhát egyenes	leptorrhin orrgyök keskeny, orrhát homorú	leptorrhin orrgyök széles, mély, orrhát homorú	leptorrhin orrgyök mély, orrhát homorú
Szemüreg		hypsiconch, kerek	mesokonch négyzetes	mesokonch négyzetes	mesokonch kerek	mesokonch négyzetes	mesokonch kerek	mesokonch négyzetes	mesokonch négyzetes	mesokonch kerek	mesokonch négyzetes	mesokonch négyzetes
Fossa canina		sekély	mély	sekély	igen mély	sekély	közepes	sekély	mély	sekély	gyenge
Megállapított típus		Keletbalti	Keletbalti + szibírid	Taurid + keletbalti	Keletbalti + nordikus	Keletbalti + turanid	Turanid + keletbalti	Keletbalti + taurid	Keletbalti + din + turanid	Szibírid + turanid

CSEPELEN FELTÁRT KORAÁRPÁDKORI KOPONYÁK FONTOSABB MÉRETEI ÉS JELZŐI.

II. Tábla.

Sorszám Martin, Saller után	Méretek, jelzők	1. sír Lt.1530	2. sír 1531	3. sír 1532	4. sír 1533	5. sír 1534	6. sír 1535	7. sír 1536	8. sír 1537	9. sír 1538	10. sír 1539	11. sír 1540
I.	Agykoponya :											
1.	Agykoponya hossza (g—op)	168	192	176	180	162	173	183	174	184	189	172
2.	Glabella-Inion „ (g—i)	165	188	176	177	161	172	176	173	184	185	172
3.	Glabella-Lamda „ (g—l)	162	184	170	168	162	169	172	172	176	174	171
5.	Koponyaalap „ (n—ba)	89	110	100	102	85	103	98	104	98	96	94
7.	Öreglyuk „ (ba—o)	38	42	34	37	37	36	35	37	40	36	40
8.	Agykoponya szélessége (eu—eu)	142	147	135	136	140	156	142	139	144	138	136
9.	Legk. homlokusz. (ft—ft)	96	97	92	95	90	95	104	100	94	98	91
10.	Legn. homlokusz. (co—co)	121	116	104	107	120	127	119	121	116	115	114
11.	Biauricularissz. (au—au)	117	135	115	115	110	129	129	127	104	123	115
12.	Legnagyobb nyakszirti szélesség (ast—ast) ...	106	131	112	108	103	107	107	109	110	110	109
13.	Csecsnyújtvány sz. (ms—ms)	97	108	102	104	96	109	105	112	105	98	106
17.	Basion-bregma mag. (ba—b)	125	140	130	130	127	134	133	129	130	127	131
20.	Fülmagasság (po—b)	107	119	107	110	112	119	114	110	116	111	108
23.	Vízszintes kerület	482	536	478	500	483	517	525	510	520	530	497
24.	Transzversalis kerület (po—po)	300	315	288	283	307	323	305	302	298	298	296
25.	Mediansagittalis ív (n—o)	346	379	354	359	354	359	373	396	369	378	357
26.	„ homlokív (n—b)	119	126	123	118	124	120	126	124	119	—	118
27.	„ falcsonth. ív (b—l)	127	128	114	113	119	115	132	123	128	—	128
28.	„ nyakszirti ív (l—o)	100	125	117	128	111	124	109	149	122	—	111
29.	„ homlokhúr (n—b)	103	115	112	107	109	113	105	108	111	118?	109
30.	„ falcsonth. (b—l)	108	114	102	104	110	103	121	109	110	108?	115
31.	„ nyakszirth. (l—o)	91	103	93	97	88	95	100	82	98	98?	94
32 (1).	Homlokhajlásszög (n—b)	56°	51°	53°	52°	60°	53°	51°	51°	49°	52°	57°
I. 1.	Hosszúság-szélességi j.	86-06	78-19	76-70	76-84	86-42	90-70	77-60	80-35	78-26	73-02	79-02
I. 2.	Hosszúság-magassági j.	75-76	74-47	73-86	73-45	78-40	77-91	72-68	74-57	70-65	67-20	76-16
I. 3.	Szélesség-magassági j.	88-03	95-24	96-30	95-59	90-71	85-90	93-66	92-81	90-28	92-03	96-32
I. 4.	Hosszúság-fülmagasság j.	64-85	63-30	60-80	62-15	69-14	69-19	62-30	64-16	63-04	58-73	62-79
I. 12.	Haránt-homlokjelző	79-34	83-62	88-46	88-79	75-00	74-80	87-39	82-64	81-03	85-22	89-82
I. 13.	Haránt-homlokfalcsonth. j.	67-61	65-99	68-15	69-85	64-29	60-90	73-24	71-94	65-28	71-01	66-91
II.	Arckoponya											
40.	Archossz (ba—pr)	85	103	96	93	85	98	94	97	96	92	94
42.	Alsó archossz (ba—gn)	98	123	108	108	85	113	—	117	108	103	98
43.	Felső arcszélesség (fmt—fmt)	100	113	99	102	91	106	110	109	105	107	95
44.	Biorbitalis szélesség (ek—ek)	91	104	91	94	82	96	98	98	96	94	88
45.	Járomívszélesség (zy—zy)	124	147	124	124	112	139	141	134	124	—	118
46.	Középarcszélesség (zm—zm)	87	102	90	90	82	95	102	95	94	93	88
47.	Arcmagasság (n—gn)	111	129	102?	109?	91?	126	122	116	117	119	108
48.	Felső arcmagasság (n—pr)	69	77	64	65	54	77	73	71	75	71	65
51.	Szemüreg szélesség (mf—ek)	37	43	37	41	35	42	42	42	42	42	37
52.	Szemüreg magasság	32	33	30	34	29	34	35	35	34	32	30
54.	Orrszélesség	22	27	23	25	29	24	21	24	24	23	19
55.	Orrmagasság	48	56	48	49	42	58	52	49?	49	52	47
60.	Maxilloalveolaris hossz	48	60	54	—	46	57	55	61	55	57	52
61.	Maxilloalveolaris szélessége	60	70	52	—	56	64	66	55	65	59	60
62.	Szájpadhossz (ol—st)	46	58	48	—	42	52	51	53	52	51	48
63.	Szájpad szélessége	42	43	36	—	34	41	44	33	40	37	36
65.	Állkapocsbütyök szélessége	103	134	117	—	102	118	—	122	116	—	109
66.	Állkapocsszeglet szélessége (go—go)	88	109	96	96?	83	93	107	112	97	94	95
69.	Állmagasság (id—gn)	28	38	31	30	23	38	—	34	31	33	30
70.	Állkapocság magasság	48	63	55	—	40	61	—	66	52	63	44
71.	Állkapocság szélesség	28	34	32	33	30	32	—	33	32	27	28
I. 38.	Arcjelző	89-52	87-76	82-26	87-90	81-25	90-65	86-52	86-57	—	—	91-53
I. 39.	Felső arcjelző	79-31	75-49	71-11	72-22	67-07	81-05	71-57	74-74	78-95	76-34	73-86
I. 42.	Szemüregjelző	86-49	76-74	81-08	82-93	82-86	80-95	83-33	83-33	80-95	76-19	81-08
I. 46.	Orrjelző	46-39	48-21	47-92	51-02	50-00	41-38	40-38	48-98	48-98	44-23	40-43
I. 55.	Maxilloalveolaris jel.	125-00	116-66	103-80	—	121-70	112-2	120-00	110-90	118-10	103-56	115-50
I. 58.	Szájpadjelző	91-30	74-10	75-00	—	80-90	78-89	86-27	62-22	77-77	72-50	75-00
72.	Egész profilszög	90°	89°	91°	92°	88°	88°	85°	89°	92°	90°	93°
73.	Nasalis profilszög	92°	92°	94°	95°	91°	91°	81°	92°	97°	—	98°
74.	Alveolaris profilszög	93°	88°	99°	—	93°	95°	86°	93°	95°	—	94°
III.	Koponyakapacitás	1260 ccm.	1620 ccm.	1308 ccm.	1285 ccm.	1234 ccm.	1525 ccm.	1425 ccm.	1308 ccm.	1458 ccm.	1387 ccm.	1291 ccm.
IV.	Valószínű testmagasság	150-8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

JÁNOS NEMESKÉRI:

ANTHROPOLOGICAL EXAMINATION OF THE FINDS DISCOVERED IN THE PRECINCTS OF CSEPEL DATING FROM THE EARLY PERIOD OF THE ÁRPÁD DINASTY.

Summary

In the Central Danubian Basin, the most important ethno-genetical process took place between the nineteenth and the twelfth centuries, after the arrival of the conquering Hungarians. After the Hungarian conquest, during the early period of the Árpád dynasty, we can follow the changes of the ethnic components in the cemeteries of the former settlements. It is of basic importance to throw a light on the ethnic contacts between Hungarians and Slavs. The cemetery we had laid open in Csepel furnishes us some data which will help us to solve these questions. Regionally we can only approach this problem after many similar publications. Up till now, little attention was paid to the examination of the ethnical environment.

In the precincts of the village Csepel (County Pest) a cemetery dating from the period of the Dynasty of Árpád was partly laid open in the year 1928. On the basis of the anthropological examination (11 skulls) we can discern two

types. The characteristics (Pl. XXXV.) of type A: mesocranial, orthocranial, tapeinocranial, leptomesoprosop, mesokonch orthognath kurvoccipital, meso-chamaerrhin, the face quadrangular, the bridge of the nose concave. Type A corresponds in the nomenclature of Czekanovski to East-Baltic tinted with Europeo-Sibirid. The chief characteristics of type B: brachycranial, hypsicranial, tapeinocranial, meso-euryprosop, mesokonch, ortognath, planoccipital, leptomesorrhin, the face moderately wide, oval, the bridge of the nose convex seldom concave. This can be identified with the Turanian — Anterior-Asiatic element, in which a few East-Baltic elements can be discerned. Type A is in all probability in connection with the Slav population, type B with the conquering Hungarians. The question can be solved only after further regional excavations. This is the aim of the present description too.

ÚJTÍPUSÚ KÖZÉPKORI MAGYAR ARANYFORINT.

Mintegy 10—12 évvel ezelőtt váratlanul bukkant fel a Balkánon Nagy Lajosnak egy eddig ismeretlen típusú aranyforintja, mindjárt két példányban (XXXIII. t.). E példányok lelőhelye Sarajevótól keletre Prijepolje közelében volt, és együtt kerültek elő II. Tomasevics István bosnyák király (1461—63) 4 dukát súlyú aranyérmével. Utóbbi nemcsak típusánál, de anyagánál fogva is egyedülálló példány a délszláv érmészetben. Ezen ritka bosnyák aranyéremről Ivan Rengjeo sarajevoi professzor írt részletes tanulmányt,¹⁾ de ebben a Nagy Lajos-aranyforintok ismertetésére nem tért ki. Egyébként az ő közvetítésével sikerült a két előkerült aranyforint egyikét Éremtárunk gyűjteménye számára megszerezni. A két felbukkant aranyforint azonos bélyegű és leírásuk a következő:

E) LODOVICI · D · G · R · VnGARIE

Hatos karéjban rutapajzs magyar
pólyákkal és Anjou-liliomokkal

H) SAnTVS · LA — DISLAVS R

Álló harcos, jobbában alabárd,
oldalt P-C betűk.

A köriratok betűi gótikus jellegűek, de az A betű antiqua. Az egyik példány súlya 3·60, a másiké pedig 3·65 g.²⁾ Miután középkori aranyforintosorozatunkban ma már elég nagy esemény egy újabb típus feltűnése, az ilyen új fajta a részletesebb ismertetést is megérdemli. A felmerülő kérdés ezen veretekkel kapcsolatban az, miként illeszthetők be Nagy Lajos ismert aranyforintjainak sorába, vagyis hol és mikor kerülhettek ezek kiverésre? A két aranyforintot egyébként az előlapi éremkép rutapajzsá avatja új fajtává, mert Lajos király többi, ismert aranyforintján ez a pajzsforma nem szerepel. Az összes rendelkezésre álló bizonyító adatok és analógiák gondos egybevetése és mérlegelése után, úgy hisszük, a felvetett kérdésekre érdemleges választ lehet adni.

Mindenekelőtt az előlapi éremképet vizsgálva, feltűnik a hatos karéjba foglalt négyszögű, vagyis ú. n. rutapajzs. A többi címeres aranyforinton ugyanis csak háromszögű címer foglal helyet, egyébként azonban hasonló hatkaréjos díszítéssel övezve. Nagy Lajos többi ismert pénzeit, tehát az ezüstgarasokat és aprópénzeket átnézve, kettőt találunk olyat, amelyeken szintén rutapajzs az éremkép. Az egyik a CNH. II. 69. garas, a másik pedig a CNH. II. 101. budai, autonóm városi denár. A két utóbbi érem verési idejét illetőleg, Schulek meggyőző korrendi megállapítása szerint³⁾, a C. 69. garas 1344-ben készült, a C. 101. budai denár pedig minden valószínűség szerint az 1344—45. években kerülhetett kiverésre. Így tehát a rutapajzsú ezüstpénzek veretése Nagy Lajos uralma elejére korlátozható. Tetszetős feltevésnek tűnik fel első pillantásra, hogy a rutapajzsot mutató ezüstérmek veretésével összefüggésbe hozzuk az ugyancsak rutapajzsot ábrázoló újtípusú aranyforint verését, de az ilyen feltevésen alapuló korrendi meghatározás az alább kifejtendő okok következtében nem állja meg a helyét. Tehát a rutapajzsos ezüstpénzek a mi aranyforintunk korrendi meghatározásához nem vezetnek közelebb, csak arra szolgálnak bizonyossággul, hogy ez a pajzsforma nem szokatlan és nem ismeretlen éremkép Lajos király pénzein.

A kétrészes rutapajzsban — mint az érem leírásánál láttuk — a magyar pólyák és Anjou-liliomok foglalnak helyet, mint címerkép. Itt a címervágások sorrendje nyújt értékes útmutatást az új aranyforint verési idejének megközelítéséhez. Az Anjou-kori pénzek előforduló magyar címerek vágási sorrendjére nézve Schulek eredményeit vehetjük kiindulópontul, aki megállapította, hogy Nagy Lajos uralma elején

¹⁾ Rengjeo, Zlatni novac bosanskoga krdja Stpjepana Tomaševića, 22.

²⁾ Elnaplózva 50/1939. sz. alatt. A lelőhelyre vonatkozó ismereteink is Rengjeo professzortól származnak.

³⁾ Schulek, Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmondig, Num. Közl. XXX—XXXI., 1931—32, 48—70.

— akárcsak apja uralma végén — az érmeken a címervágások sorrendje a fehér-vörös volt, míg később 1358-ban a sorrend megfordult és azóta vörös-fehér lett.⁴⁾ A mi aranyforintunk esetében megállapítható, hogy a címer itt is vörös-fehér vágású, tehát ennek következtében érmünket feltétlenül 1358 után verték. Aranyforintunk verési idejét ilyenformán a 60-as éveknél előbb nem lehet keresni. Közbevetőleg megjegyzendő, hogy az említett rutapajzsos garas és denár címerében a vágások sorrendje fehér-vörös, vagyis az 1358 előtt alkalmazott sorrend. Így tehát ez a körülmény konkrétan igazolja, hogy a rutapajzsos ezüst-pénzek jóval előbb készültek, mint az újtípusú rutapajzsú aranyforintok.

Ezek után, a hátlapi éremkép által nyújtott bizonyító adatokat keresve, mindjárt szembetűnik a Szent László-figura jellegzetes ábrázolásmódja. Szent Lászlónak a magyar aranyforintokon való feltűnésével, ikonográfiájával, de általában az egész probléma kultúr- és stílustörténeti háttérével részletesen foglalkozott éremtani szempontból Horváth Henrik és Schulek Alfréd, általános művészettörténeti megvilágításban pedig Dercsényi Dezső.⁵⁾ Kutatásaikból tudjuk, hogy Szent László megjelenése az érmeken egyúttal egy nagy szellemi változás eredménye, amely a magyar lovagvilág gondolkörében a nemzeti szent előtérbehelyezésével függött össze. Mind Horváth, mind Schulek megállapították, hogy a Szent László-figurának két határozottan megkülönböztethető ábrázolás-változata ismerhető fel a pénzekben. Az egyik az ú. n. archaikus ábrázolás, amelynél az arc fenségesebb, a glória hangsúlyozottabb, a köpeny elől nyitott és alatta tunika látszik. Ezt látjuk a C. 64A, 65. és 66. sz. aranyforintokon, amelyeknek Szent László-alakját aszkéta-figurának is lehet nevezni. Ezzel szemben a másik Szent László-alak, amely a C. 64B fajtan jelenik meg, archan életteljesebb és feloldottabb, feje kisebb, szakálla kéthegyű és a köpeny előlről zárt. Ezen két ábrázolás időrendjét illetően az érmeken azzal a (logikailag) különös esettel állunk szemben, hogy az »archaikus« éremképet időben megelőzi az egyéni felfogású, életteljesebb Szent László-típus, tehát a C. 64B éremfajt előbb verték, mint a C. 64A, majd a 65. és 66. aranyforintokat.

A mi újtípusú aranyforintunk Szent László-képét egybevetve a kétféle Szent László-típussal, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy ez a C. 64A, tehát az »archaikus« jellegű Szent László-kép stílusával tart szoros egyezést. Minthogy pedig Schulek időrendi összeállításából ismeretes, hogy a C. 64A aranyforint verése az 1356—69. évekre tehető, ebből következik, hogy ezen újtípusú aranyforint verési ideje a Szent László-figura stílusa alapján is a 60-as években keresendő, mindenestre 1356 után. Ez a megállapítás pedig pontosan összevág a címerképből levont következtetés eredményével.

Hátra van végül még egy adat, a jelen esetben bátran lehet állítani, döntő bizonyíték aranyforintunk verési helyének és idejének pontos megállapítására: a hátlapi figura mellett kétoldalt elhelyezett P—C betűkből álló mesterjegy. Ezen betűk feloldása előtt sorra vesszük a Nagy Lajos korából ismeretes hasonló P—C, vagy legalább P jegyű pénzeket, és a velük való egybevetés után láthatóvá válik, érmünk hová illeszthető be Lajos király pénzei sorába.

Lajos király veretei közül ugyanilyen P—C jeggyel ismeretes a C. 94D denár, csak P jeggyel pedig a C. 64A és 64B aranyforint, 67. garas, 89A, 94A, C és 95/96 denár. A felsorolt érmek veretési ideje — kivéve az 1378—82. években készült 89A szerezsenfejes denárt — általában az 1360—1371. évekre tehető. Ezek közül legjobban érdekel minket a C. 94D denár és a már tárgyalt »archaikus« jellegű, Szent Lászlót ábrázoló C. 64A aranyforint. A C. 94D denár hátlapján szintén Szent László álló alakja az éremkép, tehát az aranyforintok hátlapjával rokon ábrázolás. Mind Horváth, mind Schulek megállapítása szerint a C. 94 összes változatainál folytonos a dukátokkal párhuzamosan haladó fejlődés. Nyilvánvaló tehát az arany és ezüst pénzverő felett a közös igazgatás. Ezen C. 94. denárok veretési ideje Schulek körrendje szerint az 1365—69. évekre tehető, tehát a P—C jegyű C. 94 D denár is ezen évek valamelyikében kerülhetett kiverésre. Ezen analógia alapján a vele azonos jegyű új aranyforint verési ideje is így már az 1369. körüli évekre korlátozható.

A másik figyelemreméltó érem a C. 64A aranyforint verése, mint láttuk, az 1356—69. években folyt, tehát ezen típus veretési idejének vége összeesett a C. 94 denár veretési idejével. Ezen aranyforintot Budán és Pécsen verték, az előbbi verdében korona, P és izmaelita verdejeggyel, az utóbbiban pedig szerezsenfej-jeggyel. Mindkét verde kibocsátásain a verdejegy mellett változó számú liliumok találhatók, és a két verde veretei között a liliumok száma alapján párhuzam állapítható meg. A kibocsátás időrendi sorrendje az lehet, hogy a kevesebb számú liliummal jelölt példányok lehetnek az első, vagyis legkorábbi kibocsátások, és amikor a liliumok száma 8-ra nőtt fel, és ennél több már nem fért el az érem mezejében, Pécsen a szerezsenfej-verdejegy a jobboldalra került, Budán pedig a P jegy a szent király lábánál nyert elhelyezést, míg korábban mindkét verdejegy jobboldalt, a liliumok alatt foglalt helyet. Ennek a kibocsátási

⁴⁾ Hasonlóképpen vörös-fehér a címervágások sorrendje a Képes Krónika címerképein, 1370 körül, majd Padovában a Carrarák várában látható magyar címeren 1356 utáni időből, az aacheni székesegyházban őrzött kincsek egyikének címerképén 1367 előtt, Lajos király harmadik középpecsétjén 1356 után és Kassa város címerén, amelyet 1369-ben nyert.

⁵⁾ Schulek, id. m.; Horváth, A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban, Num. Közl. XXX—XXXI., 1931—32, 14—47; Dercsényi, Nagy Lajos kora, 320.

sorrendnek a mi esetünkben az a lényege, hogy ebből az a következtetés vonható le, hogy a liliomos veretek után a csupán P betűvel jelzett példányok a CNH. II. 64A aranyforint legutolsó kibocsátásai, tehát veretésük vagy 1369-re, vagy ezen évet közvetlenül megelőző időre tehető. Miután ez a megállapítás jól összevág a CNH. II. 94. denár 1365—69. évekre tett veretésével, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a mi hasonló, P—C jegyű, új aranyforintunk is valamikor ezidőtájt, tehát 1369 körül készült.

Az ily módon felépített és egyre szorosabbra húzott korrendi megállapítást véglegesen alátámasztani, sőt még pontosabban meghatározni látszik a P, illetve P—C mesterjegy feloldása. Már régebben Nuber Károly, majd az ő megállapítását átvéve legújabban, még erősebb bizonyítással, Schulek is kimutatta, hogy a P—C jegy mögött Chimle Péter budai kamaraispán rejtőzik, akiről már Rupp megemlítette, hogy az 1366. és 1368. években budai kamaraispán volt. 1368-ból Fejér *Codex Diplomaticus*a közül egy oklevelet, amely szerint Lajos király »Magistro Petro dicto de Chimle« budai kamaragrófnak elrendeli, hogy a kőszegi hospes-ektől, azok régi szabadsága értelmében, a *lucrum camerae*-t ne hajtsa be.⁶⁾ Annyi tehát bizonyos, hogy Chimle Péter, aki egyébként nevéből következtetve izmaelita származású lehetett, 1368-ban a budai kamara ispánja volt, és így a P jegyű pénzeknek 1368 körüli veretése teljességgel bizonyított-nak látszik.

A P jegy azonban 1369-ben nem szűnik meg a pénzekben, hanem külön-külön, P vagy C formában, előfordul a CNH. II. 95/96. denárokon az 1370—71. években is, amely két év alatt az »archaikus« jellegű aranyforint további, CNH. II. 65. és 66. sz. változatai kerültek kiverésre, mégpedig a kizárólag szerecsenfej-jeggyel ismert példányokról következtetve, csupán Pécsett. Az eddig ismert aranyforint-sorozatban az 1370—71. évekből budai veretű aranyforint nem ismeretes. Az eddig elmondottak alapján most már könnyen feltételezhető, hogy a mi új aranyforintunk akkor kerülhetett kiverésre, amikor a P jegyű, CNH. II. 64A sorozat veretése Budán befejezést nyert. Minthogy Schulek elfogadható érvelése szerint — amint láttuk — ennek verése 1369-ig tartott, tehát a mi újtípusú aranyforintunk veretési idejét minden valószínűség szerint 1370-re, vagy legkorábban 1369 második felére lehet tenni. Chimle Péter, bár okleveles adatok alapján csak 1368-i kamaragrófsága bizonyítható — lehetett máskor is, vagy egyfolytában hosszabb ideig is kamaraispán, amiről írott adatok hiányában bővebbet nem lehet tudni, de a P jegy ismétlődése, ill. folytonossága eléggé valószínűvé teszi ezt a feltevést.

Arra az önként felmerülő kérdésre, mi lehetett az éremkép változtatásának közvetlen oka, nehéz határozott feleletet nyújtani. A magunk részéről csupán feltevést kockáztatunk meg, de annak sem tulajdonítunk végleges megoldást. Feltételezzük, hogy miután a CNH. II. 64A aranyforint-sorozaton a liliomok száma a folyton szaporodó kibocsátásokon már a legtöbbszörre nőtt, sőt a legutolsó vereteket már a P verdejegy máshová (az alak lábaihoz) helyezésevel jelölték, a következő kibocsátást már csak az éremkép megváltoztatásával lehetett megkülönböztetni az előzőktől. Így alkalmazták a Lajos király korábbi veretein már amúgy is szereplő rutapajzsot, de ezen új és egyben legutolsó kibocsátásból már csak igen kisszámú veret készülhetett, sőt lehet, hogy csak próbaképpen került kiverésre néhány darab. Legalább is ezen típus eddig ismeretlen volta és következőleg a véletlenül felbukkant összesen két példány igen nagy ritkasága erre enged következtetni. Ez a fajta tekinthető tehát Nagy Lajos budai veretű aranyforint-sorozata utolsó kibocsátásának, és a jelenleg ismert adatok szerint 1370 után egyáltalán nem került Budán aranyforint kiverésre. Hogy ennek a kimutatható ténynek mi az oka és magyarázata, arra ezúttal nem tudunk feleletet adni.

Mindent összefoglalva tehát, részint az előlapi címervágások konkrét bizonyító adatai szerint, részint a hátlapi Szent László éremkép ikonográfiai sajátossága alapján, főként azonban a P—C mesterjegy feloldása révén kétségtelenül bizonyított-nak vehető, hogy az újonnan felbukkant rutapajzsos előlapi éremképet mutató aranyforint verési ideje legkorábban 1369, minden valószínűség szerint azonban inkább az 1370. év, verési helye pedig a budai pénzverő.

Középkori, gazdag aranyforint-sorozatunknak igen becses gyarapodását jelenti ez a váratlanul feltűnt ritka veret, annál is inkább, mert a keltezés nélküli aranyforintjaink sorában kevés olyan veret található, amelynek veretési ideje ennyire pontosan meghatározható lenne.

Huszár Lajos

⁶⁾ Fejér, *Codex Diplomaticus*, IX. 4, 140.

A HUNGARIAN MEDIEVAL GOLD FLORIN OF A NEW TYPE.

East of Sarajevo, near Prijepolje, two gold florins (Pl. XXXIII.) of a new type were discovered, dating from the time of King Lewis the Great (1342—82). This new type is characterized by the representation on the reverse, showing a lozenge shield. The coins were found together with the gold coins of the Bosnian King Stephen Tomasevics II. (1461—63) weighing four ducats. Comparing the new type with the other gold florins of King Lewis the Great, the analogies enable us to fix the time and place of the coinage. On the obverse, the succession of the fesses in the lozenge shield is red-white; this occurs on the escutcheons on coins since 1358. The representation of Ladislav the Saint on the reverse

resembles the style of the figures represented on the gold florin Corpus 64 A, coined in the years 1356—69. Those coins of Lewis the Great which bear the sign P were generally struck after 1360; among them, the denarius Corpus 94 D, which also bears the sign P—C, in the years 1365—69. Considering that Peter Chimle, who is supposed to be represented by the sign P—C, was, as our records prove it, «comes camerae» in Buda in the year 1368, we may presume, that our new gold florin was coined in the Buda mint in the year 1370 or in the second half of the year 1369 the earliest.

Lajos Huszár.

A LEGKORÁBBI EGRI KÁLYHACSEMPÉK.

Az agyagművesség a középkori Európában csak a polgári társadalom megszületésének idején, a gótika végén, az iparművészet elvilágiasodásával nyert nagyobb művészi jelentőséget.¹⁾

A zöld ólomházas, alakos domborművű kályhák, az észak- és középeurópai fazekasok (Déleuropában nemigen volt szükség kályhákra) legjelentősebb munkái a XIV. század végén jelennek meg.

A magyar iparművészet történetének aránylag kevésbé kidolgozott területe a középkori magyar kályhacsempék tipológiája, ikonográfiája, készülésüknek gazdasági és társadalmi előfeltételei. Éppen ezért a debreceni tudományegyetem Régészeti Intézetének tudományos személyzete 1949 nyarán Egerben végzett kutatómunkája főfeladatának az egri várbeli ásatások alakos kerámiai anyagának feldolgozását tekintette. Munkánk első részleteként a legkorábbi, alakos, házas kályhacsempék típusainak feldolgozását óhajtja e sorok írója ezúttal közzétenni.

Az egri vár ásatásaiból előkerült legkorábbi alakos csempék általános jellemzője: simahátú, vékony keret, az alakok aránylag vonalas megoldása, lapos formakezelése, a csempét borító vékony, egyszínű, világos- vagy sötétzöld, kevésbé fénylő mázréteg. Ebben az emléktárgyban három különböző témájú csempetípus jelentkezik. Közülük kettőn emberalak, a harmadik típus töredékén pedig madáralak szerepel. Feltűnő, hogy az egyik emberalakos típus, ügöző lovas vitéz, aránylag nagyszámú töredékkel van képviselve a leletanyagban, ezzel szemben a másik két típusból az eddigi ásatások folyamán mindössze egy-egy töredék került elő. Sajnos azonban a lovasalakok töredékei sem teljesek, bár több mint 20 töredék került elő ebből a típusból. De egyet sem lehetett teljes egészében összeállítani, úgyhogy az itt közölt rajz csupán a töredékek alapján elkészült rekonstrukció (1. kép).

Ennek a típusnak töredékeit megmérve, csak a csempe hosszúsága volt biztosan megállapítható: 180 mm, a szélességét — hozzávetőleges számítás eredményeként — kb. 200 mm-re tehetjük. A belül természetesen üres és mázatlan csempék töredékeinek átlagos belső mélysége pedig 55—65 mm. A típus leírása a következő: lent bordázott hullámvonal jelzi a talajt, a hullámvonal és a keret közötti tér függőleges párhuzamos vonalakkal van kitöltve. E fölött jobbra ügöző lovas felemelt jobbkezeiben ostor, kissé felemelt baljában pedig a kantárt tartja. Fején feltűnően magas, vastag, egyenes peremű, hátrafelé kissé elcsúcsosodó kucsma, rajta hátul két nagyágú és egy kiságú forgó, a lovasalak derekán öv, pálcikás megoldással díszítve. Erről kardkötőn finomművű, rövid, gyengénhajlott kard lóg le. A lovas felső testét csípőn alul érő dolmány fedi, derekán övvel leszorítva. Alsó testén testhez álló szűk nadrág látható, lábbelije hegyes. A ló nyakán és szügyén pálcikás díszítésű lószerszám, farán hasonló díszítésű takaró. A lovasalak és a csempe pereme közti terület úgyiszlán teljesen kitöltik a különböző dekoratív motívumok, stilizált növénydíszek. Legfelül a csempe balsarkában a peremmel párhuzamosan futó, a sarokban ívelten meghajló növényi dísz látható, amelynek a felső ága a csempe jobboldalán újból jobbra és balra széthajló kisebb ágcskára oszlik. A fenti

1. kép. Kályhacsempe, Eger. XIV. szd.
(rekonstrukció).

¹⁾ Agyagművességünk társadalomtörténeti vonatkozásaira ld. p. o.: *Divald, A magyar iparművészet története*, 148 s. köv. old. Itt mondok köszönetet kedves munkatársaimnak: Bódor Sándor, Szabó György és Vágó Eszter egyetemi gyakorlatoknak. Köszönet illeti Gunda Béla és Lükő Gábor barátaimat is értékes tanácsaikért. Az egri fényképek Faragó Lóránt munkája, a rekonstrukciót Menyhárt József festőművész készítette.

ívben futó és csúcsban találkozó ágakkal párhuzamosan, belül kalászszerű díszítmény fut. Ezzel ismét párhuzamosan, még beljebb, volutásvégű, szívalakú díszítmény látható. Ez utóbbiak csúcsában ékalakú plasztikus dísz, a két voluta közé pedig a lovas előbb leírt forgója esik. A jobb felső sarokban háromágú növénydísz stilizált rozettát fog közre. Ez két koncentrikus kör; a belsőben csillagalakú stilizált bibe. A két kör közti tér négy egyenlő részre van osztva, minden részben 2—2 félgömbalakú dísszel. Hasonló motívum volt a balsarokban levő szívalakú díszítmény és a ló hátsó része felett, amelyen a külső kör pereme plasztikusan fogazott apró félgömböcskékkel, a belső kör pedig nagyobb félgömböcskékkel díszített, és ezen belül az előbbi rozettához hasonlóan csillagalakú stilizált bibe lehetett.

A talajt jelző bordázott hullámvonal kiindulásánál, a bal alsó sarokban, a ló hátsó lábai mögött és folytatólag, a lábak előtt, hosszú stilizált levelek, nyilvánvalóan a fűvet jelzik, mindenütt, ahol a lábak közt hely maradt. Ugyanez a növényi motívum, most már egy csomóból kiinduló kilenc levél látható a csempe jobb keretén, a ló fejének magasságában. Az egész kompozícióra általában jellemző a teljes és maradéktalan térkihasználás, ami a kezdetleges *horror vacui* elvét érvényesíti.

Ha a képtípus eredetét kutatjuk, akkor mindenekelőtt szembetűnik az ábrázolás, helyesebben a lovas viseletének keleties jellege: a kucsma, a dolmányyszerű felsőruha széles övvel, a szűk nadrág, a finoman hajlott könnyű kard, mind jellegzetesen keleteurópai, illetve közép- eurázsiai viselet tartozékai. Különösen jellegzetes a vastagperemű, elől kiugró, magas, hátrafelé kissé ívelt *kucsma*. A magyar emléktanyagban, előzmények után kutatva, meg kell említenünk az árpád-korból az aracsi követ²⁾ (XI. század), amelyen lent sokperemű kucsma fej látható, továbbá egy XIII—XIV. századi, Dohányoson lelt kályha-csempét,³⁾ amelyen szintén szerepel egy makkot verő kucsma alak, a korabeli paraszti viselet érdekes

2. kép. Magyar katona, rajz, 1686.

maradványaként. Azonban mindkét magyar emléken másféle kucsma láthatunk, mint a miénken, egyik sem olyan magas és nem oly vastagperemű. De nem hasonlít az egri vitéz kucsma ahhoz a kúnsüveghez sem, amelyet egy XIII. századi padlótégla visszafelé nyilazó lovasán láthatunk,⁴⁾ vagy az 1370 táján készült Képes Krónika miniaturáin szereplő kúnok magas, de csúcsos, elől ferdén felhajtott peremű süvegeihez sem.⁵⁾ Ellenben az ugyancsak a Képes Krónika egyik miniaturáján szereplő Lehel vezér, a kalandozó magyarok vezére némileg hasonló magas süveget visel (36. t., alsó). Ennek sincs azonban oly vastag pereme, mint a miénknek.⁶⁾

Magas, gömbölyűtetejű süveget és rövid, finoman hajlított kardot visel Aquila János festő is, mártónhelyi falképén (1392)⁷⁾. Az iglauri királytalálkozó (1486) alkalmával Mátyás-ajándékai közt Ulászló kísérete egy »pileolum Hungaricum crista auro et gemmis ornata insignem« említ, ami formailag az egri csempe vitézének forgós fővegéhez hasonlíthatott.⁸⁾ Érdekes, hogy ez a prémeskarimájú kucsma későbbi viseletképekről is ismeretes: így a Hallerek címerkönyvéből⁹⁾ (XVI. század eleje) — itt kúpalakú süveges férfit láthatunk —, továbbá a XVII. század végi magyarokat, katonákat ábrázoló¹⁰⁾ rajzokon (2. kép), sőt még a török hódoltság megszűnése utáni évszázadban, a XVIII. században is viselték a magyar huszárok a nagy rézforgóval díszített magas prémkucsma.¹¹⁾ Sőt, hogy a fejlődés menetét teljesen felvázoljuk,

²⁾ Aracsi kő: Magy. Művelődéstört. I., 393, 1. kép; Gerevich, Magyarország románkori emlékei, CLXV. t.

³⁾ Képe: Magy. Művelődéstört. I., 338. Ezen emléket Varju XIII. századnak mondja (id. m. 339.)

⁴⁾ Képe: Magy. Művelődéstört. I., 289.

⁵⁾ A Képes Krónika miniaturáinak viseletéről, különös tekintettel a kún jellegű ruhákra: Zichy. A Képes Krónika. miniatürjei, viselettörténeti szempontból, Petrovich-Emlékkönyv, 59—70.

⁶⁾ V. ö. Zichy, id. m. 65.

⁷⁾ Aquila János freskójának képe: Magy. Művelődéstört. I., 553.; viselettörténeti jelentőségéről legutóbb: Balogh, Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben, Ethnographia-Népelet, 59, 1948, 26.

⁸⁾ Balogh, id. m. 16.

⁹⁾ Haller Vince (1514) címeres könyve: Nemes—Nagy, A magyar viseletek története, 45. t., 2. kép; XXXVIII.

¹⁰⁾ Magy. Művelődéstört. III., 232 képei (magyar gyalogosok 1686-ból).

¹¹⁾ Szendrei, A magyar viselet történeti fejlődése, p. o. 158, 160. kép, 187. és köv. old.

azt se felejtjük el, hogy nemcsak a »kúnsüveget« találjuk meg még mult századi ábrázolásokon is,¹²⁾ hanem a kúpalakú peremes, ú. n. »Árpád-sapka« ma is él az alföldi parasztság viseletében.¹³⁾

Az egri csempe vitézének viseletét vizsgálva és előzmények után keresve, figyelembe kell vennünk, mint már hangsúlyoztuk, a keleti kapcsolatokat is. Pontosabban a nagy eurázsiai síkság, a styepek és a gazdaságföldrajzilag s etnikailag hozzájuk kapcsolódó területek ősi lakóinak s azok későbbi utódainak viseletét is vizsgálódásaink körébe kell vonnunk. Ebből a szempontból a legfontosabb számunkra a Szovjetunió területén élt népek művészi hagyatékát, legalább nagy vonásokban, viselettörténeti szempontból megismerni.

Meglepő, hogy egyes középzásiai, baktriai érmeken már az i. e.-i II. században megjelenik a széles-karimájú, gömbölyűfövegű lovasalak!¹⁴⁾ Különösen érdekesek viselettörténetileg az oroszországi türk népek régészeti hagyatékai is. »A törökség egész költözési vonalán találhatók a két kezükkel köldökük előtt csészét tartó szobrok (ú. n. »kammennye baby«)¹⁵⁾. Ezek a sírszobrok mind, többé-kevésbé magas, gyakran peremes kucsmaát viselnek. Sokkal változatosabb, fejlettebb és a mi kutatásaink szempontjából ezért is fontosabb kucsmaformákat őriztek meg számunkra az orosz viseletre vonatkozó művészeti emlékek. A középkori orosz viselet párhuzamaira a magyar viselettörténettel kapcsolatban már Nagy Géza is rámutatott, hivatkozván nemcsak az előbb említett »kammennye baby«-ra, hanem a középkori orosz viselet egyik fontos ábrázolására, a novgorodi ú. n. »Csodatevő Mária« ikonján szereplő lovasalakok viseletére (XII—XIII. századból)¹⁶⁾ Az orosz viselet történetének nemrég megjelent alapos feldolgozásában, amelyet Nikolajeva Giljarovszkaja adott ki, gazdag képzőművészeti anyagot találhatunk a kucsma fejlődéséhez, kezdve Nagy Jaroszláv (1027—1076) ikonjától¹⁷⁾, a XIII—XIV századi emlékeken keresztül, amelyek közül viselettörténetileg a Borist és Glebet ábrázoló ikonok különösen érdekesek, egészen a XV—XVI. századokig,¹⁸⁾ nem beszélve most természetesen az újabkori emlékekről. A Borist és Glebet ábrázoló ikonok a XIII. század végén, vagy a XIV. század elején készülhettek, és a peremes kucsma fejlődésének jelentős stádiumát, a félgömbalakú, vastag, de nem túlságosan kiemelkedő peremű kucsma típusát őrizték meg számunkra (36. t., alsó).¹⁹⁾ Az említett munkában Vorobjev egy tipológiai sorozatot mutat be az orosz kucsma fejlődéséről, ebben a sorozatban a XV. századi süvegtípus: magas, kónikus felsőrész, kissé széles, prémes peremmel,²⁰⁾ hasonlít leginkább az egri vitéz kucsmaájához. Viszont az is kitűnik az ebben a munkában szereplő képekből, hogy leggazdagabb, legdiszesebb változatait a kucsma a XVI. századi orosz viseletben érte el: IV. Grosnij Iván cár idején (1530—1584), mint ezt főként Herberstein rajzaiból,²¹⁾ továbbá a II. Miksa német-római császár, majd magyar király (1527—1576) udvarában megjelent követeket ábrázoló metszetekből tudhatjuk.²²⁾

Mindezen viselettörténeti fejtegetésekből kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a szóbanforgó egri kályhacsempe lovasának viselete határozottan keleti jellegű. Kiderült a szoros kapcsolat a kereszténység előtti ősi hagyományokat a magyarénál jobban megőrző orosz viselettel is, amit főképp a kucsmatípus bizonyított be. Természetesen Oroszországban a népi hatás erején kívül e továbbélésnek földrajzi, helyesebben klimatikus és gazdasági okai is voltak. A comb felső részét is eltakaró dolmány (?) és a finoman hajlott kard keleti jellege is kétségtelen. Azonban éppen viselettörténeti szempontból ezek nemcsak keleti kapcsolatokra utalnak, hanem beigazolják a szóbanforgó egri emlék jelentőségét a magyar viselet fejlődésével kapcsolatban, és elősegítik azt, hogy sajátos helyét, fontosságát megállapíthassuk.

Az ősi, keleti hagyományokat őrző magyar viselet továbbélését a kései középkorban legutóbb irodalmi források segítségével Balogh Jolán mutatta ki. Ő mutatott rá arra is, hogy a dolmány a késő középkori magyar viseletben is szerepel. Írott forrásokon kívül ezt bizonyítják szerinte a Hunyadi-tumba, továbbá egy budavári eredetű, legújabbban talált (1949) kályhacsempe ábrázolásai is.²³⁾

¹²⁾ Bátky—Györffy—Viski, A magyarság nép rajza. A tárgyi néprajz, 2. kiad. I., XLII. 7. kép.

¹³⁾ Bátky—Györffy—Viski, id. m. 337, 2. kép.

¹⁴⁾ Nemes—Nagy, id. m. 13. t. 8. kép.

¹⁵⁾ Fehér, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik (Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises), 87; 41., 49. és 52. képek; Nemes—Nagy, id. m. 20. t. 2—6. ábra. V. ö. a veneziai Doge-Palota »ONGARI« feliratú fejének a kucsmaját: 20. t. 11. kép és Czobor, Magyarország történeti emlékei. Az 1896. évi évezredes orsz. kiállításon, 189. ábra. A honfoglalók süvegéről: László, A honfoglaló magyar nép élete, 370. l. és 45. kép.

¹⁶⁾ Novgorodi ikon: Nemes—Nagy, id. m. 21. t. 1—2. kép.

¹⁷⁾ Giljarovszkaja, Ruszkiji isztoricieszkiji kosztjom dlja szceni, 3. kép (Propyläen Weltgeschichte IV., 462. képe).

¹⁸⁾ Giljarovszkaja, id. m. 13—22. képek.

¹⁹⁾ Giljarovszkaja, id. m. 72 (Propyläen Weltgeschichte IV., 461. képe).

²⁰⁾ Vorobjev cikke: Giljarovszkaja, id. m. 82. l. és 181. kép (XV. század).

²¹⁾ Giljarovszkaja, id. m. 14. kép (Propyl. Weltgesch. IV., 485. képe).

²²⁾ Giljarovszkaja, id. m. 22. kép. Nyugati viseletben is jelentkezik a XIV. század közepén formailag látszólag hasonló süveg: p. o. Propyl. Weltgesch. IV., 60. képe (Francia flagellánsok, 1352-ben készült miniatura).

²³⁾ Balogh, id. m. 161.

A finoman hajló, könnyű kardra vonatkozólag ugyanő hangsúlyozta nemrégiben, hogy »keleties görbe szablyát láthatunk a Képes Krónika miniaturáin az 1370-es évekből, a mártónhelyi festményen 1392-ből, egy 1487-es oklevél pedig »unum frameam vulgo zablya«-t emleget.²⁴⁾

Mindezen viselettörténeti fejtegetések arra utalnak, hogy a vizsgált egri csempe fontos bizonyítéka a XIV—XV. századokban is továbbélő keleti hatásnak. A csempe korának pontosabb meghatározása céljából azonban a viselettörténeti eredmények kiegészítéseként stíluskritikai szempontból is meg kell vizsgálnunk ezt a kályhacsempét, különösképp a rajta szereplő lovasalakot. Ezért néhány korai magyar kályhacsempe hasonlótárgyú ábrázolásával kell összehasonlítani.

A legkorábbra datált lovasalakos magyar kerámiai munka a már említett XIII. századi padlótégla, rajta a visszafelé nyilazó kún vitézzel.²⁵⁾ A két emléket összehasonlítva, a legfeltűnőbb különbség a ló alakjának megmintázásában van: a padlótéglán látható ló úgyszólván semmi realiztikus vonást sem mutat, teljesen stilizált, egyáltalán nem »lószerű«. Az egri ábrázolás sokkal fejlettebb nála, bármennyire is dekoratív megoldású. Némileg hasonló az eset a szombathelyi ásatások során felszínre került, talán Szent Lászlót ábrázoló csempe esetében, bár itt a ló feje valamivel természetesebb, mint a kún vitézes emléké, de egészében véve teljesen vonalas, síkszerű, aránytalan s durván kidolgozott (XXXVI. t., felső kép).²⁶⁾ Az egri csempe lovasalakjának stíláris megoldásához legközelebb talán a fentebb már említett, makkot verő pásztorokat ábrázoló csempe alakjai állanak. Ezeknek korát Varjú Elemér a XIII. századra, egy másik kutató ellenben a XIV. századra teszi.²⁷⁾ Mindkettőn az arc feltűnően magas, geometrikusan stilizált, szögletes, a test is erősen szögletes, a karok szintén primitív, mértanias, szögletes megoldásúak. A Nagy Lajos korára datált, sólymárt ábrázoló padlótégla,²⁸⁾ bár plasztikusabb, mint az egri, a lóalak is kevésbé stilizált, de a sarkantyús, szakállas lovas alakja aránytalanabb. A Horváth Henrik szerint Zsigmond idejére tehető, két békásmegyeri, lovasalakot ábrázoló csempe²⁹⁾ közül az egyik, a kún vitézt ábrázoló szintén széleskarimájú kucsmát visel, oldalán enyhén görbülő kard függ, de más a kucsmájának alakja: alacsonyabb, pereme nem oly széles, kúpszerű; az egész figura, sőt a ló is plasztikusabb, de távolról sem oly finomvonalú a lóalak, mint az egrin: zömökebb, nehezkesebb, szinte esetlen. A másik békásmegyeri csempe lovagot ábrázol, dekoratív felfogásban. A ló hasonlít az egrihez, de mozgása merevebb, s a lovasalak is egészen más jellegű.

Mindezekkel szemben egy sólymárt ábrázoló kályhacsempe, amelyet a nadabi vár helyén találtak (a Nemzeti Múzeumban őrzik), stílusbelileg az összes eddigieknél sokkal fejlettebb, beleértve természetesen az egrieket is. Varjú Elemér ezt az emléket XIV. századnak véli;³⁰⁾ a ló mozgása, a lovasalak aránylag realiztikus megfogalmazása, a háttérben emelkedő fa, mindezek oly felfogásra vallanak, amely már a reneszánszhoz áll közel. Igaz ugyan, hogy a tornapáncélos lovagot ábrázoló pécsi és vajdahunyadi csempék³¹⁾ lóábrázolása, a sörény plasztikus megmintázása, a ló mozgása még ennél is fejlettebbek. Egy azonban bizonyos, hogy ezeket a XV. századra datált emlékeket leszámítva, a nadabi csempe a legfejlettebb korai kályhacsempénk s okvetlen későbbi, mint a Zsigmond-korinak vélt békásmegyeri darabok. A későgótikus realizmus kiemelkedő emléke a magyarországi lovasalakos csempék közt a pomázi Szent György ábrázolás, éppannyira más stílust mutat már, a jellegzetes későgótikus »realizmust«, mint egy másik, kevésbé fejlett, hasonlótárgyú emlék a nagyszebeni Bruckenthal-féle gyűjteményből.³²⁾ A magyartól idegen, német gótikus szemléletet árul el a Bruckenthal-gyűjtemény egy másik, páncélos lovat ábrázoló csempéje is, amelyet Pulszky Károly szintén a XV. századra datál.³³⁾

E rövid s természetesen hézagos stílustörténeti, stíluskritikai fejtegetés is bizonyítja az egri csempetípus sajátos helyét a magyar kerámia történetében. Az analógiák, különösen a Dohányoson lelt, kétségkívül korábbi emlék, valószínűvé teszik, hogy ez a lovas vitézt ábrázoló egri csempe az Anjou-kor végén, Nagy Lajos idején (1342—1382), vagy esetleg legkésőbb Zsigmond idején, tehát 1437 előtt készülhetett.

²⁴⁾ Balogh, id. m. 26.

²⁵⁾ Magy. Művelődéstört. I., 269. kép.

²⁶⁾ A szombathelyi Szent László-alakos csempe képét első publikálójának, Járdányi-Paulovics István professzornak köszönhetem (Savaria-Szombathely topográfiája, Az 1938—1941. évi ásatások, 111. kép); Dercsényi, Nagy Lajos és kora, 162. kép.

²⁷⁾ Magy. Művelődéstört. I., 339 (Varjú: XIII. századi).

²⁸⁾ Dercsényi, id. m. 161. kép; Magy. Művelődéstört. I., 309. kép.

²⁹⁾ Horváth, Zsigmond király és kora, XII. t. 23—24. kép.

³⁰⁾ Magy. Művelődéstört. I., 308.

³¹⁾ Pécsi csempe: Magy. Művelődéstört. II., 284. kép.

Vajdahunyadi csempe: Siklóssy, A magyar kerámia története, 15 (4. kép).

³²⁾ A pomázi Szent György még publikálatlan, a M. N. Múzeum Történeti Osztálya őrzi. A nagyszebeni Szent György: Pulszky, A magyar agyagművesség történetére vonatkozó kérdések, Arch. Ért. 1882, 256. és 257 (1. ábra).

³³⁾ Pulszky, id. m. 259. és 258. (2. ábra).

Semmiesetre sem lehet korábbi az egri vár első újjáépítettőjének, Telegdi Csanád püspöknek idejénél (1322—1330). Nem lehet a XV. század második felére, Dóczy Orbán, Bakócz Tamás, továbbá Esterházy Pál nagy várépítő, illetve »várszépítő« tevékenységének a korára sem tenni keletkezését.³⁴⁾

Egy másik típus, ugyancsak az egri várból előkerült zöldmázos kályhacsempe-töredékek közt, csak egy példányban ismeretes az egész ásatási leletanyagban. Ez világoszöldmázos csempetöredék, (XXXVI. t.), amelynek méretei: 81×84 mm (vastagsága a csempe belsejében: 57 mm). Álló alak alsó részét ábrázolja, valamivel sötétebb színű mázzal borítva, mint a lovasalakos csempe. Egy nagyobb töredék bal alsó sarka maradt meg ebből a típusból. A sarokban hasonló rozetta látható, mint az előbbi típusú csempék jobb felső sarkában. A rozettától jobbra rövid, ráncolt, szoknyaszerű ruhával fedett láb látható oldalnézetben. Hasonló viselet ez, mint amit a Képes Krónika miniaturáin annyiszor láthatunk, többek közt a Lehel vezért ábrázoló bemutatott képecskén is (XXXVI. t., alsó kép). E töredék korát tehát az Anjou-korra, pontosabban Nagy Lajos idejére tehetjük, s az előbbivel való stílári és technikai hasonlóság meggyőzően látszik arról is, hogy a lovasalakos csempe is Nagy Lajos korában készülhetett.

Hasonló mázú töredék került elő az egri ásatásokból, dekoratív, állati ornamentikával is. Ezen a töredéken, amelynek méretei: 75×102 mm, (csempe vastagsága: 50 mm), csipegető madár látható (XXXVI. t.). Világoszöld mázú csempe jobb alsó sarka ez, amelynek pereme belül, ellentétben az előző két, simaperemű típusával, plasztikusan fogazott: a fogak között átlag 8 mm-es köz van. Jobb alsó sarokban plasztikus, durván megmintázott csillagszerű motívum. E motívum fölött balra körbefutó inda közepén három bóbítás, hosszúcsőrű, laposan domborodó madáralak felsőteste látható, amint kétágú indát csipeget. Fölötte félköríves indában hasonlóan kunkorodó indamotívum. A csempe jobb sarkának alsó részéről a máz lekopott.

Az indák közt ábrázolt csipegető madár motívumának legközelebbi analógiáját a magyar művészet emléktárában csak a románkori találgat meg, mégpedig a somogyvári Szent Egyed apátság egyik, XII. századi szalagfonatos fríztöredéken. Ennek a reliefnek ikonográfiáját és szimbólikus értelmét Dercsényi Dezső állapította meg.³⁵⁾ Az ábrázolás eredetére nézve Strzygowski a hellenisztikus-iráni művészetre, továbbá szláv kapcsolatokra utal.³⁶⁾ Dercsényi viszont, bár elutasítja ezt a feltevést, mégis állítja, hogy »eredetére nézve keleti, esetleg bizánci, s textiliákon kerülhetett Európába«.³⁷⁾ Természetesen a románkori magyar kódombormű és a gótika idején készült kályhacsempe azonos motívumai stílusbelileg eltérnek egymástól, az egri sokkal egyszerűbb, kompozíciója áttekinthetőbb, de a részletek művészi kivitelében semmivel sem realisztikusabb, sőt stilizáltabb, laposabb, nem beszélve arról, hogy itt a madáralak nem galamb, hanem valami megállapíthatatlan, bóbítás madárfajta. Ezek a románkori kapcsolatok is arra utalnak, hogy az összes, vizsgált egri csempe közt ez a legkorábbi, s bár keletkezésének pontos idejét nem tudjuk megállapítani, de semmiesetre sem lehet későbbi az Anjou-koránál, sőt nincs kizárva az sem, hogy ez az emlék még a Telegdi Csanád-féle várátalakítások idejéből (1322—1330) származik. Viszont általános vélemény, hogy mázas kályhacsempék Magyarországon sem készülhettek a XIV. századnál korábban.³⁸⁾

Az egri vár feltárása alkalmával előkerült mázas csempék készülésének idejét tehát, minden valószínűség szerint, a XIV. századra, mégpedig legnagyobbbrészt Nagy Lajos korára (1342—1382) kell tennünk. A vizsgált három típus nemcsak kerámiatörténeti, de viselettörténeti, ikonográfiai szempontból is figyelemreméltó problémákat nyitott meg a középkori anyagi kultúra történetének kutatói számára. Kíváncsú volna, hogy ezen a nagyjelentőségű helyen, ahol oly gazdag, művészileg is jelentős, még feldolgozás alatt álló, reneszánsz csempanyag is előkerült, mielőbb rendszeres ásatás induljon meg. Csak így lehetne az egyes leletek előkerülésének helyét pontosabban megállapítani, s ezáltal nemcsak művészettörténeti, de esetleg helytörténeti, sőt gazdaság- és társadalomtörténeti kérdések megoldását is remélni Eger várában.

Kádár Zoltán
(Debrecen)

³⁴⁾ Ld. az egri várátalakítások kezdeményezőjének, *Pataki Vidornak* tanulmányát: Az egri vár élete, Ciszterci-rend egri Szent Bernát Gimnázium értesítője, 12. (további irodalommal).

³⁵⁾ *Dercsényi*, A Somogyvári Szent Egyed apátság maradványai, 26. (3. kép); analógiák: 4., 5. kép; *Gerevich*, Magyarország románkori emlékei, CLIII. t. (XI. század közepe).

³⁶⁾ *Strzygowski*, Die altslavische Kunst, 144. (szláv kapcsolatok hangsúlyozása); *Nordischer Heilbringer und Bildende Kunst*, 46., 64. l. és 30., 37., 49., 52., 53. stb. képek (hellenisztikus-iráni kapcsolatok, kopt emlékek).

³⁷⁾ *Dercsényi*, id. m. 26.

³⁸⁾ *Diváld*, id. m. 149.; *Horváth Henrik* (Magy. Művelődéstört. II., 616.) ellenben a mázas kályhacsempék gyakoribb előfordulását csak a XV. század második felétől tételezi fel.

**Древнейшие печные изразцы, найденные в г. Эгер.
(Содержание.)**

При раскопках крепости г. Эгер найден был богатый материал керамики; в особенности обращают на себя внимание изразцы с фигурными украшениями. Покажем из них три типа. По всей вероятности все три относятся к эпохе Анжу, точнее, по всей вероятности изготовлялись во времена Людовика Великого (1342—1382). Картина (XXXVI.) которая изображает клюющую птицу среди растений, возможно, что относится еще и к более ранней эпохе, ведь предшествующие события простираются вплоть до романской и даже до христианской эпохи. Другая картина, изображающая нижнюю часть стоящей фигуры, по одежде сходна с одной миниатюрой венгерской Картинной Хроники (Кепеш Кроника), (изготовлена прибл. в 1370 г.), более всего сходна с миниатюрой, изображающей вождя Лехеля (картина XXXVI.). С точки зрения истории одежды самым интересным является всадник в барашковой шапке, с короткой саблей, одежда которого указывает на характерное восточное одеяние (картина XXXVI.). Предшествующие события этой одежды простираются на времена еще до переселения в Венгрию, на древнюю

одежду кочевых народов. В особенности интересна форма барашковой шапки, развитие которой напоминает следы истории русской одежды от XI. столетия, далее в продолжении от XIII.—XIV. столетия (XXXVI. картина), вплоть до XV.—XVI. столетий.

Сравнивая изразец, найденный в г. Эгер, с фигурой всадника с остальными печными изразцами XIV.—XV. столетий, выясняется, что датированные XIV. столетием изразцы с кавалерийской фигурой вообще примитивны, включая сюда и найденный при раскопках в г. Сомбатхель, в эпоху Надь Лайоша, осколок, предполагаемой, фигуры (Сент Ласло)? (XXXVI. карт.) Единственным исключением является изразец из с. Надаб, который указывает уже на более развитый стиль и который, даже по сравнению с эгерским, является более реалистическим. С другой стороны позднейшие готические изразцы, изображающие рыцарей (найденные в городах Печ и Сомбатхель, а также изразцы с изображением св. Георгия, найденные в с. Помаз) считаются еще более реалистическими.

Золтан Кадар

K Ö Z L E M É N Y E K

A SZ. SZ. K. U. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETI INTÉZETE ÓKORI TÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYA TUDOMÁNYOS KUTATÓ MUNKÁJÁNAK ÖTÉVES TERVE.

VDI 1946, 2, 192.—

Az 1946-tól 1950. években a szakosztály szükségesnek tartja a következő problémák feldolgozását:

I. *Nemzetközi kapcsolatok az ókorban.* A megadott probléma olyan kérdéseknek a körét foglalja magában, amelyek az ókori Kelet és Nyugat különböző vidékei között gazdasági és politikai kapcsolatok kutatásával függnek össze. A klasszikus Kelet vidékei közötti kereskedelmi kapcsolatoknak, a görögség egymásközötti kapcsolatainak és különösen a görögök és a barbárok közötti kapcsolatoknak speciális kutatása, a Földközi-tenger vidékeire irányuló római előnyomulásnak politikai hódításukkal kapcsolatban történő vizsgálata lehetővé teszi, hogy megvilágíthassuk a rabszolgáltató társadalmak történetét külpolitikai kapcsolataik oldaláról és megállapíthassuk ennek a tényezőnek a hatását ezen ókori társadalmak története belső törvényszerűségeinek fejlődésére.

Ezeknek a kérdéseknek a kutatásában felhasználható az a terjedelmes, összegyűjtött — különösen feliratos — anyag, amelynek vizsgálata a fent ismertetett kérdésekkel kapcsolatban ezideig még nem történt meg. Az ókori nemzetközi kapcsolatok problémájának vizsgálata a következő kérdésekben valósítható meg:

1. Egyiptom, Kréta és Mezopotámia kölcsönös kulturális-gazdasági kapcsolata, a perzsa hódításig tartó periódusban.
2. Kereskedelmi szerződések és politikai egyezmények a görög világban.
3. A nemzetközi kapcsolatok a hellenizmus korában.
4. A római hódítások és a Földközi-tenger vidékeinek nemzetközi kapcsolatai.

II. *A rabszolgaság formája és a (föld) közösség szerepe a klasszikus Kelet vidékein.* A Kelet vidékein található rabszolgaság kérdésében éles különbség és eltérés van a szovjet történészek és a külföldi tudósok nézetei között. A külföldi tudósok, visszavetítve a feudalizmust a messze ókorba és elködösítve a történeti folyamat progresszivitásának kérdését, a keleti államokat feudálisoknak tekintik. A szovjet történészek a marxista-leninista tanítást követve, kimutatták, hogy az első osztálytársadalom, ahogy Keleten létrejött, rabszolgáltató volt, de mindenesetre megmaradt benne a földközösség nagy szerepe, erősen hátráltatva Keleten a társadalmi fejlődést.

A rabszolgaságnak a formái és méretei Keleten a legszorosabb összefüggésben vannak a társadalom statikus voltával, ellenállóképességével vagy gyors felbomlásával. A rabszolgaság fajainak és méreteinek a kutatását a következő témák vizsgálatának útján kell megvalósítani:

1. A rabszolgaság fejlődése Egyiptomban, az Új-birodalom korában.
2. A társadalom és a rabszolgaság felvirágzása a *chaldeus* Babilonban.
3. A rabszolgáltató viszonyok a hattiknál.
4. A földtulajdon jellege az ókori Kelet országában.

III. *A hellenisztikus Kelet országai társadalom-gazdaság-történetének problémái.* Az új (archaeológiai, papirológiai és epigrafiai) adatok tanulmányozása különösen időszerűnek látszik a hellenisztikus Kelet országai társadalmi, gazdasági szerkezetének, valamint politikai történetének kutatása esetében. Új emlékeknek a felfedezése Közép- és Kelet-Ázsiában lehetővé teszi, hogy képet alkothassunk a hellenisztikus világ és Délkelet-Ázsia országai (India, Nyugat-Kína stb.) kölcsönös kulturális kapcsolatairól. Ezeknek a kölcsönös kapcsolatoknak a tanulmányozása érdekes és fontos feladatok elé állítja az ókor történészeit. Külön feladat a hellenisztikus világ kutatásában azoknak a hellenisztikus államalakulatoknak a tanulmányozása, amelyek a jelenlegi Szovjetunió területén foglaltak helyet és igen fontos emlékek sorát hagyták hátra ottan.

Az új anyagnak a hellenisztikus keleti országok társadalmi-gazdasági szerkezetének világosabb megértése alapján történő feldolgozása lehetővé teszi a szovjet ókori történészek számára, hogy a marxista-leninista álláspont alapján megvilágítsák mind az egyes (193. old.) hellenisztikus monarchiák történetét önmagukban, mind a hellenizmus közös történetét is, mint a rabszolgáltató rendszertől a társadalmi-gazdasági kapcsolatok feudális rendszeréhez való átmenet legfontosabb szakaszát.

A fent megnevezett probléma tanulmányozását a következő témák vizsgálata útján kell megvalósítani:

1. A hellenisztikus-kor emlékei Közép-Ázsiában.
2. A hellenisztikus Kelet társadalmi-gazdasági szerkezte.
3. Társadalmi mozgalmak a hellenisztikus korban.

IV. *A régi keleti és az antik állam problémája.* A rég keleti és az antik állam eredetének, fejlődésének, jellegének és társadalmi alapjainak kérdése, amelyet a marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkái vetettek fel, nem kapott még kellő megvilágítást a szovjet történészek munkáiban. Speciális kutatások szükségesek annak megvilágítására, hogy milyen feltételek alapján jött létre az állam az ókori Kelet országaiban; hogy milyen feltételei voltak a kormányzás különböző formáinak az ókori Görögországban; megoldásra vár különösen az antik demokrácia létrejöttének, fejlődésének és bukásának a kérdése, (figyelembe véve nem csupán az athéni állam történetét, hanem más városállamok politikai életét is). Róma történetére vonatkozóan megoldásra vár a római birodalom társadalmi alapjainak kérdése. Konkrét anyagon kell megmutatni, milyen módon valósította meg az állam alapfunkcióit az ókor történetének különböző periódusaiban, milyen viszonyban állott az állam a rabszolgáltató társadalom különböző rétegeivel az ókor különböző szakaszaiban, hogyan fejlődtek és változtak az antik világban az államiség és a népjog ideái.

Ezeknek a problémáknak a kutatása megvalósítható ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata útján:

1. Az állam eredete a régi Sumer-ban.
2. Az archaikus és az Ó-birodalom Egyiptomban.
3. Az antik demokrácia és társadalmi alapja.
4. A korai és késői *tyrannis*.
5. A római állam társadalmi alapjai a korai birodalom idejében.

V. *Társadalmi mozgalmak és osztályharc a rabszolgatartó-rendszer válságának periódusában.* Az antik- és rabszolgatartó társadalom példákat nyújt az osztályok éles harcára, amely a föld újrafelosztására irányuló széles társadalmi mozgalommá fejlődött. A római köztársaság végén az elnyomott osztályok társadalmi mozgalmait a népeknek a római hatalom elleni felszabadító mozgalma kíséri (Kisázsiaiban, Hispaniában, Görögországban). A szovjet tudománynak az ókori Rómában történt rabszolgatartóviszonyok vizsgálatában felmutatott teljesítményei ellenére a társadalmi harcnak — különösen a római birodalom periferiáin — még sok kérdése nincs megvilágítva. Ezzel a kérdéssel kapcsolatosak az ibér és a gall népeknek függetlenségükért való fellépése, valamint a görög városoknak Keleten a római hódítás ellen vívott harca. Ezeknek a problémáknak a tanulmányozása a következő kérdések vizsgálata útján valósítható meg:

1. Az antik *Hispania* és harca a függetlenségért.
2. *Aristonikos* felkelése és *Pergamon* római elfoglalása.
3. A társadalmi harc Kisázsia görög városaiban Rómának Mithridates-szel való háborúja idején.
4. Társadalmi mozgalmak a későrómai birodalom korában és jelentőségük a nyugatrómai birodalom bukásában.

VI. *A rabszolgatartó társadalom felbomlása és a colonus-i függőség formájának keletkezése.* A rabszolgatartó rendszer felbomlási folyamatának, annak keretében a feudális rendszer elemeit megteremtő új, colonus-i viszonyok alakulásának, valamint a feudalizmus számára az utat megtisztító társadalmi forradalom jellegének és konkrét formáinak a kérdése. Ez a rendkívüli tudományos fontosságú kérdés marxista-leninista szempontból még kevésbé van megvilágítva.

Ennek a kérdésnek a tanulmányozása megköveteli a ránk maradt agronómiai irodalomnak, a jogi és epigrafiai emlékeknek alapos vizsgálatát, valamint az antik íróknak a római birodalom széthullására vonatkozó adatai felhasználását. (194. old.).

Ezzel a problémával, összefogva annak egészét, ilyen témák kapcsolatosak:

1. Az agrárviszonyok és a szabad földművelők függőségének formái az itáliai gazdaságban i. e. I. sz. — i. u. I. sz.
2. A kolonátusra és a patronátusra vonatkozó jogi emlékek.
3. A római Afrika.
4. A colonus-i függőség formájának fejlődése a nyugat- és keletrómai birodalomban.
5. A keletrómai birodalom és társadalmi szerkezetének változásai.

VII. *Az antik világ ideológiai válsága.* Azok az ideológiai áramlatok, amelyek az antik rabszolgatartó társadalom felbomlásának folyamatát kísérték, a görögök és a rómaiak különböző filozófiai és teozófiai tanításaiban jutottak kifejezésre. Az ókori történészeket különösen érdekli a korai kereszténység és annak történeti szerepe. Az ezzel a kérdéssel foglalkozó hatalmas irodalom ellenére ez a probléma még nem tekinthető véglegesen megoldottnak. Azt kell tartanunk, hogy különösen az őskeresztény ideák genezisének, alakulásuk történeti alapjainak, a korai kereszténységnek, mint az elnyomott osztályok és a Róma által leigázott népek ideológiájának a római birodalom társadalmi szétesése tekintetében játszott történeti szerepének a kérdése látszik nagyon időszerűnek a történeti ideák marxista-leninista tanulmányozása számára. Ezek mellett szintén fontos kérdésnek látszik a keresztény egyháznak, mint olyan vallásos apparátus kialakulásának kérdése is, amely aztán összeolvadt a római birodalommal és olyan szerepet játszott, amely ellentétes volt azzal, amelyet a korai keresztény közösségek játszottak a római hatalom elleni mozgalmukban.

Ennek a problémának a tanulmányozásában a következő témákat lehet tervbevenni:

1. Az őskereszténység társadalmi ideáinak eredete.
2. Az őskeresztény társadalmi filozófia és annak helye az elnyomottak ideológiájában.
3. A rabszolgatartó kultúra felbomlása és a kereszténység.

VIII. *Szkíta és görög kultúra a Fekete-tenger északi partvidékén.* Az antik társadalom történetének tanulmányozásában nagy jelentősége van a pontusvidéki szkíta-kultúra problémái vizsgálatának. Mind a görögök, mind a későbbi rómaiak is a szkítákkal, mint barbár világgal állottak szemben. Az ókori írók, a feliratok anyaga, a régészeti emlékek nagyon értékes adatokat adnak az ókori történész kezébe ezen két világ kölcsönös kapcsolatainak tanulmányozására.

A szkíta kultúra tanulmányozásának nagy jelentősége van a Sz. Sz. K. U. régi története szempontjából is, mert mint a szovjet történészek kutatásai megmutatták, néhány szkíta nép a szlávok őseinek tekinthető, a szkíta kultúra pedig nagy hatást gyakorolt a szlávok régi kultúrájának alakulására.

A Pontusvidék szkíta és görög kultúrájának, valamint a római birodalom és a szkíta népek kölcsönös kapcsolatainak tanulmányozásában előtérbe kell helyezni a következő munkákat:

1. A »Szkítiára vonatkozó irodalmi és epigrafiai emlékek gyűjteménye« kiadásának előkészítését.
2. A Pontus-vidéki görög gyarmatvárosok és a görög és a szkíta kultúra kölcsönhatásai.
3. A szkíta—római háborúk és jelentőségük a római birodalom sorsában.

Fordította: Harmatta János

ÁSATÁSI JELENTÉSEK

A MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁNAK ÁSATÁSAI.

1948.

1. *Tápiószele* (VII. 30—VIII. 8). Mivel az 1947. évi tápiószelei ásatások során, a község határában, az evangélikus egyház földjén szarmatakorai sírokat találtunk a szkíta-temető közvetlen szomszédságában, az idei ásatásnak az volt a célja, hogy megállapítsa, vajon csak néhány szórva-nyos szarmata sírról van-e szó, avagy rendszeres szarmata temetőről? Ez alkalommal csak az evangélikus egyház földjén dolgoztunk.

A területet harminckilenc, két méter széles és tíz méter hosszú szelvényekre osztottuk, amelyek közül az V. és VIII.-at még 1947-ben, az I., IV., VI—VII., IX., XI—XII., XV., XVIII., XXI., XXIX., XXXIV., XXXIX.-et 1948-ban tártuk fel; ezekből a XXIX., XXXIV. és XXXIX.-et csak egyméter szélességben. Kibontottunk összesen 10 sírt, amelyekből árpádkori az 56., szarmatakorai az 59. és 60., szkítakorai az 58., 61—65.; feldúlt, bizonytalan korú (talán La Tène-kori) az 57. sír.

Megállapítható volt, hogy a szóbanforgó terület halomszerűen kiemelkedő részén voltak a szarmata-sírok, az 1947-ben feltártakkal együtt összesen négy. Mivel azonban a közvetlenül érintkező területek mind szőlő alá voltak forgatva, ma már nem állapítható meg teljes bizonyossággal, nagyobb kiterjedésű szarmata temető volt-e itt? További feltárások szempontjából a XXXIV. és XXXIX. szelvények közti terület jöhet számításba, ahol a sírok átlagos mélysége egyméter. A XXXIV. szelvényben egy, a XXXIX.-ben három szkíta-sír került elő. A szkíta-kori sírok közül a 63. és a 65. hamvasztásos rítusú, a 61. és 64. zsugorított csontvázak a szokásos mellékletekkel. Feldúlt csontvázak sír az 58. és feldúlt bizonytalan jellegű a 62. sír.

2. *Alsópáhok* (VIII. 18—VIII. 28). Már a múlt század végén folytak ásatások ezen a területen. Csak Árpád több száz sírt bontott fel s valamennyi a »Keszthely-kultúra« körébe tartozott. Mivel a »Keszthely-kultúra« problémája a hazai avar-kutatás szempontjából elsőrendű jelentőségű, s mivel a korábbi ásatások megfigyelései sok kívánnivalót hagytak hátra, 1946 őszén kísérletet tettünk további, esetleg még fel nem bontott sírok feltárására. Sikerült is a temető eddig érintetlen részéből 25 sírt feltárni, s bár ezek nagyrésze közel egykorú bolygatásnak esett áldozatul, mégis a teljes egészében megmentett antropológiai anyag, továbbá a sírok irányára, a mellékletek elhelyezésére vonatkozó megfigyelések jelentős adatokat szolgáltatottak a kultúra alaposabb megismeréséhez. Ezt a munkát folytattuk 1948-ban. Célunk az volt, hogy a temető kiterjedését meghatározzuk.

Német László földjén kilenc kutatóárokkal és két négyszeres m-es szelvényt dolgoztunk. Nyolc sírt találtunk, melyek közül kettő volt bolygatatlan. Az utóbbiak közül az egyiknek voltak jelentősebb mellékletei (karperecek, fülönfüggők, gyöngyök). A munkát ezután a szomszédos Szabó Géza-féle földön folytattuk, ahol további két sír került elő, az egyik igen gazdag mellékletekkel, mutatva, hogy a temetőnek ezen a részén eredményesebb ásatás ígérkezik. Az országút déli oldalán, a rk. plébános földjén

húzott kutatóárok meddők maradtak. Úgy látszik, hogy a temető délkelet felé nem nyúlik túl az országút vonalán. Az 1946 és 1948-ban feltárt sírok száma összesen 35.

3. *Cserszegtomaj* (VIII. 18—VIII. 28). A Cserszegtomaj területéhez tartozó Dobogóhalmon murva-bányászással kapcsolatban már régóta kerülnek elő régészeti leletek. A Keszthelyről Sümegre vezető országút jobboldalán Penteli Ferenc murva-bányájában 1939 januárjában Török Gyula tárt fel La Tène és hallstattkori sírokat. E munka folytatásaként 1946 október 7—12 között a Régészeti Osztály végzett feltárásokat, amelynek során hat hallstatti urnasírt és egy koracsászárkori hamvasztásos sírt, az út baloldalán pedig (a Penteli-féle földnek a Dobogóhalom felé eső folytatásában) egy koracsászárkori hamvasztásos és egy későcsászárkori csontvázak sírát leltünk. A bánya területén hallstattkori település emlékeire bukkantunk. 1947 augusztus 22—23-án Szántó Imre a Penteli-féle földön további hat hallstatti sírt és egy korábban megbolygatott bronz kincsleletet talált.

Az 1948-ban végzett ásatásokkal azt a kérdést akartuk tisztázni, hogy a hallstatti település nyomai rendszeres, esetleg lakóházakat is tartalmazó település-e, továbbá, hogy a Penteli-féle földön a még érintetlen területen a hallstatti és koracsászárkori temető folytatódik-e? E problémák eldöntésére a dobogói bánya területén felmértünk egy 20×20 m-es részt és ezt 5×5 m-es szelvényekre osztottuk, az 1946. évi ásatás helyének közvetlen szomszédságában.

Feltártuk az I., V. és XVI. szelvényeket. Valamennyiben azonos volt a helyzet. Nevezetesen a kultúrjelenségeket mutató réteg a felszíntől számított 20 cm mélységben kezdődik és kb. 80 cm mélységig tart. Az I. szelvény északnyugati sarkában, másodlagos fekvésben, kb. 70×70 cm méretű területen égetett sártapasz-töredékeket találtunk. Az északi falban, a nyugati faltól 60 cm-re egy omphalos-os La Tène tálcskát találtunk. Beljebb a falban egy második edény is látszott. A jelenség feltárására nyitottuk meg az V. szelvényt, és kiderült, hogy La Tène sír van ezen a helyen, amely mellett azonban sem csontváz, sem kalcinált embercsontok nem voltak. A sír 68 cm mélyen, hallstatti kultúrretegbe volt bevágva. Mellékletei: 1. omphalosos tálcaska, 2. grafitos mázú kisbögre, 3. vaskés.

Miután a megnyitott három szelvény a keresett komolyabb települési jelenségeket nem mutatta, Penteli Ferenc földjén folytattuk a temető sírjainak feltárását. Itt ez alkalommal 12 sírt találtunk, ezek közül 10 hallstatti, kettő koracsászárkori. Úgy látszik, hogy a temető Penteli földjének csupán az országút közvetlen szomszédságában levő részén van. Ezután átmertünk az országút baloldalát kísérő földsávra, amely Penteli földjének a Dobogóhalom felé eső lejtője s amelyről csupán az országút választja el. Itt találtuk az első árokban a 14. hallstatti sírt és a 15.—16. bolygatott hallstatti sírokat. Az utóbbi nagy kőpakolásos sír volt, de a legújabb időben feldúlták. Úgy látszik, hogy a temető erre is folytatódott; a terület teljes feltárása kíváncsnak látszik.

4. *Hódmezővásárhely határa* (VIII. 31—IX. 12).

a) *Bodzáspart.* A korábbi években Banner János ezen a területen péceli kultúrához tartozó telepet és sírokat, aeneolithikus sírt, továbbá »Kőrös-kultúra« telepet tárt fel. Ez alkalommal főként a »Kőrös-kultúra« érdekelt bennünket. Az ásatás sikerrel is járt, amennyiben megtaláltuk az ezenkorú telepekre annyira jellemző nagyméretű szemétdödröket, amelyek közül egyet teljesen kibontottunk és többnek a helyét megállapítottuk. Találtunk két »Kőrös-kultúrához« tartozó sírt, részben a szemétdödrökbe nyúlva. Ezeket újra elföldelve (*in situ* céljaira) a helyszínen hagytuk. A kutatóárkokban szépszámú nagyméretű sártapasz-töredékeket is találtunk, és ez jogossá teszi a reményt, hogy nagyobb szelvények feltárásakor lakóházakat is találunk.

b) *Katona István halma.* Korábban, itt közelebbről meg nem határozható őskori, La Tène, kora-avar, gepida és árpádkori sírokat tártunk fel. Az eddig feltárt összesen 34 sír a halom egyharmadában volt, úgyhogy biztosra vehető, hogy a halom többi, eddig nem háborított területén az említett korok további sírjait is megtaláljuk. Főfeladatunk ez alkalommal tulajdonképpen az volt, hogy a korábbi ásatások által háborított területek határát megállapítsuk. Ez sikerült is, és kijelöltük a halomnak azt a háborítatlan részét, ahol a további sikeres feltárásokat végezhetjük. A temető kiterjedésének megállapítására a halom északkeleti szélén egy 4×4 m-es szelvényt tártunk fel, de ebben már nem voltak sírok. A halomtól keleti irányban, kb. 200 m-re, a régi szegedi út mellett, egy (a Katona István halmához hasonló) kiemelkedést vágtunk át több kutató-árokcal. Ezekből két hallstattkori, zsugorított csontváz került elő, szégyes mellékletekkel. Kétségtelen azonban, hogy itt további sírokkal számolhatunk, s tekintettel arra, hogy hallstattkori kutatásunk, különösen az Alföldön, még gyermekcipőben jár, a további ásatásokat igen fontosnak tartjuk.

c) *Szakálhát.* Ezen a területen koraárpádkori temető, egy a java neolithikumba tartozó, kevertkultúrájú telep, aeneolithikus és rézkori sírok kerültek elő. Különösen a neolithikus-telep érdekelt bennünket. Sajnos, a próbaásatás negatív eredménnyel zárult, amennyiben a korábbi feltárások — úgy látszik — a terület régészeti szempontból érdemes részét már felásták, és ahol még remélhetnénk leleteket, ott a tanyai épületek állanak. Találtunk egy tipikus Zók-Vucedol-kultúrához tartozó táltalpat, egy »hallstatti« nagyobb edény töredékeit és több, különböző méretű dödröt, igen szégyes neolithikus leletekkel.

d) *Soltpalé.* Egyik munkásunk, Dobos József jelentette, hogy a közelmúltban megvett négyholdnyi földjén halom van. Arra gondolva, hogy itt esetleg a soltpaléi I. és II. szarmatakorai telepek temetőit találjuk meg, próbaásatást végeztünk ezen a területen is. Feltártunk három sírt: egy nő, egy gyermek és egy férfi sírját. Tájolásuk majdnem pontosan nyugat-keleti, mellékleteik alapján X. századiaknak látszanak. A három sír a temető két sorát mutatta, és a sírok egymástól szabályosan kb. másfél m távolságra voltak. Itt honfoglaláskori sírokra is számíthatunk, de egykorai, talán szláv (?) temető a hazai kutatás szempontjából szintén komoly érdeklődésre tarthat számot.

5. *Tiszaeszlár* (X. 28—XI. 2). 1948 október 29—30-án a Tiszaeszlár-Újtelepről jelentett temetőt vizsgáltuk meg. A próbaásatás során egy sírt találtunk, amelynek mellékletei között egy kétfülű, amphora-szerű korongolt edény érdemel említést. A honfoglaláskori sírjainkban a kerámikus mellékletek rendkívül ritkák. A többi meghúzott kutatóárkunk meddő maradt, ami arra mutat, hogy a már korábban feltárt három síron kívül továbbiakkal nem számolhatunk.

November elsején és másodikon a Bashalom szomszédságában levő területet kutattuk át. Itt nagyobb kiterjedésű temető van. 1945 tavaszán Kiss Lajos, a nyíregyházi múzeum igazgatója, ezen a helyen 17 honfoglaláskori sírt már feltárt. Rohács József tiszalöki lakos ettől a helytől kb. 200 m-re hat, szintén honfoglaláskori sírt talált. Sajnos, ez utóbbi terület már be volt vetve, úgyhogy a korábban talált síroktól távolabb húzhattunk csak kutatóárkokat, ezek azonban meddők maradtak. A további munkát a Kiss

Lajos által talált sírok közelében folytattuk és itt már az első árokban megtaláltuk a temető 18-ik sírját, s mellette 19-nek is kibontakoztak a körvonalai. A 18. sírt felbontottuk, s benne lovas-temetkezést találtunk, zablával és kengyelekkel. A további kutatások szempontjából ez a terület ígérkezik használhatónak, s feltárása ötéves tervünkben szerepel is.

6—7. 1948-ban a Régészeti Osztály többhetes ásatásokat folytatott még *Tószegen* és *Borsodon*. Az előbbi helyen a szakirodalomban már régen ismert bronzkori telep egy szelvényét bontottuk fel, az utóbbi helyen a »bükki-kultúrához« tartozó telep egy részén folytattunk kutatásokat. Mindkét ásatás anyagának feldolgozása annyira előrehaladt, hogy azokról már a folyóirat következő számai egyikében teljes részletességgel számolhatunk be.

8. *Dunaharaszti I.* A Duna-Tisza-csatorna dunaharaszti szakaszánál csatornaásás közben a munkások későszarmata temetőre bukkantak. A csatornaépítés vezetősége e leleteket bejelentette, és a bejelentésre történt kiszállás bizonyossá tette, hogy nagyobb kiterjedésű temetőről van szó. Mivel a temető legnagyobb része a csatorna számára kijelölt területre esett, az volt a kötelességünk, hogy a földkitermelés munkáját szemmeltartva az esetleg felbukkanó sírokat megmentsük a szakkutatás számára. Ezen munkánkban a csatornaépítés vezetősége a legmesszebbmenően támogatott bennünket. Saját, a csatorna partján végzett ásatásunkból és a csatorna területéről összesen 38 sír került elő. A jól megfigyelt sírok tájolása egy kivételével délkelet-északnyugati, fejjel délkeletnek, egy volt csupán északnyugat-délkeleti. Érdekes megemlíteni, hogy valamennyi sírunk bolygatott volt, de még így is majd mindegyik sírből kerültek elő leletek, főként kerámikus anyag. A temető korát a temetkezési rítus (az S» és a két végén behajlított vaskapcsokat használó temetkezési rítus), a kerámia formakészlete, fibulatípusok, *Diocletianus* PB érme egyöntetűen a szarmatakor III. periódusába helyezik (Kr. u. 280—380-ig). A gömbösformájú, szürke, jóliszapolt edények mellett a füleskancsók és a Dragg. 37-es típusú tálak az uralkodók. Említeni érdemes még egy vasszekercét (fokos?) első, a korszak máig ismert leletei között, továbbá egy niellós-díszítésű ezüstcsüngőt. A temető anyagának feldolgozása folyamatban van.

Dunaharaszti II. Az imént leírt temető szomszédságában (légvonalban kb. 600 m-re északnyugatra), Laczkó Béla dunaharaszti fanító földjén, rigolírozás közben találtak egy aranytárgyakat tartalmazó későszarmata-sírt. A hitelesítő ásatáskor megállapítható volt, hogy a már eredetileg is bolygatott sír irányítása északnyugat-délkelet, fejjel valószínűleg északnyugatnak. A sír mellékletei a következők: 1. Aranylemez két darabban, amelyen préselt technikával készült három, egymást kergető állat (farkas, kutya?) látszik. Teljes hossza: 16·8 cm. 2. Keskenyebb, díszítetlen aranylemez, hossza 8·2 cm. 3. Aranylemezről préselt állatfej, homloknetben, nagy, dagadt ormánnyal (jávorszarvas orr?), kerek, kidülledő szemekkel és hosszúkás fülekkel. Hossza 7·5 cm. 4. Lapos bronzkarika, belsején erős kopásnyomokkal. 5. Kerek bronzcsat. A lelet pontos korát illetően addig nehéz véleményt mondani, amíg a lelet kimerítő ismertetése meg nem történt, de a figurális ábrázolások és a csattípusok a 280—400 közti időkre utalnak.

1949.

1. *Bükkhegység-Kőlyuk II. barlang.* Nemeskéri János az elmúlt év decemberében jelentette, hogy a Kőlyuk I. barlangban végzett ásatások alkalmával egy második barlangot fedeztek fel az első alatt. A felfedezéskor végzett futólagos munkák során »bükki-kultúrához« tartozó kerámia és kb. 12 cölöplyuk került elő. Erre a bejelentésre 1949 február elején megtekintettük a barlangot és további kutatásokat végeztünk. Megállapítható volt, hogy a cölöplyukak száma lényegesen több, mint gondoltuk. Mivel hasonló jelenséggel az Aggteleki-barlangban 1937-ben már találkoztunk, fontossá vált annak eldöntése, hogy itt a

»bükki-kulturában« jellegzetesen ismétlődő jelenségről van-e szó s ha igen, mi volt a cölöplyukak rendeltetése? Az Aggteleki-barlang cölöplyukairól megállapítható volt, hogy a »bükki-kultúra« idején mélyítették őket, és rekonstrukció is készült a cölöplyukak alapján. Ez a rekonstrukció azonban nem megnyugtató, úgyhogy a kőlyuki cölöprendszer teljes feltárása feltétlenül kívánatos volt.

Ezt a munkát csaknem teljes egészében elvégeztük március 21—25. között. Egészen kis területrészt maradt ki a barlang északi benyilójában. A benyíló alját hatalmas kőtömbök borítják, amelyeknek leszakadása talán a »bükki-kultúra« idején történt. Kb. egy m széles területsáv van ezen a helyen, ahol még lehetnek cölöplyukak. Átlagban 20—40 cm vastag földréteget távolítottunk el, kb. 120 m²-nyi területről s ekkor kaptuk meg azt a szintet, amelyen a cölöplyukak mutatkoztak. Két kb. 10—10 m² területen a letaposott padlózat egészen jól feltárható volt. Ezt a szintet vágta át a cölöplyukak. A 13. és 20. cölöplyukak között találtunk egy kb. 40 cm átmérőjű, köralakú tűzhelyet, amely több egymáson fekvő hamus- és faszénréteget tartalmazott. Ezen rétegek alatt találtunk egy cölöplyukat. Ez a megfigyelés arra mutat, hogy a település két szintjével kell számolnunk. A 3. és 4. cölöplyukak között került elő a második tűzhely, amely valamivel nagyobb volt, mint az első, és gödörszerű mélyedésében figyelhetünk meg a hamuval kevert faszénrétegeket. Ez a tűzhely tojásdad-formájú. A 23. és 3. cölöplyukak között találtunk egy tojásdad, 30×70 cm átmérőjű és kb. 60 cm mély gödröt. A padlózatról a cölöplyukakból, tűzhelyekből és gödrökből került elő az a kerámikus anyag, amely kizárólag »bükki« jellegű és így az egész település korát eldönti. A kb. 170 darab bemért cölöplyuk első, futólagos áttekintése azt mutatja, hogy azok csoportokra különülnek el. A barlang teljes feltárása és az eddigi megfigyelések részletes feldolgozása bizonyára választ adnak arra a kérdésre, hogy a »bükki« ember életének melyik vonatkozásával lehet ezt a cölöprendszert kapcsolatba hozni.

2. *Alsónémedi.* Szántó Boldizsár alsónémedi vadőr április 14-én szarmatakorai sírleleteket hozott be, amelyeket a község határanak két, egymástól kb. négy km-re fekvő pontjain talált. Az egyik lelőhely a községtől délnyugatra

mintegy három km-re, a 104. magassági pont halmá, az ú. n. Faluréti domb. A másik a községtől északnyugatra kb. egy km-re, az ú. n. Kenderföldéken húzódó homokdűnevonalat. Utóbbi helyen kezdtük el az ásatást április 20-án a szél által már meglehetősen lekoptatott ponton, ahol szarmatakorai gyöngyöket a felszínen szedtünk össze.

A három hétig tartó ásatás 61 sírt eredményezett, amelyek közül 38 a »pécéli« kultúrához, 13 a kisapostagi bronzkori-kultúrához és 10 a szarmata-kultúrához tartozott. Legérdekesebb anyagot a »pécéli« kulturális temető rész adott. Kb. 30 cm mélységben rátaláltunk egy kettős, ill. négyes temetkezésre. A sírban két zsugorított, arccal egymásnak szembefordított embercsontvázat, mellettük két, ugyancsak zsugorított egymással szembefordított állatcsontvázat találtunk. A sír korát az egyik emberi csontváz kétosztású tálja és a másik emberi csontváz két, magasfülű bögréje kétségtelenül eldönti, és azt a késő neolithikus péceli-kultúrába sorozzák. Érdekes lelet az egyik emberi csontváznál a gerinc mellett talált hengeresalakú rézcsővecske, amely igazolja azt a feltevést, hogy a kultúra hosszú ideig, a rézkorig él. A további sírokból említést érdemelnek a 4. gyermek sír, amelynek öt edénymelléklete közül kettő új típust képvisel. Rézhenger ebben a sírban is előfordult. A 19. sírban a többek között, a sarokcsontoknál négy kovanyilhegyet találtunk, amelyek közül kettő igen szép, pattintott háromszög-forma, tiszta északi típusú. A 23. és 24. sírok edénymellékleteik miatt érdemelnek említést, a 25. sír pedig talán a hazai területen legkorábbi fémesszközt, egy kis, két végén hegyes, négyzetes metszetű rézárat tartalmazott. A 28. sírban ismét kettős állat-temetkezést és egy férficsontvázat találtunk. Az állatokat ugyanúgy zsugorítva és egymással szembefordítva találtuk a sírban, mint a már említett sírban, a zsugorított férficsontváz mellett négy edény és egy kovapenge volt.

A szarmatakorai sírok túlnyomórésze már ki volt fosztva, de még így is szolgáltatott annyi anyagot, hogy koruk pontosabban meghatározható: i. u. 100—180 közti időre. Kalcedongyöngy, állatalakos email-fibula, üveg- és pasztagyöngyök, orsógomb a korhatározó mellékletek. A temető részletes ismertetését tartalmazó feldolgozás folyamatban van.

Párducz Mihály

LES FOUILLES EXÉCUTÉES PAR LA SECTION D'ARCHÉOLOGIE DU MUSÉE HISTORIQUE HONGROIS

1948.

1. *Tápiószéle* (30 juin — 8 août). Etant donné qu'en 1947, au cours des fouilles pratiquées sur les terres de l'Eglise luthérienne, dans le voisinage immédiat du cimetière scythique, nous avons découvert des tombes datant de l'époque sarmate, les fouilles de 1948 avaient pour but d'établir, s'il s'agissait de quelques tombes sarmates éparses ou d'un cimetière sarmate. Cette fois nous n'avons exploré que les terres de l'Eglise luthérienne.

Ayant divisé le territoire en 39 secteurs mesurant 2 m sur 10, nous en avons examiné deux, à savoir le Ve et le VIIIe, en 1947 et treize autres (I, IV, VI—VII, IX, XI—XII, XV, XVIII, XXI, XXXIV, XXXIX) en 1948. Les secteurs XXIX, XXXIV et XXXIX n'ont été examinés que dans une largeur de 1 m. Grâce à ces fouilles nous avons mis au jour 10 tombes ; parmi celles-ci la 56e remonte à l'époque arpadienne, les tombes 59 et 60 à l'époque des Sarmates et les tombes 58, 61—65 à l'époque scythique. Une tombe déjà violée (57) remonte à une époque incertaine (La Tène?).

On a réussi à établir que les tombes sarmates — au total 4, y compris celles découvertes en 1947 — se trouvaient sous une colline. Vu que tous les terrains voisins étaient déjà remués à cause des plantations de vigne, on ne peut plus établir avec certitude, si le territoire exploré avait été occupé jadis par un cimetière sarmate plus ou moins étendu. On pourrait faire des recherches dans la zone placée entre les secteurs XXXIV et XXXIX, où la profondeur moyenne des tombes est d'un mètre. Dans le secteur XXXIV on a mis au jour une tombe scythique et dans le secteur XXXIX trois tombes analogues. Quant aux tombes scythiques, les tombes 63 et 65 témoignent du rite d'incinération, tandis que dans les tombes 61 et 64 on a trouvé des squelettes recroquevillés, avec les accessoires traditionnels. Une tombe violée, mais contenant un squelette fut la 58e ; comme tombe également violée et d'un caractère incertain, nous avons à signaler la 62e.

2. *Alsópáhok* (18—28 août). Dès la fin du siècle passé on avait pratiqué des fouilles sur ce territoire : Árpád Csáky avait mis au jour plusieurs centaines de tombes qui représentaient sans exception la culture de Keszthely. Etant donné que cette culture a une importance toute particulière pour les recherches sur les Avars de Hongrie, et que les fouilles antérieures avaient beaucoup laissé à désirer, à l'automne de 1946 nous avons fait un essai pour retrouver quelques tombes intactes. Étendant nos recherches sur un secteur encore inexploré du cimetière, nous sommes parvenus à mettre au jour 25 tombes ; bien que la plupart d'elles aient été soumise à une dévastation datant presque de l'époque de l'inhumation, les matériaux anthropologiques que nous avons réussi à sauver dans leur ensemble, ainsi que nos observations concernant l'orientation des tombes et la position des objets accessoires ont fourni maintes précieuses contributions à la connaissance de la culture de Keszthely. Ces travaux furent continués en 1948. Cette fois nous nous proposâmes d'établir l'étendue du cimetière.

Sur la terre de Ladislas Németh nous avons creusé 9 fossés et exploré 2 secteurs (chaque de 2 m²). Nous avons réussi à découvrir huit tombes dont deux étaient encore intactes. Une des dernières contenait des objets remarquables (bracelets, boucles d'oreille, perles). Poursuivant le travail sur la terre voisine de Géza Szabó, nous y avons découvert deux tombes ; une d'elles contenait un si grand nombre d'objets accessoires qu'on peut prévoir des fouilles particulièrement fructueuses dans cette partie du cimetière. Au sud de la route nationale, sur la terre du curé catholique,

nos recherches à l'aide de plusieurs fossés n'ont abouti à aucun résultat ; on a l'impression qu'au sud-est le cimetière ne s'étendait point au-delà de la route. En 1946 et 1948 on y a découvert 35 tombes.

3. *Cserszegtömaj* (18—28 août). A la colline Dobogóhalom qui appartient au territoire de Cserszegtömaj l'exploitation d'une mine de gravier a depuis longtemps attiré l'attention sur certaines trouvailles archéologiques. A droite de la route Keszthely—Sümeg, dans la mine de gravier de François Penteli, Jules Török a mis au jour en 1939 des tombes La Tène et hallstattiennes. En poursuivant ces recherches, la Section d'Archéologie a entrepris des fouilles (7—12 octobre 1946) au même endroit : au cours de ces travaux nous avons trouvé six tombes à urne hallstattiennes et une tombe à incinération remontant au début de l'époque impériale. A gauche de la route, dans le prolongement de la terre de Penteli vers le Dobogóhalom, nous avons découvert une tombe à incinération remontant au début de la période impériale et une tombe à squelette datant de la fin de la même époque. Sur le territoire de la mine on a pu découvrir les traces d'un établissement hallstattien. En 1947 (22—23 août) Eméric Szántó a trouvé dans la terre de Penteli six autres tombes hallstattiennes et un trésor de bronze qui avait déjà été remué.

Les fouilles de 1948 avaient deux buts : d'une part, il s'agissait d'élucider la question de savoir, si les traces de l'établissement hallstattien renvoyaient à une colonie proprement dite, comportant aussi des maisons d'habitation ; d'autre part, on se demandait, si le cimetière hallstattien et celui datant du début de la période impériale se prolongeaient aussi vers le secteur inexploré de la terre de Penteli. Pour résoudre ces problèmes, nous avons choisi du territoire de la mine de Dobogó un secteur de 20 m² et nous l'avons divisé en quatre carrés mesurant 5 m à chaque côté. Ces opérations eurent lieu dans le voisinage immédiat de l'endroit où les fouilles de 1946 avaient été pratiquées.

Nous avons exploré les secteurs I, V et XVI. Partout le même tableau se dessinait à nos yeux. La couche montrant des phénomènes culturels commençait dans une profondeur de 20 cm et s'étendait jusqu'à une profondeur d'environ 80 cm. Au coin nord-ouest du 1er secteur nous avons découvert, en site secondaire, quelques fragments d'enduits de boue qui étaient disséminés sur un terrain mesurant 70 cm². Dans le mur septentrional, à une distance de 60 cm du mur occidental, nous avons trouvé un petit plat. La Tène à «omphale». Plus loin vers l'intérieur du mur on apercevait aussi un second vase. Pour nous expliquer ces phénomènes, nous avons ouvert le secteur V ; nous y avons trouvé une tombe La Tène, mais sans y voir un squelette ou des os humains calcinés. La tombe était creusée dans une couche hallstattienne, à une profondeur de 68 cm. Objets accessoires : 1. petit plat à «omphale», 2. petit vase à l'émail de graphite, 3. couteau de fer.

Etant donné que dans ces trois secteurs nous n'avons trouvé aucune trace importante d'établissement humain, nous avons continué à explorer les tombes se trouvant dans la terre de François Penteli. Cette fois nous avons découvert 12 tombes, dont 10 hallstattiennes et 2 remontant au début de l'époque impériale. A ce qu'il paraît, le cimetière se limite à un seul secteur de la terre de Penteli : à celui qui se trouve dans le voisinage immédiat de la route nationale. Ces travaux achevés, nous passâmes dans la zone longeant le côté gauche de la route ; cette zone constitue la pente

de la terre de Penteli, en face du Dobogóhalom. Nous y avons retrouvé, dans le premier fossé, la 13e tombe (hallstattienne) et les tombes violées 14—15 qui, datent de la même époque. La dernière avait été une grande tombe entourée de pierres, mais tout récemment elle fut dévastée. Le cimetière semble s'être prolongé vers cette zone de sorte que l'exploration de ce territoire serait souhaitable.

4. *Territoire de Hódmezővásárhely* (31 août — 12 septembre).

a) *Bodzáspart*. Pendant les années antérieures Jean Banner avait découvert sur ce territoire un établissement et des tombes appartenant à la culture de Pécel, ainsi qu'une tombe énéolithique et un établissement représentant la culture de la région de la Körös. Cette fois nous nous intéressâmes surtout aux vestiges de la dernière culture. Nos efforts furent couronnés de succès, puisque nous avons retrouvé les grandes fosses à déchets qui caractérisent cette culture. Nous avons complètement exploré une d'elles et déterminé la place des autres. Nous avons encore trouvé deux tombes appartenant à la culture de Körös; une partie de ces tombes pénétrait dans les fosses à déchets. Ces tombes, recouvertes de terre, furent laissées sur place (pour des recherches «in situ»). Dans les fosses que nous avons fait creuser, nous avons relevé nombre de grands fragments d'enduits de boue ce qui nous permet d'espérer y découvrir un jour, à l'aide de l'exploration de secteurs plus étendus, même des maisons d'habitation.

b) *Colline d'Etienne Katona*. Déjà auparavant nous y avons mis au jour des tombes (âge préhistorique, La Tène, début de l'époque des Avars, tombes gépides et tombes remontant à l'époque arpadienne). Ces 34 tombes étaient parsemées dans un secteur ne constituant que le tiers de la surface du tertre. On pouvait tenir pour certain que dans les secteurs inexplorés de la colline on retrouverait d'autres vestiges funéraires des mêmes époques. Cette fois notre tâche principale consistait à établir la limite des secteurs remués au cours des fouilles antérieures. Ayant réussi à tracer cette limite, nous avons indiqué les parties inexplorées qui promettaient une série de fouilles fructueuses. Pour établir l'étendue du cimetière nous avons exploré, près de la marge du nord-est de la colline, un secteur de 5 m², mais nous n'y avons trouvé aucune tombe. À l'est de la colline, à une distance d'environ 200 m, près de l'ancienne route de Szeged, nous avons percé avec nos fossés une colline semblable à celle d'Etienne Katona. Nous y avons trouvé deux squelettes hallstattiens recroquevillés, avec des objets accessoires fort modestes. Il n'en reste pas moins qu'on peut s'attendre à y découvrir aussi d'autres tombes; vu que dans la Plaine Hongroise on n'a fait que fort peu de recherches concernant la période hallstattienne, nous jugerions utile de poursuivre ces fouilles.

c) *Szakálhát*. Sur ce territoire on a découvert un cimetière remontant au début de l'époque arpadienne, un établissement présentant le mélange de plusieurs cultures et appartenant au milieu de l'âge néolithique, des tombes énéolithiques et des tombes creusées à l'âge du cuivre. C'était l'établissement néolithique qui nous intéressait d'une manière particulière; malheureusement les fouilles d'essai y ont abouti à un résultat négatif. On a l'impression que les parties les plus intéressantes, au point de vue archéologique, de ce territoire ont déjà été examinées; dans un secteur susceptible de nous promettre encore des trouvailles il y a les édifices d'une ferme qui nous empêchent d'y travailler. Néanmoins, nous avons découvert le pied d'un plat appartenant à la culture de Zók-Vucedol, les fragments d'un grand vase hallstattien et plusieurs fosses aux dimensions très variées et pleines d'objets peu remarquables.

d) *Soltpalé*. Un de nos travailleurs, Joseph Dobos attira notre attention sur le tertre qui s'élève sur le territoire de ses quatre arpents récemment achetés. Espérant y retrouver les cimetières des établissements sarmates I et II de Soltpalé, nous avons pratiqué des illes foup'essai et nous avons mis au jour trois tombes, celles d'une femme, d'un enfant et d'un homme. L'orientation de ces tombes

est presque exactement Ouest-Est; selon le témoignage des objets accessoires, elles semblent remonter au Xe siècle. Les trois tombes renvoyaient à deux rangées du cimetière; entre les tombes il y avait une distance d'environ 1 m 50. À propos de ce terrain on peut compter aussi sur des tombes remontant à l'époque de la conquête arpadienne, mais — vu l'état des recherches de Hongrie — un cimetière antérieur, peut-être de caractère slave, ne serait pas non plus dépourvu d'intérêt.

5. *Tiszalök* (28 octobre—2 novembre). Le 29 et le 30 octobre 1948 nous avons examiné un cimetière découvert à *Tiszaeszlár-Újtelep*. Au cours des fouilles d'essai nous avons retrouvé une tombe, parmi les accessoires de laquelle il suffit de signaler un vase à deux anses, fabriqué au tour en forme d'amphore. Cette trouvaille est d'autant plus importante que les objets de céramique sont extrêmement rares dans les tombes caractéristiques, au point de vue du rite, de l'époque de la conquête. Vu que nos travaux dans les autres fossés n'ont abouti à aucun résultat, tout porte à croire qu'outre les trois tombes découvertes à cet endroit à une date antérieure, nous ne pouvons plus compter sur autres trouvailles.

Le 1er et le 2 novembre nous avons exploré le territoire situé dans le voisinage du Bashalom, où il y a un cimetière assez étendu. Au printemps de 1945 Louis Kis, directeur du musée de Nyíregyháza, y avait déjà mis au jour 17 tombes remontant à l'époque de la conquête arpadienne. À une distance d'environ 200 m de cet endroit Joseph Rohács, domicilié à Tiszalök, a trouvé six tombes datant de la même époque. Malheureusement le second terrain était déjà semé, de sorte que nous n'avons pu tracer des fossés qu'à une certaine distance. Dans ce cas nos efforts sont restés infructueux. Le reste de nos travaux a été effectué dans le voisinage des tombes découvertes par Louis Kis. Grâce à notre premier fossé, nous y avons retrouvé la tombe 18 du cimetière; près de celle-ci se dessinaient les contours de la tombe 19. Ayant ouvert la tombe 18, nous y avons découvert les traces d'une inhumation à cheval, avec un mors et des étriers. Au point de vue des recherches ultérieures, ce terrain est plein de promesse; sa mise au jour figure aussi dans notre plan de cinq ans.

6—7. En 1948 la Section d'Archéologie a fait pratiquer des fouilles de plusieurs semaines à *Tószeg* et à *Borsod*. À *Tószeg* nous avons exploré un secteur d'un établissement bien connu de l'âge du bronze; à *Borsod* on a poursuivi les recherches sur un établissement appartenant à la culture des Bükk. Dans tous les deux cas l'étude des trouvailles est déjà si avancée que nous pourrions en insérer un compte-rendu détaillé dans un des numéros prochains de notre revue.

8. *Dunaharaszti*. I. En creusant le secteur de Dunaharaszti du canal reliant le Danube et la Tisza, les ouvriers ont découvert un cimetière datant de la fin de l'époque des Sarmates. Après la déclaration s'y rapportant de la Direction de ces travaux, une enquête sur place nous a fait voir qu'il s'agit d'un cimetière assez étendu. Vu que la majeure partie du cimetière occupait un terrain traversé par le futur canal, notre tâche consistait à suivre d'un oeil attentif les travaux en cours et à sauver pour la science les tombes qu'on trouverait éventuellement à cet endroit. Nos efforts ont été généreusement appuyés par la Direction des travaux du canal. Les fouilles pratiquées au bord du canal, ainsi que l'attention des ouvriers travaillant dans le canal même nous ont révélé l'existence de 38 tombes. À une exception près, toutes les tombes présentaient l'orientation Sud-Est—Nord-Ouest. Les têtes étaient toujours placées au Sud-Est; nous n'avons observé la position contraire (Nord-Ouest — Sud-Est) que dans un seul cas. Il est curieux de remarquer que toutes les tombes ont déjà été violées et que, malgré ce fait, nous avons presque partout découvert des trouvailles, notamment des objets de céramique. L'époque du cimetière est suffisamment déterminé par le rite d'enterrement (emploi des attaches de fer en forme de S, aux bouts recourbés), les formes des objets de céramique, les types de fibule, et la monnaie PB de Dioclétien. Selon le témoignage un-

nime de ces trouvailles, le cimetière est à fixer à la IIIe période de l'époque sarmate (de 280 à 380 apr. J.-C.). Outre les vases gris aux formes rondes, travaillées avec une quantité suffisante de boue, les cruches à anse et les plats du type Dragg. 37 sont également remarquables. Il convient de signaler aussi une cognée de fer (marteau d'arme?) qui est la première des trouvailles de ce genre à cette époque, ainsi qu'un pendant d'argent décoré de «niello». L'étude des matériaux découverts dans ce cimetière est en cours.

Dunaharaszti. II. Dans le voisinage du cimetière que nous venons de décrire (à une distance d'environ 600 m à vol d'oiseau), sur la terre de Béla Laczkó, instituteur de Dunaharaszti, on a découvert, pendant les travaux de rigage, une tombe sarmate tardive contenant des objets d'or. Au cours des fouilles destinées à vérifier cette découverte, il apparut que la tombe, déjà violée à un moment antérieur,

avait été orientée du Nord-Ouest au Sud-Est ; selon toute probabilité, la tête était placée au Nord-Ouest. Les trouvailles accessoires étaient les suivantes : 1. une plaque d'or brisée en deux ; on y reconnaît les contours imprimés de trois animaux (loups, chiens?) qui se poursuivent. Longueur totale : 16, 8 cm. — 2. Une plaque d'or plus mince, sans décoration. Longueur : 8, 2 cm. — 3. Tête d'animal en face, pressée d'une plaque d'or ; on y reconnaît un museau qui paraît gonflé (est-ce le nez d'un élan?), des yeux ronds et exorbités, ainsi que des oreilles allongées. Longueur : 7, 5 cm. — 4. Anneau de bronze plat, avec de fortes traces d'usure à l'intérieur. — 5. Fibule ronde en bronze. Il est difficile de fixer l'époque des trouvailles, puisqu'on n'en possède pas encore une analyse détaillée. Les ornements figurés et les boucles semblent renvoyer à la période allant de 280 à 400 apr. J.-C.

1949.

1. *Monts Bükk—Kölyuk.* Antre II. Au mois de décembre 1948 Jean Nemeskéri annonça qu'au cours des fouilles exécutées dans le premier antre de Kölyuk on avait découvert un second antre qui se trouve sous le premier. A l'occasion du premier déblayage on y avait mis au jour des objets de céramique représentant la culture de Bükk et une douzaine de trous de pieux. Au début de février nous avons inspecté l'antre dans le but de reprendre le fil des recherches. A cette occasion on établit que les trous de pieux étaient incomparablement plus nombreux qu'on ne pensait. Étant donné que dès 1937 nous avions observé des phénomènes analogues dans la grotte d'Aggtelek, il était à voir, s'il s'agissait d'une particularité de la culture de Bükk. En d'autres termes, restait à établir la destination des trous en question. A propos de la grotte d'Aggtelek on pouvait constater qu'on avait affaire à des trous creusés à l'époque de la culture de Bükk : on a même ébauché des essais de reconstruction fondés sur la répartition des trous de pieux. Néanmoins ces essais n'emportaient pas toujours la conviction ; il était donc nécessaire de mettre au jour le système entier des trous de Kölyuk.

Ce travail fut exécuté et — à l'exception d'une petite niche située dans la partie nord de l'antre — achevé du 21 au 25 mars. Le sol de la niche inexplorée est couvert d'immenses blocs de pierre, dont la chute remonte peut-être à l'époque de la culture de Bükk. Quoi qu'il en soit, la zone où l'on peut espérer trouver des trous n'est pas plus large d'un mètre. D'une manière générale, il fallait débarrasser un terrain d'environ 120 m² d'une couche de terre dont l'épaisseur variait de 20 à 40 cm. Après ces travaux de déblayage on arriva au niveau des trous. Dans deux secteurs dont chacun mesurait environ 10 m², on reconnaissait bien la terre battue. Le niveau de cette terre battue avait été percé par des pieux. Entre les trous nos 15 et 20 on retrouva un foyer circulaire au diamètre d'environ 40 cm ; il contenait plusieurs couches de cendre et de charbon de bois. Sous ces couches nous avons retrouvé un trou de pieu ce qui permet de dire que nous avons découvert deux différents niveaux de l'établissement. C'est entre les trous 3 et 4 qu'on découvrit le second foyer qui était un peu plus grand que le premier ; dans son creux ayant la forme d'une fosse gisaient des couches de charbon de bois mêlées de cendre. Entre les trous 23 et 3 nous avons trouvées une fosse d'une profondeur d'environ 60 cm (autres dimensions : 30 cm sur 70). Sur le sol, ainsi que dans les trous, les foyers et les fosses il y avait des objets de céramique représentant la culture de Bükk et susceptibles de servir de point de repère au point de vue chronologique. Les 170 trous dont on a déjà déterminé la position exacte se répartissent en plusieurs groupes. Il est à espérer que l'exploration complète de l'antre et l'étude minutieuse des observations archéologiques nous permettront de déterminer le rôle de ce pilotis dans la vie des porteurs de la culture de Bükk.

2. *Alsónémedi.* Le 14 avril Balthasar Szántó, garde-

chasse d'Alsónémedi, apporta des trouvailles découvertes dans des tombes sarmates ; il prétendait les avoir trouvées sur deux différents points du territoire du village ; entre les deux points il y avait une distance d'environ 4 km. Le premier lieu de découverte était le tertre nommé Faluréti domb (point d'altitude n° 104) qui se trouve au Sud-Ouest du village, à une distance d'environ 3 km. L'autre endroit était la zone couverte de dunes de sable qui traverse les «chénévères» (Kenderföldek) au Nord-Ouest du village, à une distance d'environ 1 km. C'est dans la seconde zone que nous avons commencé nos fouilles le 20 avril, choisissant un point déjà assez déblayé par le vent où des perles provenant de l'époque des Sarmates gisaient sur la surface du sol.

Pendant nos travaux qui duraient trois semaines, nous avons mis au jour 61 tombes, dont 38 appartenaient à la culture de Pécel, 13 à la culture de Kisapostag (âge du bronze) et 10 à la culture des Sarmates. Dans une profondeur d'environ 30 cm nous avons découvert les traces d'une tombe à deux, voire à quatre squelettes. Dans cette tombe il y avait deux squelettes humains recroquevillés placés l'un en face de l'autre et deux squelettes animaux recroquevillés et placés dans la même position. L'époque où cette tombe fut creusée peut être fixée à l'aide d'un plat partagé en deux, placé près de l'un des cadavres et de deux hauts vases qui gisaient près de l'autre squelette : à coup sûr, il s'agit d'une période tardive du néolithique, notamment de la culture de Pécel. Une trouvaille intéressante est encore un petit tuyau cylindrique de cuivre, placé auprès de l'échine dorsale d'un des squelettes : selon le témoignage de cet objet, la culture en question fleurissait jusqu'à l'âge du cuivre. Parmi les autres tombes il convient de signaler la tombe d'enfant n° 4 : deux des cinq vases qu'on y a découverts représentent un type nouveau. Cette tombe contenait également un petit cylindre de cuivre. Dans la tombe 19 nous avons trouvé, près des os du talon, quatre pointes de flèche en silex ; deux de ces flèches éclatées représentent, avec leurs contours triangulaires, un type manifestement nordique. Les tombes 23—24 méritent d'être mentionnées à cause des vases qui s'y trouvaient ; dans la tombe 25 nous croyons avoir découvert le plus ancien outil métallique retrouvé sur le territoire de la Hongrie ; c'est une alène de cuivre aux extrémités pointues et au diamètre carré. La tombe 28 contenait les squelettes de deux animaux et d'un homme. Les squelettes animaux étaient recroquevillés et placés de la même façon que les squelettes humains décrits ci-dessus. Auprès de squelette d'homme, également recroquevillé, il y avait quatre vases et une lame de silex.

Bien que la plupart du ces tombes sarmates aient déjà été violées à un moment antérieur, on y trouva assez d'accessoires pour pouvoir déterminer leur époque. Il s'agit de la période allant de l'an 100 à 180 apr. J.-C. Les points de repère chronologiques sont constituées par des perles de calcédoine, une fibule émaillée, des perles de verre et de pâte, un bouteon fuselé etc. Une description systématique du cimetière est en préparation. *M. Párducz.*

HALLSTATTI KERÁMIA TISZAKESZIN.

1947 szeptemberében került a Magyar Történeti Múzeum Régészeti Tárába öt, töredékes hallstatti bögre és néhány cserép (XXXII. t., baloldali képek), amelyeket Tiszakeszin, a Tiszai Ármentesítő Társulat csatornázási munkálatai alkalmával találtak egy összeroskadt urna körül.

A leleteknek a hallstatti kultúrkörön belül való közelebbi datálásához szükséges lenne több, a leletkörülményekre jellemző adatot ismerni. De ismernünk kellene magát az urnát is. A leletkörülményeket a munka gyors irama miatt nem lehetett megfigyelni, az urna töredékei pedig nem kerültek a Nemzeti Múzeumba. Így csupán a rendelkezésre álló anyag formáira támaszkodhatunk a kormeghatározásnál.

Mind az öt edény füle a perem fölé hajlott, mint azt a törési helyekről kiindulva megállapíthatjuk. Valamennyi bögre omphalos-os.

A lelet korának megállapításához legfontosabb az 1. sz. bögre (32. t., bal felső sarok) tárgyalása. Ennek a révén kapjuk meg azokat a támpontokat, amelyek a közelebbi datáláshoz vezetnek.

Ez a bögre durvábban simított, kissé grafitos. A vállat a rövid, tölcséres nyak alatt három enyhe dudor, valamint metopákra osztott függőleges és vízszintes árkolások díszítik. Az *omphalos* igen lapos.

A tölcséres nyak és a peremkiképzés általános a koravaskor folyamán. Különösen megfigyelhetjük a szitulákon. Edényünkhöz területileg és formailag legközelebb áll egy agyagbögére a Nemzeti Múzeum birtokában, mely az aggteleki barlangból származik. Ennek csak a nyaka meredekebb és válla élesebb szögben ugrik ki.¹⁾ Ugyanezt a típust találjuk Velemsszentviden is, de a váll díszé árkolás helyett *bucchero*.²⁾ Az, hogy ezen az edényen árkolás helyett *bucchero*-t találunk, minden bizonnyal az Alsóausztrián keresztül érvényre jutó itáliai hatás eredményének tulajdonítható. Ugyanez az edényforma *bucchero*-dísszel megvan Stillfriedben.³⁾ Alaptípusra megegyezik egy Donja Dolináról származó agyagtálal is.⁴⁾ (A donja dolinai leletet a kísérő vaslándsák és

bronzfibulák a hallstattkor végére datálják.) Ugyanezt a formát mutatja egy agyagbögére, amelyet a csehországi Dražkovicén találtak és amely a lausitzi és a hallstatti kultúra határáról származik, amit a vele előkerült cilindrikus-nyakú, lausitzi-típusú urnák bizonyítanak.⁵⁾

A 2—5. sz. (32. t., bal felső sarok) grafitos bögrék és a 6—8. sz. töredékek analógiáit megtaláljuk Magyarországon igen sok helyen, így Budapest területén is.⁶⁾ Az székesfehérvári múzeumban van néhány publikálatlan töredék, amelyek Vál község határából kerültek elő. Ugyanígy van Süttőről az esztergomi múzeumban. Lokális eltérésektől eltekintve hasonlókat találunk Csehországban Dražkovicén és Ufeticén.⁷⁾

A 9—13. sz. (32. t. balról, alul) cserepek omphalosos-ak és belül árkolt díszűek. Tompa a hallstattkor fontos jellemzőjének tartja a grafitos, omphalos-os, belül árkolt díszű kerámiát.⁸⁾ Hasonló edények előkerültek Békásmegyerről és Balogh Albin ásatása alkalmával Süttőről. Szőke Béla szóbeli közlése alapján Muzsláról (Csehszlovákia, a Duna partján szemben Süttővel) is ismerjük ezt a díszítési módot. Belül árkolt díszű, grafitos kerámiát ismerünk Csehországból, Meňik, Ufeticé, Plátenice stb. lelőhelyekről.⁹⁾

Az analógiák figyelembevételével a tiszakeszi leletkomplexum kronológiáját a következőkben állapíthatjuk meg az 1. sz. edény alapján:

Ez a forma megvan már a lausitzi-kor végén, mint azt a Dražkovicén előkerült példa is mutatja (lásd: az 5. jegyzet). Továbbfejlődik a hallstattkor folyamán, s a hallstatt C folyamán már az itáliai hatás is befolyásolja az edény díszítési módját, mint azt a velemsszentvidi agyagbögérén látjuk (lásd: 2. jegyzet). A hallstattkor végén is tart még ez az edénytípus, amelyet a Truhelkától idézett analógia igazol. (lásd: 4. jegyzet).

A tiszakeszi hallstattkori kerámiát a fentiek alapján a hallstatt C periódusra kell tennünk.

Mérey Káddár Ervin

¹⁾ Tompa, 24/25. Bericht der RGK., 51, t. 3. kép.

²⁾ Tompa, id. m. 48, t. 8. kép.

³⁾ Much, Kunsthistorischer Atlas, XXXII. t. 8. kép.

⁴⁾ Truhelka, Die vorgegeschichtliche Pfahlbau bei Donja Dolina, Mitt. aus Bosn. u. Herz. LI., t. 1. kép.

⁵⁾ Pic, Die Urnengräber Böhmens, XVIII. t. 11. kép.

⁶⁾ Tompa, Budapest őskora (Tanulmányok Budapest múltjából IV.), 15.

⁷⁾ Pic, id. m. XVIII. t. 9. kép; XXVI. t. 3. kép; XXVII. t. 2. kép.

⁸⁾ Tompa, Budapest az őskorban, 101.

⁹⁾ Pic, id. m., lásd a 7. pont alatt.

HALLSTATTZEITLICHE KERAMIK VON TISZAKESZI.

Die Archaeologische Abteilung des Ungarischen Historischen Museum erhielt fünf hallstattzeitliche Gefäße und acht Scherben von Tiszakeszi (Kom. Borsod), die bei Kanalisierungsarbeiten zum Vorschein kamen. Die zu diesem Fund gehörige Urne blieb nicht erhalten.

Das Gefäß Fig. 1 (Taf. XXXII., links oben) ermöglicht die zeitliche Einordnung des Fundes. Unter dem fast zylindrischen Hals ist die Schulter mit vertikalen und horizontalen eingestrichenen Linien verziert. Der Boden ist leicht gedellt. Gute Entsprechungen kennen wir aus der Aggtelek-Höhle, Velem, Donja-Dolina, die ältesten Exemplare kennen wir aus Dražkovice aus der Übergangsperiode von der Lausitzischen Kultur und der Hallstattzeit. Die Gefäße Fig. 2—5 (Taf

XXXII.) weiter die Bruchstücke 6—8 (Taf XXXII.) sind geläufige Formen der Hallstattzeit Ungarns, besonders in Dunántúl. (Transdanubien.) Alle diese Formen stammen aus dem Sudetengebiet.

Die Bruchstücke Fig. 9—13 (Taf XXXII.) stammen von gedellten Schalen mit eingetieften Kreisen.

Wenn wir in Betracht ziehen, dass in Dražkovice diese Formen schon zu Beginn der Hallstattzeit auftauchen, in Donja-Dolina sie schon mit Eisenlanzen und Eisenfibeln vergesellschaftet vorkommen, können wir den Fund von Tiszakeszi, besonders wenn wir auch die ungarischen Funde berücksichtigen, in die Periode C der Hallstattzeit einreihen.

Mérey Káddár Ervin

K Ö N Y V I S M E R T E T É S E K :

E. A. THOMPSON, A HISTORY OF ATILA AND THE HUNS.

Oxford 1948. At the Clarendon Press. 8°. XII+228 l.

A steppei népek vándorlásának kevés olyan szakasza van, amelyet mind egészében, mind részleteiben olyan behatóan tanulmányoztak volna, mint a húnok történetét. Ez a jelenség könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az ókor végének kutatói számára a barbár inváziók s az azokat közvetlenül kiváltó hún mozgalom világtörténeti jelentősége is világosan felismerhető volt. Sőt, a húnoknak a kínai források hiung-nu-jaival való azonosságát elfogadva, ennek a hatalmas arányú történeti folyamatnak az eredetét Belső-Ázsiáig lehetett követni. A hún mozgalomra vonatkozó források azonban igen heterogén jellegűek, s ezért meglehetősen nehéz átfogó összképet alkotni erről az egy bizonyos időpontban egész Euráziára kiterjedő folyamatról. Ezt figyelembe véve, természetesen látszik, hogy a kutatók legnagyobb része a forrásanyaggal és a részletkérdésekkel foglalkozott s arra törekedett, hogy ezek alapján elsősorban a húnok külső történetét rajzolja meg.

Thompson könyve fordulópontot jelent a húnokkal foglalkozó kutatásban. Nem elégszik meg ugyanis azzal, hogy az előző kutatások eredményeit kritikailag megrostálja és összefoglalja, vagy, hogy csak néhány részletkérdésben előbbrevigye a kutatást, hanem az egész hún problémát új szempontból veszi vizsgálat alá. Vizsgálódásaiiban nem szorítkozik a húnoknak és a későrómai birodalomnak politikai történetére, hanem az egész történeti folyamatnak a belső mozgóerőit igyekszik felfedni. Nézete szerint ezek a mozgóerők a húnok és a rómaiak anyagi kultúrájának és társadalmának fejlődésében találhatók meg, s ennek megfelelően megkísérli a hún társadalom történetének a megrajzolását. Természetesen nem hagyja figyelmen kívül a politikai történet tényeit sem, sőt tudományos módszerének újszerűsége éppen abban áll, hogy ezeket a hún társadalom történetéből igyekszik megmagyarázni. Így a politikai események, mint a társadalom történetének szoros függvényei, válnak érthetőkké. Általában Thompsonnak ez a módszere nagyban emeli munkájának értékét, s éppen a politikai történet mozgóerőinek felderítése terén éri el a legérdekesebb eredményeket. Különös figyelemre tarthat számot pl. a bizánci külpolitika Attilával szemben tanúsított magatartásának magyarázata vagy *Priskos* osztályhelyzetének elemzése. A rendelkezésünkre álló hely nem engedi, hogy Thompson könyvének minden eredményét részletesen ismertessük. Így csak a legfontosabbakra szorítkozunk, s ennek megfelelően a húnok kultúrájának és társadalmának fejlődésére vonatkozó eredményeiről, azaz a dialektikus és történelmi materializmusnak általa a hún történetre való alkalmazásáról kell elsősorban beszámolnunk.

Thompson a húnok történetében csak európai megjelenésükig nyúl vissza, nem ismeri el tehát a hiung-nu-

hún azonosság elméletének helyességét. Nem tartja ezenkívül felhasználhatónak a régészeti és a nyelvészeti forrásanyagot sem, s így végeredményben számára a húnok története csak Európában való megjelenésükkel kezdődik, s társadalmuk és anyagi kultúrájuk legkorábbi állapotának megrajzolására egyedüli forrásként *Ammianus* tudósítása marad. *Ammianus* leírása alapján Thompson a húnok anyagi kultúráját a pásztorkodás alacsonyabb fokába sorolja. A húnok anyagi kultúrája tehát szerinte pusztán az állattartásra szorítkozott, azaz termelőviszonyaik olyan primitívek voltak, hogy a steppe körül megtelepedett földművelő népek segítségével nélkül egyszerűen nem tudtak megélni. Ezen kezdetleges termelőviszonyok nem engedték meg nagyobb számú embernek egy helyen való együttélését, s ezért, habár a húnok legnagyobb társadalmi egységének Thompson a kb. 5000 főből álló törzset tartja, mégis úgy gondolja, hogy a húnok általában sokkal kisebb, kb. 50 főből álló kis csoportokban egymástól függetlenül vándorolgattak legelőterületeiken. Ilyen körülmények között természetesen a hún társadalomban nem alakulhatott ki erős központi királyi hatalom, hanem csak háború idején voltak katonai vezetők, de ezeknek sem volt, még háború idején sem, legális vagy hagyományon alapuló hatalmuk. Ezek is inkább csak személyes befolyásukra, tekintélyükre támaszkodhattak, s ha béke idején a nemzetségek ismét legelőikre szóródtak szét, hatalmuk aligha lehetett sokkal nagyobb, mint bármelyik felnőtt hún férfié. Mindebből az is következik, hogy még ez a katonai vezerség sem lehetett családban öröklődő intézmény. A hún anyagi kultúra és társadalom ismertetett képeinek alapján Thompson nem tartja elfogadhatónak az antik forrásokban a húnokra vonatkozó hatalmas számadatokat. Ugyanígy tagadja azt is, hogy a húnokon kezdettől fogva egy uralkodó család, az Attilaé, uralkodott volna, s valószínűtlennek tartja, hogy a világuralom ideája a húnoknál valaha is meglett volna. Sikereiket a húnok így szerinte elsősorban pszichológiai tényezőknek (rémitő külsejüknek és híruknek), félelmetes íjuknak s főleg annak köszönheték, hogy a velük szemben álló birodalmak társadalmának széles rétegei melléjük állottak.

Döntő változás a húnok anyagi kultúrájában és társadalmában akkor következett be, amikor a gótok legyőzése után Ukrajna termékeny területét a rajta élő földművelő gót lakossággal együtt hatalmukba kerítették. Az az élelemfőlöslég, amelynek így birtokába jutottak, már lehetővé tette, hogy mind nagyobb és nagyobb erőket tudjanak összpontosítani. A sikerek alkalmat nyújtottak arra, hogy a katonai vezetők nagy vagyont halmozzanak föl. Erre támaszkodva, helyzetük a társadalomban állandóvá, funkciójuk családban öröklődő intézménnyé vált.

Ilyen módon a hún társadalom rétegzetté vált. A vagyonszerzésnek a háborúk által megadott lehetősége módot nyújtott arra, hogy katonai sikereik s így szerzett vagyonuk által egyesek, származásukra való tekintet nélkül, a hún társadalom régi rendjéből, a törzsi kötelékekből kiemelkedjenek. A hatalom egyre kevesebb vezér kezében összpontosult, míg végül Attila, mint abszolút egyeduralkodó jelenik meg előttünk a forrásokban. Thompson tehát Attilát a hún társadalom fejlődésének tetőpontjára állítja. Így felfogása szerint az abszolút uralkodói hatalom kialakulása is csak Attilával kapcsolatban tehető fel, s a folyamat kezdete sem tehető korábbra *Ruga* uralkodásánál. Az előző hún vezérek, mint *Uldis*, nem igen lehettek többek egyszerű katonai vezetőknél, akiknek hatalma még teljes mértékben sikereiktől függött. Természetesen a hún társadalom átalakulása csak következménye volt annak, hogy anyagi kultúrájuk is alapjaiban megváltozott. Megélhetésüket többé már nem a nomád állattartás biztosította, hanem ezt a termelő módot feladva, mint kizsákmányoló réteg telepedtek rá hatalmas területek földművelő lakosságára. Ez egyúttal a régi törzsi kötelékek bomlását idézte elő, s így Attila uralma már nem törzsfőkre, hanem vazallusokra támaszkodott. A kizsákmányolás tehát — Thompson szerint — a hún társadalomnak már életfeltételévé vált, s a társadalom tagozódása következtében társadalmi szükség lett vagyonos rétege számára, hogy fényűzésével magát az alacsonyabb rétegektől társadalmilag megkülönböztesse. Ez a társadalmi szükséglet azonban természeténél fogva sohasem elégíthető ki, s így a húnokat mindig újabb hódításokra, azaz a kizsákmányolási lehetőségek növelésére ösztökelte. Így végül ellátásuk szempontjából teljesen alattvalóikra s a keletrómai birodalomra voltak utalva, s minél inkább eleget akartak tenni belső társadalmi szükségleteiknek, katonailag annál gyengébbek lettek, pedig birodalmuk léte éppen ettől függött. A hún társadalomnak ez a belső ellentmondása idézte elő azután szükségképpen azt a katasztrófát, amely Attila halála után bekövetkezett.

Mi volt Attila és a húnok jelentősége? Thompsonnak az a meggyőződése, hogy Attila nem volt sem katonai, sem diplomáciai zseni, csúcstelenség, hanem nagysága abban állt, hogy helyesen ismerte föl a hún társadalom fejlődési irányát, lehetőségeit és felismerését gyakorlatban is meg tudta valósítani. Ami a húnok történeti szerepét illeti, Thompson hangsúlyozza, hogy megjelenésük nem teremtet semmi olyan új társadalmi vagy termelőerőt, ami a római birodalom állapotát átalakította volna. Mint történeti mozgatóerőnek, szerepük jelentős volt abban, hogy az általuk keltett rémület a germán népeket a római birodalomba kergette, de közvetlenül semmivel sem járultak hozzá Európa fejlődésének folyamatához. Ezt szerinte társadalmuk tette lehetetlenné, mert «csupán rablók és fosztogatók voltak».

Bár teljes mértékben elismerjük Thompson módszerének helyességét, sőt ki kell emelnünk, hogy a húnok történetének számos, eddig meg nem értett mozzanatát sikerült neki helyesen megmagyaráznia, a húnokról általa nyújtott képpel szemben mégsem hallgathatunk el néhány megjegyzést. Mint láttuk, a hún társadalom fejlődésére vonatkozóan felfogásának alapját *Ammianus* leírása képezi. Erre támaszkodva nyilvánítja őket a pásztorkodás alacsonyabb fokán álló népnek. Ez az egész konstrukció azonban csak úgy lehetséges, hogy a régészeti forrásanyagot és a hun-hiung-nu kapcsolat kérdését teljesen figyelmen kívül hagyja. Ennek az eljárásnak helyessége és jogosultsága azonban nagyon is kétségbevonható. A húnok anyagi kultúrájáról ugyanis nem lehet helyes képet alkotni régészeti hagyatékuk mellőzésével, amelynek etnikai meghatározása korántsem olyan bizonytalan, mint Thompson gondolja, s a húnok keleti történetének kérdéséről is bizonyára más képet nyert volna, ha a régi *szogd* leveleknek a húnokra vonatkozó adatait figyelembe vette volna. A húnok keleti történetének és régészeti hagyatékuknak (ld. a Volga vidéké-

nek hún leleteit) figyelembevétele már eleve lehetetlenné tette volna azt a feltevést, hogy a húnok, az alánok és a gótok megtámadásakor, még a pásztorkodás alsóbb fokán álló nép lettek volna. Thompson, úgy látszik, ezt a két fontos forrás anyagot nem ismeri eléggé s így jelentőségét nem is látja tisztán. Hogy ez mennyire így van, mutatja az is, hogy kétségbevonja a hún íjnak egy nyugati kutató által megállapított hosszúságát. A helyzet azonban az, hogy a régészeti anyag kézzelfogható darabjainak és az ásatási megfigyeléseknek tanúságát nem lehet pusztán okoskodással egyszerűen elutasítani. Ezzel kapcsolatban elég itt annyit megjegyeznünk, hogy a számos leletből és pontos ásatási megfigyelésekből ismert avar íj nagysága is 130–150 cm körül mozog. De ha nem is állna rendelkezésünkre a húnok keleti történetének és régészeti hagyatékuknak tanúvallomása, *Ammianus* tudósítását akkor sem tarthatnánk a hún társadalom története szempontjából olyan módon kiértékelhetőnek, ahogy Thompson teszi. Ez ugyanis részben csupán közvetett értesüléseket tartalmaz, részben pedig felítve van túlzó általánosításokkal. Egy kisszámú, a pásztorkodás alacsonyabb fokán álló, laza kötelékben élő nomád nép sohasem tudta volna sem az alánokat leverni, sem a dél-oroszországi gót hatalmat megdönteni.

Nagyon valószínű tehát, hogy a húnok anyagi kultúráját, s ennek megfelelően társadalmukat is, másképp kell elképzelnünk, mint Thompson teszi. Ezzel kapcsolatban arra is rá kell mutatnunk, hogy alaptalanul vonja kétségbe a világuralmi gondolat létezését a hún uralkodóknál vagy Dzsingisz kánnál. Elég itt utóbbinak egy yarligh-ját idéznünk (*Erdmann* után): »Wir tun hiedurch den Befehlshabern, Magnaten und allen Untertanen kund und zu wissen, dass uns die bewohnte Erde vom Aufgang bis zum Untergang der Sonne übergeben ist. Jedem, welcher sich mit seinen Kindern und Angehörigen uns unterwirft, wird Gnade widerfahren; wer sich aber nicht unterwirft... der wird... ausgerottet werden.« Ha az egyik hún fejedelemnek, *Uldis*-nak olyan magatartásáról hallunk, hogy amikor a rómaiak békét ajánlottak neki, a felkelő napra mutatott és azt mondta: ha akarom, könnyen elfoglalhatom mindazt, ahová a nap sugara elér, akkor nagyon valószínűnek látszik, hogy a világuralmi gondolat ez előtt a hún fejedelem előtt sem volt egészen idegen, hogy Attiláról ne is beszéljünk. Természetesen ez nem egyeztethető azzal a feltevéssel, hogy *Uldis* még csak egyszerű katonai vezető lett volna, aki veresége után elvesztette hatalmát. Thompson ezzel kapcsolatos feltevéseinél túl sokat épít a források hallgatására, pedig ha figyelembe vesszük a forrásanyag töredékes voltát, meg kell állapítanunk, hogy ebben a tekintetben a legnagyobb óvatosságra van szükség.

Elhibázottnak látszik Thompsonnak az a feltevése is, hogy Attila a hún szökevények kiszolgáltatását nyomasztó emberhiánya miatt sürgette volna állandóan. Nem valószínű ugyanis, hogy ezeket a szökevényeket azután akárcsak harcosnak is felhasználták volna. *Priskos* egyik adatából következtetve, ezeket legtöbb esetben valószínűleg halállal büntették.

Megjegyzéseinket még tovább folytathatnánk, azonban ebből is világosan kitűnik, hogy Thompson munkájának számos részleteredménye és így a húnokról adott kép egésze sem tekinthető véglegesnek. A hún anyagi kultúra és társadalom fejlődéséről a tudományos kutatás a teljes forrásanyag felhasználásával bizonyára az övétől sok tekintetben eltérő képet fog majd rajzolni, s így másképpen kell majd megítélni Attila és a húnok történeti jelentőségét is. Mindez azonban nem változtathatja meg azt az ítéletünket, hogy munkája új módszerével és ezáltal nyert számos új eredményével jelentős lépést jelent a húnok s így a késő-római birodalom történetének kutatásában.

Harmatta János

**A. A. IESSEN, GREČESKAJA KOLONIZACIJA SEVERNOGO PRIČERNOMOR'JA,
EE PREDPOSYLKI I OSOBNOSTI. GOSUDARSTVENNYJ ERMITAŽ. LENINGRAD 1947. 8° 92 old.**

A Fekete tenger északi részén épült görög városok és telepek Déloroszország kultúrájának fejlődésében játszott szerepének fontossága régóta ismeretes. A déloroszországi szkíta kurgánok leletanyagában az i. sz. e. VI. századtól kezdve a görög hatásnak annyi nyomát találjuk, hogy egyáltalán nem csodálkozhatunk Farmakovskijnak, a kiváló orosz régésznek azon a megállapításán, hogy »Déloroszországban az ionok voltak a kultúra első terjesztői, ők vetették meg itt a civilizáció alapjait« (Materialy po Archeologij Rossij 34 (1914), 78). Ez a felfogás azonban, bár kézzelfogható régészeti tényeken alapszik, a problémának csak egyik oldalát fogja meg, amennyiben a déloroszországi kultúra fejlődésének jelenségeit csupán a görög expanzió szempontjából szemléli. Éppen ezért módszertani szempontból csak helyeselnünk lessennek azt az eljárást, hogy a görög kolóniák létrejöttének problémáját az ellenkező oldalról, azaz Déloroszország gazdasági és kulturális fejlődésének szempontjából veszi vizsgálat alá.

Iessen vizsgálódásaiból világosan kiderül, hogy Farmakovskijnak és más kutatóknak a pontuszvidéki görög városok keletkezésére és szerepére vonatkozó elképzelései jelentékeny módosításokra szorulnak. A görög kolóniák keletkezése ugyanis két különböző történeti folyamat összetalálkozásának az eredménye volt. A pontuszi steppék helyi lakossága ugyanis már jóval a görög kolóniák keletkezése előtt átment a gazdasági fejlődés bizonyos fokozatainak csakúgy, mint maguk a görögök s különösen az ionok. Déloroszország lakói kultúrafejlődésének tehát már a görögök megjelenése előtt megvoltak az előzményei, viszont másrészt nem hiányoztak a görög kolonizáció előfutárai sem. Már a neolitikum folyamán lehet számolni olyan szárazföldi utakkal, amelyeken a gazdasági fejlődés akkori fokának megfelelő kereskedelem folyt Déloroszország és a délibb területek között. Ilyen szárazföldi utakat lehet feltenni elsősorban a Balkánon és a Kaukázuson keresztül. A görög kolóniák keletkezése tehát csak ennek a hosszú, kétoldalú történeti folyamatnak a szerves folytatása volt.

A rendelkezésre álló régészeti forrásanyagot Iessen igyekszik alaposan kiértékelni, azonban az ebbe a korai periódusba tartozó leletek kronológiája sokszor elég bizonytalan ahhoz, hogy megbízható történeti következtetéseket lehessen levonni belőlük. Így pl. lehetséges, hogy a Maikop-i lelet jóval későbbi időbe tartozik. Ami a Borodino-i leletet illeti, ez — ha figyelembe vesszük a kimmer leletanyaghoz kapcsolódó elemeit — valószínűleg nem az i. sz. e. XIII.,

hanem az i. sz. e. VII. századból származik. Természetesen ebben az esetben történeti jelentőségét egészen másképpen kell értékelnünk. Hasonló bizonytalanságok az egyes leletek tipológiai kapcsolatainak megállapításánál is könnyen adódhatnak.

A szkíták megjelenésétől kezdve már lényegesen biztosabb talajon mozgunk, mert a szkíta leletek kronológiája a görög importtárgyak segítségével sokkal biztosabban határozható meg. Iessen helyesen hangsúlyozza, hogy a görög kolonizáció kezdetének az egybeesése a szkíták megjelenésével bizonyára nem a véletlen játéka a következőképpen. A szkíták térhódítása Déloroszországban lovasnómád anyagi kultúrát hozott létre, amelyben a lótarás döntőfontosságú gazdasági tényezővé emelkedett (ld. a szkítákra vonatkozóan legutóbb P. I. Ljaščenko, Istorija narodnogo chozjajstva SSSR. I. k. 1947. 38 sk.). A gazdasági fejlődésnek ez az alakulása már lehetővé tette, hogy a görögökkel közvetlen kereskedelmi kapcsolatok fejlődhessenek ki. Lessennek ezt az elképzelését egy másik megfigyeléssel is alátámaszthatjuk. A déloroszországi szkíta hatalom megalkakulásával egyidejűleg a Fekete-tenger északi partvidékéről a távoli északkeleti vidékek felé irányuló szárazföldi kereskedelemnek a kifejlődését figyelhetjük meg. Ennek a kereskedelemnek a lebonyolítóit jórészt szkíta kereskedők voltak, ami azt bizonyítja, hogy a szkíták megjelenésével Déloroszországban általában olyan gazdasági és társadalmi feltételek jöttek létre, amelyek nemcsak a görögökkel folytatott kereskedelem kifejlődését segítették elő, hanem lehetővé tették az árucserre fellendülését a Volga- és az Uralvidék prémben gazdag területeivel is.

Mindent egybevéve Iessen elképzelését általában véve helyesnek tarthatjuk. Figyelmet érdemelnek az egyes görög kolóniák keletkezésére vonatkozó megjegyzései is. Habár a régészeti anyag hiányossága és sok esetben kiértékelésének bizonytalansága miatt sok részlet egyelőre még tisztázatlan marad, mindenesetre kétségtelennek látszik az, hogy Iessen helyesen hangsúlyozza Déloroszország gazdasági fejlődésének nagy jelentőségét a pontuszvidéki görög kolóniák keletkezése szempontjából. Így a szovjet tudós munkája jelentékeny mértékben előbbrevitte Keleteurópa és az antik világ kapcsolatainak problémáját, amelyeket átfogó szempontból nagy vonásokban eddig csak Wiesner körvonalazott (Njb 5, 1942, 257 sk.).

Harmatta János

MÚZEUMI HIREK

AZ AQUINCUMI MÚZEUM ÚJ, ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA.

A háború dúlása következtében erősen megrongálódott aquincumi múzeum 1948 októberében a múzeum vezetőjének és munkatársainak lelkes munkájával újra megnyílt. *Első állandó kiállítás* volt ez a háború után, tele új ötlettel és kezdeményezéssel.

A múzeum öt kiállítási helyiségében a kijavított és átalakított régi tárlókban most jóval kevesebb emléktárgy került, mint azelőtt. Vezérelv volt, hogy kevesebb emléktárgyat állítsanak ki, de bőven kísérve magyarázó szöveggel, a rendeltetésre utaló rekonstrukciós rajzokkal és szemléltető térképekkel. (XXXVII.—XXXIX. t.) A főtörekvés arra irányult, hogy Aquincum mindennapi életét tárja a látogatók elé.

Igy tehát a tárlókba nem a ritkasági szempont szerint történt a leletek kiválogatása, hanem az életben játszott rendeltetésük szerint. A múzeum ki nem állított tárgyait a raktárban, mint tanulmányi gyűjteményt, teszik a szakembereknek hozzáférhetővé.

A középső terem egyik felében az aquincumi őslakosság műveltségét és ízlését jellemző tárgyakat helyezték el. Ugyanezen terem másik felében pedig azt igyekezett érzékelteni a kiállító, hogy az aquincumi lakosság ipari tudása és igényessége mennyiben emelkedett az antik világbirodalom hatására.

A II. teremben néhány kőemlék nyújt adatokat a város újjáépítéseihez és a társadalmi rétegződéshez. Majd az egyes foglalkozási ágak tanúságai sorakoznak több tárlón keresztül.

A III. terem Aquincum civilizációjáról és lakosai élet-színvonaláról próbál összefüggő képet adni.

A IV. teremben elhelyezett kőemlékek az istenségek és vallások megismeréséhez segítik hozzá az érdeklődőket. A tárlók az aquincumi zenei élet (orgona) maradványait tartalmazzák.

Az V. teremben a helyi művészek ízlését és tudását jellemző iparművészeti emlékek, továbbá a lakás belső díszei vannak kiállítva. Néhány tárló jut még ebben a teremben a vallások és temetkezés apró emlékei bemutatására.

Mielőtt megbírálnánk a kiállítást, ki kell emelnünk, hogy Szilágyi János az utolsó szegig mindent házilag hozott össze.

Házilag készítették el még az épület rendbehozását is. Az, hogy a kiállítás nem felel meg minden tekintetben a modern kiállítási technikának és hogy vannak benne hibák, azok elsősorban a helyi adottságokban és az anyagiakban gyökeredznek. A múzeum is kicsi már és állandó kiállítás rendezése nagyon nehéz benne. A gazdag aquincumi anyagot teljes egészében csak időszakos kiállítások keretében lehetne bemutatni.

Szilágyi János állt elő a háború után először újszerű, levegős kiállítással, amelyben már nemcsak szépen elrendezett tárgyakat találunk, hanem a római élet hétköznapi fázisaira vonatkozó gondolatmenet is egységes.

Külön kell szólnunk az újszerű kísérőszövegről is, amely széles körben vezeti el a látogatót Aquincum mindennapi életének megismeréséhez.

A hely kihasználására azonban nem lett volna célszerűbb falraszerelt tárlókat alkalmazni? Ebben a kérdésben természetesen elsősorban az anyagiak döntenek. — Ezt különösen a folyosók azon felén tartottuk volna alkalmasnak, amelyeken nincsenek kőemlékek. Bármennyire is nem illik a vonalvezetésbe, de a hordót és az orgonát jobb lett volna valamelyik terem közepére tenni. A kőemlékek pedig nyugodtan maradhattak volna a kőtár-csarnokban, s ott megfelelő feliratokkal ugyanazt a célt szolgálhatták volna.

Az V. teremben a tárlók legnagyobb részének anyagát (falfestmények stb.) célszerűbb lett volna falraszerelni. A falfestmények sokkal természetesebben hatnának így. Ebben valószínűleg az a praktikus elgondolás vezette a rendezőt, hogy a látogatók ne nyúlhassanak a tárgyakhoz.

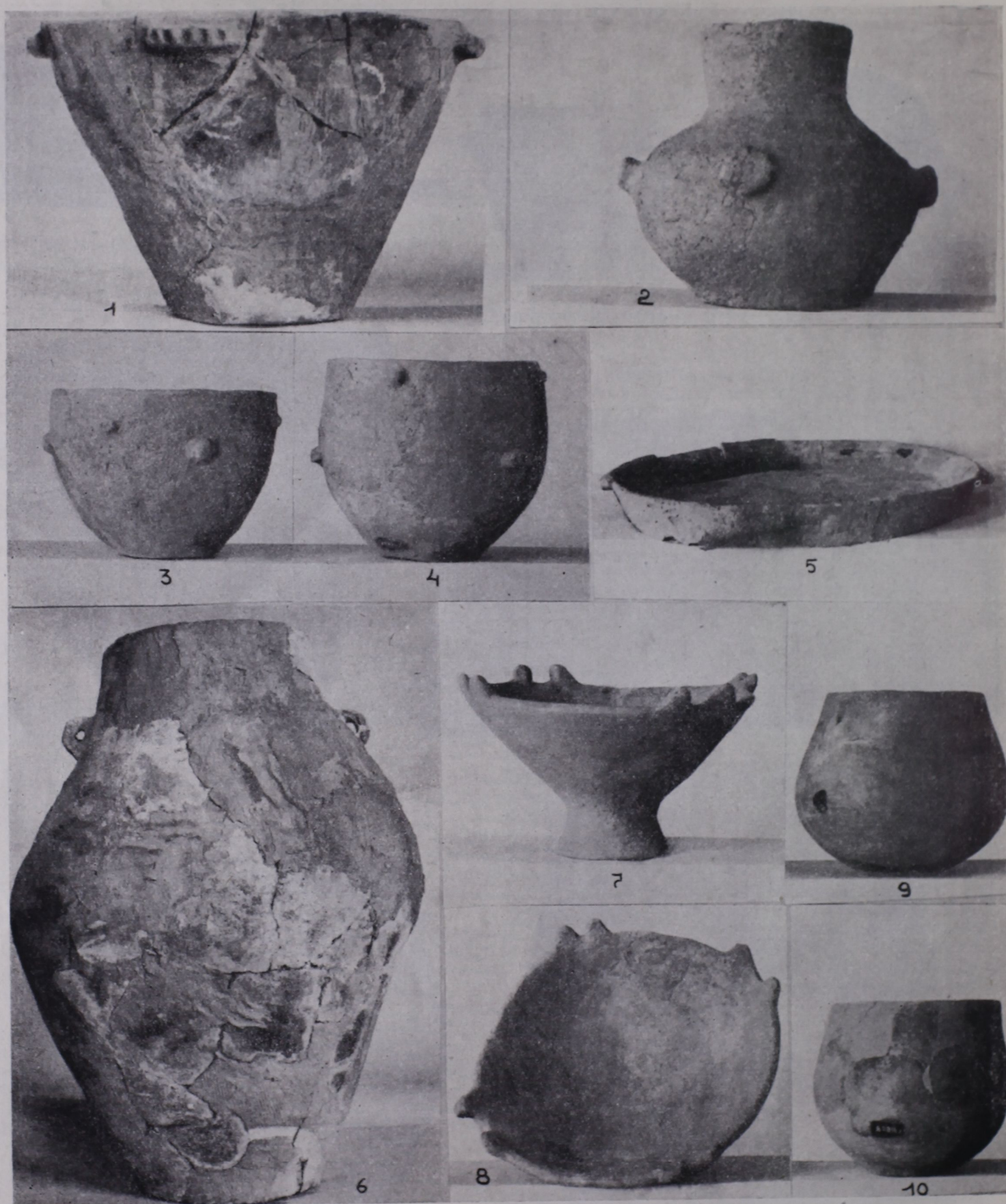
Továbbá: a tárlók sötét tapéta színe meglehetősen zavar, mert nem emeli ki eléggé a tárgyakat. Ezt jó lenne minél előbb kicserélni. Nem korszerű és kielégítő a világítás sem, amelyen feltétlenül javítani kellene. (Ez azonban anyagi kérdés.)

Ki kell emelnünk azonban a szakszerű felépítést, amely a kiállításon látszik. Nagyon fontosak és tanulságosak Schauschek János rekonstrukciói, amelyeken bemutatja az eke fejlődését (37 t.), egy mérnöki mérőasztalt, egy olajprés alkalmazását, az egyik mithraeum-ot stb.

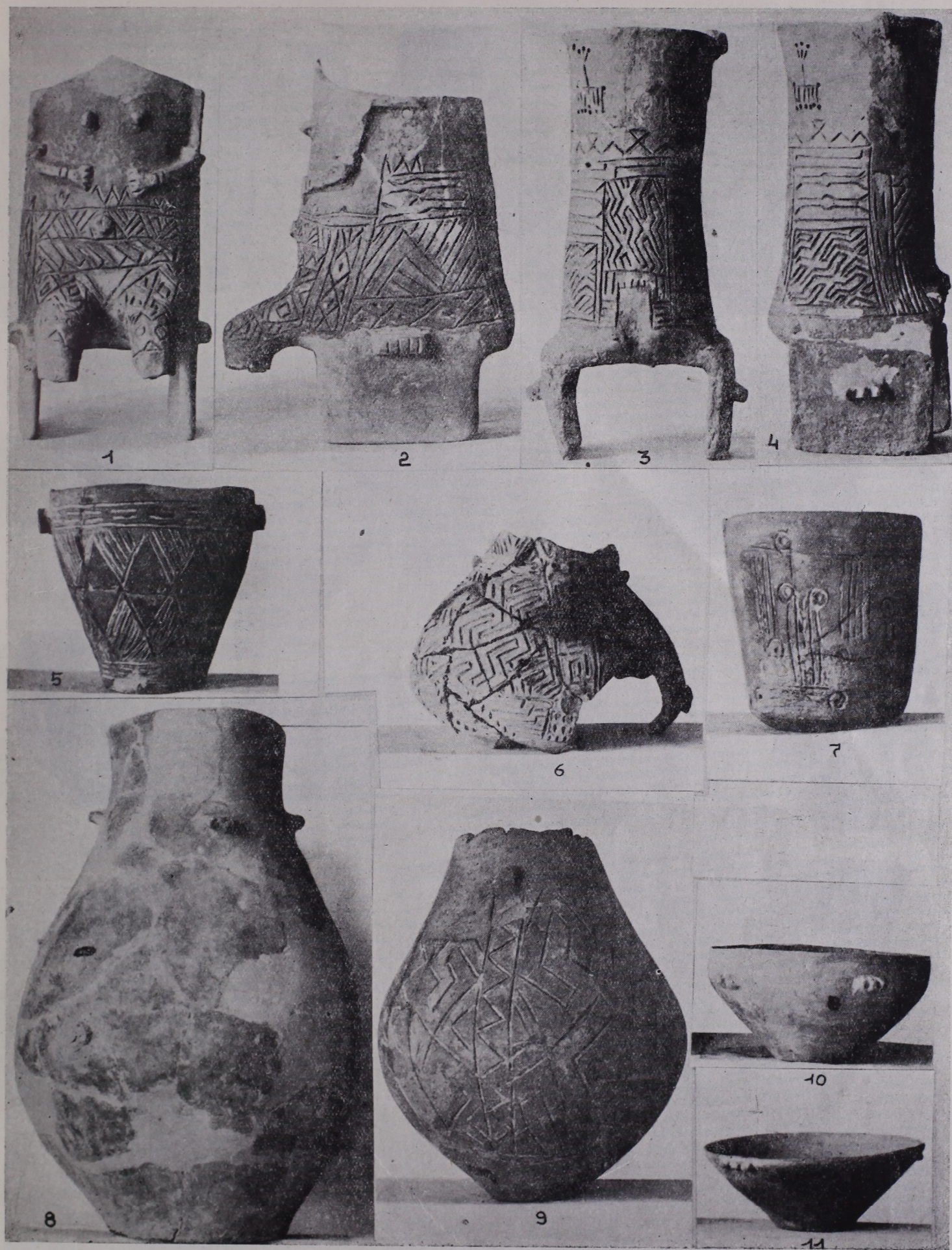
Barkóczy László

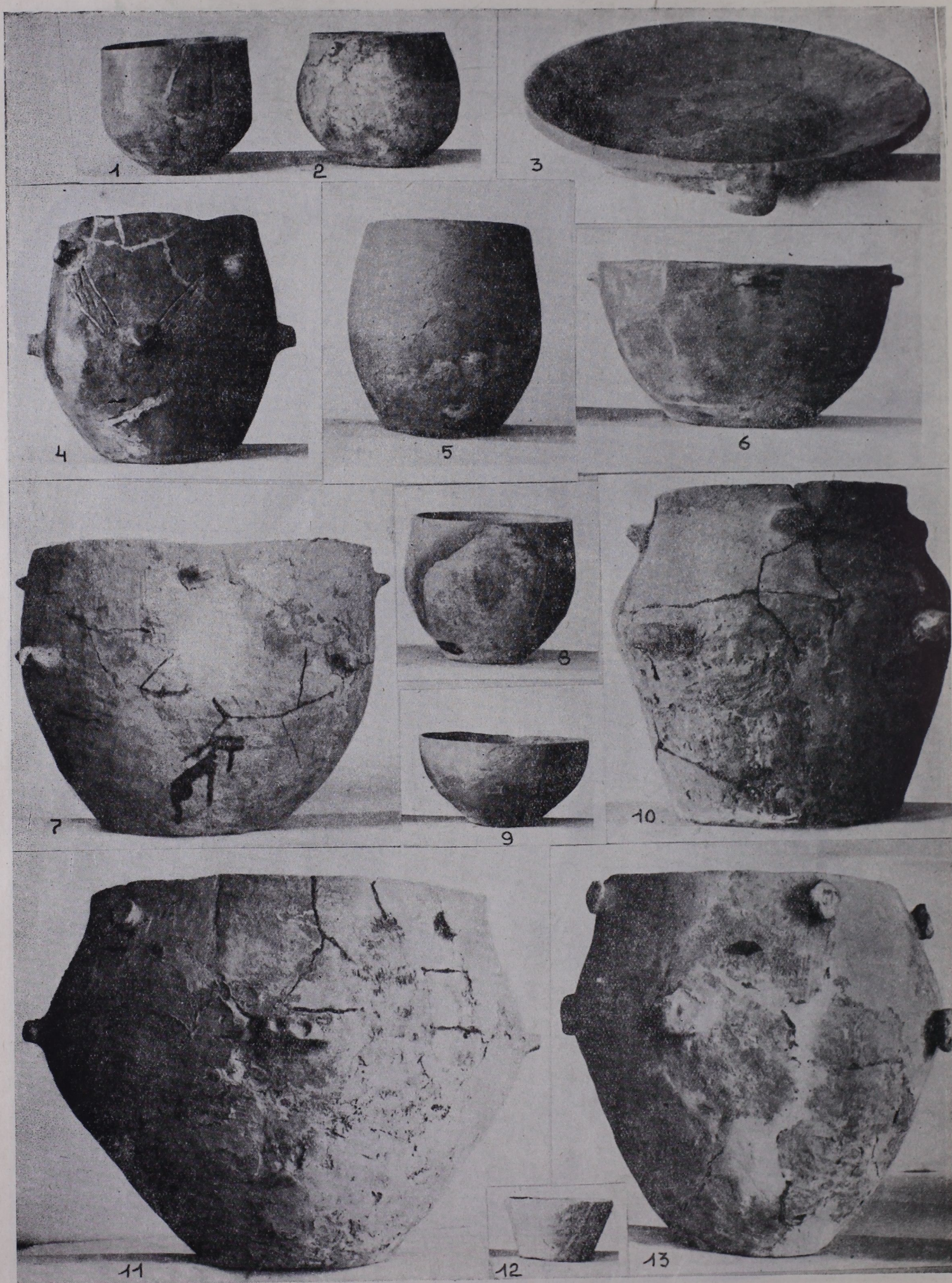
1. tábla. 1—9. Kőkénydomb. 1942. évi ásatás.

2. tábla. 1—10. Kőkenydomb. 1942. évi ásatás.

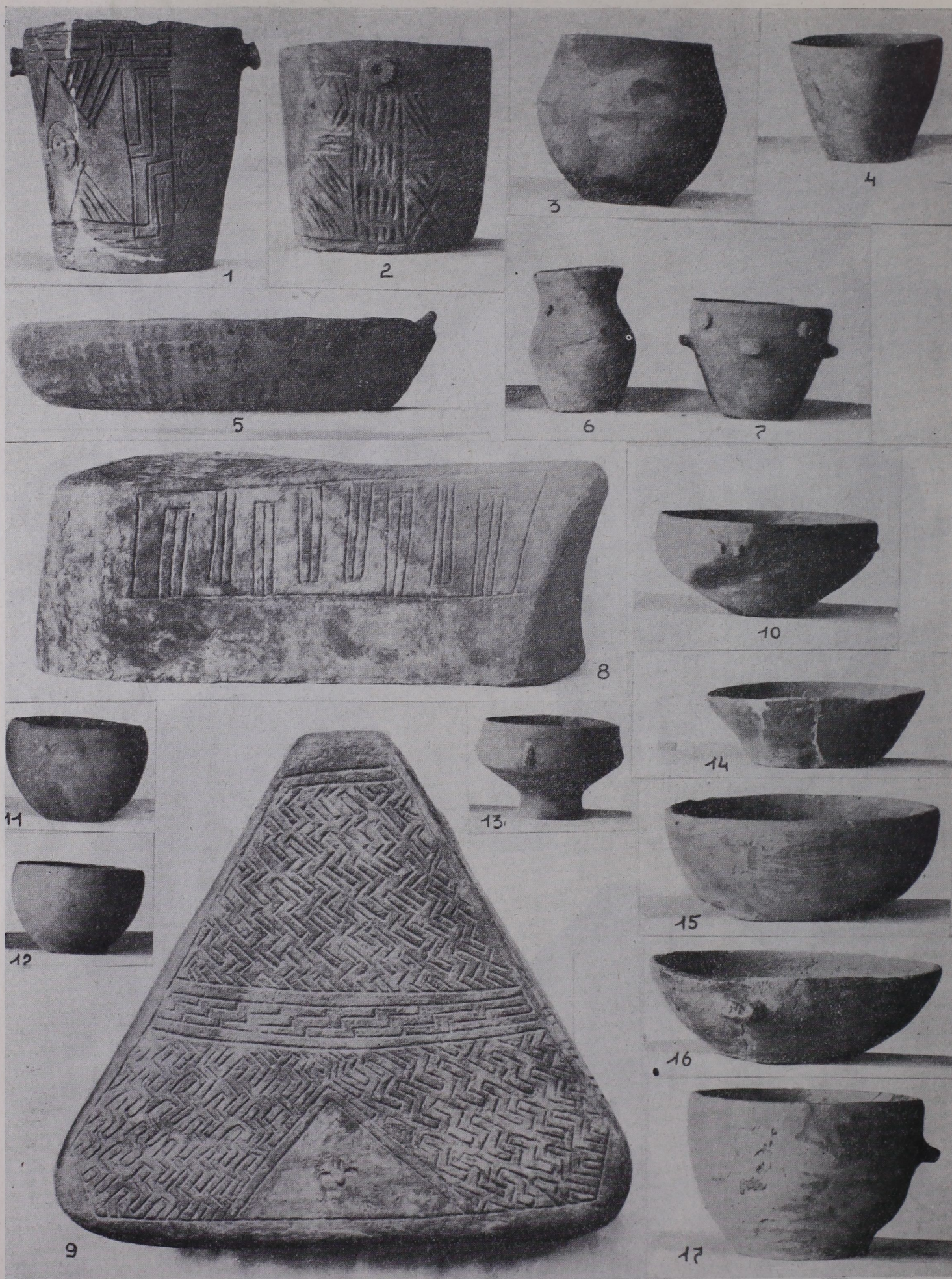
3. tábla. 1—11. Kökénydomb. 1942. évi ásatás.

6. tábla. 1—13. Kőkénydomb, 1942. évi ásatás.

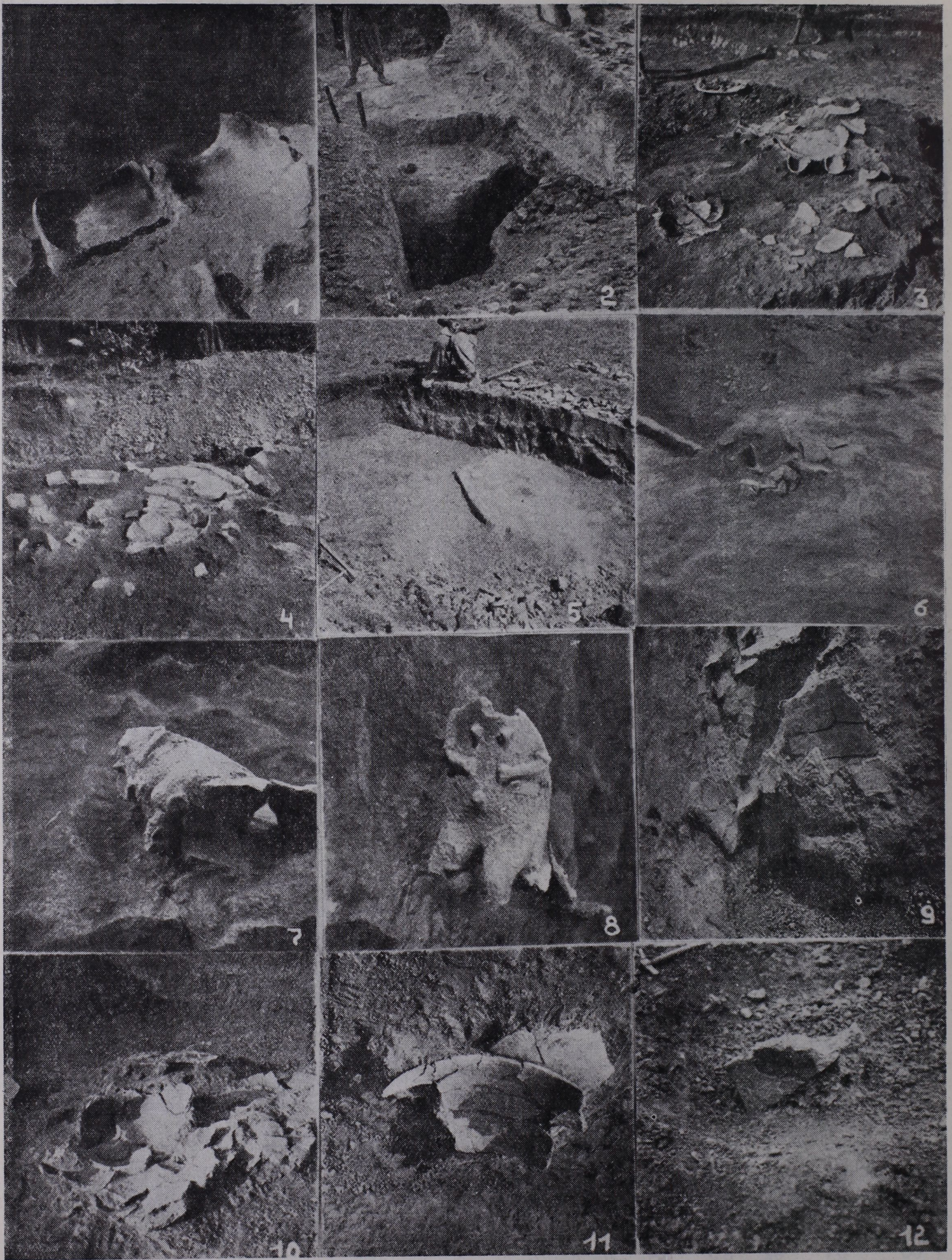
7. tábla. 1—10. Kőkénydomb. 1942. évi ásatás.

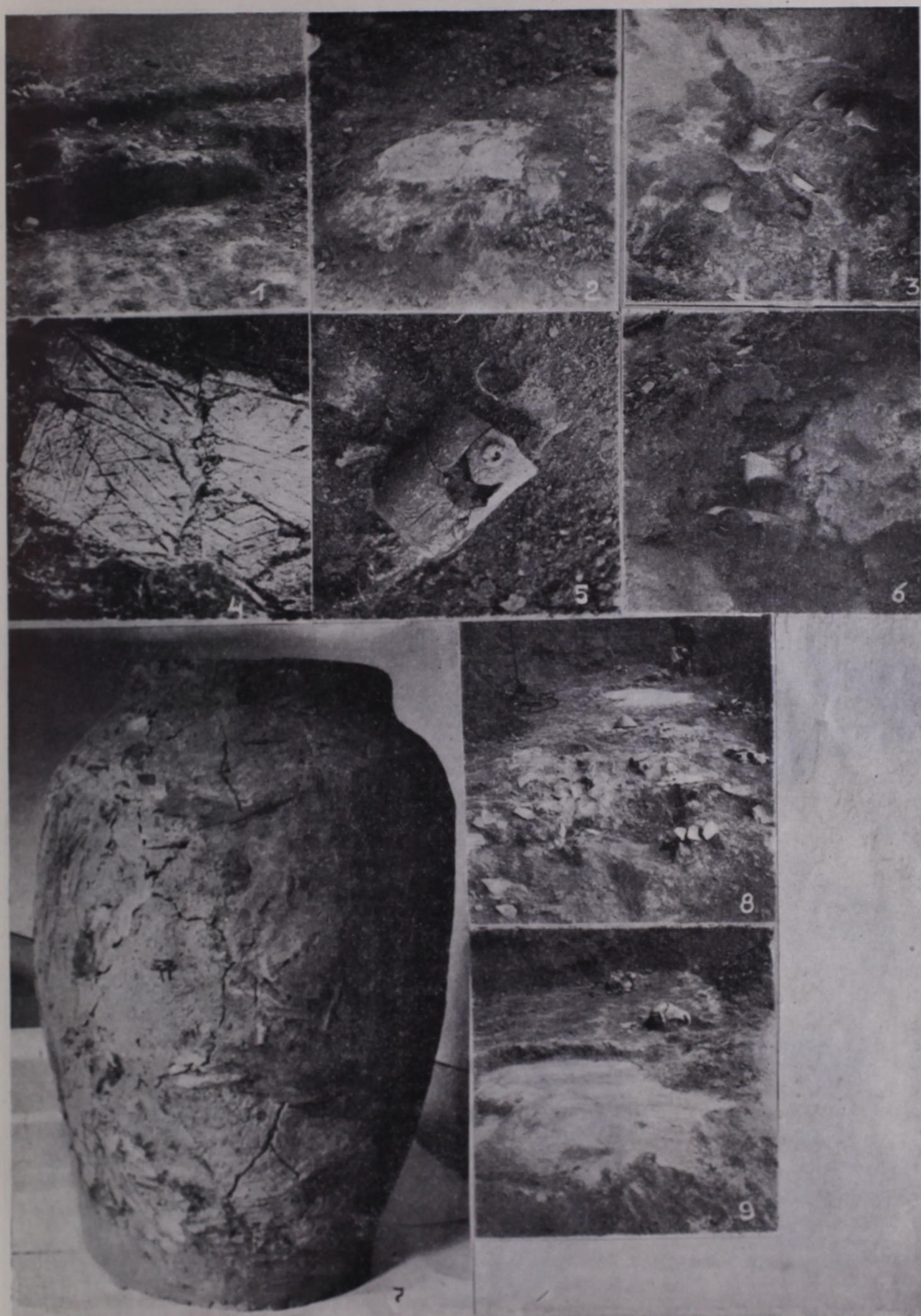
8. tábla. 1—17. Kőkénydomb. 1942. évi ásatás.

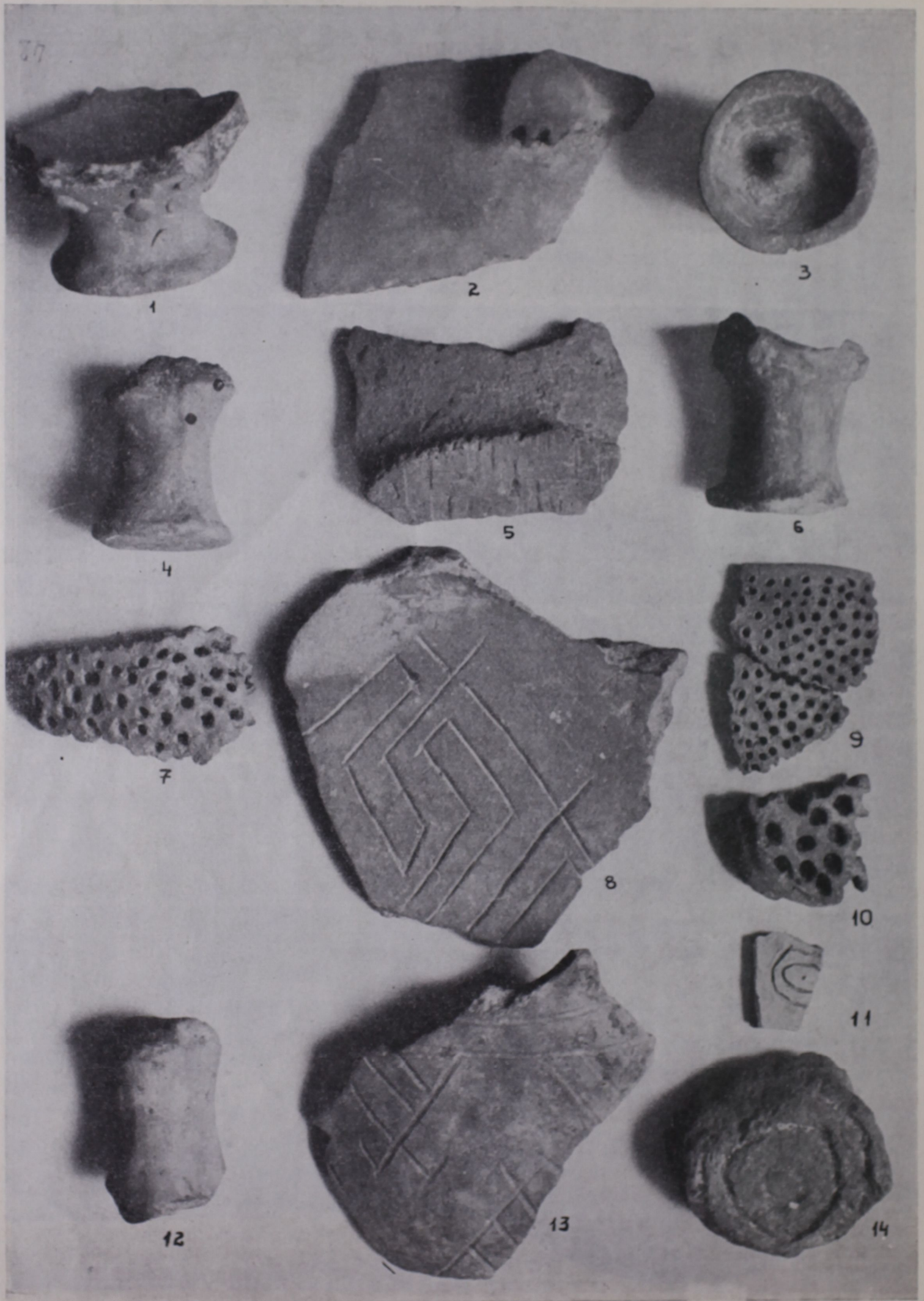
9. tábla. 1—81. Kőkénydomb. 1942. évi ásatás.

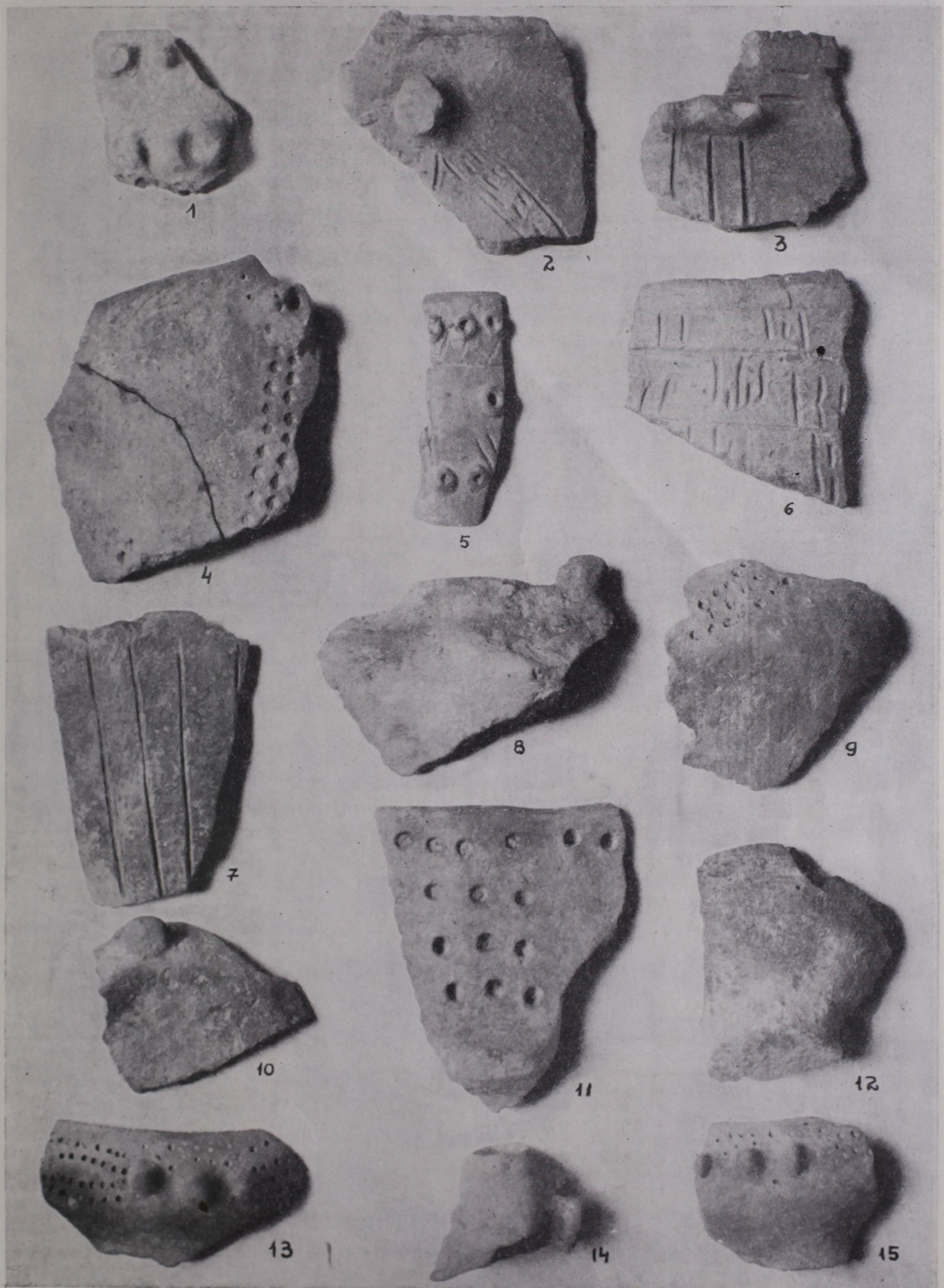
10. tábla. 1—12. Kőkenydomb. 1942. évi ásatás.

11. tábla. 1—9. Kőkenydomb. 1942. évi ásatás.

12. tábla. 1—14. Kőkénydomb. 1942. évi ásatás.

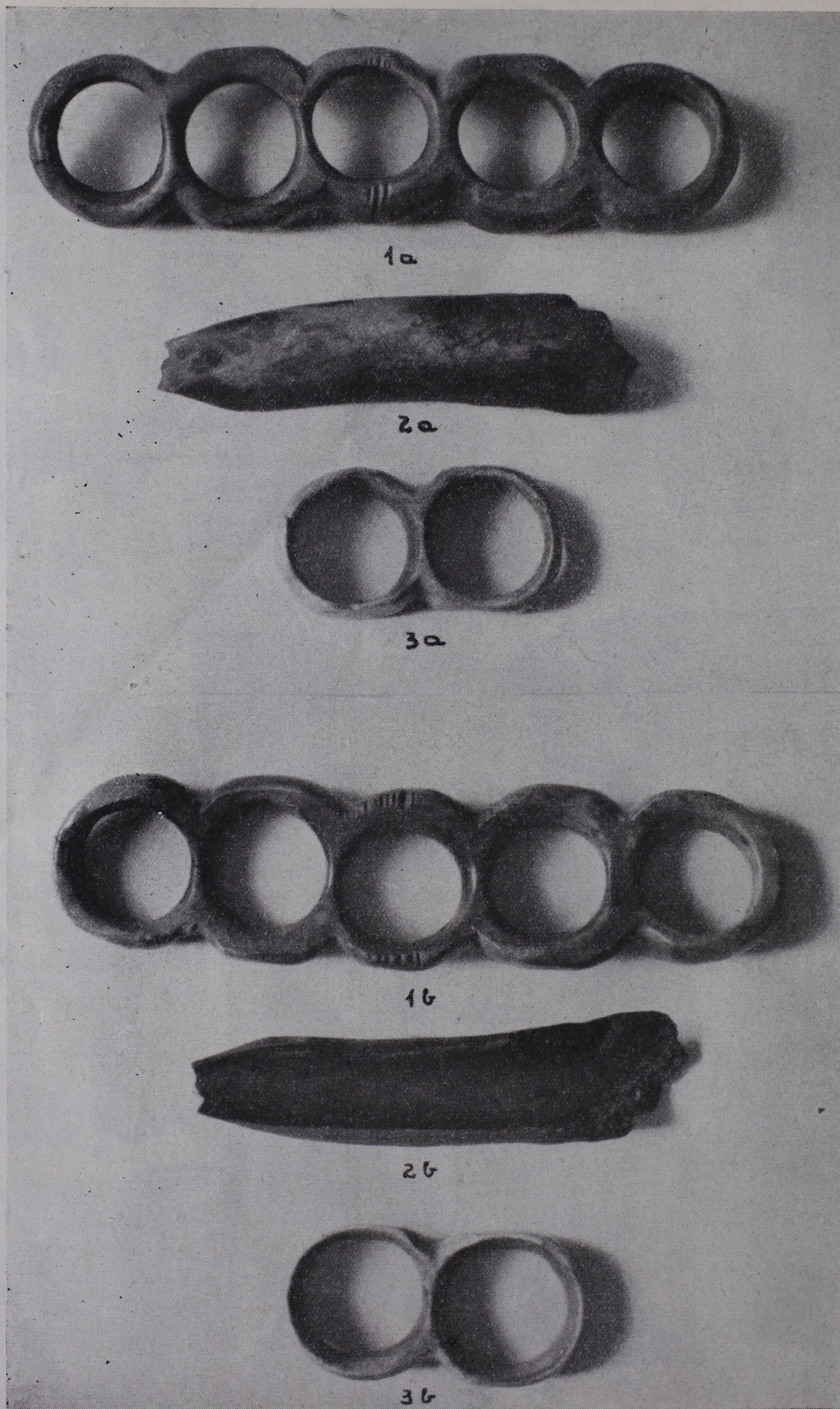
13. tábla. 1—15. Kőkénydomb. 1944. évi ásatás.

14. tábla. 1—19. Kőkerénydomb. 1944. évi ásítás.

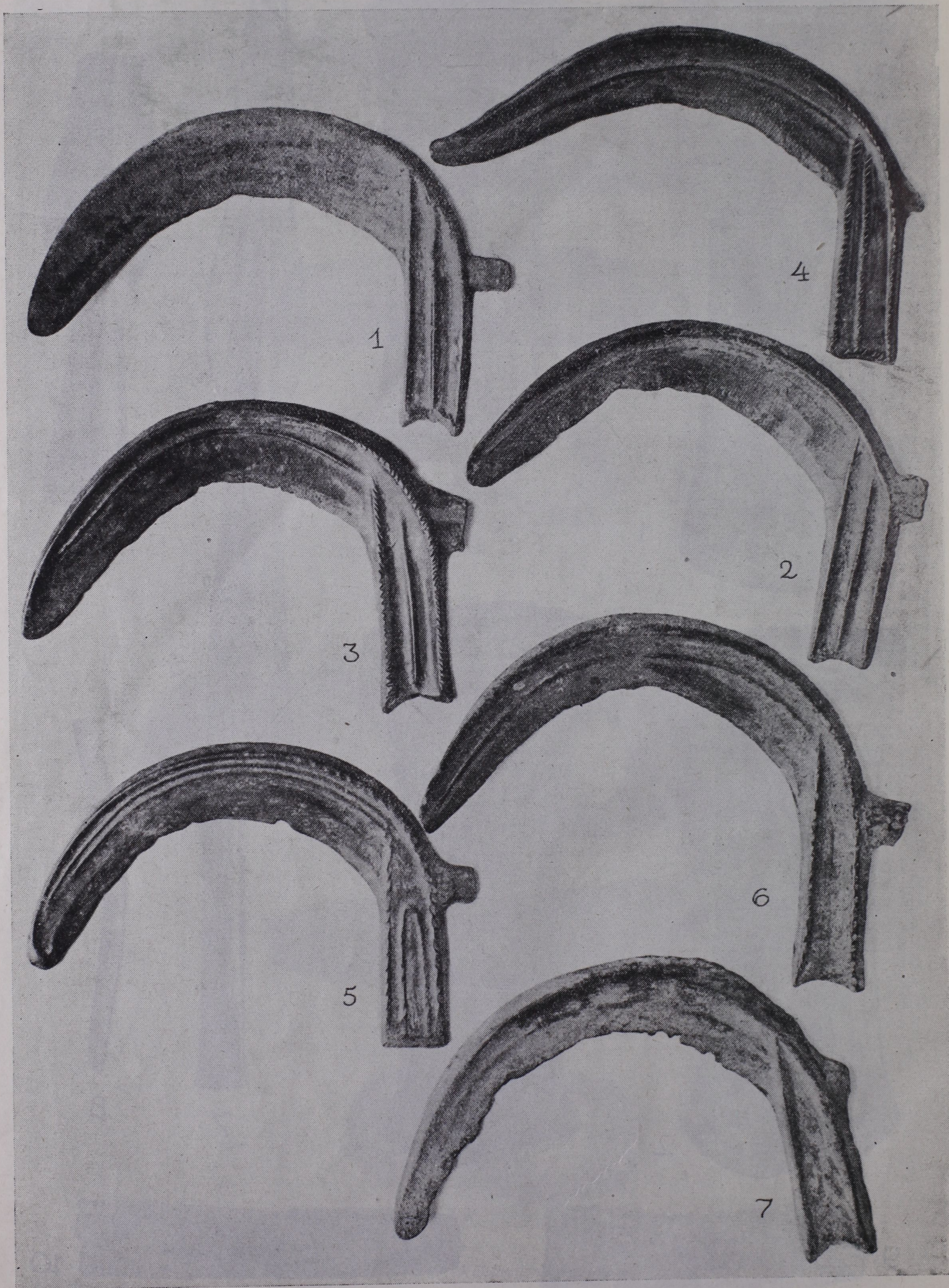
15. tábla. 1—16. Kőkénydomb, 1944. évi ásatás.

16. tábla. 1a—3a, 1b—3b. Kőkénydomb. 1944. évi ásatás.

17. tábla. — Pécs-makárhegyi bronzlelet, $\frac{1}{2}$ term. nagys.

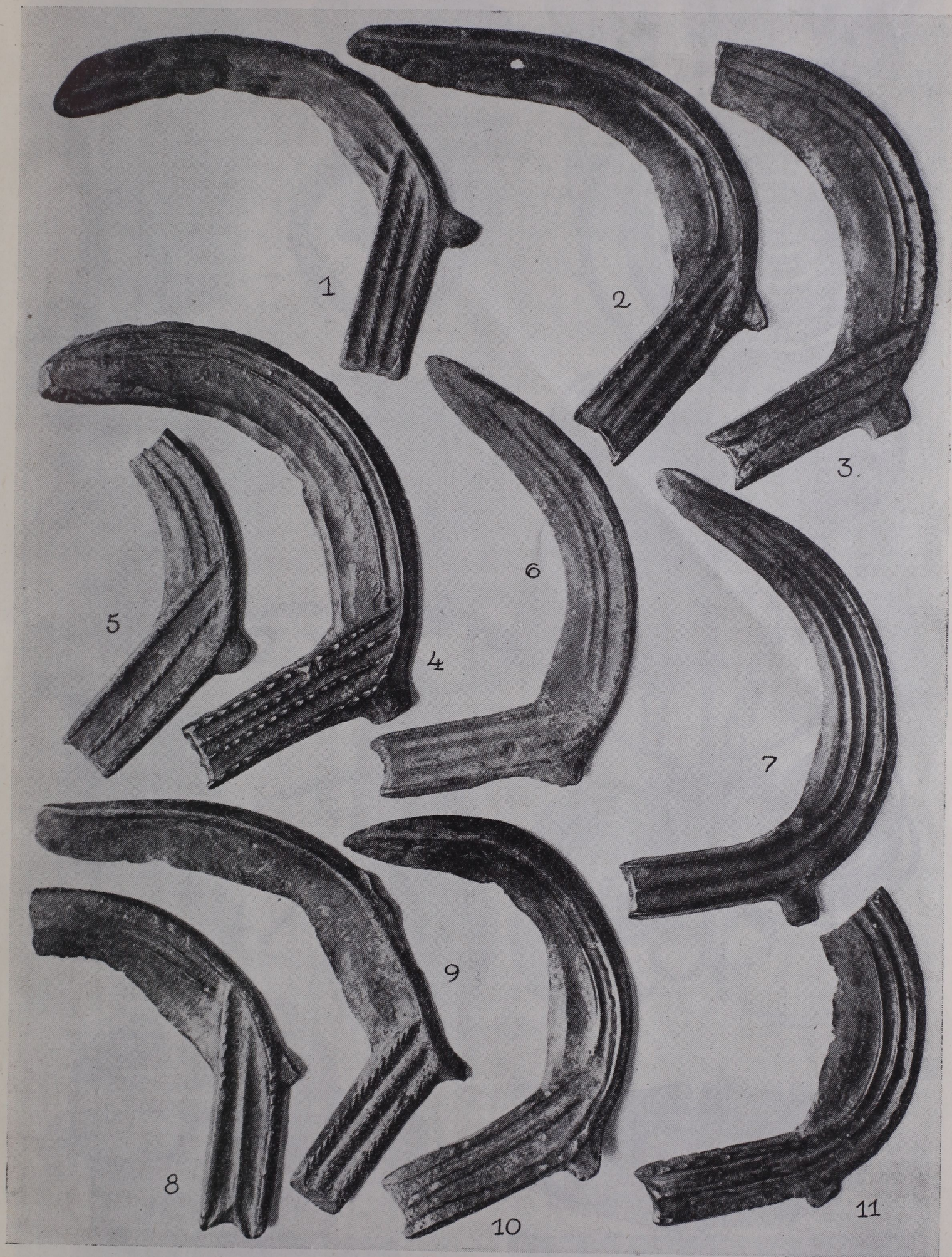
18. tábla. — Pécs-makárhegyi bronzlelet $\frac{1}{3}$ term. nagys.

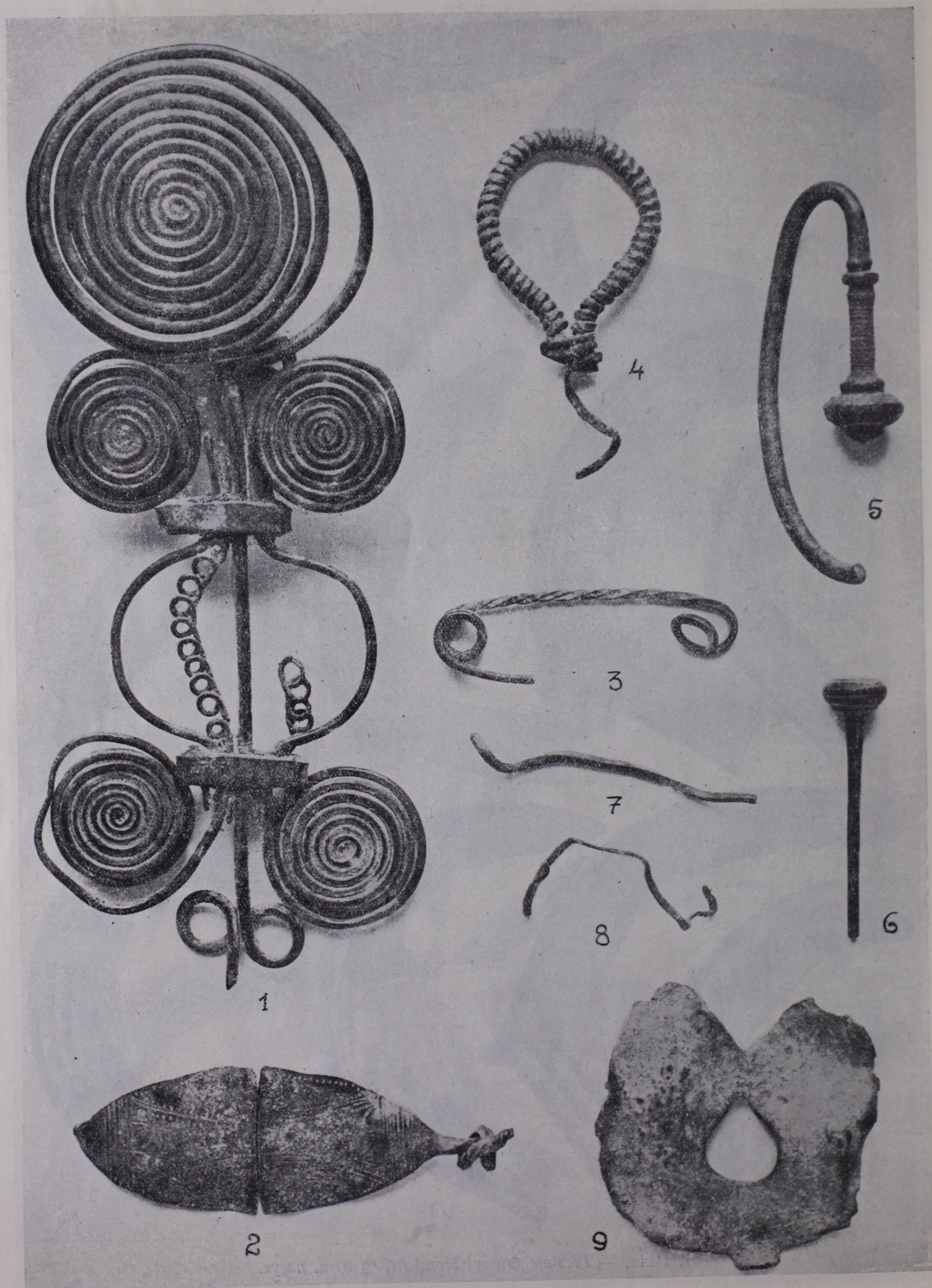
19. tábla. — Pécs-makárhegyi bronzlelet $\frac{1}{3}$ term. nagys.

20. tábla. — Pécs-makárhegyi bronzlelet, $\frac{1}{3}$ term. nagys.

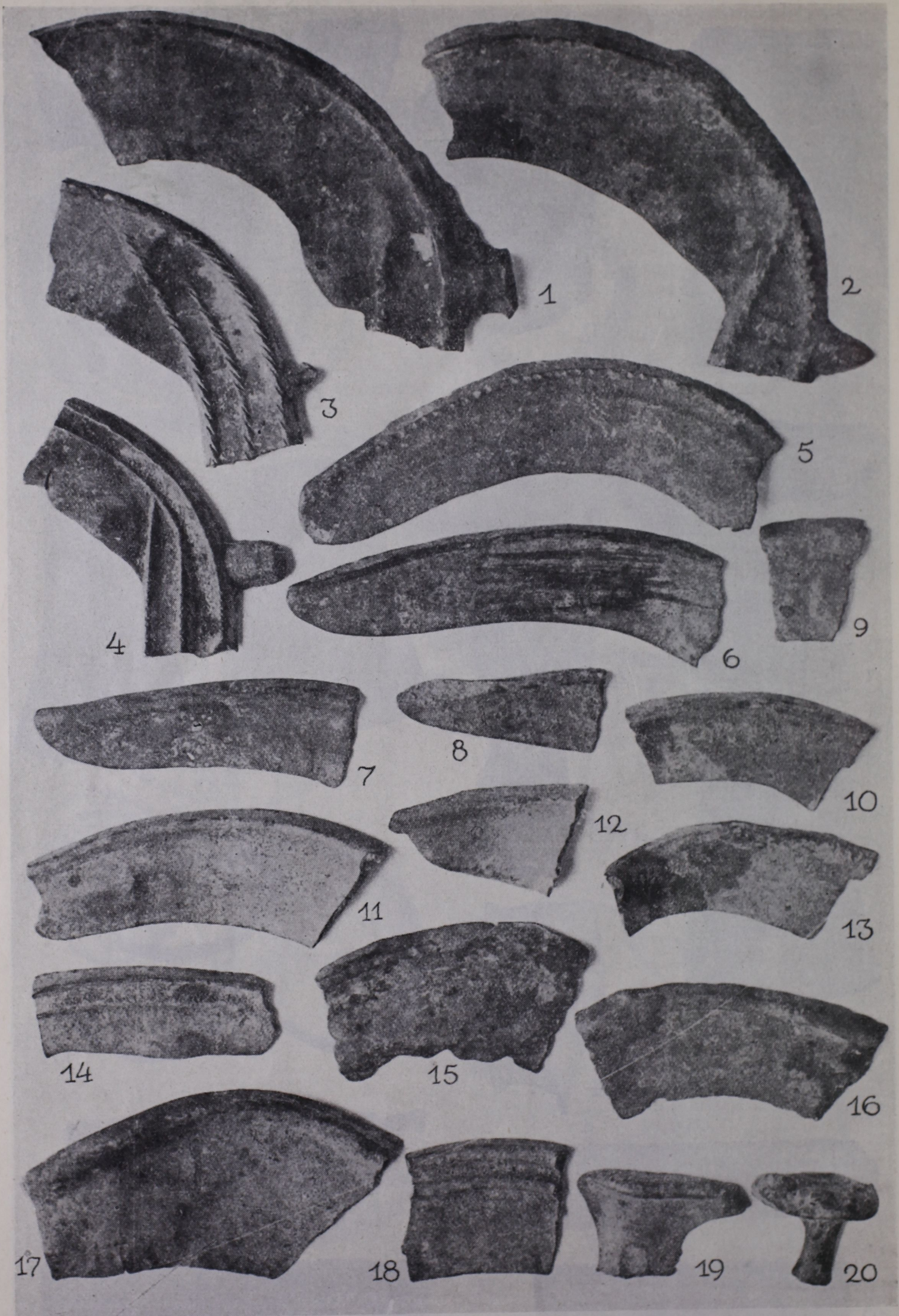
21. tábla. — Pécs-makárhegyi bronzlelet, $\frac{1}{3}$ term. nagys.

22. tábla. — Badacsonyi-bronzlelet $\frac{1}{2}$ term. nagys.

23. tábla. — Badacsonyi bronzlelet $\frac{1}{2}$ term. nagys.

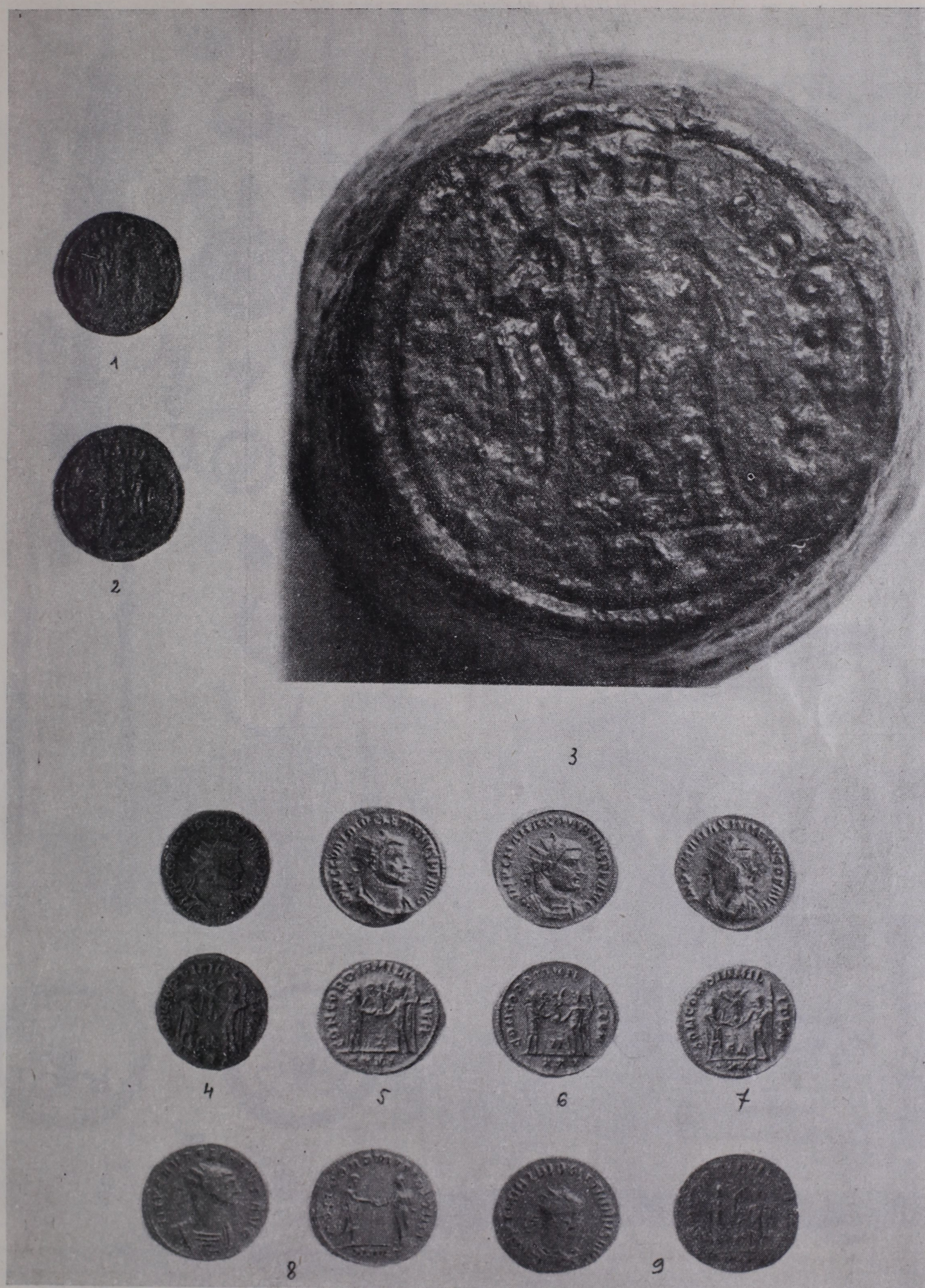
24. tábla. — Badacsonyi bronzlelet, $\frac{1}{2}$ term. nagys.

25. tábla. — Badacsonyi bronzlelet, $\frac{1}{2}$ term. nagys.

26. tábla. — Badacsonyi bronzlelet $\frac{1}{2}$ term. nagys.

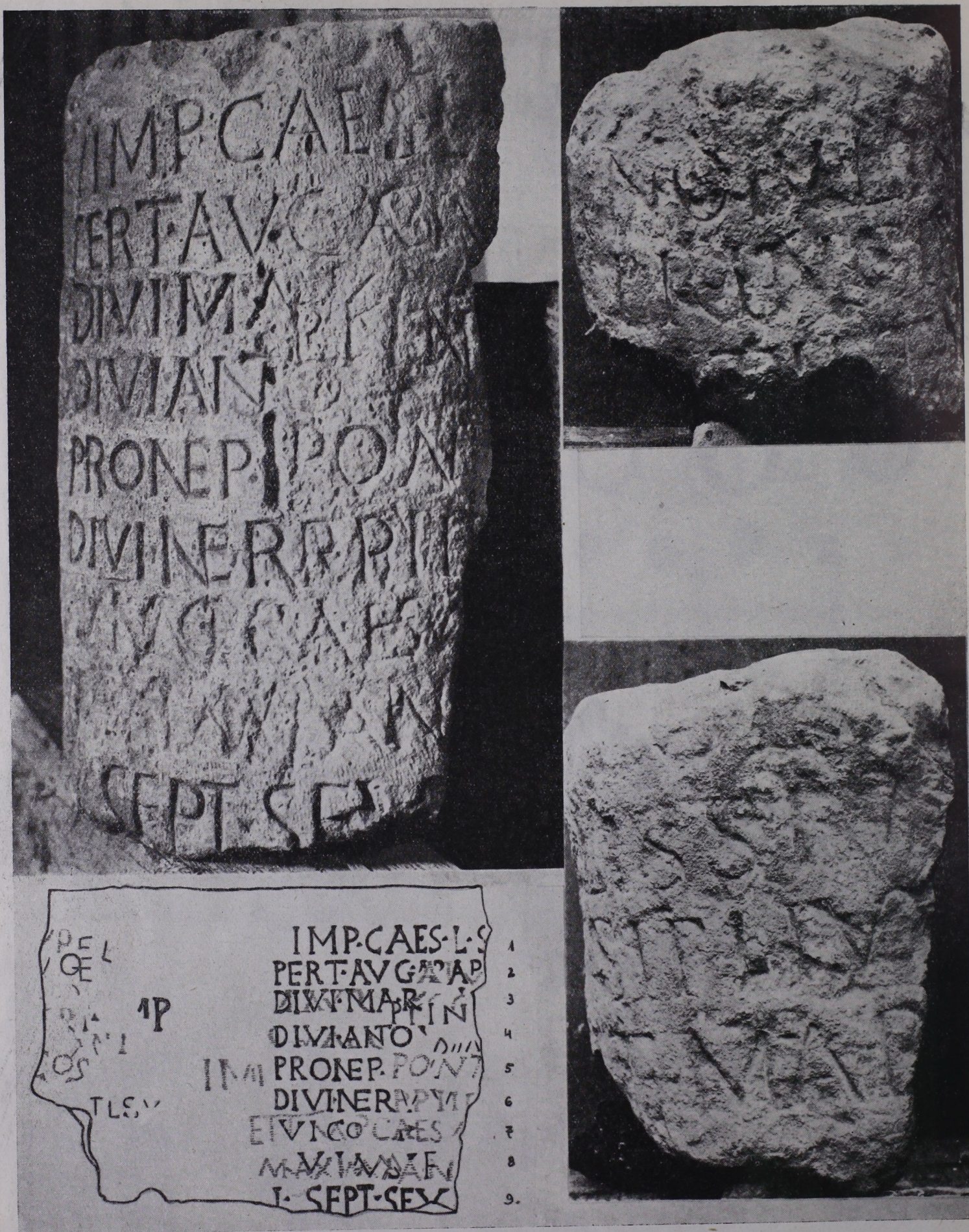
27. tábla. — 1. A verőtő eredeti nagyságban. 2. Kiöntött másolat a verőtőről. 3. A verőtő nagyítva. 4—7. Antiochiai antoninianusok. 8. Aurelianus sisciai antoninianus-a. 9. Kyzikosi antoninianus.

28. tábla. — 1. Vajta. I—II. sír leletei a Székesfehérvári Múzeumban. 2. Vajta. Strigilis és aryballos. 3. A strigilis és aryballos „in situ” állapotban. 4. Strigilis ismeretlen lelőhelyről. Székesfehérvári Múzeum. 5. Vajta. I. sír. 6—7. Vajta. II. sír.

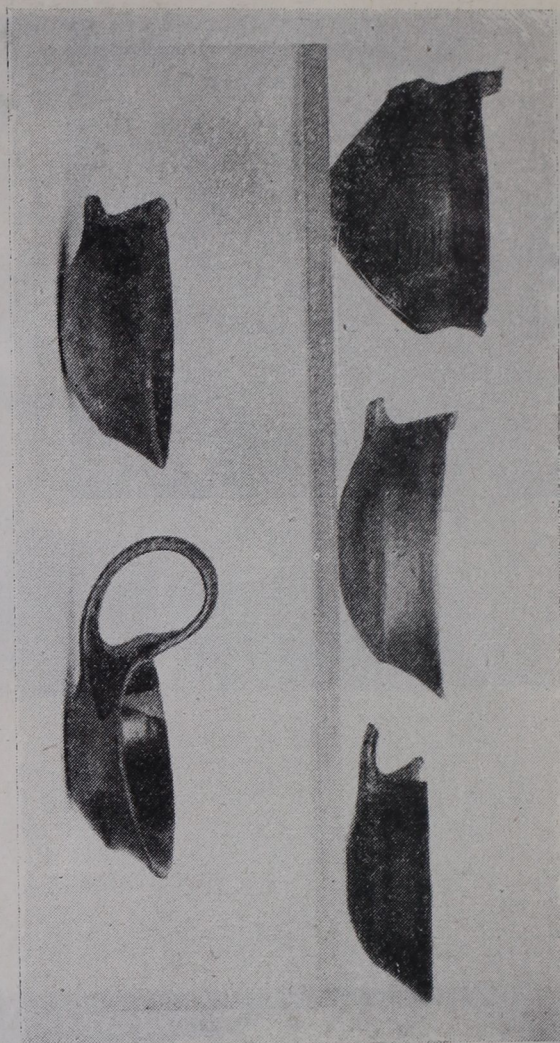
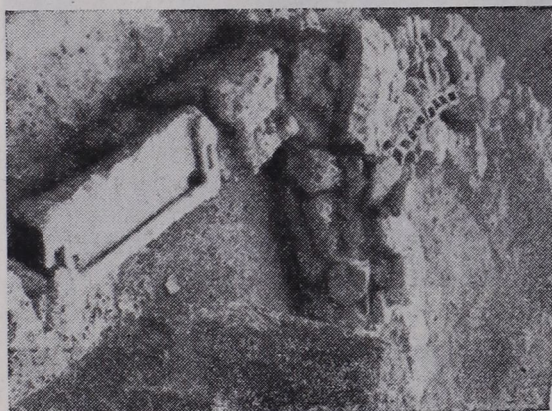
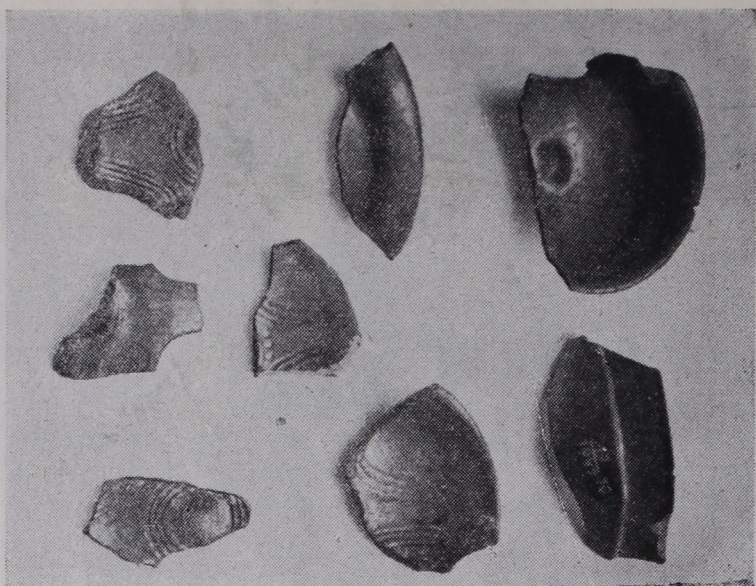
29. tábla. — 1. Vajta. 1948. évi szerzemények. (A jobboldali sügyelő az 1. sírhoz tartozik). 2. Kocsialkatrészek Vajtáról. 3. Vajta. Orrszorító. 4. Vajta. Oroszlánfejben végződő kulcsnyél. 5. Vajta. Ládika-fogantyú. 6. Maszkos edényfülek. Naturhis. Mus. Wien.

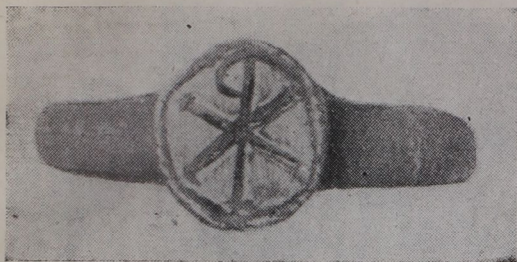
30. tábla. — Palimpsestus-feliratú és festett mérőkövek Dunapenteléről.

31. tábla. — Felül balról: falmaradvány a Rákospatak-menti erődítményből. Alsó sorban és felül jobbról: képek a Csúcshegy-i mansio falmaradványairól.

32. tábla. — Balról: hallstathori kerámia Tiszakeszről. Jobbról: képek a Csúcshegy-i mansio falmaradványairól.

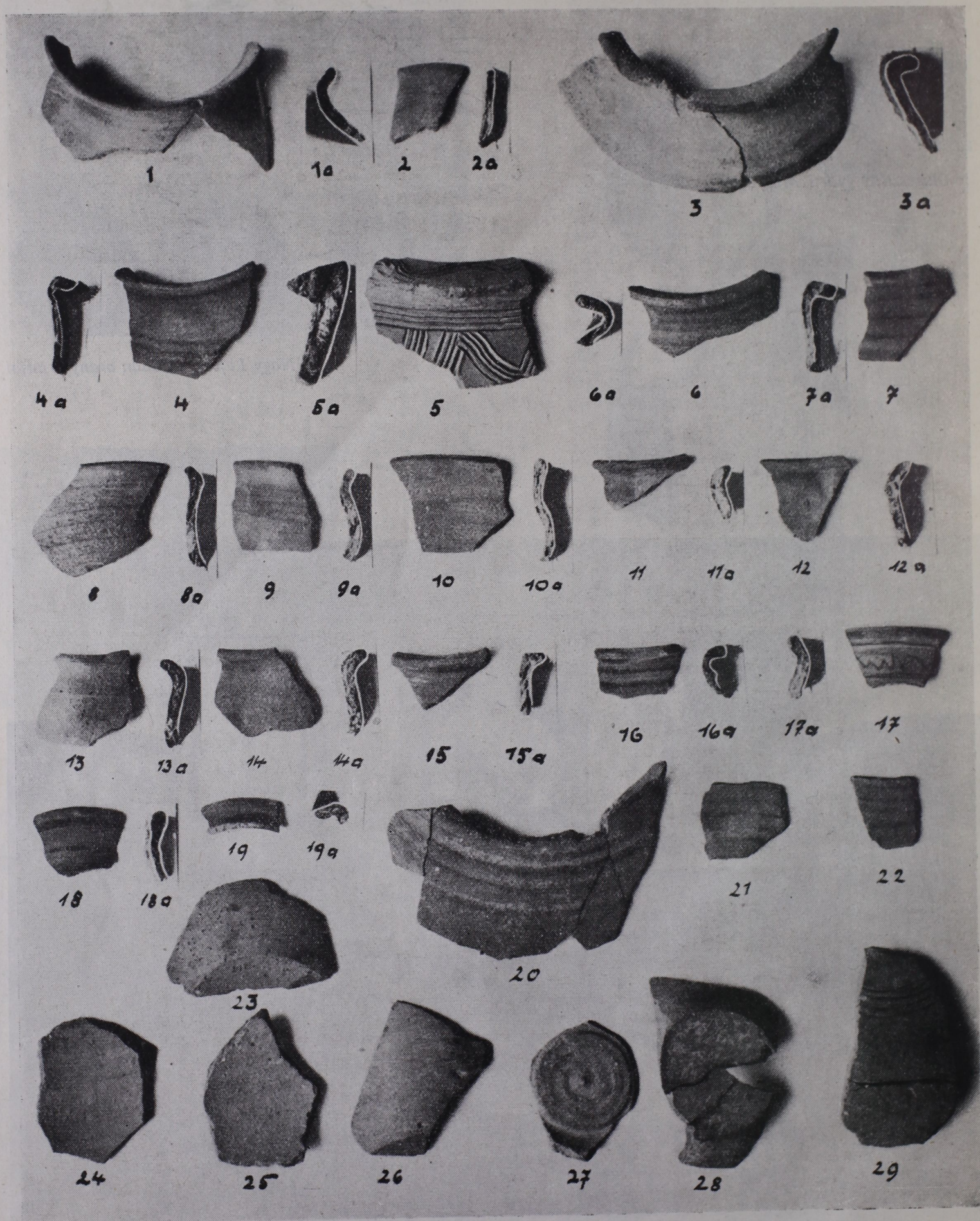
Ókeresztény gyűrű Magyarereggyről.

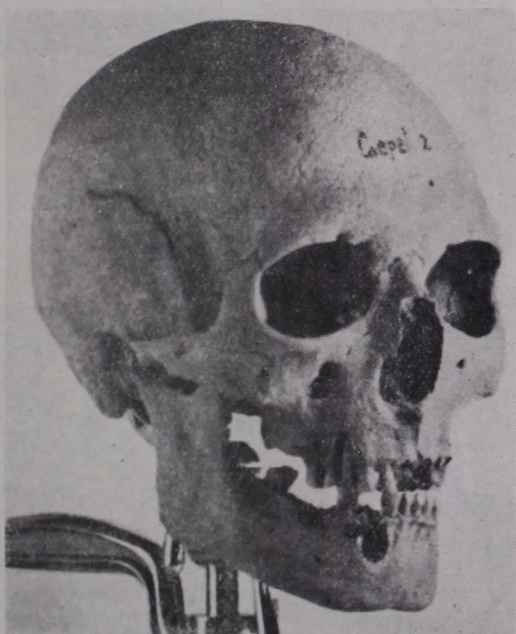
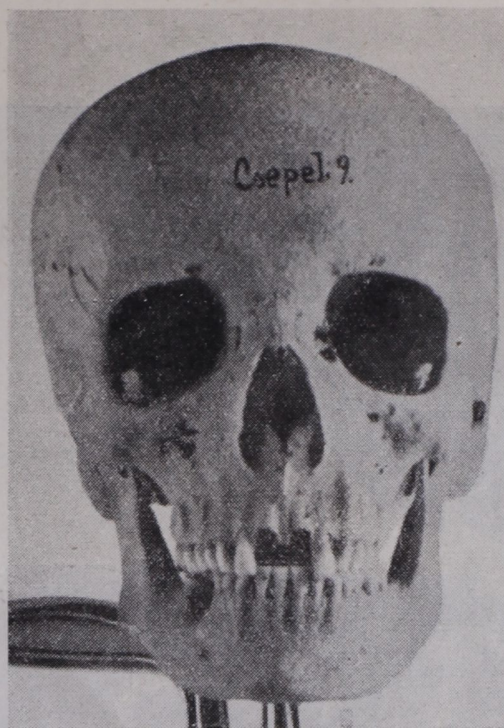
Nagy Lajos kiadatlan aranyforintjai.

33. tábla. — Alsó kép: az újjáépített aquincumi múzeum középterme.

34. tábla. — A mohácsi húnkori ház töltelékföldjének keramikus leletei.

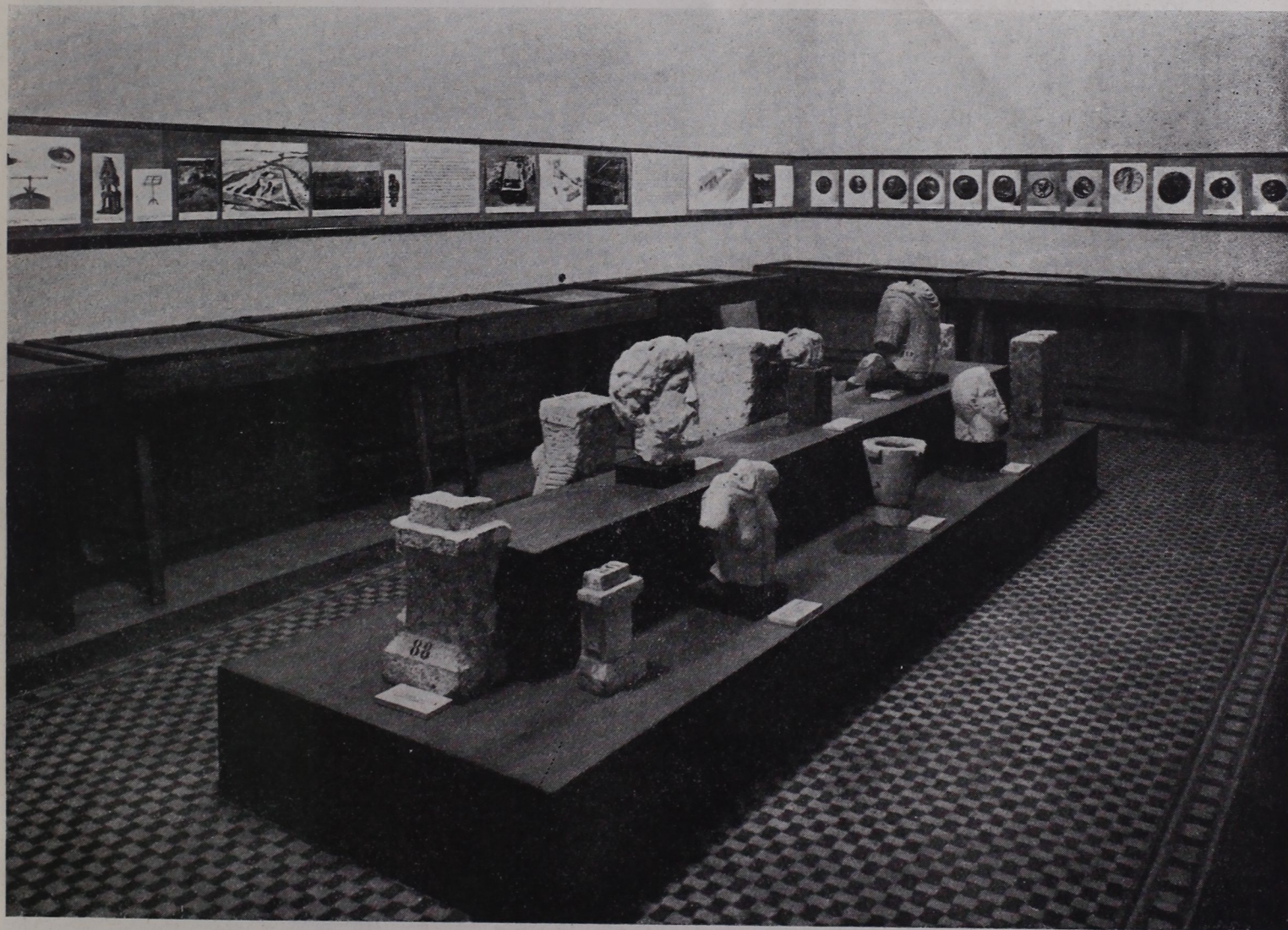
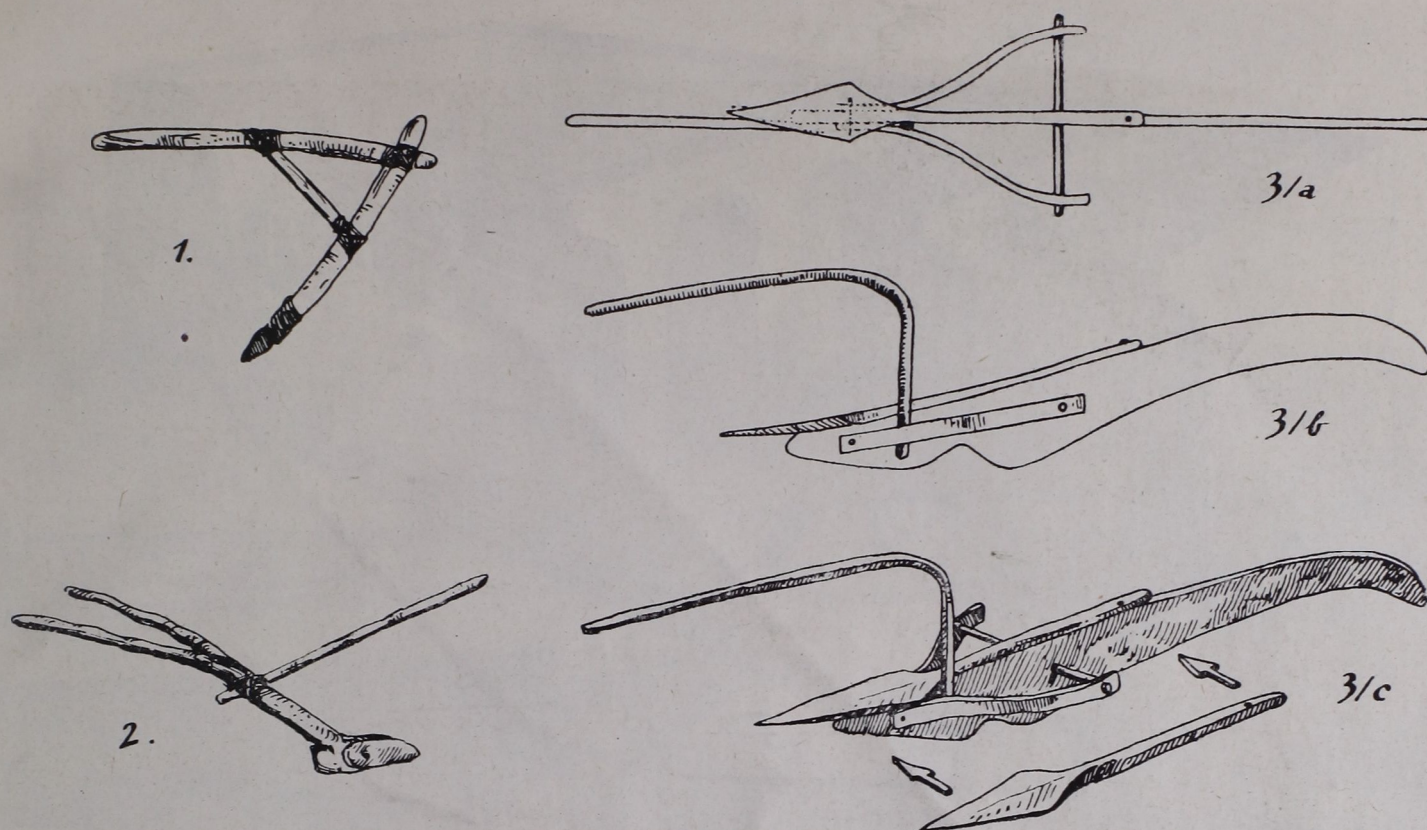

2. sír.
Keletbalti + turanid.

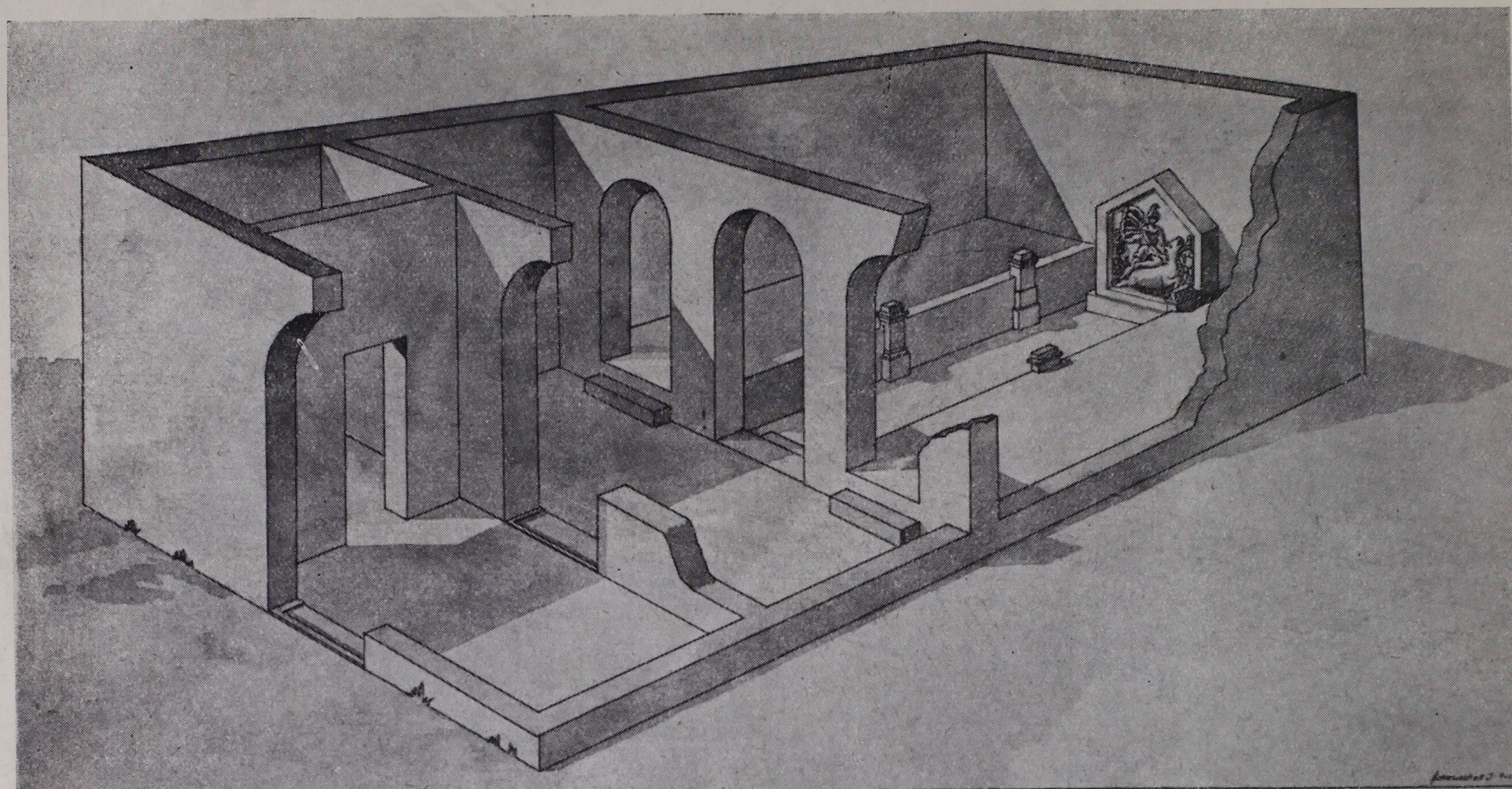
9. sír.
Keletbalti.

36. tábla. — Felül: kályhacsempék, Eger, XIV. szd. Alul: kályhacsempé, Szombathely, XIV. szd. (balról);
 Lehel vezér, miniatúra a Képes Krónikából, XIV. szd. (középen); Borisz és Gleb, orosz ikon, XIII—XIV. szd. (jobbról)

37. tábla. — Felül: magyarázó rajz az aquincumi múzeumban (a táblák feletti képsávból, »az eke fejlődése«).
Alul: a III. terem (»Foglalkozások ...«).

MITHRAS-SZENTÉLY RÉSZLEGES HELYREÁLLÍTOTT KÉPE

38. tábla. — Az újjáépített aquincumi múzeumból.
Felül: magyarázó rajz a tárlók feletti képsávból. Alul: a középterem.

39. tábla. — Az aquincumi múzeum új, állandó kiállításából. Az V. sz. terem.

СОДЕРЖАНИЕ:

	стр.
О. Н. Бадер: Новый тип неолитического поселения на Урале	3— 8
(Перевел: Янош Харматта)	
Янош Баннер—Юзеф Корек: 4-ый и 5-ый раскопы на холму Кекеньдомб в районе г. Ходмезевашархель ..	9— 25
Амалия Можолитч: Две бронзовые находки алыштатской эпохи из области Дунаутул (Зап. Венгрия)	26— 29
Янош Харматта: К вопросу происхождения и переселения сарматов, проживавших на территории Венгрии ..	30— 36
Мария Р. Альфельди: Римское клеймо в числе новых приобретений Венгерского Исторического Музея ..	37— 39
Ференц Фюлеп: Погребение коляски римской эпохи в с. Вайта	40— 54
Иштван Ярдани-Паулович: Придорожные мильевые камни, крашенные и с надписями „Палимпсест“	55— 58
Янош Шаушек: Данные к индустриальной технике в Аквинкуме	59— 62
„ „ „ Застройка селения Обуда в XVIII веке и месторасположение лагеря римского легиона ..	63— 66
Янош Силади: Исследовательские работы в Аквинкуме. I. Придорожный сторожевой пункт у подножья	
горы Чичхедь. II. Местоположение крепости и деревянного моста возле Потока Ракош	67— 79
Тибор Надь: Древне-христианский перстень из с. Мадьярэгредь	80— 84
Михаль Пардуц: Дом в г. Мохач эпохи переселения народов	85— 90
Янош Немешкери: Антропологические исследования находок гонимой расы Аргадстичей, раскопанные	
в районе с. Чепель	91— 97
Лайош Гусар: Средне-вековой венгерский золотой флорин нового типа	98—101
Золтан Кадар: Позднейшие печные изразцы из г. Эгер	102—107
Публикация:	
Пятилетний план научно-исследовательской работы сектора древней истории Института истории	
Академии Наук СССР	108—109
Раскопки	110—116
Книги	117—119
Музейные новости	120

TABLE DES MATIÈRES

	Page.
O. N. Bader: Un nouveau type d'établissement néolithique aux monts Ourals (traduit par Jean Harmatta) ..	3— 8
Jean Banner—Joseph Korek: Les campagnes IV et V des fouilles pratiquées au Kőkénydomb de Hódmezővásárhely ..	9— 25
Amélie Mozsolics: Deux trouvailles de bronze hallstattiennes retrouvées en Transdanubie	26— 29
Jean Harmatta: Contributions au problème de l'origine et de l'immigration des Sarmates de Hongrie	30— 36
Marie R. Alföldi: Un coin monétaire romain parmi les nouvelles acquisitions du Musée Historique Hongrois ..	37— 39
Francois Fülep: Une sépulture romaine à char à Vajta	40— 54
Etienne Járdányi—Paulovics: Pierres milliaires peintes et munies d'inscriptions palimpsestes à Intercisa	55— 58
Jean Schauschek: Données relatives à la technique industrielle d'Aquincum	59— 62
— Dans quelle mesure Óbuda était-elle bâtie au XVIIIe siècle? Où avait été le camp de légion?	63— 66
Jean Szilágyi: Les fouilles d'Aquincum. I. Poste de sentinelle près d'une route au pied du Csúcshegy.	
II. Une forteresse romaine au bord du ruisseau Rákos	67— 79
Tibor Nagy: Une bague paléochrétienne de Magyaregregy	80— 84
Michel Párducz: Une maison datant de la période de la migration des peuples à Mohács	85— 90
Jean Nemeskéri: Examen anthropologique des trouvailles découvertes sur le territoire de la commune de	
Csepel (début de la période arpadienne)	91— 97
Louis Huszár: Un nouveau type du florin d'or hongrois du moyen âge	98—101
Zoltán Kádár: Les plus anciens carreaux de faïence de poêle à Eger	102—107

COMMUNIQUÉS

Le plan quinquennal de recherches scientifiques de la Section d'Histoire Ancienne à l'Institut Historique de	
l'Académie des Sciences de l'URSS	108—109
Rapports sur les fouilles	110—116
Comptes-rendus	117—119
La vie des musées	120

Duplaszám, ára 60 forint

Intézményeknek 120 forint

FELHÍVÁS ELŐFIZETŐINKHEZ !

Tudományos lapjaink gyors és pontos szállítása érdekében lapjainkhoz mellékelünk megrendelőjegyet az 1950. évi előfizetés megújítására. Kérjük előfizetőinket, a megrendelőjegyet pontosan kitöltve mielőbb visszaszármaztatni szíveskedjenek, hogy kiadványaink folyamatos szállítását biztosíthassuk.

Egyben kérjük előfizetőinket, hogy a felesleges levelezés elkerülése végett átutalásaiknál a befizetési lap hátoldalán az összeg rendeltetését feltétlenül tüntessék fel.

Ugyancsak kérjük, a címváltozást időben mindenkor pontosan megadni szíveskedjenek.

Az ötéves terv első évének kezdetén eredményes és boldog újesztendőt kíván a

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.

Előfizetési osztálya.

FONTOS FELHÍVÁS !

A Tudományos Folyóiratkiadó N. V. és a szerkesztőség között létrejött megállapodás értelmében a szerzők a jövőben mindenkor készpénzben kapják meg a cikkük után járó honoráriumot.

Amennyiben a szerző különlenyomatokra tart igényt, úgy azokat a korrektúra visszaküldésekor, de legkésőbb a megjelenés után 8 napon belül kérjük írásban megrendelni (Tudományos Folyóiratkiadó N. V. Budapest, V., Szalay-utca 4.) Ezen időn túl a nyomda a szedést szétosztja.

A fentiek alapján a különlenyomatok költsége teljes egészében a szerzőt terheli.